Bütün Eserleri 3

Prof. Dr. Adnan Demircan

İslâm Tarihinin İlk Asrında İktidar Mücadelesi

2. BASKI

BEYAN

Adnan Demircan, 1964 yılında Mardin'in Ömerli ilçesinde doğdu. 1987'de Atatürk Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi'nden mezun oldu. Aynı yıl Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde İslâm Tarihi ve Uygarlığı Bilim Dalında Yüksek Lisansa başladı. 1989 yılında Yüksek Lisansı, 1994 yılında aynı Enstitüde Doktorayı tamamladı.

Ocak 1992'de Harran Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi'ne İslâm Tarihi Araştırma Görevlisi, 1994 yılında Yardımcı Doçent olarak atandı; Ekim 1996'da Doçent, Şubat 2003'te Profesör oldu. 1994 yılından 2011 yılının ortalarına kadar İslâm Tarihi ve Sanatları Bölüm Başkanlığı görevini yürüttü. Aralık 2012'den beri İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde çalışmaktadır.

Çalışmalarını İslâm Tarihinin ilk dönem siyasî tarihi, özellikle de muhalif gruplar üzerine yoğunlaştıran Demircan'ın yayımlanmış birçok kitabı, müşterek çalışmalarda bölüm yazarlığı ve makalesi bulunmaktadır. Ayrıca çeşitli çeviri ve telif projelerinde editörlük yapmaktadır.

Yayımlanmış Eserleri:

1. *Hz. Ali'nin Hilafet Hakkı Meselesinde Gadîr-i Hum Olayı*, Beyan Yayınları, İstanbul 1996.
2. *Hâricîlerin Siyasî Faaliyetleri*, Beyan Yayınları, İstanbul 1996.
3. *İslâm Tarihi'nin İlk Asrında İktidar Mücadelesi*, Beyan Yayınları, İstanbul 1996.
4. *İslâm Tarihinin İlk Döneminde Arap-Mevali İlişkisi*, Beyan Yayınları, İstanbul 1996.
5. *Nebevî Direniş Hicret*, Beyan Yayınları, İstanbul 2000.
6. *Hâricîlik Mezhebinin Doğuşu Bağlamında Din-Siyaset İlişkisi*, Beyan Yayınları, İstanbul 2000.
7. *Ali-Muâviye Kavgası*, Beyan Yayınları, İstanbul 2010
8. *Hz. Ali Dönemi ve Ehl-i Beyt*, Beyan Yayınları, İstanbul 2008.
9. *Kızların Gömülerek Öldürülmesi ve Çok Kadınla Evlilik*, Beyan Yayınları, İstanbul 2008.
10. *Kabile Topluluklarından Akide Toplumuna*, Beyan Yayınları, İstanbul 2009.
11. *Kerbela*, Beyan Yayınları, İstanbul 2014.
12. *Çağdaş Hâricîlik Düşüncesi* (Ahmed M. A. Celi'den çeviri), Beyan Yayınları, İstanbul 1997.
13. *Nehcü'l-Belâğa: Hz. Ali'nin Konuşmaları, Mektupları ve Hikmetli Sözleri*, Derleyen: eş-Şerîf er-Radî, Beyan Yayınları, İstanbul 2006.
14. *Hz. Peygamber Devrinde Münafıklar*, Esra Yayınları, Konya 1996.
15. *Cumhuriyet Dönemi (1923-2001) İslâm Tarihi ve Medeniyeti Çalışmaları (Bir Bibliyografya Denemesi)* http://ilahiyat.harran.edu.tr/e_yayinlar/ademircan_islam_tarihi_bibliyografyasi.pdf

İslâm Tarihinin İlk Asrında İktidar Mücadelesi, Beyan Yayınları'nın 232. kitabı olarak yayına hazırlandı; dizgi ve sayfa düzeni Ahmet Yanar (0537 287 36 38), kapak BEY, baskı ve cild, Umut Kağıtçılık ve Matbaacılık (Sertifika: 22826 Fatih Cad. Yüksek Sokak No: 11/1 Merter-İstanbul, 0212 637 04 11) tarafından gerçekleştirildi ve Ocak 2014'te İstanbul'da yayımlandı.
ISBN 978-975-473-163-7

Sertifika No: 14723

Gözden Geçirilmiş 2. BASKI

BEYAN YAYINLARI
Ankara Cad. 21 • 34112 Cağaloğlu-İstanbul
Tel: 0212. 512 76 97 - Tel-Faks: 0212 526 50 10
www.beyanyayinlari.com.tr / bilgi@beyanyayinlari.com
www.facebook.com/beyanyayinlari
www.twitter.com/beyanyayinlari

B Ü T Ü N E S E R L E R İ 3

Prof. Dr. Adnan Demircan

İslâm Tarihinin İlk Asrında

İktidar Mücadelesi

BEYAN

Bu çalışmayı hazırladığım sırada, 11. 05. 1996 tarihinde Rabbine kavuşan muhterem babam Hacı Davut DEMİRCAN'ı rahmetle anıyorum.

İçindekiler

İkinci Basıma Önsöz

Rahman ve Rahîm Olan Allah'ın Adıyla...

Hz. Peygamber'in (s) vefatından sonra Müslümanlar, siyaset ve zenginlikle büyük bir imtihan yaşadılar. Ashabın ileri gelenleri ilk gelişmelerde takındıkları tutumla ilk sıkıntıları atlatmış olsalar da Râşid Halifeler döneminin son yıllarında başlayan büyük bir kriz patlak verdi. Birinci fitne dönemi Hz. Osman'ın öldürülmesiyle önü alınamaz bir sürece girdi. Hz. Ali'nin hilafet yılları, bu krizi çözme çabalarıyla devam etti; ancak başarılı olamadı. Hz. Ali'nin bir suikast sonucu şehadetinden sonra Kûfe'de yerine seçilen Hz. Hasan, Muâviye lehine hilafet haklarından vazgeçti. Bu durum, İslâm dünyasında ilk defa karşılaşılan bir gelişmeydi. Dünyada da çok örneği yoktur. Muâviye bu fedakârlığı ve tekrar sağlanan İslâm ümmetinin birliğini geliştirerek daha ileriye taşımak yerine Ümeyyeoğullarının iktidarını pekiştirme yönünde kullanmayı tercih etti.

Siyasî bir deha olan Muâviye'nin yerine oğlunu veliaht tayin etmesi de İslâm dünyasında ilk defa karşılaşılan bir gelişmeydi. Bu karara karşı Kureyşlilerin ne diyecekleri önemliydi. Hz. Hüseyin, Muâviye'nin bu icraatına karşı çıkanlardan biriydi. Muâviye muhalifleri ikna edemedi. Ancak zamanla durumu kabulleneceklerini düşünüyordu.

Yezîd iktidara geldiğinde, muhalifleri kendi tarafına çekebilecek bir icraat ortaya koyamadı. Aksine onun kısa süren döneminde Hz. Hüseyin'e, Medinelilere ve itaat etmeyi reddedip Mekke'de ikamet eden Abdullah b. ez-Zübeyr'e karşı takınılan tutum, muhaliflerin duygularını tahrik etmekten başka bir işe yaramadı. Dünyanın her yerinde ve her dönemde olduğu gibi bu dönemde de zulüm âbâd olmadı, muhalifleri bertaraf etmek üzere ortaya konan sert politikalar, daha güçlü bir muhalefetin doğmasına zemin hazırladı.

Elinizdeki bu kitap, yaklaşık on sekiz yıl önce İslâm Tarihinde ikinci fitne dönemindeki siyasî gelişmeleri ele almak üzere kaleme alınmıştı. Kitap, esas olarak dönemin iki önemli siyasî aktörü olan Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in hayatlarını konu edinen iki ana bölümden meydana gelmektedir. Hz. Hüseyin ve akrabalarının Kerbelâ'daki şehadeti ve Kerbelâ'nın etkileri sebebiyle ikinci bölüm daha kapsamlıdır.

Çalışma, hazırlandığı dönemin imkânları çerçevesinde, genç bir akademisyen tarafından o günkü bilgi ve bakış açısıyla kaleme alınmıştı. Kitabı ikinci basıma hazırlamak üzere yeniden okurken, çalışmada temel bir değişiklik yapmayı gerektirecek bir durum olmadığı kanaatiyle, daha çok geçen zaman zarfında tespit ettiğim hataları düzeltme imkânı buldum. Ayrıca özellikle anlatım ve üslupla ilgili bazı değişiklikler yaptım. Yine kitabın planında, okuyucunun kitabın dünyasına girmesini kolaylaştıracağına inandığım -esasa taalluk etmeyen- bazı düzenlemeler yaptım.

Kitabı hazırladığım sırada, -dinî değerlere bağlılığıyla, ahlakıyla, ticaretle iştigal eden bir Müslüman olarak dünyevî hırstan uzak duruşuyla ve ailesine olan düşkünlüğüyle örnek almaya çalıştığım- sevgili babamı Yüce Rabbimin merhametine emanet etmiştik. İkinci neşirde

de, Yüce Rabbime, babama ve bütün müminlere merhametiyle muamele etmesi için yakarıyor; onları ve bizleri sevgili peygamberimizle (s) ve ehl-i beytiyle Cennette Kevser'in başında buluşturmasını niyaz ediyorum.

"Ey Rabbimiz! (Amellerin) hesap olunacağı gün beni, ana babamı ve müminleri bağışla!" (*İbrahim* 14/41)

Adnan Demircan

Ekim 2013-Başakşehir

Önsöz

Rahman ve Rahîm Olan Allah'ın Adıyla...

Emevîler dönemi, İslâm Tarihinin kısa bir zaman dilimini kapsamasına rağmen, bu dönemde meydana gelen olaylar o kadar çok yankı uyandırmıştır ki, itikadî ve siyasî birçok mezhebin ortaya çıkışı ve gelişmesi Emevîler dönemindeki olaylarla ilişkilidir. Ancak bu dönemin Müslüman araştırmacılar tarafından yeterince araştırıldığı, bazı sosyal, siyasî ve dinî kaygılardan uzak, -bir araştırmacının olabileceği kadar- tarafsız bir şekilde incelendiği söylenemez. Bununla birlikte son yıllarda gerek Arap ülkelerinde, gerekse ülkemizde yapılan yeni bazı çalışmaların, İslâm Tarihinin bu dönemini aydınlatmaya epey katkıda bulunduğu söylenmelidir.

"İslâm Tarihinin İlk Asrında İktidar Mücadelesi" başlığını taşıyan bu çalışmamızda, ehl-i beytin iki önemli siması Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in hayatları ve siyasî mücadeleleri anlatılmaktadır.[1]

Gerek Hz. Hasan'ın, gerekse Hz. Hüseyin'in hayatları ve şahsiyetleri etraflarında örülen efsane duvarından dolayı, bu zatlar adeta tanınmaz hale gelmiştir. Bunun ana sebeplerinden biri, bu şahsiyetlerin hem Sünnîler, hem de Şiîler için önemli kişiler olmasıdır.

1 Hz. Hasan'ın hayatını ve siyasî faaliyetlerini konu alan birinci kısmın kısa bir şekli daha önce *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*'nde makale olarak yayınlanmıştı. Bk. "Hz. Hasan ve Halîfeliği", *Harran Üniversitesi İlâhiyat Dergisi*, I, Şanlıurfa 1995, s. 81-109.

Onlar hakkında ortaya çıkan efsaneler, ne yazık ki, çağımızda yazılmış ve eskilerinden farklı şeyler söylemesi beklenen kimi kitaplarda da yer almıştır. Elbette bizim yaptığımız çalışma, bu problemi tamamen ortadan kaldırma iddiasında değildir. Ancak objektif bir çalışma ortaya koymak için elden geldiğince gayret gösterildiğini söylememiz gerekir. Eğer çalışmamız bazı tartışmalara, yeni fikirlerin ortaya çıkmasına, yeni tespitlerin yapılmasına vesile olursa amacına ulaşmış olacaktır.

Çalışmamızda zaman zaman bir mezhebin ya da bir âlimin görüşüne aykırı fikirler beyan edilmiş olabilir. Bu durum, hakikate ulaşma gayretinin bir sonucu olarak değerlendirilmelidir. Yoksa bu çalışmanın bir mezhebi karalama, diğerini destekleme gibi bir amacı yoktur.

Burada Resûlullah'ın (s) torunlarına karşı olumsuz düşünce içinde olmak ise asla hedeflenmemiştir. Aksine bu çalışmalar, o zatlara olan muhabbetin ve onları daha iyi tanıma gayretinin eseri olarak görülmelidir.

Geçmişimizi iyi anlamamız, onu efsanelerden, hurafelerden arındırmamıza bağlıdır. Bu, dinimizi daha doğru anlayıp yaşamamız için de şarttır. İlâhî mesajı hayatımızın her alanında yaşamamız, gayretin yanında; Resûlullah'ın (s), Ashabın, onlardan sonra yaşayan insanların ve âlimlerimizin konumunu iyi tespit etmemize bağlıdır. Aksi takdirde neyi nereden, nasıl alacağımızı bilemez; din adına önümüze sürekli engeller çıkararak kendimize ve dinî hayatımıza zarar veririz.

Çalışmamız iki ana bölümden meydana gelmektedir. Birinci bölüm, "Hz. Hasan ve Halifeliği" başlığını taşımakta olup giriş ve üç bölümden meydana gelmiştir. Girişte çalışmanın bu kısmında yararlanılan temel kaynaklara kısaca değinilmiştir. Birinci bölümde Hz. Hasan'ın doğumu ve Resûlullah (s) dönemindeki hayatı ile gençliği

ve Hulefâ-i Râşidîn dönemindeki faaliyetleri, ikinci bölümde halifeliği, üçüncü bölümde vefatı ve bununla ilgili meseleler ile şahsiyeti ve ailesi üzerinde durulmaya çalışılmıştır.

Çalışmamızın "Hz. Hüseyin ve Mücadelesi" adını taşıyan ikinci bölümü, giriş ve beş bölümden meydana gelmiştir. Girişte, araştırmanın konusu ve kaynakları üzerinde kısaca durulmuş; birinci bölümde, Hz. Hüseyin'in Hz. Peygamber ve Râşid Halifeler dönemindeki hayatına ve ilk beş halifenin iktidar dönemindeki faaliyetlerine yer verilmiştir. Hz. Hüseyin'in çocukluk ve gençlik yılları bu döneme rastladığı için, faaliyetleri hakkında geniş malumatın bulunmaması ve dolayısıyla bu bölümün kısa olması doğaldır. Bu kısmın en geniş bölümü ikinci bölümdür. Bu bölüm, Emevîler döneminde Hz. Hüseyin'in hayatı ve faaliyetleri konusuna ayrılmıştır. Burada Muâviye ve oğlu Yezîd dönemlerindeki gelişmeler üzerinde geniş bir şekilde durulmaya çalışılmıştır. Üçüncü bölümde Hz. Hüseyin'in şehadetinden sonraki gelişmelere, dördüncü bölümde Hz. Hüseyin'in ayaklanması ve şehadetiyle ilgili bazı meselelere yer verilmiştir.

Kaynaklarımızı dipnotta gösterirken, tek eserinden istifade ettiğimiz müelliflerin ismini, birden çok eserinden yararlandığımız müelliflerin eserleri için ayrıca eseri gösteren eser adının bir kısaltmasını verdik. Mesela, İbnü'l-Esîr'in *el-Kâmil fi't-Târîh* ve *Üsdü'l-Gâbe* adlı eserleri kullanılmış; bu eserlerden yapılan nakiller, "İbnü'l-Esîr, *Kâmil*" ve "İbnü'l-Esîr, *Üsd*" şeklinde gösterilmiştir.

Türkçede yaygın olarak kullanılan birkaç isim dışındaki isimlerin -imkânlar ölçüsünde- Arapça şekline uygun yazılmasına özen gösterilmiştir. Bununla birlikte Türk alfabesinde karşılığı olmayan harflerin gösterilmesi mümkün olmamıştır. Ayrıca meşhur olan isimlerin bazıları, Türkçe yazılış şekline göre kaydedilmiştir. Hüseyin, Ömer,

Abbas gibi... Genellikle Arapça eserlerin müellifleri veya muhakkikleri olarak geçen isimlerin aslına uygun yazılmasına özen gösterilmiştir. Tâhâ Hüseyn gibi...

Çalışmada kullanılan kısaltmalar, liste halinde verilmiştir. Dipnotlarda, müelliflerin isminin yanında verilen kitap kısaltmaları, bibliyografyadan rahatlıkla bulunabileceği için kısaltmalar listesine alınmamıştır. Çalışmamızın birkaç yerinde kullandığımız sözlüklerin bibliyografik bilgileri ilgili dipnotta verilmiş olup bu eserler ayrıca bibliyografyada zikredilmemiştir.

Son olarak bize ilimlerini cömertçe sunan bütün hocalarıma ve bazı eserlerin temininde yardımcı olan değerli meslektaşlarıma teşekkür ederim.

Yüce Allah'tan gayretlerimizi boşa çıkarmamasını niyaz ediyorum.

Adnan Demircan
Haziran 1996-Şanlıurfa

Birinci Bölüm

Hz. Hasan ve Halifeliği

Giriş

Araştırmanın Konusu ve Kaynakları Üzerine Birkaç Söz

Hz. Peygamber'in soyu kızı Fâtıma'dan devam ettiği için, onun çocukları erken dönemden itibaren Müslümanlar nazarında büyük saygı görmüşlerdir. Hz. Fâtıma'nın ilk çocuğu olarak Hz. Hasan'ın ve kardeşi Hz. Hüseyin'in ne kadar çok sevildiğini gösteren önemli göstergelerden birisi Hasan ve Hüseyin isimlerinin Müslümanlar arasındaki yaygınlığıdır. Hz. Hasan'a duyulan bu sevgi bir tarafa, Şîa'nın ikinci imamı olması da onun hayatını ve şahsiyetini önemli kılmaktadır.

Ehl-i beyt mensuplarının, Resûlullah'ın (s) vefatından hemen sonra Müslümanları idare ile ilgili bazı temenni ve düşünceleri vardı. Nitekim Hz. Ebû Bekr'e biat edildikten sonra Hz. Ali (r), kendilerine danışılmamasından dolayı kırgınlığını bildirmişti. Ancak Hz. Ali'nin hilafete gelişi, Ömer (r) ve Osman'dan (r) sonra mümkün olabilmiştir. Hz. Osman'ı öldüren âsilerin zorlamasıyla iktidara gelmesi ve onun döneminde Müslümanlar arasında meydana gelen olaylar, Hz. Ali'ye rahat bir idare imkânı vermedi. Nihayet Hz. Ali, daha önce kendisinin safında yer alan insanlar tarafından şehit edildi. Şüphesiz onun vefatından sonra da ehl-i beyt mensuplarının iktidarla ilgili beklenti ve temennileri son bulmadı.

Bilindiği gibi Hz. Hasan, babası Hz. Ali'nin öldürülmesinden sonra Kûfeliler tarafından halife seçildi. Hz. Hasan, ehl-i beytten hilafete getirilen ikinci kişiydi. Bazılarınca beşinci râşid halife kabul edilen Hz. Hasan, birkaç aylık halifeliği döneminde etkin bir siyaset ortaya koyamamışsa da, bu dönemde verdiği bir karar vardır ki, İslâm âleminin içinde bulunduğu fitne ve anarşinin bir süre için de olsa ortadan kalkmasına katkıda bulunması sebebiyle çok önemlidir. Gerçekten de Hz. Hasan, Hz. Peygamber'in torununa yakışacak asillikte bir davranış sergileyerek çok önemli bir adım atmış ve Muâviye lehine hilafet haklarından vazgeçmiştir.

***

Çalışmamızda daha çok, klasik İslâm Tarihi kaynakları kullanılmıştır. Bilindiği gibi ilk dönemler hakkında yapılan çalışmaların vazgeçilmez kaynaklarından birisi Taberî'nin (310/922) kitabıdır.[2] Bununla birlikte Hz. Hasan'ın hayatı ile ilgili malzeme, Irak bölgesinde cereyan eden hadiselerle kıyas edildiğinde daha az görünmektedir.

Yararlandığımız bir diğer kaynak Taberî'den daha eski olan Halîfe b. Hayyât'ın (240/854) kitabıdır.[3] Bu kitapta da az fakat önemli malzeme mevcuttur. Çalışmamız açısından önemli ve eski bir kaynak da Dîneverî'dir (282/895).[4] Şiî olduğu da söylenen bu müellifte orijinal bazı bilgiler tespit edilmiştir.

Bir başka Dîneverli İbn Kuteybe (276/889),[5] iki eserinden istifade ettiğimiz müelliflerimizden birisidir. Müellife nispet edilen ve kendisine ait olmadığı kuvvetle muhtemel olan *el-İmâme*'de önemli bilgiler bulunmaktadır.

2 *Târîhu't-Taberî*, thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim, 4. Basım, Kahire 1989.
3 *Târîhu Halîfe b. Hayyât*, thk. Süheyl Zekkâr, Beyrut 1414/1993.
4 *el-Ahbâru't-Tıvâl*, thk. Abdülmun'im Âmir, Kahire 1960.
5 el-*Ma'ârif*, thk. S. Ukkâşe, 4. Basım, Kahire 1981; el-*İmâme ve's-Siyâse*, thk. Tâhâ Muhammed ez-Zeynî, Beyrut (t.y.).

İbn Kesîr (774/1372),[6] muahhar bir kaynak olmakla birlikte, zaman zaman yorumlar yapması ve müdekkik bir müellif olması, onun çalışmasını da vazgeçilmez eserler arasına koymuştur.

Şiî olduğu söylenen Ebü'l-Ferec el-İsfahânî'nin *Makâtilu't-Tâlibiyyîn* adlı eseri, daha çok Şiî görüşü yansıtan rivayetleri ihtiva eden bir kaynağımızdır. Bundan başka el-Küleynî,[7] Muhsin el-Emîn[8] ve Caferiyan[9] yararlandığımız Şiî müelliflerden bazılarıdır. Burada eski ve önemli kaynaklardan birisi olarak Ya'kûbî'yi (284/897)[10] de hatırlatmak gerekir.

Çalışmamızın kaynakları arasında Terâcim ve Tabakât kitapları önemli yere sahiptir. Bu kitaplar, nispeten muahhar eserler sayılsa da derli toplu bilgi ihtiva etmelerinden dolayı istifade edilen kaynaklardandır. Bunlardan İbn Abdilber (464/1071),[11] İbnü'l-Esîr (630/1232)[12] ve İbn Hacer'i (852/1448)[13] zikretmeden geçemeyeceğiz. İbn Asâkir'in *Târîhu Dımaşk* adlı eserinin İbn Manzûr (711/1311) tarafından hazırlanan muhtasarından[14] da yararlanılmıştır.

Hadis kitaplarını da yararlandığımız kaynaklar arasında zikretmek gerekir. Hem Kütüb-i Sitte hem de İbn Hanbel (241/855),[15] Taberânî (360/970)[16] gibi müellifler önemli kaynaklarımız arasında yer almıştır.

6 *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, thk. Ali Şîrî, Beyrut 1408/1988.
7 *el-Usûl mine'l-Kâfî*, nşr. Muhammed el-Ahvendî, 3. Basım, Tahran 1388.
8 *A'yânu'ş-Şîa*, nşr. Hasan el-Emîn, Beyrut 1406/1986.
9 *Masum İmamların Fikrî ve Siyasî Hayatı*, çev. C. Bayar, İstanbul 1994.
10 *Târîhu'l-Ya'kûbî*, Beyrut 1412/1992.
11 *el-İstî'âb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*, Thk. Ali Muhammed el-Becâvî, Kahire (t.y.).
12 *Üsdü'l-Gâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, Beyrut 1377.
13 *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, Beyrut (t.y.); *Tehzîbu't-Tehzîb*, Haydarâbâd 1325.
14 *Muhtasar Târîh Dımaşk li-İbn Asâkir*, Dımaşk 1405/1985.
15 *Müsned*, İstanbul 1402/1982.
16 *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, thk. Hamdî Abdülhamîd es-Selefî, 2. Basım, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, y.y. 1404/1984.

Yararlandığımız çağdaş çalışmalardan biri, Muhammed Beyyûmî Mehrân'ın *el-İmâmu'l-Hasan b. Alî* adlı kitabıdır. Müellif, ilk kaynaklardan yararlanarak hazırladığı çalışmasında yararlandığı eserlere metin içinde işaret etmiş, ancak dipnot bilgisi vermemiştir. Yazarın ehl-i beyt taraftarlığı yaptığı, rivayetler üzerinde tahlil yapma yoluna gitmediği, Ümeyyeoğullarına karşı olumsuz düşünceler içinde olduğu söylenmelidir.

I. Hz. Peygamber ve Hulefâ-i Râşidîn Döneminde Hz. Hasan

A. Hz. Peygamber Döneminde Hz. Hasan

Hz. Hasan, hicretin 3. yılında Ramazan ayının ortalarında (Şubat 625) dünyaya geldi.[17] Bu rivayet tercih edilmekle birlikte Hz. Hasan'ın doğduğu sene olarak başka tarihler de zikredilmiştir.[18] Hz.

17 Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali (463/ 1071), *Târîhu Bağdâd*, Beyrut (t.y.), I, 140; İbnü'l-Esîr, İzzüddîn Ebü'l-Hasan Ali b. Ebi'l-Kerem Muhammed (630/1232), *Üsdü'l-Gâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, Beyrut 1377, II, 10; es-Suyûtî, (911/1505), *Târîhu'l-Hulefâ*, thk. M. Muhyiddîn Abdülhamîd, y.y. (t.y.), s. 188; İbn Abdilber, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdullah b. Muhammed (463/1071), *el-İsti'âb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*, Thk. Ali Muhammed el-Becâvî, Kahire (t.y.), I, 384; Muhsin el-Emîn, *A'yânu'ş-Şî'a*, nşr. Hasan el-Emîn, Beyrut 1406/1986, I, 562; Muhammed Rızâ, *el-Hasan ve'l-Hüseyn*, 2. Basım, Kahire 1383/1964, s. 10.
Mehrân, Hz. Hasan'ın 15 Ramazan'da doğduğunu ve bu tarihin 15 Şubat 624 tarihine tekâbül ettiğini söylemektedir (Mehrân, Muhammed Beyyûmî, *el-İmâmu'l-Hasan b. Alî: fî Rihâbi'n-Nebî ve Âli Beytihi't-Tâhirîn*, VII, Beyrut 1990, s. 17). Unat'ın kılavuzuna göre 15 Ramazan, 1 Mart 625 tarihine tekâbül etmektedir (Unat, Faik Reşit, *Hicrî Tarihleri Milâdî Tarihe Çevirme Kılavuzu*, 7. Basım, Ankara 1994, s. 3). Apaydın'ın çalışmasında, nesî uygulanmış cetvele göre 15 Ramazan 3 tarihi, 31 Aralık 624 Pazartesi tarihine denk gelmektedir (Apaydın, Mehmet, *Resûlullah'ın Günlüğü: Medine Dönemi Yeni Kronolojisi*, İstanbul 1995, s. 86).

18 Onun hicretin 4. yılının Şaban ayında (İbnü'l-İmâd, I, 10) veya 5. yılda doğduğuna dair rivayetler mevcut ise de 3. yılda doğduğuna dair rivayetler daha kuvvetlidir (İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalânî (852/1448), *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, Beyrut (t.y.) (Kalküta 1853 basımından ofset), II, 11). Hz. Hasan'ın, 3. yılın Şaban ayında doğduğuna dair bir rivayet de vardır (Bk.

Ali'nin Hz. Fâtıma ile izdivacı hicretin 2. senesinin son ayında olduğuna göre[19] Hz. Hasan'ın en erken hicretin 3. senesinde doğmuş olduğu anlaşılmaktadır.

Hz. Ali, yeni doğan çocuğuna Harb adını koymuş, fakat Hz. Peygamber, onun adını değiştirerek Hasan ismini vermişti.[20] Yeni doğan çocuğa dedesi tarafından verilen bu ismin, Cahiliye döneminde bilinmediği söylenir.[21] Bir rivayete göre Hz. Peygamber, Hz. Ali'ye yeni doğan oğluna ne isim verdiğini sormuş; Hz. Ali, Cafer adını verdiğini söyleyince de adının Hasan olmasını istemiştir.[22] Kendisinin anlatımına dayanan bir rivayete göre Ali b. Ebî Tâlib (r), büyük oğluna Hamza, küçük oğluna ise Cafer adını vermiş; ancak Hz. Peygamber onların adlarını değiştirmiştir.[23] Her halükârda hem Hz. Hasan'ın,

ez-Zehebî, Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman (748/1348), *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 2. Basım, Beyrut 1402/1982, III, 246; İbnü'l-Esîr, *Üsd*, II, 10). Küleynî, Hz. Hasan'ın doğum tarihini 2. yılın Ramazan ayı olarak verir ve onun h. 3. yılda doğduğuna dair rivayetin mevcudiyetine işaret eder (el-Küleynî (328-9/940-1), *el-Usûl mine'l-Kâfî*, thk. Muhammed el-Ahvendî-Ali Ekber el-Gaffârî, 3. Basım, Tahran 1388, I, 461). Ayrıca onun Uhud'tan bir veya iki sene sonra doğduğu da nakledilmiştir (Bk. İbnü'l-Esîr, *Üsd*, II, 10). Zehebî'ye göre Şaban'da doğduğuna dair rivayet daha sahihtir (Zehebî, *Siyer*, III, 248). İbn Abdilber ise, h. 3. yılın Ramazan ayının ortasında doğduğuna dair rivayetin daha sahih olduğu görüşündedir (İbn Abdilber, I, 384). İbn İshâk'ın rivayetine göre Hz. Hasan, h. 6. yılda Hayber'in fethinden sonra doğmuştur (İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dîneverî (276/889), *el-Ma'ârif*, thk. Servet 'Ukkâşe, Kahire 1992, s. 158).

19 Fığlalı, Ethem Ruhi, "Ali", *DİA*, İstanbul 1989, II, 371.

20 Ahmed b. Hanbel, (241/855), *Müsned*, İstanbul 1402/1982, I, 98, 118; İbnü'l-Esîr, *Üsd*, II, 10; İbn Abdilber, I, 384; İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalânî (852/1448), *Tehzîbü't-Tehzîb*, Haydarâbâd 1325, II, 296; Zehebî, *Siyer*, III, 247; el-Halebî, Ali b. Burhânuddin, *es-Sîretü'l-Halebiyye (İnsânu'l-Uyûn)*, Beyrut (t.y.), II, 261.

21 Muhammed Rızâ, s. 11; Mehrân, *Hasan*, s. 19.

22 et-Taberânî, Ebü'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed (360/970), *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, thk. Hamdî Abdülhamîd es-Selefî, 2. Basım, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, y.y. 1404/1984, III, 24; İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrem (711/ 1311), *Muhtasar Târîh Dımaşk li-İbn Asâkir*, Dımaşk 1405/1985, VII, 7.

23 Ahmed b. Hanbel, I, 159; İbn Manzûr, VII, 7.

hem de Hüseyin'in isimlerinin Hz. Peygamber tarafından değiştirildiği anlaşılmaktadır.

Hz. Hasan'ın künyesi Ebû Muhammed[24] olup onun birçok lakaplarından bahsedilir: et-Takî, ez-Zekî, et-Tayyib, el-Vefî, el-Velî, es-Sıbt, es-Seyyid, Emîrü'l-Müminîn, el-Hucce, ez-Zâhid, el-Müctebâ. Bunlardan en meşhuru es-Sıbt[25] veya et-Takî'dir.[26]

Dedesi Resûlullah(s), Hasan doğduğunda kulağına ezan okudu[27] ve onun için akika olarak bir koç kesti.[28] Nesâî'nin naklettiği İbn Abbas rivayetine göre, Hz. Peygamber hem Hasan, hem de Hüseyin için akika kurbanı olarak ikişer koç kesmiş;[29] ayrıca kızı Fâtıma'ya Hasan'ın saçının kesilerek ağırlığınca gümüş tasadduk edilmesini de tavsiye etmiştir.[30] Hz. Hasan, yedi günlükken sünnet ettirilmiştir.[31]

Hz. Hasan, çocukluk döneminin ilk yıllarını dedesi hayattayken yaşamıştır. Bu sebeple sık sık dedesi ile görüşebilme imkânı bulmuştur. Bir seferinde dedesi ile ilgili hatırladığı bir anısını anlatması istenmiş; o da zekat mallarından bir hurma alarak ağzına attığını, bunu gören Hz. Peygamber'in sadaka mallarının kendilerine haram olduğunu söyleyerek o hurmayı ağzından çıkardığını anlatmıştı.[32]

24 İbn Kuteybe, *Ma'ârif*, s. 211; Hatîb el-Bağdâdî, I, 139; İbn Abdilber, I, 384.
25 Mehrân, *Hasan*, s. 22.
26 eş-Şeblencî, Mü'min b. Hasan Mu'min (H. 13. y.y. âlimlerinden), *Nûru'l-Ebsâr fî Menâkıbi Âli Beyti'n-Nebiyyi'l-Muhtâr*, Diyarbakır 1398/1978, s. 132.
27 et-Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ (279/892), *Sünen*, İstanbul 1401/1981, "Edâhî", 17; Ahmed b. Hanbel, VI, 9, 391, 392.
28 Tirmizî, "Edâhî", 17; Zehebî, *Siyer*, III, 246; İbn Abdilber, I, 384.
29 en-Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şu'ayb, (303/916), *Sünen*, İstanbul 1401/1981, "Akîka", 4. Hz. Hasan için iki koç kesildiğine dair bilgi için ayrıca bk. Şeblencî, s. 131.
30 Ahmed b. Hanbel, VI, 390-391, 392; Taberânî, III, 30; İbn Abdilber, I, 384; Zehebî, *Siyer*, III, 248.
31 Şeblencî, s. 131.
32 Ahmed b. Hanbel, I, 200; ed-Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman b. Fudayl b. Behrâm (255/869), *Sünen*, İstanbul 1401/1981, "Zekât", 16; el-Ya'kûbî, Ahmed b. Ebî Ya'kûb b. Cafer b. Vehb (284/897), *Târîhu'l-Ya'kûbî*, Beyrut 1412/1992, II, 226; İbnü'l-Esîr, *Üsd*, II, 11; İbn Hacer, *İsâbe*,

Hz. Hasan'ın Resûlullah (s) ile başka anılarından da bahsedilmektedir. Konuyu fazla uzatmamak için burada birkaç örnek zikretmekle yetineceğiz: Hz. Peygamber, torunlarını oynatmayı seviyordu. Bir gün Resûlullah (s), namazda bulunduğu bir sırada Hz. Hasan onun bacaklarının arasından geçmek istemiş, Peygamber (s) de geçebilmesi için bacaklarını açmıştı.[33] Bazen Hz. Peygamber secdede iken Hz. Hasan sırtına çıkıyor, bunun üzerine Resûlullah (s), o ininceye kadar secdeyi uzatıyordu.[34]

Zührî'den nakledilen bir rivayete göre Hz. Peygamber, Hz. Hasan'ı öpüyordu. el-Akra b. Hâbis, "Benim on oğlum var; bugüne kadar hiçbirisini öpmedim." dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber, "Merhamet etmeyene merhamet edilmez." buyurdu.[35]

Resûlullah(s), bir gün hutbe irat ettiği bir sırada üzerlerinde kırmızı entarileri olduğu halde Hasan ve Hüseyin düşe kalka geldiler. Hz. Peygamber, aşağıya inerek onları kucağına aldı ve "*Mallarınız ve çocuklarınız sizin için bir imtihandır.*"[36] buyuran Allah Teâlâ doğru söylemiştir. Onları görünce dayanamadım." dedi; sonra hutbesine devam etti.[37]

II, 11; Zehebî, *Siyer*, III, 246. Ayrıca bk. el-Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil (256/870), *Sahîh*, İstanbul 1401/1981, "Zekât", 57; Müslim, *Sahîh*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, İstanbul 1401/1981, "Zekât", 161; Ahmed b. Hanbel, II, 279, 409, 444, 467, 476.

33 İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 296; a.g.mlf., *İsâbe*, II, 11; Suyûtî, s. 189; Zehebî, *Siyer*, III, 249.

34 Nesâî, "Tatbîk", 82; Ahmed b. Hanbel, V, 44; İbn Hacer, *İsâbe*, II, 11; a.g. mlf., *Tehzîb*, II, 296; Suyûtî, s. 189.

35 Müslim, "Fedâil", 65; Tirmizî, "Birr", 12; Ahmed b. Hanbel, II, 241, 514. Ahmed b. Hanbel'in naklettiği Ebû Hüreyre'den gelen rivayette olayın kahramanı Uyeyne b. Hısn'dır. Bu rivayete göre Hz. Peygamber, Hz. Hasan veya Hz. Hüseyin'i öperken söz konusu konuşma meydana gelmiştir (*Müsned*, II, 228).

36 *Teğâbun* 64/15.

37 Ebû Dâvud, Süleyman b. Eş'as (275/888), *Sünen*, İstanbul 1401/1981, "Salâ", 233; Tirmizî, "Menâkıb", 31; İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd

Mübâhele olayında da Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in adına rastlamaktayız. Necrân'dan gelen Hıristiyanlarla Hz. Peygamber arasında geçen münazaradan sonra, Kur'ân-ı Kerîm'de buyurulduğu şekilde[38] Hz. Peygamber yakın akrabalarını yanına alarak Hıristiyanlara, yalancı ve haksız olanlara beddua etmeyi teklif etmiş; Necrân heyeti önce razı olmuş, ancak sonra bu teklifi kabul etmemiştir.[39] Kaynaklarımızda genel olarak Hz. Peygamber'in bu toplantıya Hz. Ali,[40] Hasan, Hüseyin ve Fâtıma'yı götürdüğü söylenir.[41]

B. Hz. Hasan'ın Gençliği ve Hulefâ-i Râşidîn Dönemindeki Hayatı

Hz. Hasan, Hz. Peygamber'in vefatından kısa bir süre sonra annesi Hz. Fâtıma'yı kaybetti. Hz. Hasan'ın gençliği hakkında bize ulaşan malumat azdır.

Hz. Ömer'in, Hasan ve Hüseyin'e babalarıyla aynı miktarda atıyye verdiğini ve her birine 5.000 dirhem tahsis ettiğini görüyoruz.[42]

Hz. Hasan, Hz. Osman döneminde Mısır valisi Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh'e, İfrikıyye bölgesindeki fetihlerde yardım etmek üzere

el-Kazvinî (275/888), *Sünen*, İstanbul 1401/1981, "Libâs", 20; Nesâî, "Cum'a" 30; "İydeyn", 27; Ahmed b. Hanbel, V, 354.

38 Mübahale ayeti şudur: "*Sana bu ilim geldikten sonra seninle bu konuda çekişenlere de ki: Geliniz, sizler ve bizler de dahil olmak üzere, siz kendi çocuklarınızı, biz de kendi çocuklarımızı, siz kendi kadınlarınızı, biz de kendi kadınlarımızı çağıralım; sonra da dua edelim de Allah'tan yalancılar üzerine lanet dileyelim.*" (*Âl-i İmrân* 3/61).

39 Tirmizî, "Tefsîr", 4; Ya'kûbî, II, 82-83.

40 Rivayetlerin çoğunda Hz. Ali'nin adı geçtiği halde Taberî'nin naklettiği bir rivayette sadece Fâtıma, Hasan ve Hüseyin'in ismi geçmektedir (Bk. Uludağ, Süleyman "Âl-i Abâ", *DİA*, İstanbul 1989, II, 306-307).

41 Ya'kûbî, II, 82; İbn Manzûr, VII, 123.

42 el-Belâzürî, Ebü'l-Abbas Ahmed b. Yahyâ (279/892-3), *Fütûhu'l-Buldân*, thk. Abdullah Enîs et-Tabbâ, Ömer Enîs et-Tabbâ, Beyrut 1407/1987, s. 637; Ebû Ubeyd, Kâsım b. Sellâm (224/839), *Kitâbü'l-Emvâl*, çev. C. Saylık, İstanbul 1981, s. 257; Zehebî, *Siyer*, III, 259; İbn Manzûr, VII 21. Krş. Sakallı, Talat, "Hasan", *ŞİA*, İstanbul 1990, II, 349; *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, (ed. H. Dursun Yıldız), İstanbul 1986, II, 166.

gönderilen orduda yer almıştır (26/646).[43] Yine 30 yılında (651) Kûfe valisi Saîd b. el-Âs komutasında Ashâbtan diğer bazı kimselerin iştirakiyle Taberistan fethine katılmıştır.[44]

Hz. Hasan'ın adına, Hz. Osman'ın muhasara edilişi olayından bahsedilirken de rastlanır. Onun Hz. Osman'ı korumak üzere evine gidenlerden biri olduğu rivayet edilmektedir.[45] Hz. Hasan'ın, Hz. Osman'ın yanından en son çıkan kişi olduğu da belirtilir.[46]

Bir anlatıma göre Hz. Ali, Hasan'ı, Hz. Osman'a göndererek yardım önerisinde bulunmuş; ancak Hz. Osman, Peygamber'in kendisine rüyasında "Eğer onlarla savaşırsan muzaffer olursun; ancak savaşmazsan yanımızda iftarını açarsın." dediğini ve Resûlullah'ın (s) yanında iftarını açmak istediğini söylemiştir.[47] Bu rivayet doğru ise Halife, âsiler tarafından öldürülmeyi adeta uman bir tavır takınmıştır.

Hz. Hasan, Hz. Osman'ın öldürülmesinden dolayı duyduğu üzüntüye bakılarak Osmaniyye'den[48] biri olarak nitelendirilmiştir.[49]

43 İbn Haldûn, Abdurrahman (808/1406), *Târîh*, nşr. Halil Şehhâde, Süheyl Zekkâr, 2. Basım, Beyrut 1408/1988, II, 573; Algül, Hüseyin, *İslâm Tarihi*, İstanbul 1991, II, 369; Mehrân, *Hasan*, s. 37.

44 Sefere şu Sahâbîler katılmışlardır: Huzeyfe b. el-Yamân, Hasan, Hüseyin, Abdullah b. el-Abbas, Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Amr b. el-Âs, Abdullah b. ez-Zübeyr (et-Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr (310/922), *Târîhu't-Taberî (Târîhu'r-Rusul ve'l-Mülûk)*, thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrâhîm, 4. Basım, Kahire 1979, IV, 269. Ayrıca bk. Belâzürî, *Fütûh*, s. 467). Saîd'le beraber Hz. Abbas, Hz. Ali, Amr b. el-Âs ve Zübeyr'in bulunduğu da söylenmiştir (*Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, II, 198).

45 İbn Sa'd, Muhammed (230/844), *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, Beyrut 1405/1985, III, 71; İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dîneverî (276/889), *el-İmâme ve's-Siyâse*, thk. Tâhâ Muhammed ez-Zeynî, Beyrut (t.y.), I, 42; İbn Tıktakâ, Muhammed b. Ali b. Tabâtabâ, (VIII./XIV. asır?), *el-Fahrî fi'l-Âdâbi's-Sultâniyye ve'd-Düveli'l-İslâmiyye*, Beyrut (t.y.), s. 98.

46 Halîfe b. Hayyât (240/854), *Târîh*, thk. Süheyl Zekkâr, Beyrut 1414/1993, s. 129.

47 İbnü'l-İmâd, I, 40.

48 Hz. Osman taraftarları için kullanılan bir tabir.

49 Tâhâ Hüseyn, *el-Fitnetü'l-Kübrâ: Alî ve Benûhu*, Kâhire 1953, s. 176.

Kanaatimizce onun Hz. Osman'ın öldürülmesinden dolayı üzülmesi, Osmaniyye fırkasına mensup olmasından değil, fitneye karşı duyduğu üzüntüden ve halifenin mazlum olarak öldürüldüğünü düşündüğünden dolayıdır.

Hz. Hasan, Cemel ve Sıffîn savaşlarında babasının yanında yer almıştı. Bazı kaynaklarda Hz. Hasan'ın savaşa pek istekli olmadığı söylenmektedir. Buna cevap veren Şiî bir yazar, söz konusu rivayetlerin garazlı tarihçi ve yazarlar tarafından uydurulduğu kanaatindedir.[50] Ancak onun değerlendirmeleri de mezhep taassubunun izlerini taşımaktadır.

Hz. Hasan, Hz. Ali'nin hilafet yıllarında daha aktif görünmektedir. Cemel vakasından hemen önce Hz. Hasan, Ammâr b. Yâsir ile birlikte Kûfe'ye gitmek üzere babası tarafından görevlendirildi. Rivayete göre Hasan ile Ammâr Kûfe'ye ulaştıkları sırada Ebû Musa el-Eş'arî'yi, insanları meydana gelen fitneden uzak kalmaları hususunda uyarırken buldular.[51] Hasan, mescide girerek Ebû Musa'ya "Mescidimizden çık, istediğin yere git!" diyerek minbere çıktı. İnsanlar, ilk önce onun Hz. Ali'ye yardım için hazırlık yapmaları hususundaki talebini yerine getirmek istememişlerse de Hucr b. Adî'nin çağrısı üzerine Kûfeliler, Hz. Hasan ve Ammâr'ı desteklemek için harekete geçtiler.[52]

Hasan, bir gün sonra hazırlanmış olan orduyu[53] alarak Hz. Ali'nin yanına gitmek üzere harekete geçti. Ordu, Hz. Ali'nin yanına ulaştıktan sonra hareket emri verildiğinde Hz. Hasan, babasının yanına

50 Caferiyan, Resul, *Masum İmamların Fikrî ve Siyasî Hayatı*, çev. C. Bayar, İstanbul 1994, I, 79.

51 ed-Dîneverî, Ebû Hanîfe Ahmed b. Dâvud (282/895), *el-Ahbâru't-Tıvâl*, thk. Abdülmun'im Âmir, Kahire 1960, s. 144-145; Ya'kûbî, II, 181.

52 Dîneverî, s. 145.

53 Bu ordunun 9.650 (Dîneverî, s. 145) veya 6.000 yahut 7.000 kadar askerden (Halîfe b. Hayyât, s. 138) meydana geldiği rivayet edilir.

giderek, "Babacığım! Osman öldürüldükten sonra insanlar senin yanına gelip bu işi kabul etmeni istediklerinde, diğer vilayetlerden bütün insanların itaatleri sana ulaşmadan bu teklifi kabul etmemeni söyledim. Zübeyr ve Talha'nın, Âişe ile beraber Basra'ya doğru hareket ettikleri haberi sana geldiğinde Medine'ye dönüp evinde oturmanı söyledim. Osman muhasara edildiğinde Medine'den ayrılmanı tavsiye ettim. Öldürülürse sen orada olmayacaktın. Bunların hiç birisinde benim görüşümü kabul etmedin." diyerek sitem etti. Hz. Ali ona, "Bütün vilayetlerden insanların itaat ettikleri haberinin gelmesini beklemem hususuna gelince, biat sadece Haremeyn'de[54] hazır olan Ensâr ve Muhacirlerindir. Eğer onlar birisine razı olup işi ona teslim ederlerse bütün insanlara razı olmak ve işi teslim etmek vacip olur. Evime dönüp oturmama gelince, eğer dönseydim dönüşüm ümmete ihanet olurdu. Ümmet arasında ayrılığın meydana gelmesinden ve ümmetin birliğinin dağılmasından emin olamazdın. Osman muhasara edildiğinde oradan ayrılmama gelince buna nasıl imkânım olurdu? İnsanlar Osman'ı kuşattıkları gibi beni de kuşatmışlardı. Oğulcuğum! Senden daha iyi bildiğim şeyler hususunda peşimi bırak!" dedi.[55]

Bu konuşmada, Hz. Hasan'ın savaş taraftarı olmadığı, hatta babasına, gelmekte olan fitneye bulaşması yerine gidip evinde oturmasını tavsiye ettiğini görüyoruz. Kendisinin eline fırsat geçtiğinde yaptığı şey, bundan başkası değildir.

Bundan sonra babasıyla beraber Sıffîn savaşına iştirak eden Hz. Hasan'ın tahkimnamenin şahitlerinden biri olduğunu görüyoruz.[56] Ayrıca Hz. Hasan babasıyla birlikte Nehrevân savaşında da bulunmuştur.

54 Esasen biat Mekke ve Medine ahalisi tarafından değil, halifenin ikamet ettiği Medine'de seçildiği için önce burada ikamet edenler biat ederler. Haremeyn'in zikredilmesinin sebebi Ensâr ile Muhâcirlere (ya da Kureyşlilere) işaret için olabilir.

55 Dîneverî, s. 145-146.

56 Dîneverî, s. 195.

Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin babalarıyla birlikte katıldıkları bu savaşlarda aktif olarak savaşmamışlardır. Bunun sebebinin Hz. Ali'nin, başlarına bir şey gelmesi halinde Hz. Peygamber'in zürriyetinin kesilmesinden duyduğu korku olduğu belirtilmiştir.[57] Ancak bu rivayetlerin doğruluğu tartışmalıdır. Çünkü Hz. Ali'nin bu iki oğlu daha önce başka çarpışmalara katıldıkları gibi, bizzat Hz. Peygamber de birçok savaşa böyle bir kaygı duymadan katılmıştır. Kaldı ki, bu sırada Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in birçok çocukları vardı. Yani başlarına bir şey gelmiş olsa da Hz. Peygamber'in soyunun kesilmesi söz konusu değildi.

57 Tâhâ Hüseyn, s. 177; Mehrân, *Hüseyn*, s. 55.

II. Hz. Hasan'ın Hilafeti

Müslümanlar arasında meydana gelen hadiselerden -özellikle Hz. Ali'nin hilafetinde kendilerine vurulan önemli darbelerden- sonra, hac mevsiminde Mekke'de toplanan bir grup Hâricî, İslâm âleminin içinde bulunduğu karışıklığa son vermek amacıyla, suçlu gördükleri üç kişinin; Hz. Ali, Muâviye ve Amr b. el-Âs'ın öldürülmesine karar verdiler. Muâviye, kendisine karşı düzenlenen suikastı hafif bir yara ile atlattı; Amr ise suikastın yapılacağı sabah, namazı kıldırmak üzere Hârice b. Huzâfe'yi görevlendirdiği için onun yerine yanlışlıkla Hârice öldürüldü. Hz. Ali ise 17 Ramazan 40/ 24 Ocak 661'de Abdurrahman b. Mülcem tarafından yaralandı, birkaç gün sonra da hayatını kaybetti.[58]

A. Biat

Vefatından önce Hz. Ali'nin aldığı yaradan ölebileceği ihtimalini göz önünde bulunduran Cündeb b. Abdullah, onun yanına giderek, "Seni kaybedersek -ki kaybedeceğimize inanmıyoruz- Hasan'a biat edelim mi?" diye sordu. Hz. Ali, "Size bunu ne emrederim, ne de yasaklarım." diyerek kararı ümmete bıraktı.[59] Başka bir rivayete göre

58 Geniş bilgi için bk. Demircan, Adnan, *Hâricîler'in Siyasî Faaliyetleri* (Basılmamış Doktora Tezi), Konya 1993, s. 77-81.

59 Taberî, V, 146-147. Ayrıca bk. el-Mes'ûdî, Ebü'l-Hasan Alî b. el-Hüseyn (346/957), *Mürûcü'z-Zeheb ve Me'âdinü'l-Cevher*, thk. Muhammed Muhyiddîn

Hz. Ali, huzuruna girip "Ey müminlerin emiri! Veliaht tayin etmeyecek misiniz?" diye soran bir gruba, "Hayır! Fakat sizi Resûlullah'ın (s) bıraktığı gibi bırakıyorum." cevabını vermiştir.[60]

Buna göre, Hz. Ali'nin tarafsız kalmak suretiyle Hz. Ömer'in tavrı ile Muâviye'nin oğlu Yezîd'i veliaht tayin ederken takındığı tutum arasında orta bir yol izlediğini görüyoruz. Aslında Hz. Ali, fikrini bu şekilde belirtmekle, dolaylı da olsa Hz. Hasan'ın seçilmesine taraftar olduğunu göstermiştir. Çünkü Hz. Ali, oğlunun seçilmesine karşı olsaydı, Hz. Ömer'in daha önce oğlu Abdullah'ın seçilmesi için yapılan teklifi reddettiği gibi, olumsuz görüş belirtirdi.

Hz. Ömer, oğlunun seçilmesi teklifine karşı ortaya koyduğu tavrı, oğlunu hilafet için yeterli görmediğinden ya da iktidarın bir ailenin mülkü haline dönüşmesini istemediğinden ortaya koymuştu. Hz. Ali ise, oğlunun da -herhangi bir Müslüman gibi- layık olduğu takdirde halife seçilebileceği görüşünden hareketle seçim meselesindeki kararın Müslümanlara ait olduğunu düşünmüş olmalıdır. O, Muâviye gibi oğlunu seçtirmek için türlü siyasî oyunlara girmemiş,[61] konuyu kamuoyunun değerlendirmesine bırakmıştır.

Hz. Hasan, babasının vefatından sonra bir konuşma yapmış; ardından İbn Abbas ayağa kalkarak insanları ona biate davet etmiştir.[62]

Şiîler Hz. Ali'nin, oğlu Hasan'ı yazdığı bir vasiyetname ile veliaht tayin ettiğini savunurlar.[63] Hatta Hz. Peygamber'in şöyle dediğini

Abdülhamîd, 4. Basım, Kahire 1384/1964, II, 425.

60 Ahmed b. Hanbel, I, 130. Ayrıca bk. Akyüz, Vecdi, *Hilafetin Saltanata Dönüşmesi*, İstanbul 1991, s. 140.

61 Geniş bilgi için bk. Aycan, İrfan, *Saltanata Giden Yolda Muâviye b. Ebî Süfyân*, Ankara 1990, s. 246-251.

62 el-İsfahânî, Ebü'l-Ferec (356/967), *Makâtilu't-Tâlibiyyîn*, thk. es-Seyyid Ahmed Sakr, Dâru İhyâi Kütübi'l-Arabiyye, y.y. (t.y.), s. 52.

63 Küleynî, II, 298-299; Muhsin el-Emîn, I, 566. Krş. Fığlalı, Ethem Ruhi, *İmamiye Şîası*, İstanbul 1984, s. 85; Tâhâ Hüseyn, s. 178.

de iddia etmektedirler: "Hasan ve Hüseyin ister imamet görevlerini yerine getirsinler; ister bazı engel veya maslahatlardan dolayı yapmasınlar her ikisi de imamdırlar."[64] Bundan başka Hz. Hasan'ın Muâviye'ye yazdığı bir mektupta, "Emîrü'l-Mü'minîn dünyadan göçerken, beni kendinden sonra hükümete halife tayin etti." dediği iddia edilmiştir.[65] Ancak Şiîler'in bu husustaki sözlerinin bâtıl olduğu ifade edilmiştir.[66]

Hz. Ali'nin hilafet için açık bir vasiyetnamesinden bahsedilemezse de onun, vefat etmeden önce aile efradına ve Hâşimoğullarına bazı öğütlerde bulunduğunu görüyoruz. Bunların çoğu, insanlara adaletli davranmaları, hakkı gözetmeleri, Müslümanlıktan taviz vermemeleri gibi hususlarla ilgilidir.[67] Vasiyet ettiği önemli bir şey daha vardır ki, öldüğü takdirde kendi kanına karşılık insanlardan intikam alınmaması, sadece katilinin öldürülmesi ve müsle[68] yapılmaması hususundadır.[69] Bütün bunlar gösteriyor ki, Hz. Ali, Kûfelilerin oğlunu halife seçeceklerini tahmin ediyordu.

Nihayet Hz. Ali'nin vefatından iki gün sonra[70] 21 Ramazan 40'ta (28 Ocak 661) oğlu Hasan'a biat edildi. Rivayete göre, ona ilk biat eden kişi Kays b. Sa'd olmuştur. Kays, Hz. Hasan'a gelerek, "Elini uzat! Allah'ın (c) Kitabı, Peygamberi'nin sünneti ve ihtilalcilerle savaşmak üzere sana biat edeyim." demiş; Hz. Hasan ise, "Allah'ın Kitabı ve Peygamberi'nin sünneti üzere biat et. Çünkü bunlar her

64 Caferiyan, I, 83.
65 Caferiyan, I, 83.
66 İbnü'l-Arabî, Ebû Bekr (543/1148), *el-Avâsım mine'l-Kavâsım*, thk. Muhibbuddîn el-Hatîb, y.y. 1390/1970, s. 148.
67 Bk. Taberî, V, 147-148; Şeblencî, s. 117-118.
68 Müsle, öldürülen kimsenin uzuvlarının kesilmesidir.
69 Taberî, V, 148; İbn Tıktakâ, s. 100-101; Şeblencî, s. 117, 118.
70 Mes'ûdî, *Mürûc*, III, 4; a. g. mlf., *Tenbîh*, s. 300. Başka rivayete göre Hz. Ali'nin vefat ettiği gün biat edilmiştir (Bk. İbn Hallikân, (681/1282), *Vefeyâtü'l-A'yân*, thk. İhsan Abbas, Beyrut 1397/1977, II, 65; Fığlalı, *İmamiye Şiası*, s. 85).

şarttan önce gelir." diyerek[71] kendisine savaş koşuluyla biat edilmesini kabul etmemiştir.

Bir rivayete göre Kûfelilerin Hz. Hasan'a koşullu olarak biat etme isteğine karşılık Hasan onlardan, dinlemek ve itaat etmek, savaşacağı kişilerle savaşmak, barış yapacağı kişilerle barış yapmak üzere biat etmelerini istemiş; fakat Kûfeliler önce onun bu teklifini reddederek Hz. Hüseyin'e gidip, "Elini uzat! Babana biat ettiğimiz şey üzere ve isyankâr, sapıtmış Şam ehliyle savaşmak üzere sana biat edelim." demişlerdi. Hz. Hüseyin, onların bu tekliflerini kabul etmeyince çaresiz Hz. Hasan'a tekrar giderek ona biat etmek zorunda kalmışlardı.[72]

Gerek Kays b. Sa'd'ın gerekse Kûfelilerin biat şartları, onların Muâviye ile mücadeleyi beraberliklerinin bir koşulu olarak gördüklerini ve siyasî desteklerini bu çerçevede vermek istediklerini göstermektedir. Bu durum, daha işin başında Hz. Hasan'ın dayandığı siyasî desteğin kendisine olan bağlılığını göstermesi açısından dikkate değer. Dikkat çeken bir başka husus da Kûfelilerin, Şamlılarla savaşmaya istekli görünmelerine rağmen, savaş durumu ortaya çıktığında birlik içinde hareket etmedikleridir. Herhalde samimi olarak ehl-i beyti destekleyen bir kesim biati, Muâviye ile savaşmaya bağlıyorlardı. Ancak halkın genel temayülü bu yönde değildi. Daha sonra meydana gelen gelişmeler bu kanaatimizi desteklemektedir.

Babasının cenaze namazını kıldırıp onu toprağa verdikten sonra, Hz. Hasan'ın ilk yaptığı icraat, onun katili Abdurrahman b. Mülcem'i kısas ettirmesi olmuştur. İbn Mülcem, Hz. Hasan'dan Muâviye'yi öldürmesi için kendisine izin vermesini istemiş ve onu öldürdükten

71 Taberî, V, 158; İbnü'l-Esîr, İzzüddîn Ebü'l-Hasan Ali b. Ebi'l-Kerem Muhammed (630/1232), *el-Kâmil fi't-Târîh*, Beyrut 1402/1982, III, 402.
72 İbn Kuteybe, *İmâme*, I, 140.

sonra geri geleceğine dair söz vermişse de, bu teklif Hasan tarafından reddedilerek İbn Mülcem kısas edilmiştir.[73]

Hasan'ın Kûfe'de seçilmesini takip eden aylarda İran, Mekke, Medine, Hicaz ve Yemen vilayetleri biatlerini bildirmiş; ancak Mısır ve Şam vilayetleri biat etmekten imtina etmişlerdi. Dolayısıyla Hz. Hasan halife olduğunda babasının hâkimiyeti altında olan yerlerin hepsi ona biat etmişlerdir.

Hz. Hasan, iktidara geldikten sonra babasının valilerini yerinde bırakarak onları değiştirmedi. Hz. Hasan'ın kâtibi Ubeydullah b. Ebî Râfi, kadısı Şureyh, hâcibi mevlâsı Sâlim veya bazılarına göre Kanber idi.[74]

Rivayete göre halife olduğu yıl Muğîre b. Şu'be, onun adına sahte bir belge düzenleyerek h. 40'ta (661) hac emirliği yapmıştır.[75] Muğîre'nin, bu belgeyi Muâviye adına düzenlediği de nakledilir.[76] Ancak Muğîre'nin hiç kimse tarafından görevlendirilmeden hac emirliği yaptığı ve bu sırada Tâif'te bulunduğu da söylenmektedir.[77]

Hz. Hasan'ın iktidara gelince askerlerin maaşını 100 dirhem arttırdığı; Hz. Ali'nin böyle bir uygulamayı Cemel savaşı sırasında yaptığı, ancak Hz. Hasan'ın iktidara gelir gelmez bu uygulamayı başlattığı, bundan sonra gelen halifelerin de onun gibi davrandığı söylenir.[78]

B. Barış Sürecinin Başlaması

Hz. Ali'nin vefat etmesiyle boşalan hilafet makamına Hasan'ın seçilmesi, Muâviye tarafından bir avantaj olarak değerlendirilmiştir.

73 Taberî, V, 148-149; Ya'kûbî, II, 214; İbn Tıktakâ, s. 101. Krş. İbn Haldûn, *Târîh*, II, 647; Demircan, *Hâricîler*, s. 82.

74 el-Mes'ûdî, Ebü'l-Hasan Alî b. el-Hüseyn (346/957), *Kitâbü't-Tenbîh ve'l-İşrâf*, nşr. M. J. de Goeje, Leiden 1967, s. 301.

75 Halîfe b. Hayyât, s. 153.

76 Taberî, V, 160.

77 İbn Abdilber, I, 387.

78 İsfahânî, *Makâtil*, s. 55.

Bu fırsatı kaçırmak niyetinde olmadığı anlaşılan Muâviye, Kûfe üzerine yürüme kararı aldı. Muâviye yola çıkmadan önce bütün valilerine mektup yazarak mektubunu alır almaz askerleriyle onun yanına gelmelerini istedi. Yeterince asker toplayan Muâviye, askerlerini topladıktan sonra Irak'a yöneldi[79] ve Medâin yakınlarındaki Meskin'e[80] kadar geldi. Muâviye'nin öncü birliklerinin başında Abdullah b. Âmir b. Küreyz vardı.[81] Bu şahıs, Hz. Osman'ın son Basra valisiydi.

Hz. Ali'nin vefatından sonra Muâviye'nin gelişmeleri öğrenmek amacıyla Benû Himyer'den bir ajanını Basra'ya ve Benu'l-Kayn'dan bir ajanını da Kûfe'ye gönderdiği, ancak bu ajanların ihbar edildiği ve yakalanarak öldürüldüğü söylenmektedir.[82] Bu rivayetlerin Muâviye'yi eleştirmeye yönelik olması muhtemel ise de deneyimli ve tedbirli bir siyasetçi olan Muâviye'nin doğabilecek avantajları değerlendirmek amacıyla, ortaya çıkabilecek yeni bir duruma karşı hazırlıklı olma düşüncesiyle böyle bir yola başvurmuş olması akıldan uzak değildir.

Muâviye'nin harekete geçtiğini öğrenen Hz. Hasan da ordusunu toplayarak harekete geçti. Hucr b. Adî'yi valilerine ve vatandaşlara göndererek asker toplamasını istedi.[83] Kendisi de insanları mescitte toplatarak onlara bir konuşma yaptı ve Muâviye'ye karşı yola çıkmak için Nuhayle'de[84] toplanmalarını istedi. Ancak halktan beklediği tepkiyi alamadı. Hiç kimseden çıt çıkmıyordu. Adî b. Hâtem, ayağa kalkarak Kûfelilerin bu tutumlarını tenkit etti. Ardından mescitten

79 İsfahânî, *Makâtil*, s. 60.
80 Meskin, Evânâ yakınında Nehr Düceyl üzerinde Deyru'l-Cesâlik'in yanında bir yerdir (Yâkût, Şihâbüddîn Ebû Abdullah Yâkût b. Abdullah el-Hamevî (626/1229), *Mu'cemü'l-Büldân*, Beyrut 1986, V, 127).
81 Dîneverî, s. 216.
82 İsfahânî, *Makâtil*, s. 52.
83 İsfahânî, *Makâtil*, s. 60.
84 Nuhayle, Kûfe yakınlarında, Şam yönünde bir yerdir (Yâkût, V, 278).

çıkan Hz. Hasan, Nuhayle'ye gitti.[85] Kays b. Sa'd b. Ubâde, Ma'kıl b. Kays er-Riyâhî, Ziyâd b. Sa'sa'a et-Teymî de ayağa kalkarak Adî gibi halkı tenkit edip sefer için teşvik ettiler.[86] Hz. Hasan'a biat sırasında Muâviye ve Şamlılarla mücadele etmeyi biatin ön koşulu olarak ileri süren Kûfelilerin, iş başa düştüğünde böyle ağır davranmaları, onların hepsinin Şamlılarla mücadele hususunda hemfikir olmadıklarını, en azından bazılarının bu sözlerinde samimi davranmadıklarını gösterir. Ancak bunu Kays b. Sa'd gibileri için söylemek güçtür. Çünkü Kays, sonuna kadar Muâviye'yle mücadeleden yana tavır koymuş ve ona en son biat eden kişi olmuştur.

İşte Hz. Hasan, ordusunu bu zorluklar içinde toplayabildi. Kûfe'den ayrılmadan önce yerine el-Muğîre b. Nevfel b. el-Hâris b. Abdulmuttalib'i vekil olarak bıraktı.[87]

Hz. Hasan'ın, Muâviye'ye karşı harekete geçmeden önce, düşüncelerini gerçekleştirmek için bazı tedbirler aldığı söylenir. Bir rivayete göre Hz. Hasan, Kays'ın barışla ilgili fikirlerine muvafakat etmeyeceğini biliyordu. Bunun için onu ordu komutanlığından azlederek yerine Ubeydullah b. Abbas'ı atadı.[88] Ancak başka rivayete göre Hz. Hasan, Ubeydullah'ı 12.000 kişilik bir ordunun başında göndermiş; kendisinin arkasından geleceğini söylemiştir. Bu arada durumu her gün kendisine bildirmesini, Kays b. Sa'd ve Saîd b. Kays ile müşavere etmesini, iki ordu karşılaştığında Muâviye savaşa başlamadan onunla savaşmamasını; kendisine bir şey olması halinde orduya Kays b. Sa'd'ın, ona da bir şey olması halinde Saîd b. Kays'ın komuta etmesini istemiştir.[89] Bu rivayet göstermektedir ki, Hz. Hasan, Kays b.

85 İsfahânî, *Makâtil*, s. 60-61.
86 İsfahânî, *Makâtil*, s. 61-62.
87 İsfahânî, *Makâtil*, s. 62.
88 Taberî, V, 158; Ya'kûbî, II, 214; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 404.
89 İsfahânî, *Makâtil*, s. 62.

Sa'd'ın barış hususunda kendisine muvafakat etmemesinden korktuğu için değil, belki kendi sözünü daha iyi dinler düşüncesiyle amcazadesi Ubeydullah'ı göreve getirmiştir.

Hz. Hasan'ın atadığı kişinin Abdullah b. Abbas olduğu da söylenmiştir. Buna göre Muâviye ile anlaşma lekesini Abbasîler'in atası Abdullah b. Abbas'ın üzerinden atmak için kardeşi Ubeydullah feda edilmiştir.[90]

Müsteşrik Wellhausen, bu konuda şöyle demektedir: "Abbasî hâkimiyeti devrinde bu mukaddes şahsiyet hakkında hakikati söylemek tehlikeli idi; hiç olmazsa onun oynadığı rolü güzelleştirmek veyahut onu tamamıyla bu işlerden hariçte tutmak istenmesi tabiî idi."[91] Bununla birlikte Taberî'nin naklettiği rivayetin devamında Hasan'ın barış yapma düşüncesinde olduğunu anlayan Abdullah b. Abbas'ın Muâviye ile mektuplaşarak ondan emân istediği ve ele geçirmiş olduğu malların kendisine bırakılmasını şart koştuğu, Muâviye'nin de onun isteklerini kabul ettiği belirtilmektedir.[92] Buradan Abdullah b. Abbas'ın Muâviye ile anlaşma yaptığı, fakat bu sırada başkomutan olmadığı sonucunu çıkarmak mümkündür.

Yukarıda zikredilen rivayetlerden Hz. Hasan'ın ordusunun başındaki kişinin Ubeydullah b. Abbas veya Kays b. Sa'd'dan birisi olduğu anlaşılmaktadır. Esasen iki rivayet birbiriyle çelişkili değildir. Taberî'nin naklettiği başka bir rivayet buradaki problemi çözmektedir. Buna göre Hz. Hasan, Ubeydullah b. Abbas'ı ordunun başına komutan olarak atadı; askerler arasında Kays b. Sa'd da vardı. Ubeydullah b. Abbas, Muâviye ile anlaşınca askerler Kays b. Sa'd'ı

90 Wellhausen, Julius (1917), *Arap Devleti ve Sukutu*, çev. Fikret Işıltan, Ankara 1963, s. 51-52. Ayrıca bk. Buhl, F., "Abdallah b. al-Abbas", *İA*, İstanbul 1993, I, 27

91 Wellhausen, *Arap Devleti*, s. 51.

92 Taberî, V, 158.

başlarına getirdiler.[93] Bu rivayet Kays'ın orduda Ubeydullah'a yardım edeceğine dair rivayete uygunluk arz etmektedir. Bu rivayete göre Ubeydullah'a bir şey olması halinde onun yerine Kays b. Sa'd'ın, onun da başına bir şey gelmesi durumunda Saîd b. Kays'ın orduya komuta etmesinin istendiği belirtilmektedir.

Muâviye'nin Ubeydullah'a, Hasan'ın barış için kendisiyle mektuplaştığını bildirdiği ve kendisine katılmasını istediği söylenir.[94] Müzakereler henüz başlamamışken veya yeni başladığı sırada, komutanın tarafına geçmesini sağlamak suretiyle Muâviye'nin üstünlük kazanmayı düşünmüş olabilmesi mümkündür.

Muâviye, muhaliflerini maddiyatla kazanma yöntemine sık sık başvuran bir devlet adamıydı. Bunun için de önce Ubeydullah'ı maddiyatla kazanma yollarını aradı. Ubeydullah'a yarısı peşin, diğer yarısı ise Kûfe'ye girdiğinde verilmek üzere 1.000.000 dirhem karşılığında anlaşma teklif etti. Bu teklifi kabul eden Ubeydullah, askerlerinden habersiz gece vakti Muâviye'nin ordusuna katıldı. Muâviye de kendisine vadettiği ödemeyi yaptı.[95] Askerler sabah namazında Ubeydullah'ı ordugâhta bulamayınca Kays b. Sa'd onlara namaz kıldırarak bir konuşma yaptı. Gerçek payı varsa bu konuşmada Kays, Ubeydullah'ı korkaklıkla itham etmekle kalmamış; aynı zamanda onun babası Hz. Abbas'ı ve kardeşi Abdullah'ı tenkit etmiştir.[96] Hutbede Abdullah b. Abbas'ın adının da zikredilmiş olması Muâviye'ye iltihak eden kişinin Ubeydullah olduğu ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Buradaki rivayette Ubeydullah'ın yalnız başına Muâviye'nin kuvvetlerine katıldığı ifade edilmektedir. Ancak Ubeydullah'ın birkaç bin askerle

93 Taberî, V, 164.
94 Mehrân, *Hasan*, s. 64.
95 İsfahânî, *Makâtil*, s. 64-65.
96 İsfahânî, *Makâtil*, s. 65.

birlikte Muâviye'ye katıldığı da söylenmiştir.[97] İster yanına bir grup askeri alsın, ister tek başına katılmış olsun; komutanın karşı tarafa geçmesinin, askerin maneviyatı üzerinde olumsuz etki bırakmış olduğu kesindir.

İslâm Tarihinin bu döneminde Emevîler'le Hâşimîler arasında meydana gelen bazı hadiseler, çoğu tarihçi tarafından tamamen kabilecilik duygusunun tezahürü olarak mütalaa edilmişse de görüldüğü gibi Hâşimoğullarından olan iki önemli isim, Hz. Abbas'ın çocukları Ubeydullah ve Abdullah, Emevî hanedanının kurucusu Muâviye'nin lehine sonuçlanabilecek bir tavır takınmışlardır. İslâm Tarihinin ilk dönemindeki gelişmelerde kabileciliğin etkisinin önemini inkâr etmemekle birlikte, gelişmelerde başka etkenlerin payını da unutmamak gerekir.

Hz. Hasan'ın Ubeydullah b. Abbas'ı komutan olarak atadığını söylemiştik. Kays'ı ise ona müşavir olarak görevlendirmiş ve sözünden çıkmamasını emretmişti.[98] Yukarıda da değindiğimiz başka bir rivayete göre Muâviye'nin Meskin'e geldiğini öğrenen Hasan, ordusunun öncü birliklerini Kays b. Sa'd komutasında Muâviye'ye karşı gönderdi. Peşinden kendisi Medâin'e gitti. Bu rivayete göre Kays'ın öldürüldüğüne dair bir haberin askerleri arasında yayılması üzerine[99] askerler ayaklanarak Hz. Hasan'ın çadırına kadar geldiler; onun altındaki sergiyi çekip aldılar, mallarını yağmaladılar ve nihayet onu yaraladılar.[100] Başka rivayette onun yaralanma olayının

97 Mehrân, *Hasan*, s. 64.

98 Wellhausen, *Arap Devleti*, s. 50.

99 Bu kargaşanın Muâviye tarafından çıkartıldığı da söylenmiştir (Bk. Sakallı, "Hasan", *ŞİA*, II, 350).

100 Taberî, V, 159; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 404; İbn Hacer, *İsâbe*, II, 13; İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İsmâil (774/1372), *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, thk. Ali Şîrî, Beyrut 1408/1988, VII, 16; ed-Diyârbekrî, Hüseyn b. Muhammed b. el-Hasan (990/1582), *Târîhu'l-Hamîs fî Ahvâli Enfesi Nefîs*, Mısır 1283, II, 289.

Kûfelilere hitap ederek barış yapma hususundaki görüşünü söylemesi üzerine meydana geldiği belirtilmiştir.[101] Herhalde doğrusu da bu olmalıdır. Hz. Hasan'ın bir konuşmasının ardından, askerlerinin onun kâfir olduğunu söyleyerek kendisine saldırdıkları nakledilir.[102] Ancak üstü kapalı bir ifade ile barış yapmaya işaret ettiği bu konuşmasında halkı cemaate uymaya, fitne çıkarmamaya ve ona muhalefet etmemeye çağıran Hz. Hasan'ın, bahsedilen konuşmayı neden yaptığı belirtilmemiştir.

Hz. Hasan'a saldırı sırasında, altındaki namazlığını dahi çekip alacak kadar ileri giden askerler arasından Abdullah b. Ci'âl el-Ezdî, üzerindeki mitrafını (üst elbisesini) da çekip aldı. Yakın adamları kendisine bir zarar gelmesini engellediler. Bu sırada Hz. Hasan Rebî'a ve Hemdân kabilelerinin çağrılmasını istedi. Bunun üzerine bu kabile mensupları gelerek kendisini korudular. Ancak onların arasında başkaları kabilelerden olanlar da vardı. Benû Esed'den el-Cerrâh b. Sinân, Sâbât'a vardıklarında Hz. Hasan'ın bineğinin yularını tutarak, "Allahu Ekber! Ey Hasan! Sen de baban gibi müşrik oldun." diyerek onu bacağından yaraladı.[103] Hz. Hasan'ın yanında bulunanlar onun üzerine atılarak Cerrâh'ı öldürdüler.[104]

Bu rivayetler onun Hâricîler tarafından yaralandığına dair nakledilen rivayetlere muhalif değildir.[105] Herhalde Hasan'ın barış yapacağını

101 el-Makdisî, el-Mutahhar b. Tâhir (355/966'dan sonra), *el-Bed ve't-Târîh*, thk. Cl. Huart, Paris 1899-1919 basımından ofset, V, 236; Dineverî, s. 216-217.

102 İsfahânî, *Makâtil*, s. 63.

103 İsfahânî, *Makâtil*, s. 63-64.

104 İsfahânî, *Makâtil*, s. 64.

105 Hâricîler'in Hasan'ın barışa meyilli olduğunu görerek kendisine saldırdıkları da söylenmiştir. Bk. Dîneverî, s. 217; İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Abdurrahman b. Nureddîn Ali (597/1200), *Telbîsu İblîs*, Beyrut 1403/1983, s. 110; Zehebî, *Siyer*, III, 263; M. el-Emîn, I, 568-569; Vaglieri, L. Veccia, "al-Husayn b. 'Alî b. Abî Tâlib", *The Encyclopaedia of Islam*, New Edition, III, Leiden- London 1971, III, 241; Demircan, *Hâricîler*, s. 83.

anlayan Hâricîlik sempatizanı bazı Kûfeliler, ona karşı bu eylemi gerçekleştirmişlerdi.

Dîneverî, Hz. Hasan'ın yaralanma hadisesini bu görüşü doğrulayacak şekilde -özetle- şöyle anlatmaktadır: Muâviye'nin kendisiyle savaşmak üzere harekete geçtiğini duyan Hz. Hasan, ordusunu hazırlayarak yola çıktı. Ancak askerleri arasında savaşa karşı bir isteksizlik gördü. Bunun üzerine onlara bir konuşma yaparak birliğin ayrılıktan hayırlı olduğunu vurguladı ve savaş hususundaki isteksizliklerine işaret etti. Askerleri arasında bulunan ve Hâricîler'in görüşünü benimseyen bazı kimseler, "Daha önce babası kâfir olduğu gibi Hasan da kâfir oldu." diyerek kendisine saldırıp mallarını yağmaladılar. Öyle ki, altındaki namazlığını dahi çekip aldılar. Elbiselerini yağmaladılar ve boynunda bulunan bir şalı da çektiler. Bu gelişmeler üzerine Hasan, atının getirilmesini istedi ve "Rebî'a ve Hemdân nerede?" diye bağırarak onları yardıma çağırdı. Onlar da yanına giderek kendisine saldıranları geri püskürttüler. Bahsettiğimiz olaylardan sonra Hz. Hasan, Medâin'e gitti. Esedoğullarından el-Cerrâh b. Kabîsa[106] isimli birisi, Hz. Hasan'ı öldürmek için pusuya yattı. Hz. Hasan yakınına geldiğinde kendisine saldırarak onu uyluğundan yaraladı. Abdullah b. Hatal ve Abdullah b. Zabyân, el-Cerrâh'ın üzerine atılarak onu öldürdüler.[107]

Muâviye'nin Hz. Hasan'ı öldürtmek amacıyla Amr b. Hirrîs, el-Eş'as b. Kays, Haccâr b. Ebcer ve Şebes b. Rib'î'yi oyuna getirerek

106 Hz. Hasan'ı yaralayan Hâricî'nin adı, el-Cerrâh b. Sinân şeklinde de zikredilmiştir (Ya'kûbî, II, 215; İbn Habîb, Ebû Cafer Muhammed b. Habîb (245/859), *Kitâbü'l-Muhabber*, nşr. Ilse Lichtenstadter, Beyrut (t.y.), (H. 1361 Haydarâbâd basımından ofset), s. 19; el-Aynî, Ebû Muhammed Bedruddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed (855/1451), *Ikdu'l-Cumân fî Târîhi Ehli'z-Zemân*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Beşir Ağa, No: 454-457, II, 213a).

107 Dîneverî, s. 216-217.

Hz. Hasan'ı öldürene 100.000 dirhem, Şam şehirlerinden bir şehrin gelirini ve kızlarından birisini vermeyi teklif ettiği söylenir. Hz. Hasan'ın bunu duyduktan sonra namazı zırhlı olarak kıldırmaya başladığı, namaz sırasında onlardan birisinin kendisine ok attığı, fakat üstündeki zırhtan dolayı kendisine bir şey olmadığı belirtilir.[108] Bu iddiaların Şiî kaynaklı olması muhtemeldir. Eş'as b. Kays'ın Hz. Hasan'la beraber bulunduğu hususu şüphelidir. Çünkü bu sıralarda meydana gelen hadiselerde onun ismine rastlanmamaktadır. Muhtemelen Hz. Hasan'ın iktidara gelişinden kısa süre önce veya sonra vefat etmişti.

Yukarıda değindiğimiz gibi Hz. Hasan, oradan ayrılarak Medâin'deki el-Maksûratu'l-Baydâ'ya (Beyaz Saray) geldi. Bu sırada Medâin'de Muhtâr b. Ebî Ubeyd es-Sakafî'nin amcası Sa'd b. Mes'ûd valiydi. Muhtâr'ın, amcasına Hasan'ı yakalayıp Muâviye'ye teslim ederek zenginlik ve şeref kazanmasını tavsiye ettiği, ancak Sa'd'ın bu teklifi çirkin bularak reddettiği rivayet edilir.[109]

C. Hz. Hasan- Muâviye Mektuplaşması

Tarihçiler, Hz. Hasan ile Muâviye arasında yapılan barışın ilk adımını kimin attığı hususunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bazı tarihçilere göre barış talebi, ilk defa Hz. Hasan'dan, bazılarına göre ise Muâviye'den gelmiştir.

Bazı rivayetlere göre yukarıda anlattığımız gelişmelerin ardından, zaten başından beri barış taraftarı olan Hz. Hasan, barış için Muâviye'ye mektup yazdı.[110] Muâviye de barış isteğine karşılık vererek kendisini temsilen Abdullah b. Âmir[111] ve Abdurrahman b.

108 Mehrân, *Hasan*, s. 59.
109 Taberî, V, 159; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 404; İbn Kesîr, VII, 16.
110 Taberî, V, 159; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 405; İbn Hacer, *İsâbe*, II, 13; Diyârbekrî, II, 290; Şeblencî, s. 133.
111 Bu şahıs, Hz. Osman döneminde Basra valiliği yapmış; Muâviye tarafından sulhtan sonra, tekrar Başra'ya vali olarak atanmıştır.

Semüre'yi Hasan'a gönderdi. Muâviye'nin temsilcileri Medâin'de Hasan'la görüşerek barış koşullarını kabul ettiler.[112] Buna karşılık o da hilafet haklarından vazgeçecekti. Hz. Hasan'ın, Muâviye'nin temsilcileriyle görüştükten sonra Amr b. Seleme el-Hemdânî ile Muhammed b. el-Eş'as'ı temsilci olarak Muâviye'ye gönderdiği söylenir.[113] Öte yandan Hz. Hasan'ın Muâviye ile gizli bir anlaşma yaptığından da bahsedilir.[114]

Bir rivayete göre Hz. Hasan'ın askerleriyle Muâviye'nin askerleri karşı karşıya gelince Muâviye, Abdurrahman b. Semüre ile Abdullah b. Âmir b. Küreyz'i Hasan'a göndermiş ve ona barış teklif etmiştir.[115]

İki rivayetin uzlaştırılabileceği söylenir. Buna göre önce Muâviye Hasan'a haber göndermiş; ardından da Hz. Hasan barış şartlarını ihtiva eden bir mektupla ona cevap vermiştir.[116]

Hz. Hasan ile Muâviye arasında, Muâviye'nin kendisinden sonra iktidara gelecek kişi, iki yerin haracının Hz. Hasan'a verilmesi ve yıllık 1.000.000 dirhem maaş vereceğine dair mektubu geldikten sonra Hz. Hasan'ın, Abdullah b. el-Hâris b. Nevfel b. el-Hâris b. Abdulmuttalib'i elçi olarak gönderip insanlara emân vermesi halinde ona biat edeceğini bildirdiği de söylenir.[117] Muâviye, Abdullah b. el-Hâris'e boş bir kağıt vermiş ve Hasan'ın istediğini yazabileceğini

112 Taberî, V, 159, 160; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 405; Zehebî, *Siyer*, III, 270.

113 Tâhâ Hüseyn, s. 182.

114 Zehebî, *Siyer*, III, 264.

115 Buhârî, "Sulh", 9; "Fiten", 20. Ayrıca bk. el-Âlâî, Muhammed b. Hasan el-Âlâî el-Geredî (1189/1775), *Raf'u'l-Hafâ Zâtu'ş-Şifâ*, thk. Hamdî Abdülhamîd es-Selefî, Muhammed Sa'dullah ez-Z[illegible]bârî, Beyrut 1407/1987, s. 283.

116 Âlâî, s. 283; es-Sabbân, Muhammed b. Ali, *İs'âfu'r-Râğıbîn fî Sîreti'l-Mustafâ ve Fedâili Ehli Beytihi't-Tâhirîn*, Diyarbakır 1398/1978 (Şeblencî'nin *Nûru'l-Ebsâr* adlı eserinin kenarında yayınlanmıştır), s. 191.

117 Tâhâ Hüseyn, s. 183.

söylemiştir. Bunun üzerine Hasan, "Bu, Hasan b. Ali ile Muâviye b. Ebî Süfyân'ın anlaştıkları hususlardır. Ona Müslümanların idaresini, Allah'ın Kitâbı, Resûlü'nün sünneti, Hulefâ-i Salihîn'in uygulamasına göre hareket etmesi, Muâviye'nin kendisinden sonra hiç kimseyi veliaht seçmemesi, işin şûra ile belirlenmesi, insanların canları, malları ve zürriyetleri hususunda güven içinde olacakları, Hasan'a karşı gizli veya açık bir komplo (gaile) yapılmayacağı, arkadaşlarından hiç kimsenin korkutulmayacağı şartlarıyla sulh yapılmıştır. Abdullah b. el-Hâris ve Amr b. Seleme şahittir." şeklinde yazı yazdı. Sonra mektubu Abdullah b. el-Hâris ile Muâviye'ye istediği kimseleri şahit tutması için gönderdi. O da bunu yaptı.[118]

Taberî'nin Zührî'den naklettiği bir rivayete göre, yaralanmasından sonra Hz. Hasan, Muâviye'ye bir mektup yazarak kendisinden bazı isteklerde bulunmuştu. Bunun üzerine Muâviye, ona beyaz bir sahife göndererek istediği şeyleri yazabileceğini bildirdi. Hz. Hasan da bazı taleplerini yazdı; ancak Muâviye'nin bu istekleri Kûfe'ye geldikten sonra reddedip Hz. Hasan'a, kendisine daha önce yazdığı mektupta belirttiği istekleri yerine getireceğini söyledi. Aralarında çıkan anlaşmazlıktan dolayı Hasan'ın hiçbir isteği yerine getirilmedi.[119] Ancak bu rivayet, Muâviye'nin bilinen cömertliğine ve düşmanlarını parayla kendisine bağlama politikasına ters düşmektedir. Kaldı ki, Hz. Hasan, -rivayette belirtildiğine göre- bazı maddî isteklerde bulunmuştur. Ama buna mukabil vazgeçtiği şey, değeri maddiyatla ölçülmeyecek kadar büyük bir makamdır. Muâviye ise bu istekleri yerine getirmemek suretiyle Hz. Hasan'ın ve taraftarlarının düşmanlığını üzerine çekmeyecek kadar zeki ve feraset sahibi bir insandır.

118 Tâhâ Hüseyn, s. 183-184.
119 Taberî, V, 162-163.

Şiîler'e göre Hasan ile Muâviye'nin mektuplaşmaları farklı şekilde cereyan etmiştir: Buna göre Hasan, Muâviye'yi kendisine biate davet etti. Ancak Muâviye cevabî mektubunda Hasan'ın teklifini reddederek kendisine biat edilmesini istedi.[120] Bundan başka hilafeti kendisinden sonra Hasan'a bırakacağını, Irak beytülmalindeki malların ve istediği yerlerin haracının kendisine verileceğini bildirdi.[121]

Elimizde Şiî yaklaşıma uygun bir anlatım mevcuttur. Buna göre Hz. Hasan iktidara geldikten sonra Cündeb b. Abdullah el-Ezdî ile beraber Muâviye'ye bir mektup göndererek kendisine biat etmesini istedi. Ancak bu mektupta geçen bazı ifadeler, rivayet hakkında kuşku duyulmasına sebep olmaktadır. Hz. Hasan, Resûlullah'ın (s) konumundan ve faziletinden bahsettikten sonra Araplar'ın iktidar konusunda tartıştıklarını; ancak Kureyşliler'in akrabalığı ileri sürerek iktidarı ele geçirdiğini, Kureyşliler'e karşı kendileri tarafından akrabalık hususu delil olarak getirildiğinde ise bunu kabul etmediklerini ve onlara zulmettiklerini söylemektedir.[122] Bu mektup, adeta Şiî görüşün bir yansımasıdır. Muâviye'nin Hz. Hasan'a gönderdiği cevabî mektubunda, Hz. Ebû Bekr'in iktidara gelişine yöneltilen tenkitlere cevap verdiği görülmektedir. Ardından Hz. Hasan'a şöyle demektedir: "Eğer senin halkı benden daha iyi kontrol altına alabileceğini, ümmeti daha iyi kuşatabileceğini, daha iyi siyaset sahibi olduğunu, malları daha iyi toplayabileceğini, düşmanla daha iyi savaşabileceğini bilseydim beni davet ettiğin şeye icabet ederdim. Seni buna ehil görüyorum. Fakat biliyorum ki, ben senden daha uzun süre idarecilik yaptım; bu ümmet için senden daha çok tecrübe sahibiyim; senden daha iyi siyaset sahibiyim ve senden daha yaşlıyım. Benden

120 Muhsin el-Emîn, I, 567-568; Caferiyan, I, 85-86.
121 Muhsin el-Emîn, I, 567-568.
122 İsfahânî, *Makâtil*, s. 55-57.

istediğin hususta, senin bana icabet etmen daha doğrudur. Benim itaatime gir; hilafet benden sonra senin olsun..." Bu rivayete göre Cündeb, Hz. Hasan'a Muâviye'nin cevabî mektubunu getirdikten sonra, Muâviye'nin onun üzerine harekete geçeceğini, kendisinin önce harekete geçmesini tavsiye etmiş; Hasan, bunu yapacağını söylemişse de Cündeb'in bu nasihatini unutmuş görünmüştür.[123]

Yukarıdaki rivayetten Hz. Hasan'ın Muâviye ile savaşmaya istekli olmadığı anlaşılmaktadır. Dikkat çeken bir husus da Muâviye'nin Hz. Hasan'a karşı yumuşak bir ifade kullandığıdır. Muâviye'nin yazdığı söylenen bir mektupta daha önce Hz. Ali'ye yazılan mektuplardan farklı olarak "Hasan b. Ali'ye Muâviye b. Ebî Süfyân'dan"[124] ibaresinin yazılması ve önce Hz. Hasan'ın isminin zikredilmesi Muâviye'nin ona değer verdiğini ve babasına karşı takındığı tutumdan farklı bir tutum takındığını göstermektedir.

Şîa'ya göre biate yanaşmayan Muâviye'ye karşı Hz. Hasan, kesin olarak savaşmak düşüncesindeydi. Ancak bunun için Irak halkından olumlu tepki alamadı. Onun savaş çağrısına çok az kimse cevap vermişti. Nihayet Hasan, 60.000 kişilik bir orduyu Muâviye'ye karşı gönderdi. Kendisi asker toplamak amacıyla Medâin'de ikamet etmeye devam etti. Bu sıralarda Muâviye, Hz. Hasan ile ordusu arasında bazı gerginlikler meydana gelmesini sağladı. Hasan'ın ordusunda onun Muâviye ile barış yaptığı söylentisi yayılmıştı. Muâviye bu karışıklıktan yararlanarak ordu komutanı Ubeydullah b. Abbas'a 1.000.000 dirhem teklif ederek kendisine katılmasını istedi. Böylece Hz. Hasan'ın ordusu Muâviye'ye katıldı. Ancak 4.000 kişi Kays b. Sa'd'ın yanında kalarak Muâviye'ye katılmadılar. Medâin'e barış teklif etmek üzere gelen Muâviye'nin elçileri de reddedildikleri halde, sulh

123 İsfahânî, *Makâtil*, s. 57-58.
124 Tâhâ Hüseyn, s. 182, 183.

yapıldığı söylentisini yaydılar. Böylece halk barışı kabul etmeye hazır hale getirildi. Öte yandan Kays b. Sa'd'ın Muâviye ile barış yaptığı söylentisi de halk arasında dolaşıyordu. Artık Kûfelilerin ihanetleri neticesinde Hz. Hasan'ın iktidardan el çekmekten başka çaresi kalmamıştı. Muâviye, Hz. Hasan'ın barışı kabul etmesini bir kaç kez isteyince o da mecburen sulhu kabul etmek zorunda kaldı.[125]

Hz. Hasan'ın barışı kabul sürecinde başka çaresi kalmadığı için barışı kabul ettiği tezi, Şiîler tarafından özellikle ve özenle vurgulanmaktadır. Onlara göre Hz. Hasan "Muâviye'ye karşı savaş emrini verdi ve Kûfe ordusunu seferber edip kendisi de onların başkomutanı olarak cepheye doğru hareket etti. İki ordu arasında savaş başladığında, bir taraftan hep rahatlık peşinde olduklarından daima kendilerini kınadığı, ahitlerine bağlı kalmadıkları ve sorumluluk hissetmediklerinden dolayı, Hz. Ali'nin (a) kendilerini Allah'a şikâyet ettiği kimselerin İmam Hasan'ın (a) ordusunda bulunmaları, diğer taraftan da Ebû Süfyân oğlunun çeşitli düzen ve hilelere başvurması, İmam Hasan'ı (a) kalpten razı olmamasına rağmen, ciğer yiyen Hind'in hilekâr oğlu Muâviye'nin ateşkese ve sulha uymayacağını bildiği böyle bir sulhu kabul etmeye mecbur bıraktı."[126]

Bir Şiî olan Ya'kûbî, yukarıda zikrettiğimiz teferruatı nakletmemekle beraber Hz. Hasan'ın, adamları tarafından yalnız bırakılınca Medâin'e gittiğini ve Muâviye ile barış yapmak zorunda kaldığını söylemektedir.[127]

Dîneverî'nin rivayeti de Hz. Hasan'ın Muâviye'ye karşı koymak istediği halde askerlerinin savaşa karşı isteksizliğini ve onu yalnız

125 Caferiyan, I, 86-88.
126 Muhammed Sadık Necmi, *Hicretten Şehadete Sözleriyle İmam Hüseyin (a)*, çev. F. Altan, İstanbul 1993, s. 347-348.
127 Ya'kûbî, II, 215.

bırakacaklarını tahmin ettiği için barış yapmak zorunda kaldığı görüşünü destekler mahiyettedir. Buna göre Abdullah b. Âmir liderliğindeki Şam ordusunun öncü birlikleri Medâin'e kadar gelmiş ve Hz. Hasan'ı muhasara etmişlerdi. İşte bu gelişmelerden sonra Hz. Hasan, askerlerinin durumunu da görünce Abdullah b. Âmir'e mektup yazarak bazı isteklerinin yerine getirilmesi karşılığında anlaşma yapmak istediğini söylemiştir.[128]

Aslında Şiîler, Hz. Hasan'ın kendileri nazarında âsi olan Muâviye ile barış yapmasının suçunu tamamen Muâviye'nin oynadığı oyunlara ve Kûfelilerin ihanetlerine bağlarlarken, Hz. Hasan'ı kendisine biat eden insanları yanında tutamamak, Muâviye'nin oyunlarına karşı tedbir alamamak gibi siyasî zaafları olan bir insan durumuna düşürmektedirler.

İki tarafın da sulh yapmaya istekli olduğu, bununla birlikte Taberî'nin rivayeti; Hasan'a biatten sonra taraflar arasında birbirlerini tanımaları için meydana gelen mektuplaşmalarda Muâviye'nin devamlı Hasan'a barış teklif etmesi, Hz. Ali'nin vefatından sonra Muâviye'nin, Hasan'a mektup göndererek onunla gizli bir anlaşma yaptığına dair rivayet; Buhârî'de geçen rivayete göre ilk önce Muâviye'nin, Abdurrahman b. Semüre ve Abdullah b. Âmir b. Küreyz'i Hz. Hasan'a gönderdiği ve bu kişilerin Hz. Hasan'la barışı müzakere ettiklerinden hareketle ilk barış önerisinin Muâviye'den geldiği savunulmaktadır.[129] Ancak bu görüşün zıddını savunmaya imkân veren rivayetler de mevcuttur. Esasen iki taraf için de barış teklif etmek ve barış istemek, öncelikli olarak akla gelebilecek bir seçenek halini almıştı. Hz. Hasan, yukarıda anlatmaya çalıştığımız çeşitli sebeplerden dolayı Muâviye ile mücadele edebilecek gücü kendisinde bulamıyordu. Muâviye de

128 Dîneverî, s. 217-218.
129 Mehrân, *Hasan*, s. 67-68.

savaş dışındaki yolları denemeden savaşmayı göze alamazdı. Ancak buna rağmen, Muâviye'nin pozisyonu Hz. Hasan'a göre daha güçlüydü. Şîîler'in iddia ettiği gibi ister Muâviye'nin parmağı olsun, ister olmasın, Kûfe cephesinde meydana gelen olaylar, ona önemli avantajlar sağlamıştı. Ama o, barışla bir işi halletme imkânı olduğunda savaşa girişmeyecek, savaştan başka çare kalmamışsa gözünü kırpmadan ordusunu çarpışmaya sokabilecek bir siyasetçiydi.

D. Hz. Hasan'a Duyulan Tepkiler

Bütün bunlar meydana gelirken, gerek Muâviye'yle mektuplaştıktan sonra, gerekse barış anlaşmasını Muâviye'nin temsilcileriyle imzalamasının ardından Hz. Hasan'a birçok eleştiriler yapılmış; fakat o, kendisine yapılan bütün eleştirilere karşı koyarak barış için ısrarlı bir tutum takınmıştır. Hz. Hüseyin ile Abdullah b. Cafer'in itirazlarına ve Hüseyin'in, "Allah aşkına! Muâviye'nin davasını tasdik edip babanın davasını mı yalanlıyorsun?" sözlerine, "Susun! Ben işin mahiyetini sizden iyi bilirim."[130] şeklinde cevap vermiştir. Hüseyin'e göre barışın kabulü, Ali'nin yalancı duruma düşürülüp Muâviye'nin tasdik edilmesi anlamına geliyordu.[131] Ama Hz. Hasan, onunla aynı görüşü paylaşmıyordu. Hüseyin'in kendisine muhalefette ileri gittiğini gören Hasan'ın barış yapılıncaya kadar onu tutuklamakla tehdit ettiği de söylenir.[132]

Hz. Hasan, Muâviye ile anlaştıktan sonra adamları kendisine "Müminlerin yüzkarası!" diye sataşmışlardı. Onların bu sataşmalarına, "Yüz karası olmak ateşten hayırlıdır!" şeklinde cevap vermişti.[133]

130 Taberî, V, 160. Ayrıca bk Muhammed Rızâ, s. 27.
131 İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 299.
132 Tâhâ Hüseyn, s. 195.
133 İbn Hacer, *İsâbe*, II, 12; İbn Abdilber, I, 386; Suyûtî, s. 192; İbn Kesîr, VIII, 45; Şeblencî, s. 133.

Bir rivayete göre Ebû Âmir Süfyân b. Leylâ,[134] Hz. Hasan Kûfe'ye gittikten sonra yanına gidip, "Sana selâm olsun ey müminleri zillete düşüren!" dedi; Hz. Hasan da buna cevaben, "Ey Ebû Âmir, böyle söyleme! Ben müminleri zillete düşüren birisi değilim. Ancak iktidar uğruna sizi (veya onları) öldürtmeyi kerih gördüm." diye cevap verdi.[135] Başka bir rivayette Süfyân ile Hz. Hasan arasındaki diyalog biraz farklı anlatılmıştır.[136] Süfyân diyor ki: Hasan b. Ali, Muâviye'ye biat edince yanına gittim. Onu evinin avlusunda gördüm; yanında küçük bir topluluk da vardı. Ona "Sana selâm olsun ey müminleri zillete düşüren kişi!" dedim. "Aleyke's-selâm ey Süfyân, buyur in!" dedi. Bineğimden inerek onu bağladım; sonra yanına vardım. Bana, "Ne demiştin ey Süfyân?" diye sordu. "Sana selâm olsun ey müminleri zillete düşüren kişi!" diye cevap verdim. "Bizim hakkımızda böyle konuşmana sebep olan şey nedir?" diye sordu. Ona, "Anam babam sana feda olsun! Sen vallahi bu azgına biat etmekle, uğrunda hepsi ölmeye hazır 100.000 kişi seninle beraberken ve Allah insanların işini senin elinde toplamışken, lanetli oğlu lanetliye, ciğer yiyenin oğlunun eline teslim etmek suretiyle bizleri zelil kıldın." dedim. Hasan

134 Bu kişinin ismi Zehebî tarafından Süfyân b. el-Leyl şeklinde tespit edilmiştir. (ez-Zehebî, Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman (748/1348), *Mîzânu'l-İ'tidâl*, Thk. Muhammed el-Becâvî, Dâru'l-Fikr, y.y. (t.y.)). Ancak İbn Abdilber de ismi yukarıdaki şekilde zikretmiştir (İbn Abdilber, I, 387).

135 İbn Manzûr, VII, 35; el-Fesevî, Ebû Yûsuf Ya'kûb b. Süfyân (277/890), *Kitâbü'l-Ma'rife ve't-Târîh*, thk. Ekrem Ziyâ el-Umerî, Medine 1410, III, 410.

136 Rivayetin iki senedi verilmiştir: Birinci sened Muhammed b. el-Hüseyn el-Eşnânî, Ali b. el-Abbas el-Mukâti'î, Abbâd b. Ya'kûb, Amr b. Sâbit, Süfyân b. el-Leyl şeklindedir. İkinci sened ise şöyledir: Muhammed b. Ahmed Ebû Ubeyd, el-Fadl b. el-Hasan el-Basrî, Muhammed b. Amruye, Mekkî b. İbrahim, Serrî b. İsmâîl, Şa'bî, Süfyân b. el-Leyl. Rivayette geçen 'Abbâd b. Ya'kûb'un aşırı bir Şiî ve bid'atçilerin başlarından olduğu, ancak hadiste doğru sözlü olduğu söylenmiştir (Zehebî, *Mîzân*, II, 379). Amr b. Sâbit için sıka ve güvenilir olmadığı, metrûku'l-hadis olduğu, mevzû hadhisleri rivayet ettiği ve Râfızî olduğu söylenmiştir (Zehebî, *Mîzân*, III, 249). Nesâî, Serrî b. İsmail'in metrûk olduğunu söylemiştir (Zehebî, *Mîzân*, II, 117).

şöyle dedi: "Ey Süfyân! Biz ehl-i beytiz. Hakkı bilirsek ona tutunuruz. Ben Ali'nin şöyle dediğini duydum: Resûlullah'ın (s) 'Geceler ve günler bu ümmetin işi, rektumu büyük, gırtlağı geniş bir adamda birleşinceye kadar geçmez. Yemek yer, fakat doymaz, Allah onu gözetmez. Gökyüzünde onun özrünü kabul eden, yer yüzünde ona yardım eden kimse kalmayıncaya kadar ölmeyecektir. O Muâviye'dir. Allah'ın işini sona erdireceğini biliyorum." dediğini işittim.[137]

Abdurrahman b. Cündeb el-Ezdî'nin babasından naklettiğine göre kendisiyle beraber birkaç kişi, Hz. Hasan'ın yanına giderek yaptıkları anlaşmanın uygun olmadığını, bu anlaşmayı terk etmesi halinde kendisine destek olacaklarını söylemişler ve arkasındaki desteğe rağmen Muâviye ile anlaşma yapmasının doğru olmadığını ifade etmişlerdi. Bunun üzerine Hz. Hasan, onların bilmediği bazı şeyler bildiğini belirttikten sonra bu anlaşmayı yapmakla onların kanını koruduğunu ve işlerini düzeltmeyi amaçladığını belirtmiştir.[138]

Barış anlaşması yapıldıktan sonra, halka hitap eden Hz. Hasan şöyle demişti: "Üç şeyden dolayı kendimi size karşı sorumlu hissetmiyorum. Babamı öldürmeniz, bana suikast düzenlemeniz ve malımı talan etmeniz!"[139]

E. Kays b. Sa'd'ın Muâviye ile Anlaşması

Hz. Hasan, Muâviye ile barış yaptıktan sonra öncü birliklerinin komutanı Kays b. Sa'd'a Muâviye'ye itaat etmesini emretti. Kays,

137 İsfahânî, *Makâtil*, s. 67-68. Rivayette Hz. Hasan'la konuşan kişi olarak zikredilen Süfyân b. el-Leyl'in aşırı bir Râfızî olduğu ve hadisinin sahih addedilmediği söylenmiştir (Zehebî, *Mîzân*, II, 171). Ayrıca bu kimsenin mechûl ve bu haberin de münker olduğu söylenmiştir (Zehebî, *Mîzân*, II, 172)

138 Ebû Mihnef, Lût b. Yahyâ (157/773), *Târîhu Ebî Mihnef fî Makteli'l-Hüseyn*, y.y. 1318, s. 2.

139 Taberî, V, 160; Mes'ûdî, *Mürûc*, III, 9; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 405; İbn Haldûn, *Târîh*, II, 649.

ordudaki askerlere yaptığı bir konuşmada, "Sapıklık imamına itaat etmek veya imam olmayan birisiyle beraber savaşmak yollarından birini tercih edin." dedi. Askerlerin çoğu Muâviye'ye biat etti. Bu gelişme üzerine Kays, küçük bir grupla birlikte oradan ayrılıp Muâviye'ye biat etmedi. Ancak Muâviye, Hz. Hasan ile anlaştıktan sonra Kays'a bir mektup göndererek, mektupla birlikte boş bir kağıt göndermiş ve ona istediğini yazabileceğini, yazdığı şeyin kendisinin olacağını bildirmişti. Kays, sadece can ve mal güvenliği karşılığında Muâviye'nin emri altına girdi.[140] Kays'ın yanında kalan askerlerin sayısının 4.000 kişi oldukları söylenmektedir.[141] Bu sayıdaki bir birliğin Muâviye'nin askerlerine karşı koyabilmesi gerçekten çok zordu.

Başka bir rivayete göre Muâviye, Ubeydullah b. Abbas ile Hasan b. Ali'nin kendisine biatini sağladıktan sonra onlardan daha tehlikeli olan Kays b. Sa'd'a karşı harekete geçti. Kays'ın yanında 40.000 asker vardı. Muâviye, Hz. Hasan'ın da kendisine itaat ettiğini bildirerek Kays'tan biat etmesini istedi. Hatta ona altı mühürlenmiş boş bir sahife göndererek istediğini yazabileceğini bildirdi. O da Hz. Ali'nin taraftarlarına daha önce yaptıklarından dolayı emân verilmesini istedi. Bunun dışında Muâviye'den herhangi bir mal talebi olmadı. Muâviye de onun bu talebini kabul etti.[142]

Görüldüğü gibi yukarıdaki rivayetle bu rivayet birbirini destekler mahiyettedir. Ancak ikinci rivayette Kays b. Sa'd'ın askerlerinin sayısında abartı olduğu anlaşılmaktadır. Muhtemelen bu rakama, Hz. Hasan'ın ordusundaki bütün askerler dahildir. Zaten yukarıda naklettiğimiz rivayette bu rakamın % 10'u verilmektedir.

140 İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 408. Krş. Sakallı, "Hasan", *ŞİA*, II, 351.
141 İsfahânî, *Makâtil*, s. 72.
142 Taberî, V, 164.

Yukarıdaki rivayetlerden farklı bir rivayete göre Kays b. Sa'd, askerlerine imamsız savaşma veya dalâlet üzerine biat etme seçeneklerinden birisini seçmelerini önermiş, askerler savaşmak istediklerini belirtince, Kays'ın askerleri ile Şamlılar arasında çarpışmalar olmuş; hatta Kûfeliler, Şamlıları saflarına kadar geri püskürtmüşlerdi.[143] Muâviye'nin Kays'a itaat etmesi için mektup gönderdiği, Kays'ın onunla aralarında savaştan başka bir şey olmadığını bildirmesi üzerine, Muâviye'nin ona hakaret dolu bir mektup daha gönderdiği belirtilmektedir.[144] Muâviye, bu mektupta Kays b. Sa'ḍ'ı "Yahudi oğlu Yahudi" olarak nitelerken, Kays da ona "put oğlu put" diye hitap etmiştir.[145] Bu mektuplaşmadan sonra Amr b. el-Âs, Kays'a hiddetlenen ve ona cevap yazmak isteyen Muâviye'ye beklemesini tavsiye etti. Kays'la yazıştığı takdirde ona daha şiddetli cevaplar yazacağını, beklemesi halinde onun da insanların kabul ettikleri şeyi kabul edeceğini hatırlattı.[146] Kanaatimizce bu ifadelerdeki aşırılıklar söz konusu rivayetin güvenilirliğini zedelemektedir.

F. Hz. Hasan'ı Anlaşmaya Sevk eden Sebepler

Anlaşmanın sebeplerinden bahsederken ilk önce üzerinde durulması gereken husus, Hz. Hasan'ın kişiliğidir. Hz. Hasan, çocukluğunu Peygamber'in (s) yanında geçirmiş ve ondan etkilenmiş bir insandı. Daha hilafetinin başında halktan, yapabileceği barış veya savaşta kendisini desteklemelerini istemesi, onun taraftarlarından şartsız itaat etmeleri hususundaki beklentisinin yanı sıra, Muâviye ile barış yapmayı hilafet görevine getirileceği sırada düşündüğünü de göstermektedir. Hz. Osman'ın öldürülmesi sürecindeki tutumu, Cemel ve

143 İsfahânî, *Makâtil*, s. 65.
144 İsfahânî, *Makâtil*, s. 66.
145 İsfahânî, *Makâtil*, s. 66.
146 İsfahânî, *Makâtil*, s. 66.

Sıffîn savaşlarına katıldığı halde çarpışmalara girmemesi,[147] onun savaş taraftarı bir insan olmadığını gösteren delillerdendir.

Hz. Hasan'ın kendisine biat edildikten sonra iki ay veya buna yakın bir süre geçtiği halde savaş hazırlığı yapmaması,[148] barış taraftarı olduğunu gösteren bir başka delildir. Bütün gelişmeler göz önüne alındığında Hz. Hasan'ın fitneye karşı olduğu ve iktidar mücadelesi içinde yer almak istemediği rahatlıkla söylenebilir.

Müslümanlar arasında meydana gelebilecek bir savaşın sorumluluğunu üstlenmek, bu savaşta taraf olmak bir Müslümanın, hele Hz. Hasan gibi birisinin rahatlıkla yapabileceği bir şey değildi. Bu savaş, sonucu tahmin edilemeyen, hatta getireceği şeylerin götüreceklerinden daha fazla olduğu bilinen bir savaş ise, bu hususta karar vermek daha da zorlaşıyordu. Hz. Hasan, babasının hilafet döneminde birçok olaya bizzat şahit olmuş ve iç savaşların bir çözüm olmadığını, Müslümanların gücünün zayıflamasından başka bir sonuç getirmediğini görmüştü. Burada fedakârlık yapması gereken birisi lazımdı. Bu fedakârlığı kendisi üstlenerek hilafet hakkından vazgeçti.

Hz. Hasan'ın hilafete gelişinden hemen sonra bazı olaylar meydana gelmişti ki, bu olaylar barış sürecini hızlandırmıştır. Hz. Ali'nin Kûfe'de, planlanmış bir suikast sonucu öldürülmesi, Medâin'de Hz. Hasan'ın çadırına saldırılarak malının talan edilmesi ve yaralanması, herhalde onun barış yapma düşüncesini pekiştirmiştir. Öte yandan Kûfe eşrafının Muâviye'ye heyetler göndermesi, bazılarının da onunla mektuplaştıkları haberi,[149] Hz. Hasan'ın sbarış yapma hususundaki düşüncesinin eyleme dökülmesine yardımcı olmuştur.

Hz. Hasan, Kûfelilerin arzularını yerine getiren bir halife istediklerini, talepleri yerine getirilmezse kendisini yalnız bırakacaklarını

147 Lammens, H., "Hasan", *İA*, İstanbul 1993, V/I, 309.
148 Tâhâ Hüseyn, s. 178; Mehrân, *Hasan*, s. 52.
149 Tâhâ Hüseyn, s. 182.

anlamış olmalıdır. Sıffîn'de babasına karşı takındıkları tavrın da onun bu düşüncesine destek olan, bizzat kendisinin de yaşadığı olaylardan biri olduğu müşahede edilmektedir. Hz. Hasan'ın Kûfelilere karşı duyduğu güvensizliği oradan ayrılırken kendisine "Niçin böyle yaptın?" diye sorulduğunda, "Dünyadan tiksindim ve baktım ki, her kim Kûfelilere inanırsa mağlup olur. Çünkü hiç bir hususta birbirleriyle anlaşamıyorlar. Onlar sürekli olarak ihtilaf halindedirler; iyilikte de kötülükte de beraberlikleri yoktur. Babam onlar yüzünden büyük güçlüklere uğradı." diyerek ifade etmiştir.[150]

Kûfelilerin Hz. Hasan'ı, babasını sevdiklerinden çok sevdiklerine dair rivayet,[151] kanaatimizce onların Hz. Hasan'a olan bağlılıklarını göstermemektedir. Çünkü onun hilafete gelişinin hemen ardından takındıkları tavır, kendisine ne kadar güven verdiklerini göstermektedir.

Hz. Hasan'ı Muâviye ile barış yapma düşüncesine sevk eden olaylardan birisi Muâviye'nin, onun komutanı Ubeydullah b. Abbas'la kurduğu temaslar sonucu Ubeydullah'ın Muâviye tarafına geçmesi olmuştur.[152] İktidar mücadelesinin çirkin yüzünü gören Hz. Hasan'ın komutan olarak tayin ettiği bir yakını tarafından terk edilmesi, barış ile ilgili düşüncelerini pekiştirmiş olmalıdır.

Muâviye'nin Kûfelilerden bazı kimselerle mektuplaşarak onların itaatini sağladığı da söylenir.[153] Öyle anlaşılıyor ki, sadece Hz. Hasan'ın komutanı Ubeydullah'ın değil, başka kimselerin de Muâviye ile mektuplaşmaları, Hz. Hasan'ın barışa sevk eden önemli sebeplerdendir.

150 İbnü'l-Esîr, III, 407. Ayrıca bk. Ahmed Cevdet Paşa (1895), *Kısas-ı Enbiya*, haz. Mahir İz, 2. Basım, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, y.y. 1985, III, 170; Mehrân, *Hasan*, s. 70.
151 İbn Manzûr, VII, 33; Zehebî, *Siyer*, III, 263.
152 Bk. Muhsin el-Emîn, I, 569.
153 Mehrân, *Hasan*, s. 59.

Hz. Ali'nin öldürülmesiyle Muâviye güçlenmiş, hilafet yolunda, önündeki en önemli engel kalkmıştı. Artık ehl-i beyt taraftarları, Hz. Ali zamanındaki güçlerini yitirmişlerdi. Hz. Hasan da Muâviye karşısındaki güçsüzlüğünü anlamıştı ki, herhalde barışın sebeplerinden birisi de bu olmuştu.

Kaldı ki, Muâviye'nin karşısında Hz. Hasan'ın siyasî kabiliyeti zayıftı. Muâviye, Cahiliye döneminden beri Mekke'de siyasetle ilgilenen bir ailede büyümüş, Hz. Ömer zamanından beri Şam'da valilik yapmış; Hz. Ali gibi Müslümanların ekseriyetinin biatini almış bir halifeyle mücadele etmeyi göze almış birisiydi. Üstelik yaşça da Hz. Hasan'dan büyüktü ve siyasî tecrübesi, Hz. Hasan'dan çok daha fazlaydı.

Hz. Hasan'ın kendisine canını feda edecek 40.000 askere sahip olduğu[154] ve onun dayandığı ordunun maddî ve manevî üstünlüğüne rağmen hilafet hakkından vazgeçmesini, ümmetin selâmeti mülahazasıyla yapılmış bir fiil şeklinde izah etmek,[155] yukarıda yaptığımız izahlar doğrultusunda hakikat payı taşımaktaysa da olayı tamamıyla açıklamamaktadır. Kaldı ki, Hz. Hasan'ın askerî bakımdan üstün olduğunu savunabilmek güçtür. Çünkü Muâviye'nin yanında, uzun yıllar valilik yaptığı Şam bölgesindeki tebaadan meydana gelen ve kendisine, Hz. Ali'ye karşı çıktığı zaman da sadakat gösteren bir ordu

154 Miras, Kamil, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı ve Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, 7. Basım, Ankara 1984, VIII, 123.

155 Zebîdî, VIII, 127. Bir rivayete göre daha sonraları Hz. Hasan'a "İnsanlar senin hilafeti arzu ettiğini söylüyorlar." dendiğinde, "Araplar benim emrime amâde idiler. Savaştığım kimseyle savaşır, barış yaptığım kimseyle barış yaparlardı. Buna rağmen hilafeti Allah'ın rızasını arzu ettiğimden ve Ümmet-i Muhammed'in kanının heder edilmemesi için terk ettim." demiştir (Ebû Nu'aym el-İsfahânî (430/1038), *Hilyetu'l-Evliyâ ve Tabakâtu'l-Asfiyâ*, 5. Basım, Kahire- Beyrut 1407/1987, II, 37. Ayrıca bk. Kastallânî, *Mevâhibü'l-Ledüniyye Tercemesi Me'âlimü'l-Yakîn*, çev. Abdülbâkî, nşr. Hâfız Mehmed Emîn, (İstanbul) 1322, s. 233).

vardı. Oysa Hz. Hasan'ın ordusu, daha önce Hz. Ali'yi Sıffîn savaşında desteksiz bırakmak, savaşa çıkmak istememek, Hz. Hasan'a saldırmak, onu yaralayıp malını talan etmek gibi sabıkaları olan bir orduydu. Hz. Hasan'ın onlara güvenilemeyeceğini söylemesi de, askerleri hakkında gerçekçi düşündüğünü göstermektedir.

"Bu benim oğlumdur; şeref sahibi bir efendidir. Umarım ki, Allah, oğlum sebebiyle yakında Müslümanlardan iki büyük fırkanın arasını ıslah eder." hadisinin, Hz. Hasan'ı barışa götüren en önemli etkenlerden biri olduğu söylenmiş;[156] hadisin sahih olması halinde -ki hadisin sahih olması kuvvetle muhtemeldir- çocuk üzerinde önemli bir etki bırakmış olduğu, hatta onun fitnenin ortaya çıktığı sırada babasıyla müşavere ederek iki cemaatin arasını bulmak istemiş olabileceği ifade edilmiştir.[157] Öte yandan barışın Müslümanların kanını korumak amacıyla yapıldığı, zayıflığın ve hıyanetin bunda etkili olmadığı vurgulanmıştır.[158]

Bazı Müsteşrikler, Hz. Hasan'ın hilafeti terk etme sebebi olarak çok evliliğinden bahsetmektedirler.[159] Onlara göre Hz. Hasan, şehvetine düşkün olduğu için hilafeti Muâviye'ye teslim etmiştir.[160] Ancak bu iddianın kabul edilmesi mümkün değildir. Esasen çok kadınla evlilik, o dönemde yaygındı. İlk fetih hareketlerini gerçekleştiren Ashâbın ileri gelenlerinden birçoğu, çok hanımla evli idi. Ancak bu durum, onların fetih yapmalarına, canlarını Allah rızası için feda etmelerine mani değildi. Müsteşriklerin bu iddiaları tenkit edilirken, Hz. Hasan'ın hilafette kalmasının kendisine daha çok kadınla evlenip onları boşamasına imkân verecek bir durum olduğuna işaret

156 Mehrân, *Hasan*, s. 15, 70.
157 Tâhâ Hüseyn, s.177.
158 Âlâî, II, 281.
159 Muhammed Rızâ, s. 5.
160 Bk. Muhammed Rızâ, s. 19.

edilmiştir. Üstelik İslâm, ona istediği kadar cariye edinmesini de helal kılmıştır. Tarihte birçok hükümdar, pek çok cariye ve gözde edindiği halde bu durum onların idareyi terk etmelerine veya idareyle ilgilenmelerine engel teşkil etmemiştir. Tarihin bize anlattığına göre batılı krallar, -dinlerine göre çok evlilik helal olmadığı halde- sayısız gözdeler edinmişlerdir.[161]

G. Anlaşmanın Tarihi ve Hilafetin Muâviye'ye Teslimi

Hz. Hasan, hilafeti Muâviye lehine bıraktıktan sonra Muâviye Kûfe'ye girdi ve orada halkın huzurunda Hz. Hasan'dan, Hüseyin'den ve diğer ehl-i beyt mensupları ile taraftarlarından biat aldı. Ancak Muâviye'nin Kûfe'ye girmeden önce Nuhayle'ye gittiği ve insanları orada toplatarak uzun bir konuşma yaptığı söylenmektedir.[162] Konuyla ilgili olarak zikredilen rivayetlerin, Muâviye'nin bu sıralar yaptığı başka konuşmalarla ilgili olabileceği gibi, ona nispet edilen konuşmalar olması da mümkündür. Nitekim söz konusu rivayetlerin birinde Muâviye'nin Nuhayle'de yaptığı konuşmada "Dikkat edin! Hasan b. Ali'ye verdiğim bütün sözleri iki ayağımın altına alıyorum. Onları yerine getirmeyeceğim." dediği söylenir.[163] Bir başka rivayette Muâviye şöyle demektedir: "Allah'a yemin olsun ki, sizinle namaz kılmanız, oruç tutmanız, haccetmeniz, zekat vermeniz için savaşmadım. Siz bunları zaten yapıyorsunuz. Size tahakküm etmek için sizinle savaştım. Bunu istemediğiniz halde Allah bunu bana verdi."[164] Acaba bu sözler Muâviye'nin sözlerine benziyor mu? Bunlar anlaşma yaparak halifelik hakkından vazgeçen bir insanın taraftarlarına söylenecek sözler midir?

161 Muhammed Rızâ, s. 22.
162 İsfahânî, *Makâtil*, s. 68-69.
163 İsfahânî, *Makâtil*, s. 69.
164 İsfahânî, *Makâtil*, s. 70; Fesevî, III, 412.

Konuyu Hz. Hasan'ın Muâviye'nin konuşmasına verdiği bir cevabı da naklederek devam ettirmek istiyoruz. Rivayete göre kendisine biat edildikten sonra Muâviye, yaptığı konuşmada Ali'den bahsederek ona ve Hasan'a hakaret etti. Hüseyin ona cevap vermek için ayağa kalktı; fakat Hasan elini tutarak onu oturttu. Sonra ayağa kalkarak, "Ey Ali'den bahseden! Ben Hasan'ım, babam Ali'dir. Sen Muâviye'sin, baban Sahr'dır. Annem Fâtıma, senin annen ise Hind'dir. Benim dedem Resûlullah(s), senin deden Harb'tir. Ninem Hadîce, senin ninen Katîle'dir. Allah bizden zikre değer olmayana, soyu yönünden en düşük, geçmişi şerli, küfür ve nifakta en kıdemlimize lanet etsin!" dedi. Bu konuşmayı dinleyen cemaatten bazıları "Âmin!" diyerek konuşmayı onayladıklarını gösterdiler.[165] Muâviye'nin buradaki konuşmayı bitirdikten sonra Kûfe'ye girdiği, orada mescide gittiği ve insanların onun için toplandıkları söylenir.[166]

Bir başka rivayet ise şöyledir: Hasan b. Ali, görevi teslim ettikten sonra Muâviye Kûfe'ye girdiğinde Amr b. el-Âs, Muâviye'ye Hasan'dan halka bir konuşma yapmasını istemesini tavsiye etti. Muâviye, bunu hoş karşılamadı ve "Buna ihtiyacımız yok!" dedi. Fakat Amr, "Bunu acizliği ortaya çıksın diye istiyorum. O bu işlerin nasıl olduğunu bilmiyor." dedi ve Hasan'dan konuşmasını isteyinceye kadar Muâviye'nin peşini bırakmadı. Muâviye, "Ey Hasan! Ayağa kalk, aramızda geçeni halka anlat." dedi. Hasan, ayağa kalkarak kelime-i şehadeti söyledi; Allah'a hamd u senâ etti. Sonra şöyle dedi: "Ey insanlar! Allah sizi ilkimizle hidayete erdirmiş; sonuncumuzla da kanlarınızı kurtarmıştır. Bu işin bir süresi vardır. Dünya ise nöbetleşedir. Azîz ve Celîl olan Allah buyuruyor ki: '*Eğer yüz çevirirlerse, de ki: "(Bana emrolunanı, ayırım yapmadan) size eşit olarak bildirdim. Tehdit edildiğiniz şey yakın mı yoksa uzak mı, bilmiyorum. Şüphesiz,*

165 İsfahânî, *Makâtil*, s. 70.
166 İsfahânî, *Makâtil*, s. 71.

Allah sözün açığa vurulanını da bilir, gizlediğinizi de bilir.'[167]" Hasan bu konuşmayı yapınca Muâviye ona, "Otur!" dedi. O da oturdu. Ardından Muâviye ayağa kalkarak bir konuşma yaptı. Sonra Amr'a, "Bu da senin yüzünden oldu!" diye çıkıştı.[168] Hasan'a ait olduğu söylenen konuşmanın farklı bir varyantı da nakledilmektedir.[169] Ancak bu konuşmada yukarıdaki konuşmada geçen gerginlik yoktur. Amr b. el-Âs'ın Muâviye'ye ısrar etmiş olabileceğine ihtimal vermeyen çağdaş bir araştırmacı, Muâviye'nin Hz. Hasan'dan bir konuşma yapmasını istemesinin doğal bir şey olduğunu ifade eder.[170]

Muâviye'nin Kûfe'ye giriş tarihi konusunda kesin bir gün ve ay verilmemiştir. Anlaşmanın h. 41 (661) yılında olduğunu ve aynı yılda Muâviye'nin Kûfe'ye girdiğini biliyoruz.[171] Rivayetlerde bazı farklı bilgiler bulunmakla birlikte daha çok kabul gören görüş, Muâviye'nin 25 Rebîülevvel 41'de (29 Temmuz 661) Kûfe'ye girdiği şeklindedir[172]

H. Anlaşmanın Şartları

Hz. Hasan ile Muâviye arasında yapılan anlaşmanın taşıdığı şartlar hususunda farklı rivayetlere sahip bulunmaktayız. Bu rivayetlerden

167 *Enbiyâ* 21/109-111.
168 İbn Abdilber, I, 388; Taberî, V, 163.
169 İbn Abdilber, I, 388-389.
170 Tâhâ Hüseyn, s. 185.
171 Bununla birlikte biatin 40 yılında olduğu da söylenmiştir (Ebû Zur'a ed-Dımaşkî, Abdurrahman b. Amr b. Abdullah b. Safvân (281/894), *Târîhu Ebî Zur'a ed-Dımaşkî*, thk. Şukrullah b. Ni'metullah el-Kavcânî, Dımaşk (t.y.), I, 190).
172 Muâviye'nin Rebîülevvel ayının 25'inde (29 Temmuz) [İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Ahmed et-Temîmî el-Bustî (354/965), *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefâ*, thk. Azîz Bey vd., Beyrut 1407/1987, s. 554; İbnü'l-Esîr, *Üsd*, II, 14; a. g. mlf., *Kâmil*, III, 405; İbn Hallikân, II, 66], Cemâziyelevvel'in 25'inde (26 Eylül) [İbnü'l-Esîr, *Üsd*, II, 14] veya Rebîülâhir ayının 25'inde (28 Ağustos) [İbnü'l-Esîr, *Üsd*, II, 14; a. g. mlf., *Kâmil*, III, 406]. Ayrıca Hasan'ın iktidarı 41 yılında Cemâziyelevvel ayının ortasında Muâviye'ye teslim ettiği de söylenmiştir [İbn Abdilber, I, 387].

yola çıkarak anlaşma şartlarını birkaç madde halinde sıralamak mümkündür:

1) Muâviye'den sonra kimin halife olacağı meselesi

Üzerinde ittifakla durulan husus, Hz. Hasan'ın Muâviye lehine hilafetten vazgeçtiği hususudur. Ancak Muâviye'den sonra hilafete kimin geçeceği konusunda farklı rivayetler vardır.

a) Hz. Hasan

Bazı rivayetlerde tarafların Muâviye'den sonra Hz. Hasan'ın hilafete geçeceği üzerinde anlaştıkları ifade edilmiştir.[173] Anlaşma sırasındaki koşullar göz önünde bulundurularak, Muâviye ile anlaştığı için Kûfelilerin nefretini kazanan Hz. Hasan'ın hiç bir güce dayanmaksızın hilafete gelme arzusunu gerçekleştirilebileceği beklenemez. Çünkü Hz. Hasan, hilafet hakkından vazgeçmek suretiyle zaten bu işte iddialı olmadığını ortaya koymuştur. Eğer gerçekten iddialı olsaydı, Muâviye'nin bazı şartlar karşılığında hilafet iddiasından vazgeçmesini talep ederek bu niyetini izhar edebilirdi.[174] Hz. Hasan'ın Kûfe'den ayrılıp Medine'ye gitmesi de bu hususta iddialı olmadığını gösterir. Hilafet iddiasını yürütecek olsaydı onun Kûfe'de kalması daha isabetli olurdu. Çünkü babasına ve kendisine destek veren askerî güç, Kûfe'de bulunmaktaydı. Nitekim daha sonraki yıllarda Hz. Hüseyin de ayaklanmaya karar verdiği zaman Kûfe'ye gitmiştir.

Diğer taraftan Muâviye'nin Hz. Hasan'a bu şekilde hilafeti verebilme hakkına sahip olup olmadığı da tartışma konusudur. Müslümanları

173 İbn Kuteybe, *İmâme*, I, 140; İbn Abdilber, I, 385, 386, 387; İbnü'l-Esîr, *Üsd*, II, 13; İbn Hacer, *İsâbe*, II, 12; aynı mlf., *Tehzîb*, II, 299; Diyârbekrî, II, 290; Suyûtî, s. 191; Zehebî, *Siyer*, III, 278; Şeblencî, s. 133. Ayrıca bk. Akyüz, s.143-146; Nevin Abdülhâlık Mustafa, *İslâm Siyasî Düşüncesinde Muhalefet*, çev. V. Akyüz, İstanbul 1990, s. 215.

174 Yukarıda değindiğimiz gibi Şiîler'e göre Hz. Hasan Muâviye'ye mektup yazarak kendisine biat etmesini istemiştir.

idare etme hakkı, onlar tarafından biat ile verildiğine göre, onların görüşü alınmadan hilafetin birisine şart koşulması, ancak Müslümanların onu kabul etmesine bağlıdır. Böyle bir şart bulunmuş olsa bile Müslümanlar, kendilerini idare etme yetkisini, anlaşma çerçevesinde birisine vermek zorunda değillerdi. Bir anlamda böyle bir maddenin Müslümanlar açısından bağlayıcılığı yoktur.

b) Hz. Hüseyin

Bundan farklı olarak hilafete Muâviye'den sonra Hz. Hüseyin'in getirilmesi şartının mevcudiyetinden bahsedilir.[175] Muâviye veya Hz. Hasan'a bir şey olması halinde velâyetin Hz. Hüseyin'e ait olacağı hükmünün bulunduğu da söylenmiştir.[176] Bizce anlaşmada böyle bir maddenin mevcut olabilmesi yukarıda zikrettiğimiz şarttan daha zordur. Çünkü Hüseyin'in Hasan hayattayken böyle bir talepte bulunamayacağını Hasan'a biat sırasında söylediğini yukarıda zikretmiştik. Hz. Hasan'ın da kendi hakkından bu şekilde vazgeçebileceğine ihtimal vermiyoruz. Kaldı ki, Yezîd'e biat alındığı sırada Hz. Hüseyin, onun veliahtlığına karşı çıktığı halde hilafetin bu anlaşmaya göre kendi hakkı olduğunu söylememiş ve bu anlaşmadan bahsetmemiştir.

c) Şûra

Bazı rivayetlere göre Muâviye'den sonra halifenin belirlenmesi, ümmetin meşveretine bırakılmıştı.[177]

Şûra koşulunun anlaşma metninde bununla ilgili bir hüküm olmaksızın zımnen kabul edilmiş olması da mümkündür. Anlaşma

175 Üçok, Bahriye, *Emevîler-Abbasîler*, 2. Basım, Ankara 1983, s. 28.

176 Bk. Mehrân, *Hasan*, s. 77.

177 Buhârî, "Sulh", 9; "Fiten", 20; Makdisî, V, 236; Zebîdî, VIII, 126; Âlâî, s. 283; Algül, III, 11; Akyüz, s. 144; Aycan, s. 247. "Şerâit-i istifâdan biri, Muâviye'nin yerine kimseyi veliahd etmemesi ve hukuk-u ehl-i beyte riâyeti idi." (Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmî, *Târîh-i İslâm*, nşr. Hüseyin Hüsnü, İstanbul 1326, s. 413-414).

düzenlendiği sırada veliahtlık konusu gündemde olmadığı için Muâviye sonrası dönemle ilgili bir atıf olmaksızın geçmişte olduğu gibi halife seçim hakkının ümmete bırakılmış olması mümkündür. Ancak bilinen bir husustur ki, anlaşmada ister Hz. Hasan'ın adaylığı, ister hiçbir aday gösterilmemesi esas alınmış olsun, bu anlaşmanın Muâviye tarafından işletilmediği ifade edilmiştir. Öte yandan Yezîd'in veliaht ilanını takip eden süreçte anlaşmaya atıf yapılmamış olması, halef konusunun anlaşma metninde yer almadığına dair güçlü bir argümandır.[178]

2) Hz. Hasan'a verilecek para ve kendisine tahsis edilen gelirler

Kaynaklarımızda hem Hz. Hasan'a bir miktar para verilmesi, hem de bazı yerlerin haracının kendisine tahsis edilmesi hususunda anlaşma yapıldığı belirtilmektedir. Ancak bize ulaşan rivayetler arasında epey farklılıklar vardır. Söz konusu farklılıkları da vermek suretiyle meseleyi özetleyelim:

a) Hz. Hasan'a verilecek paranın miktarı

Hz. Hasan'ın Kûfe beytülmalindeki malların tümünü istediği, bunun da beş milyon[179] yahut yedi milyon dirhem tuttuğu[180] veya Kûfe beytülmalinden beş milyon dirhem almak üzere[181] veya her sene beş milyon[182] yahut altı milyon dirhem[183] almak şartıyla anlaşma yaptığı veyahut kendisi için beş milyon, kardeşi Hüseyin için iki milyon dirhem para aldığı söylenmiştir.[184] Bunlardan farklı olarak Hz. Hasan'ın

178 Bk. Fığlalı, *İmamiye Şîası*, s. 88.
179 İbn Kesîr, VIII, 46.
180 İbn Kesîr, VIII, 46; İbn Manzûr, VII, 34.
181 Taberî, V, 159; İbn Kesîr, VIII, 17.
182 Diyârbekrî, II, 290.
183 İbn Kesîr, VIII, 46.
184 Dîneverî, s. 218; Lammens, "Hasan", *İA*, V/I, 309.

Muâviye'den 100.000 dinar aldığı da rivayet edilmiştir.[185] Ayrıca Hz. Hasan'ın borçlarının ödenmesini ve her sene kendisine 100.000 dirhem verilmesini şart koştuğu da söylenmiştir.[186] Hz. Hasan'a Kûfe beytülmalinde bulunan malların ve 50.000.000 dirhem paranın verileceğinin şart koşulduğu söylenmişse de[187] bu rakamın abartılı olduğu açıktır.

Muâviye'nin Kûfe'ye girdikten sonra huzuruna gelen Hz. Hasan'a, "Seni, daha önce hiç kimseyi mükâfatlandırmadığım ve senden sonra da mükâfatlandırmayacağım kadar mükâfatlandıracağım." dediği ve ona 400.000 dirhem verdiği,[188] ayrıca her sene bir milyon dirhem maaş bağladığı,[189] fakat sonradan bunların çoğunu kıstığı ve ona az bir şey verdiği de söylenmiştir.[190] Ancak bu hadisenin Hz. Hasan'ın Muâviye'yi ziyaret ettiği başka bir zamanda meydana gelmiş olması da muhtemeldir.[191] Nitekim onun Muâviye'yi ziyaret ettiği bilinmektedir.[192] Görüldüğü gibi bu husustaki rivayetler arasında önemli farklılıklar mevcuttur.

b) Haracını alacağı yerler

Paranın dışında İran'ın bir kasabası olan Dâr Ebcerd'in[193] haracının kendisine verilmesi şartlarıyla[194] anlaşma yapıldığı da rivayet

185 İbn Hallikân, II, 66.
186 Sabbân, s. 190.
187 Mehrân, *Hasan*, s. 77, 78.
188 İbn Hacer, *İsâbe*, II, 12. Krş. Sakallı, "Hasan", *ŞİA*, II, 351. Zehebî, Muâviye'nin ona 400.000 yahut 400.000.000 dirhem verdiğini nakletmektedir (*Siyer*, III, 269). Ancak ikinci rakamın abartılı olduğu açıktır.
189 İbn Hacer, *İsâbe*, II, 13.
190 Sakallı, "Hasan", *ŞİA*, II, 351.
191 Bk. İbn Manzûr, VII, 6.
192 İbn Manzûr, VII, 5.
193 Dâr Ebcerd, Fâris bölgesinde bir vilâyettir. Aynı isimle İstahr bölgesinde bir köy ve Nîsâbûr'da bir yer vardır (Yâkût, II, 419).
194 İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 405; İbn Kesîr, VIII, 17, 46; Muhsin el-Emîn, I, 570.

edilmiştir. Bir başka rivayete göre Dâr Ebcerd'den başka Fesâ'nın[195] da haracının kendisine verilmesi üzerine anlaşmışlardı.[196] Dîneverî, Hz. Hasan'ın Ahvâz'ın[197] haracının her sene kendisine verilmesini şart koştuğunu söylemektedir.[198] Belâzürî, Muâviye'nin başka topraklarla birlikte Aynü Sayd'ı[199] halifeliği kendisine bırakması karşılığında Hz. Hasan'a verdiğini söylemektedir.[200] Hz. Hasan'a Fâris bölgesindeki Dâr Ebcerd'in veya Basra bölgelerinden iki bölgenin haracının verileceği şeklinde bir maddeden de bahsedilmiştir.[201]

Hz. Hasan'ın Dâr Ebcerd haracını hiçbir zaman almadığını biliyoruz.[202] Dâr Ebcerd'in haracının Hz. Hasan'a verilmesini, onların feyi olduğu gerekçesiyle Basralıların engellediği[203] ve bunun Muâviye'nin emriyle olduğu söylenmiştir.[204] Diğer yerlerin haracını aldığına dair bir bilgiye de sahip değiliz. Bunun yanında bütün Müslümanların malı olan Kûfe beytülmalindeki varidatı da kendisi için almış olabileceğine ihtimal vermiyoruz. Zaten Hz. Hasan, yaptığı konuşmalarda Kûfelilerin ihanetinden korktuğundan, barışın gerekliliğinden vs. bahsederek gerçek niyetini ortaya koymuş, bunu ekonomik menfaatler için yapmadığını göstermiştir.

Şiîlerin anlaşmada ekonomik taleplere ilişkin koşulların bulunmasını reddetmeleri, beklenen bir şeydir. Onlara göre bu koşullar, Hz. Hasan'ı maddî menfaat sağlamak için barış yapan bir kimse olarak

195 Fesâ, Fâris bölgesinde bir şehirdir (Yâkût, IV, 261).
196 İbn Manzûr, VII, 34; Zehebî, *Siyer*, III, 264
197 Ahvâz, Basra ve Fâris arasında bir bölgedir (Yâkût, I, 285).
198 Dîneverî, s. 218.
199 Aynü Sayd, Sevâd bölgesinde Vâsıt ile Haffân arasında bir yerdir (Yâkût, IV, 179).
200 Belâzürî, *Fütûh*, s. 420. Ayrıca bk. Akyüz, s. 149.
201 Mehrân, *Hasan*, s. 78.
202 İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 405; İbn Kesîr, VIII, 46.
203 Taberî, V, 165.
204 Mehrân, *Hasan*, s. 79, 119.

gösterme gayretlerinin sonucudur. Bilakis Hz. Hasan, Muâviye tarafından beytülmalden verilmesi taahhüt edilen Dâr Ebcerd geliri ile yıllık paranın Müslümanların malı olduğu için Muâviye'nin böyle bir yetkisi olmadığı gerekçesiyle reddetmiştir.[205]

Kanaatimizce Hz. Hasan'ın devlet başkanı olduğu sıralar yüklenmiş olduğu bazı sorumlulukları yerine getirebilmek için bir miktar para istemiş olması mümkündür. Nitekim Hz. Hasan'ın, borçlarının ödenmesini şart koştuğu söylenmektedir.[206]

3) Hz. Ali'ye lanet okunmaması

Anlaşmanın şartlarından birisinin ise Ali'ye sövülmemesi hususu olduğu belirtilmiştir.[207] Rivayete göre Muâviye, Hz. Ali'nin kınanmaması şartını kabul etmemiş; bunun üzerine Hz. Hasan hiç olmazsa kendisinin huzurunda kınanmamasını istemiş ve bu teklifi kabul edilmişti.[208] Namazda Hz. Ali aleyhine okunan kunûtun kaldırılmasının şart koşulduğu da söylenmektedir.[209] Ancak namazda böyle bir kunûtun okunduğu iddiası ve varsa bu kunûtun keyfiyeti tahkike muhtaçtır.

Hz. Ali'ye lanet veya sebbetme meselesinin -özellikle de Muâviye döneminde- memleketin her yerinde tatbik edilen bir kural olduğunu zannetmiyoruz. Hele Şiîler'in çok bulunduğu yerlerde bu kuralın uygulanması hem daha zordur; hem de muhalefeti sürekli canlı tutma gibi bir dezavantaj taşımaktadır. Bundan dolayı Hz. Ali'ye hakaret etme ve lanetlemenin, memleketin her yerinde değil, muhtemelen Şam'da ve belki de eyalet merkezlerinde -iktidarlarını ve meşruiyetlerini Hz.

205 Bk. Caferiyan, I, 94-96.
206 Âlâî, II, 281; Sabbân, s. 190.
207 İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 405; İbn Kesîr, VIII, 17.
208 İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 405.
209 Muhsin el-Emîn, I, 570.

Osman'ın öldürülmesi hadisesiyle sağlayan Muâviye ve haleflerinin Hz. Ali'yi yermek, Hz. Osman'ı da övmek suretiyle- yapıldığı kanaatini taşıyoruz. Nitekim bu tatbikatın hilafet merkezi ile eyalet merkezlerinde bulunduğuna dair bazı bilgiler günümüze ulaşmıştır. Kendisi de bir Emevî olan Saîd b. el-Âs'ın Hz. Ali'ye lanetten imtina ettiği için Medine valiliğinden alındığı söylenmektedir.[210] Ancak unutmamak gerekir ki, bu meseleler Şîa'nın üzerinde çokça oynadığı bir alandır.

Hz. Ali'ye lanet okutmanın hilafete gelmeden önce Muâviye'ye propaganda açısından avantaj sağlayabilecek bir davranış olduğu kabul edilebilirse de iktidara geldikten sonra hiç olmazsa Şiîler'in düşmanlığını azaltmaya yönelik politikalar üretmesi gerekirken böyle bir davranışa nasıl izin verdiği anlaşılması güç bir durumdur. Bu hareket aslında Muâviye'nin düşmanlarına karşı tahammülkâr yapısına ve onları diliyle kazanma anlayışına da pek uygun düşmemektedir.

4) Ehl-i beyt taraftarlarının takibata uğramaması

Hz. Hasan'ın taleplerinden birisi de Hz. Ali döneminde meydana gelen olaylar sebebiyle kimsenin muaheze edilmemesidir. Rivayete göre Muâviye, on kişinin bu şartın dışında tutulmasını istemiş; ancak Hz. Hasan'ın ısrarı üzerine bundan vazgeçmiştir.[211]

İbn Abdilber, bu şartı anlaşma önerisinin ilk şartı olarak zikretmiştir. Buna göre Hz. Hasan'ın Muâviye'den Medine, Hicaz ve Irak ehlinden hiçbirisini babası döneminde meydana gelen hadiselerden dolayı hesaba çekmemesini istediği belirtilir. Tabiri caizse Hz. Hasan, iktidar değişikliği nedeniyle bir devr-i sâbık anlayışıyla insanların haksızlığa uğratılmasını istemiyordu. Müellif de Muâviye'nin buna çok sevindiğinden ve sevinçten neredeyse uçacağından bahsettikten

210 Mehrân, *Hasan*, s. 107.
211 Diyârbekrî, II, 290; İbnü'l-Esîr, *Üsd*, II, 13; Zehebî, *Siyer*, III, 278.

sonra yukarıda değindiğimiz gibi 10 kişinin bundan muaf tutulmasını istediğini söylemektedir. Bu kişilerin kimler olduğu konusunda bilgi yoktur. Ancak Hz. Hasan'ın bunların da affedilmelerini istemesi üzerine Muâviye'nin yazdığı cevabî mektubunda muzaffer olduğunda Kays b. Sa'd'ın dilini ve elini keseceğine dair yemin ettiğini ifade etmiştir. Bunun üzerine Hz. Hasan'ın böyle bir şart ileri sürdüğü takdirde kendisine asla biat etmeyeceğini bildirmesi üzerine ona boş bir kağıt göndererek istediğini yazmasını ve buna uyacağını bildirmiştir.[212] Ancak bu koşulun sıkı bir şekilde uygulandığını söylemek zordur. Özellikle Ziyâd'ın valiliği döneminde ihlâl edildiği ifade edilir.[213] Öte yandan bu şarta uyulmadığı, Muâviye'nin valilere, Hz. Ali'yi seven kimselerin atıyyelerinin kesilmesini emrettiği, ehl-i beyt taraftarlarının baskı altına alındığı, bazılarının hapsedildiği bazılarının ise öldürüldüğü söylenir.[214]

Elimizde Hz. Hasan'ın zaman zaman bu şartın uygulanması için girişimlerde bulunduğunu gösteren bir örnek mevcuttur: Bir defasında Ziyâd, Hasan'ın emân verilen adamlarından Saîd b. Serh'i aradı, korkuttu ve evini yıkıp malına el koydu. Hz. Hasan, -veya bir rivayete göre Hz. Hüseyin- önce Ziyâd nezdinde, ondan sonuç alamayınca da Muâviye nezdinde girişimde bulunarak İbn Serh'in affedilerek evinin yapılmasını ve malının iade edilmesini sağladı.[215]

5) Hz. Hasan'a hayat güvencesi verilmesi

Hz. Hasan'ın anlaşma koşullarından birisinin kendisine hayat güvencesi verilmesi olduğu ifade edilmiştir.[216] Bunun daha önceki şartın içinde değerlendirilmesi kanaatimizce isabetli olur.

212 İbn Abdilber, I, 385; Şeblencî, s. 133.
213 Akyüz, s. 147.
214 Mehrân, *Hasan*, s. 119-129.
215 İbn Hallikân, VI, 359-362. Krş. Akyüz, s. 147.
216 Bk. Tâhâ Hüseyn, s. 183-184.

6) Atıyyelerin dağıtımında Hâşimoğullarına öncelik verilmesi

Atıyyelerin ve bağışların dağıtımında Hâşimoğullarının Abdüşemsoğullarından üstün tutulmasının[217] istenmiş olduğuna ihtimal vermiyoruz. Muâviye'nin böyle bir şartı kabul etmesi, en başta kendi akrabalarının onurunu kırıcı olurdu.

7) Hz. Ali taraftarlarına atıyye verilmesi

Hz. Ali ile beraber Cemel ve Sıffîn'de bulunup öldürülen kimselerin çocuklarına 1000'er dirhem dağıtılacağına dair maddenin[218] mevcudiyeti de şüphelidir. Ayrıca Hz. Hasan'ın, babasıyla birlikte Cemel ve Sıffîn'de öldürülenlerin çocuklarına Dâr Ebcerd haracından 1.000.000 dirhem vereceği[219] veya bu bölgenin haracını taraftarlarından olan fakirlere, ihtiyaç sahiplerine ve babasıyla birlikte Cemel ve Sıffîn'de öldürülenlerin çocuklarına dağıtacağı[220] söylenmişse de bunun gerçekleştiğine dair herhangi bir bilgiye rastlamadık. Daha önce de değindiğimiz gibi Hz. Hasan, Dâr Ebcerd'in haracını hiçbir zaman almamıştır.

8) Hz. Hasan'ın Muâviye'ye hitap şekli

Hz. Hasan'ın, Muâviye'ye "Emîrü'l-Mü'minîn" dememek üzere biat ettiği söylenmişse de[221] bunun Şîa tarafından Hz. Hasan'ın Muâviye'nin hilafetini meşru görmediğinin bir ifadesi olarak uydurulmuş olduğu söylenebilir.

I. Hz. Hasan'ın Hilafet Süresi

Hz. Ali 17 Ramazan 40'ta (26 Ocak 661) suikasta uğradığına ve Muâviye 25 Rebîülevvel 41 (9 Temmuz 661) tarihinde Kûfe'ye girdiğine

217 Dîneverî, s. 218.
218 Muhsin el-Emîn, I, 570.
219 Mehrân, *Hasan*, s. 78.
220 Mehrân, *Hasan*, s. 119.
221 Muhsin el-Emîn, I, 570.

göre Hz. Hasan, altı ayı aşkın bir süre hilafet yapmıştır. Ancak onun hilafet süresiyle ilgili farklı rivayetler de nakledilmektedir.[222]

Hz. Peygamber'in "Hilafet 30 sene sürecek, sonra saltanata dönüşecek."[223] şeklindeki hadisine de dayanarak bazı kimseler Hz. Hasan'ın hilafetini Hulefâ-i Râşidîn'in hilafetinden saymışlardır.[224] Ancak Ebû Bekr İbnü'l-Arabî, bu hadisin sahih olmadığını söylemektedir. Ona göre hilafetin 30 sene olacağının bildirilmesi, ittifakla yapılan sulha muarızdır.[225] Çünkü Hz. Hasan'ın barışçı tutumu, Hz. Peygamber tarafından övülmüştür.[226] İbn Haldûn da bu hadisin sahih olmadığını ve Muâviye'nin halifelerden olduğunu, ancak bazı sebeplerden dolayı tarihçiler tarafından onlarla birlikte zikredilmediğini belirtir.[227]

Çağdaş bir araştırmacı, "Bunun zayıf bir hadis olduğu kanısındayız. Haber-i vahiddir; yalnızca bir kişi aracılığıyla rivayet edilmiştir.

222 Mesela yaklaşık yedi ay (İbnü'l-Esîr, *Üsd*, II, 13; Diyârbekrî, II, 289), yedi ay yedi gün (Halîfe b. Hayyât, s. 153; İbn Manzûr, VII, 47), altı veya sekiz ay (Diyârbekrî, II, 289), beş ay (İbnü'l-İbrî, Bar Hebraeus Gregorius Ebü'l-Ferec (1286), *Târîhu'l-Muhtasari'd-Düvel*, y.y. (t.y.), s. 109), altı ay beş gün (İbn Hallikân, II, 66), yaklaşık dört ay (İbn Abdilber, I, 385) yahut altı aydan birkaç gün eksik şeklinde farklı tarihler zikredilmiştir. Kelbî, Hz. Hasan'ın hilafetinin yedi ay onbir gün olduğunu söylemiştir (Zehebî, *Siyer*, III, 263. Krş. İbn Kesîr, VIII, 45; İbn Manzûr, VII, 35). Oysa Mes'ûdî, Hz. Hasan'ın hilafet süresini 8 ay 10 gün olarak bildirmiştir (Mes'ûdî, *Mürûc*, III, 7).

223 Tirmizî, "Fiten", 48; Ahmed b. Hanbel, V, 220, 221. Bir rivayet "Hilâfet benden sonra 30 sene sürecek, sonra saltanata dönüşecek." şeklindedir (İbn Hibbân, s. 553).

224 Muhammed el-Hudarî, *İtmâmü'l-Vefâ fî Sîreti'l-Hulefâ*, thk. Abdülmun'im el-Ânî, Beyrut 1403/1983, s. 203; Mehrân, *Hasan*, s. 47-48. Mes'ûdî, Ebû Bekr'in 2 yıl 3 ay 4 gün, Ömer'in 10 yıl 6 ay 4 gün, Osman'ın 11 yıl 11 ay 13 gün, Ali'nin 4 yıl 6 ay 29 gün, Hasan'ın 8 ay 10 gün iktidarda kaldıklarını ve bunun toplam 30 yıl ettiğini söylemektedir (Mes'ûdî, *Mürûc*, III, 7). Hz. Ebû Bekr'in 2 yıl, Hz. Ömer'in 10 yıl, Hz. Osman'ın 12 yıl, Hz. Ali'nin 6 yıl hilafet makamında kaldığı da söylenmiştir (Ahmed b. Hanbel, V, 220).

225 İbnü'l-Arabî, s. 149.

226 İbnü'l-Arabî, s. 150. Ancak kitabın redaktörleri, yazarın bu görüşünde isabet etmediğini söylemektedirler.

227 İbn Haldûn, *Târîh*, II, 650.

Allah Resûlü'nün böyle bir haberi vermiş olması, bize uzak bir olasılık gibi görünüyor. Sözü tâbiînden veya tarihçilerden birinin söylemiş olması olasılığını daha tutarlı görüyor ve böyle olmuş olmasını yeğ tutuyoruz."[228] demektedir.

Dönemin siyasî olayları ile hadis ilişkisini ele alan M. Sait Hatîboğlu'nun hadisin sıhhatiyle ilgili görüşü de olumsuzdur: "İslâmî esaslara aykırı olarak hükümdarlığı başlatmış Emevî hilafetinin, gerçek hilafetle bir ilgisi bulunmadığını tespit etmek gayesiyle Hz. Peygamber'e, hilafet müddetini katî rakamla kayıtlattırmaya kadar gidilmiş olduğunu görüyoruz: "Benden sonra ümmetimde hilafet otuz senedir, sonrası hükümdarlık." ... Bununla beraber, seneler geçtikçe ilk düşmanlıkların dozu hafifleyecek, Hâşimîler dahi, Emevî saltanatının nimetlerinden istifade etmek durumunda kalacaklardır. Meselâ Muhammed b. el-Hanefiyye, İbnü'z-Zübeyr'in katlinden sonra Abdülmelik'e biatini gönderip bizzat Dımaşk'a da gitmekte, bütün maddî sıkıntılarının giderileceğini görecek derecede onlardan yakınlık görmektedir.

"Durum böyle olunca, Hulefâ-i Râşidîn'den sonra da makbul halifelerin mevcut olabileceğini inkâr etmemek gerekecek, meşru hilafeti otuz seneye sıkıştıran cereyanı ortadan kaldırmak ve hilafet merkezlerini çoğaltmak icap edecekti. Aşağıdaki rivayetler, işte bu zaruretin mahsulleridir. Önce aziz halifeler çoğaltılacaktır: "Benden sonra, Musa'nın nakipleri adedince halife gelecektir.", "Hepsi Kureyş'ten olmak üzere bu iş (hilafet) on iki halifeye kadar aziz kalacaktır." Bu on iki halifenin tayin ve tespiti işi de tabiatıyla tevilcilerin başına oldukça iş açacaktır."[229]

228 Rayyıs, M. Ziyâuddîn, *İslâmda Siyasi Düşünce Tarihi*, çev. Ahmed Sarıkaya, İstanbul 1990, s. 259.

229 Hatiboğlu, Mehmed Sait, *Hz. Peygamber'in Vefâtından Emevilerin Sonuna Kadar Siyasî- İctimâî Hâdiselerle Hadis Münasebetleri* (Basılmamış Doçentlik Tezi), Ankara 1968, s. 43-44.

"Ebû Bekr, Ömer, Osman, Ali ve Hasan'ı içine alan Hulefâ-i Râşidîn devri 30 sene devam etmiş, Muâviye ile Şam Emevî devleti doğmuş ve saltanat devri başlamış oldu." denmekteyse[230] de kanaatimizce hilafeti Hz. Ali'den daha geniş bir ittifakla benimsenen, üstelik râşid halifelerden biri sayılan Hz. Hasan'ın rıza ile kendisine hilafeti teslim ettiği Muâviye'nin halife kabul edilmemesi izahı güç bir tutumdur. Eğer Muâviye'nin, oğlu Yezîd'i veliaht seçmesi, valilerinin idare anlayışı ve döneminde meydana gelen bazı hadiselerdeki tavrı onun sultan olarak nitelendirilmesini gerektiren sebepler ise, sultanlığını onun icraatlarıyla ilişkilendirmek ve iktidara gelişini sultanlığın başlangıcı kabul etmek yerine, dönemini bir bütün olarak göz önünde bulundurmak daha doğru olur kanısındayız. Hilafetteki sapma sürecine işaret eden araştırmacılar da vardır: "Hz. Muâviye sonrasında -veya daha ölümünden önceki zamanda- hilafette bir sapma olduğunu görüyoruz. Bu, saltanata doğru bir sapmadır. Muâviye'nin, yerini oğlu Yezîd'e bırakmayı düşünmesiyle birlikte ortaya çıkmıştır."[231]

Bununla birlikte göz ardı edilmemesi gereken bir hususa da değinmeden geçemeyeceğiz: Muâviye'nin yaşadığı dönem incelendiğinde onun planlı bir şekilde adım adım iktidara yaklaştığı ve bu yönde gayret sarf ettiği hissedilebilir. Ancak o, Hz. Ali ile mücadelesinde bu niyetini açığa vurmak yerine mücadelesine -Hz. Osman'ın kanını talep etme gibi- haklı gerekçeler bulma yoluna gitmiştir ki, bu davranışı onun taraftar bulmasına ve bazılarınca desteklenmesine yardım etmiştir. Muâviye'nin Şam bölgesinde öne çıkması ve gün geçtikçe bu başarısını arttırması, bir taraftan Hz. Osman döneminde sahip olduğu rahat idareye, diğer taraftan da Hz. Ali'nin bütün valileri birden

230 Algül, II, 556.
231 Rayyıs, s. 246.

azlederek Muâviye'nin o günkü kargaşa ortamını iktidarın aleyhine kullanmasına neden olan politikasına bağlıdır.

J. Muâviye'nin Hz. Hasan'a Görev Önerisi

Hz. Hasan'ın hilafeti Muâviye'ye teslim etmesinden sonra Hz. Ali'nin hilafet döneminde isyan etme hususunda tereddüt geçiren bazı gruplar da dahil olmak üzere pek çok Hâricî isyana girişti. Muâviye'nin Irak valileri uzun yıllar politikalarını bu isyanları bastırma gayreti etrafında geliştirdiler. Daha Muâviye Kûfe'den ayrılmadan patlak veren bu isyanların bastırılması için Hz. Hasan'a görev teklif edildiği kaynaklarımızda zikredilmektedir.

Buna göre Muâviye, Medine'ye gitmek üzere yola çıkmış olan Hz. Hasan'a bir mektup göndererek, isyan etmiş olan Ferve b. Nevfel'e karşı savaşmasını istedi. Mektup, Hz. Hasan'a Kâdısiyye yakınlarında ulaşmıştı. Hasan cevaben, "Ehl-i kıbleden birisiyle savaşmaya istekli olsaydım seninle savaşırdım. Bu ümmetin sulh ve sükûn içinde yaşamasını ve kanlarının akıtılmamasını arzu ettiğimden dolayı, seni ve seninle savaşmayı terk ettim." diye yazdı.[232] Hz. Hasan'dan umduğu cevabı alamayan Muâviye, bu sefer Kûfelilere baskı yaparak Hâricîler'e karşı savaşmalarını istedi; aksi takdirde kendilerine emân verilmeyeceğini söyledi.[233] Bazı kaynaklarımızda söz konusu teklifin Havsere'nin isyanından sonra yapıldığı belirtilir.[234] Görünen o ki, bu isyanların ikisi de yakın zamanlarda ortaya çıkmıştı.

Konumuzla doğrudan alakası olmadığı için bundan sonraki gelişmeler üzerinde durmayacağız. Ancak burada dikkat çekmek istediğimiz bir husus var: Muâviye, iktidarı için tek engel olarak görünen

232 İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 409.
233 Ya'kûbî, II, 217; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 409.
234 el-Müberred, Ebü'l-Abbas Muhammed b. Yezîd (285/898), *el-Kâmil*, thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrâhîm, Kahire (t.y.), III, 240.

Hâricîler'i ortadan kaldırmaya çalışırken, potansiyel tehlike arz eden ve her zaman kontrol altında tutulması lazım gelen bir başka düşmanından, Kûfelilerden istifade etmiştir. Bu görevi Hz. Hasan'a teklif etmesi, bir taraftan Hz. Hasan'ı yıpratmak amacını taşımış olabileceği gibi, diğer taraftan onu Emevî iktidarına yaklaştırma ve Hz. Hasan'ı onların hizmetine sokma amacı taşıması da muhtemeldir.

III. Vefatı, Kişiliği ve Ailesi

A. Vefatı

Hz. Hasan, barış anlaşmasından sonra Kûfe'den ayrılarak Medine'ye yerleşti. Orada siyasetten uzak sade bir hayat yaşadı.[235] O, Medine'ye gittikten yaklaşık 10 yıl sonra hastalanarak vefat etti.[236] Vefat tarihi

235 Medine'deki hayatı için bk. Tâhâ Hüseyn, s. 191-192.

236 Hasan'ın öldüğünde 45 (Diyârbekrî, II, 293), 46 (Halîfe b. Hayyât, s. 153; Taberânî, III, 26; İbn Abdirabbih el-Endelusî, Ahmed b. Muhammed (328/939), *el-Ikdu'l-Ferîd*, thk. Muhammed Saîd el-'Uryân, Dâru'l-Fikr, y.y. (t.y.), V, 103; Diyârbekrî, II, 293; İsfahânî, *Makâtil*, s. 77; İbn Abdilber, I, 391; Mes'ûdî, *Tenbîh*, s. 301), 47 (Makdisî, VI, 5; Ya'kûbî, II, 225; Taberânî, III, 25, 71; Hatîb el-Bağdâdî, I, 140; İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 301; Küleynî, I, 461; İbn Abdilber, I, 391; İbn Manzûr, VII, 47; Diyârbekrî, II, 293; İbn Kesîr, VIII, 48; Şeblencî, s. 136), 48 (İsfahânî, *Makâtil*, s. 76), 49 (Taberânî, III, 26; İbn Hallikân, II, 66; İbn Manzûr, VII, 47) veya 55 (Mes'ûdî, *Mürûc*, III, 4) yaşlarında olduğu rivayet edilmişse de bazıları tarafından 47 yaşında olduğuna dair rivayet daha kuvvetli görülmektedir (İbn Kesîr, VIII, 48). Zehebî, Hasan'ın vefat ettiğinde 58 yaşında olduğuna dair Cafer'den nakledilen rivayetin açık bir yanlış olduğunu söylemektedir (Zehebî, *Siyer*, III, 277).

ile ilgili farklı tarihler verilmekle birlikte[237] meşhur olanı 49 (669) yılında öldüğüne dair görüştür.[238]

Hz. Hasan'ın h. 3. (624-625) yılda doğduğu ve 49'da (669) vefat ettiği kabul edilecek olursa, vefatı sırasında 46 (miladî takvime göre 45) yaşında olması gerekmektedir.

Hz. Hasan'ın vefat sebebi hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür:

1) Hastalıktan Vefat Ettiğine Dair Görüşler

Hz. Hasan, Medine'de hastalanarak vefat etti. Bu hastalığın sebepleri ve keyfiyeti hakkında kesin bir şey söylemek zordur. Onun muhtemelen yaşadığı hayatın hızlandırdığı vücudunda su toplanması sebebiyle vefat ettiğini söyleyenler vardır.[239] Temel kaynaklarda vefatının sağlık problemlerinden kaynaklandığı şeklinde anlaşılabilecek bilgiler mevcuttur. Temel kaynaklardan biri olan Dîneverî, Hz. Hasan'ın vefatını şöyle anlatmaktadır: Hasan, Medine'de rahatsızlandı ve du-

237 Hz. Hasan'ın vefat tarihi olarak 48 (Taberânî, III, 25), 49 (Halîfe b. Hayyât, s. 153, 158; Taberânî, III, 71; İbn Abdirabbih, V, 103; İbn Abdilber, I, 389; Muhammed Rızâ, s. 55), 50 (Küleynî, I, 461; Hatîb el-Bağdâdî, I,.140, 141; İbn Abdilber, I, 389; İbn Manzûr, VII, 47; İsfahânî, *Makâtil*, s. 39; Sabbân, s. 199; Tâhâ Hüseyn, s. 192) ve 51 tarihleri (Hatîb el-Bağdâdî, I, 140; İbnü'l-Esîr, *Üsd*, II, 14-15; İbn Abdilber, I, 389; İbn Hacer, *İsâbe*, II, 13; Zehebî, *Siyer*, III, 277) verilmiştir. Onun 44 (Taberânî, III, 25; İbn Hacer, *İsâbe*, II, 13) veya 58 (Taberânî, III, 26; İbn Hacer, *İsâbe*, II, 13) yılında öldüğüne dair rivayetler de mevcuttur. Öte yandan 50 yılının Rebîülevvel ayında vefat ettiği de söylenenler arasındadır (İbn Abdilber, I, 389). Şeblencî, Hz. Hasan'ın 5 Rebîülevvel 50'de vefat ettiğini söylemekte ve 49'da veya başka tarihlerde vefat ettiğinin söylendiğini belirtmektedir (Şeblencî, s. 136). Bundan başka bazıları, onun 28 Safer 50 Perşembe günü vefat ettiği görüşünü tercih etmektedirler (Mehrân, *Hasan*, s. 170).

238 İbn Kesîr, VIII, 48. Ayrıca bk. İbnü'l-İmâd, I, 55. Ya'kûbî, Hz. Hasan'ın 49 yılının Şevvâl ayında vefat ettiğini söylemektedir (Ya'kûbî, II, 225). Bir başka rivayete göre 49 yılının Rebîülevvel ayında vefat etmiştir (Hatîb el-Bağdâdî, I, 140; Mes'ûdî, *Tenbîh*, s. 301).

239 Lammens, "Hasan", *İA*, V/I, 309.

rumu ağırlaştı. Kardeşi Muhammed b. el-Hanefiyye, kendisine ait bir köydeydi. Ona haber göndererek kendisini çağırdı. Muhammed, hemen gelip Hasan'ın yanına girdi. Kendisi soluna, Hüseyin de sağına oturdu. Hasan, gözlerini açtı ve onları gördü. Hüseyin'e şöyle dedi: 'Ey kardeşim! Kardeşin Muhammed hakkında sana hayır tavsiye ediyorum. O iki göz arasındaki deridir.'[240] Sonra şöyle dedi: 'Ey Muhammed! Hüseyin hakkında sana vasiyet ediyorum. Ona destek ve yardımcı ol!' Sonra, 'Beni dedemin (s) yanına defnedin. Eğer engellenirseniz, o zaman Bakî'e defnedersiniz.' dedi ve sonra da öldü.[241]

2) Zehirletildiği İddiası

Kaynaklarımızın çoğunda Hasan'ın, karısı Eş'as b. Kays'ın kızı Ca'de[242] tarafından zehirletilerek öldürüldüğü rivayet edilmiştir.[243] Katâde ve Ebû Bekr b. Hafs da bunu söylemişlerdir.[244]

Hz. Hasan'ın zehirletilmesi için Mervân b. el-Hakem'in görevlendirildiği söylenmekteyse[245] de bunu gösterecek kuvvetli bir delil yoktur. Muâviye'nin Hz. Hasan'ın bazı hizmetçileriyle onu zehirlemeleri için ilişki kurduğu da nakledilmiştir.[246] Öte yandan bir rivayete

240 "Bizdendir, bizim bir parçamızdır." demek istiyor.
241 Dîneverî, s. 221.
242 Hasan'ın eşinin adını Esmâ şeklinde verenler olmuşsa da (Üçok, s. 29) doğrusu Ca'de olmalıdır. İsfahânî, *Makâtil*, Ca'de'nin adının Sükeyne, Şa'sâ veya Âişe olduğunun söylendiğini, ancak doğrusunun Ca'de olduğunu belirtmektedir (İsfahânî, *Makâtil*, s. 50).
243 Makdisî, VI, 5; Mes'ûdî, *Mürûc*, III, 4; aynı mlf., *Tenbîh*, s. 301; İbn Kuteybe, *Ma'ârif*, s. 212; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 460; aynı mlf., *Üsd*, II, 15; Şeyh Sadûk, Ebû Cafer Muhammed b. Ali İbn Bâbeveyh el-Kummî (381/991), *Risâletü'l-İ'tikâdâti'l-İmamiyye: Şiî-İmamiyye'nin İnanç Esasları*, çev. E. R. Fığlalı, Ankara 1978, s. 115; İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 300; Diyârbekrî, II, 293; Suyûtî, s. 192; İbn Kesîr, VIII, 47; Âlûsî, s. 286; Şeblencî, s. 136.
244 İbn Abdilber, I, 389.
245 Çağatay, Neşet, *Başlangıçtan Abbasîlere Kadar İslâm Tarihi*, Ankara 1993, s. 415.
246 Zehebî, *Siyer*, III, 274.

göre Hz. Hasan'ı Kureyşli eşi Hind bt. Süheyl b. Amr'ın zehirlettiği söylenmiştir.[247] Onun Ca'de tarafından zehirletildikten sonra iki ay hasta olarak yaşadığı söylenmiştir.[248] Hastalığının 40 gün sürdüğü de gelen rivayetler arasındadır.[249]

Rivayetlere göre Ca'de, 1000 dirhem,[250] bir miktar arazi ve Muâviye'nin oğlu Yezîd ile evlenme şartlarına karşılık kocasını zehirletmiştir. Ancak onun Yezîd ile evlenmediği bilinen bir husustur. Güya Muâviye, Ca'de'ye üzerinde anlaştıkları malları göndermiş; fakat oğlu Yezîd'in yaşamasını istediği için onunla evlenmesine izin vermeyeceğini bildirmişti.[251] Bazı rivayetlere göre Ca'de'ye, evlenme karşılığında Hasan'ı zehirletmesini teklif eden kişi, Yezîd'dir.[252] Hz. Hasan'ın hanımı Ca'de'nin bilinmeyen bir sebepten dolayı onu zehirlediği de söylenmiştir.[253]

Ayrıca Muâviye'nin oğlu Yezîd'i veliaht yapmak için Hasan'ı ve Sa'd b. Ebî Vakkâs'ı zehirlettiği de söylenmektedir. Buna göre Muâviye, Hasan'ı karısı Ca'de vasıtasıyla zehirletmiştir.[254] Bu kadın, Hasan'ın vefatından sonra Talha ailesinden biriyle evlenmişti. Onlarla Kureyş'in diğer boyları arasında tartışma çıktığı zaman, "Ey kocaları zehirletenin çocukları!" diyerek onları ayıplarlardı.[255] Ancak Sa'd b.

247 Tâhâ Hüseyn, s. 193; Mehrân, *Hasan*, s. 131. Mehrân, rivayetin zayıf olduğunu söylemektedir.
248 İbn Hallikân, II, 66.
249 İbn Manzûr, VII, 43.
250 Bir rivayete göre 100.000 dirhem verilmiştir (Bk. İsfahânî, *Makâtil*, s. 72; Muhsin el-Emîn, I, 576; Şeblencî, s. 136; Sabbân, s. 199). Kendisine verilen paranın 50.000 dirhem olduğu da söylenmiştir (Çağatay, s. 415). Tâhâ Hüseyn'in bazı tarihçilerin görüşü olarak zikrettiği 100.000 dinarlık oran (Tâhâ Hüseyn, s. 193) çok fazladır.
251 Mes'ûdî, *Mürûc*, III, 5; Muhsin el-Emîn, I, 576.
252 İbn Manzûr, VII, 39; Âlâî, s. 287.
253 Muhammed Rızâ, s. 5.
254 İsfahânî, *Makâtil*, s. 50, 73.
255 İsfahânî, *Makâtil*, s. 73.

Ebî Vakkâs'ın siyasî hadiselere karıştırılması ve Muâviye tarafından zehirletildiği iddiası Sa'd'ın siyasî anlayışına ve siyaset içindeki rolüne pek uymamaktadır. Sa'd, daha önce aktif siyaset yapmasını söyleyen oğlunun teklifini, fitneden uzak kalmak istediğini söyleyerek reddetmiştir. Hz. Osman'ın öldürülmesi hadisesiyle başlayan fitne olaylarından olabildiğince uzak kalmaya çalışan bu zatın, Muâviye tarafından tehlike görülmesi ve öldürülmesinin gerekçesini anlamak pek mümkün görünmemektedir. Kaldı ki, Hz. Hasan ile Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın vefat tarihleri birbirine uymamaktadır. Çünkü Sa'd'ın 50-58 yılları arasında eceliyle vefat ettiği söylenmektedir.[256]

Hz. Hasan'ın hastalığı sırasında kardeşi Hz. Hüseyin'e üç kez[257] veya defalarca[258] zehirletildiğini ancak, hiçbirisinin sonuncusu gibi olmadığını söylediği rivayet edilmiştir. Bu rivayetlere göre Hz. Hüseyin'in öç almak için kimden şüphelendiğini söylemesi hususundaki talepleri, Hz. Hasan tarafından reddedilmiştir.[259] Eğer zehirletilme olayları onun tarafından daha önce bilinmişse tedbir alınmaması dikkat çekici bir durumdur.

Muâviye'nin, Hz. Hasan'ın vefatını duyduğunda sevindiği ve tekbir getirdiği söylenmiştir.[260] Muâviye'nin tekbir getirdiğini duyan Şamlıların da tekbir getirdiği rivayet edilmektedir. Hatta Muâviye'nin karısı Fâhite'nin, Hasan'ın ölümü için tekbir getirdiğini duyunca ona sitem ettiği de nakledilir. Rivayete göre Muâviye, buna cevaben, "Vallahi onun ölümüne sevindiğim için tekbir getirmedim. Ancak içim

256 Zettersteen, K. V., "Sa'd b. Abî Vakkâs", *İA*, İstanbul 1993, X, 19.
257 Ya'kûbî, II, 225; İbnü'l-Esîr, *Üsd*, II, 15; İbn Hacer, *İsâbe*, II, 13.
258 Ebû Nu'aym, II, 38.
259 İbn Manzûr, VII, 39. Ayrıca bk. İsfahânî, *Makâtil*, s. 74; İbn Abdilber, I, 390.
260 Mes'ûdî, *Mürûc*, III, 7-8.

rahatladı." demiştir.[261] Bir başka rivayet ise daha ilginçtir: Hasan öldüğünde berîd[262] onun ölüm haberini Muâviye'ye bildirdi. Muâviye şöyle dedi: "Hasan'a hayret! Rûme kuyusunun suyuyla hazırlanmış bal şerbetinden bir defa içti ve eceli geldi!"[263]

Bu gibi rivayetlerin mezhep taassubu sebebiyle doğduğunu söylemek mümkündür. Muhakkak Muâviye ile eşi arasında geçen bir konuşmanın kaydedilmiş olabileceği iddia edilemez. Diğer taraftan Muâviye'nin, Hz. Hasan'ın ölümünde parmağı olsa dahi bunu onun, ikrar etmesi beklenemez.

Muâviye'nin, Hz. Hasan'ın ölüm haberini duyduğunda memnuniyetini izhar etmesi, arkası gelmez para istekleri dolayısıyla Emevî hazinesine pahalıya mal olan Hz. Hasan'dan, vefatı dolayısıyla rahat nefes alma imkânı bulmasıyla açıklayanlar vardır.[264] Ancak bu açıklama, Muâviye'nin cömertliğine yakışmayan bir yaklaşımdır. Kaldı ki, Hz. Hasan'ın para talepleriyle Muâviye'yi, ölümüne sevindirecek kadar bunalttığı iddiası da ispata muhtaçtır.

Hz. Hasan'ın zehirletilip zehirletilmediği hususunda öteden beri âlimler arasında görüş farklılığı vardır. Bazı âlimler Hz. Hasan'ın zehirletildiğine inanırken, bazıları bu rivayetleri eleştirmektedir. Zehirletilme iddiası taşıyan rivayetleri eleştirenlerden biri olan İbnü'l-Arabî, Hz. Hasan'ın Muâviye tarafından zehirletildiğine dair görüşü iki açıdan muhal görmektedir: Birincisi Muâviye, Hasan'ın herhangi bir zararından çekinmiyordu. Çünkü Hasan işi ona teslim etmişti. İkincisi bu, Allah'tan başka kimsenin bilemeyeceği gaybî bir iştir. Bir delil olmaksızın Allah'ın kullarından birisine böyle bir şeyi

261 İbn Hallikân, II, 66.
262 Posta ve istihbarat görevlisi.
263 İbn Abdilber, I, 390.
264 Lammens, "Hasan", *İA*, V/I, 309.

nasıl yükleyebilirsiniz? Üstelik aradan uzun zaman geçmiş ve güvenilir bir nakil de yok. Gelen bilgiler ise hevalarına göre hareket eden, fitne ve asabiyyet içinde olan bir topluluğun elindedir.[265]

Bu iddiayı eleştiren âlimlerden biri olan İbn Teymiyye "Bu iddia şerî bir delille, muteber bir ikrarla veya kesin bir nakille sabit olmamıştır. Bunu bilmek mümkün değildir ve bu hususta söz söylemek ilimsiz konuşmak olur." demektedir.[266]

İbn Teymiyye, Hz. Hasan'ın zehirletilmesinin sebebi olarak zikredilen iki başka görüş üzerinde de durmaktadır: Bunlardan birisine göre Ca'de, kıskançlık duygusuyla onu zehirlemiştir. Çünkü Hasan çok kadın boşuyordu ve Ca'de kendisini de boşamasından çekiniyordu. Diğerine göre Eş'as b. Kays, kızının Hz. Hasan'ı zehirlemesini sağlamıştır. İkinci iddia üzerinde duran İbn Teymiyye, Eş'as b. Kays'ın h. 40. veya 41. yılda vefat ettiğini ve Hasan ile Muâviye arasında yapılan barış sırasında adının zikredilmediğini, bunun için de kızına Hz. Hasan'ı öldürmesini emredemeyeceğini söylemektedir.[267]

İbn Kesîr ise Hz. Hasan'ın kimin tarafından zehirletildiğine dair rivayetleri ele alırken özetle şöyle demektedir: "Bazılarının "Muâviye bazı hizmetçilerine ona zehir içirmeleri için ihsanda bulundu." dediklerini duydum. Muhammed b. Sa'd'ın naklettiği bir rivayete göre Ca'de bt. el-Eş'as b. el-Kays, Hasan'a zehir içirdi. Yezîd b. Muâviye'nin Ca'de bt. el-Eş'as'a "Hasan'ı zehirle, onun ölümünden sonra seninle

265 İbnü'l-Arabî, s. 159.

266 İbn Teymiyye, Takiyyuddîn Ebü'l-Abbas Ahmed b. Abdülhalîm b. Abdüsselâm b. Abdullah b. Muhammed b. Teymiyye el-Harrânî el-Hanbelî (728/1328), *Minhâcü's-Sünneti'n-Nebeviyye*, thk. Muhammed Reşâd Sâlim, Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, y.y. 1406/1986, IV, 469.

267 İbn Teymiyye, *Minhâc*, IV, 370-371. Reckendorf, Eş'as'ın Hasan ile Muâviye arasında yapılan barış anlaşmasından pek az sonra 41/661-2 yılında vefat ettiğinin rivayet edildiğini söyler (Bk. Reckendorf, "Eş'as", *İA*, İstanbul 1993, IV, 394).

evlenirim." şeklinde haber gönderdiği ve Ca'de'nin isteneni yaptığı rivayet edilir. Hasan öldükten sonra Ca'de, kendisine haber gönderdi. Yezîd, "Allah'a yemin olsun ki, seni Hasan'a layık görmezken kendimize mi layık göreceğiz!" dedi. İbn Kesîr bu rivayetleri naklettikten sonra, "Benim nazarımda bu rivayet sahih değildir. Bunun babası tarafından yapılmış olması ise asla sahih değildir." demektedir.[268]

İbn Haldûn da Muâviye'nin Hasan'ı zehirlettiğine dair rivayetlerin Şîa tarafından uydurulduğunu ve Muâviye'nin bu işten uzak olduğunu söylemektedir.[269]

Konuyu ele alan çağdaş yazarlar arasında da görüş farklılıkları ortaya çıkmıştır. Tâhâ Hüseyn, Hz. Hasan'ın zehirletildiğine dair rivayetleri verdikten sonra Muâviye'nin Hasan'ı zehirletip zehirletmediği hususunda kesin karar veremediğini ifade etmektedir. Çünkü Muâviye döneminde meydana gelen, esrarengiz ve şüpheli bir şekilde zehirle ölümler bilinmektedir. Rivayetlere göre Eşter zehirletilerek öldürüldüğü gibi, Abdurrahman b. Hâlid b. el-Velîd de zehirletilerek öldürülmüştür.[270]

Hz. Hasan'ın Muâviye'nin marifetiyle zehirletildiği rivayeti, herhalde Şiîler tarafından uydurulmuştur. Aslında bu rivayetle, bir taşla iki kuş vurulmaktadır. Bir taraftan Muâviye itham altında bırakılırken, diğer taraftan da Hz. Ali'nin Sıffîn'de tahkimi kabul etmesinde etkin rol oynadığı için Şiîlerce hain ilan edilen Eş'as b. Kays'ın ailesini lekeleme hedefi güdülmüştür.[271] Nitekim Cafer es-Sâdık'a nispet edilen bir sözde şöyle denilmektedir: "el-Eş'as, Müminlerin Emiri Ali'nin ölümüne iştirak etti; Kızı Ca'de Hasan'ı zehirledi; oğlu Muhammed de Hüseyin'in öldürülmesine iştirak etti."[272]

268 İbn Kesîr, VIII, 47.
269 İbn Haldûn, *Târîh*, II, 649.
270 Tâhâ Hüseyn, s. 193.
271 Ayrıca bk. Lammens, "Hasan", *İA*, V/I, 309.
272 Mehrân, *Hasan*, s. 130, 131.

Kanaatimizce Hz. Hasan, Muâviye için bir tehlike olmaktan çıkmıştı. Bundan dolayı öldürtülmesi için bir neden yoktu. Daha önce de söylendiği gibi Muâviye'nin, oğlu Yezîd'e veliaht olarak biat aldırmak için Hz. Hasan'ı ortadan kaldırdığı söylenmişse de[273] herhalde Yezîd'e biat meselesi Hasan'ın vefatından sonra gündeme gelmiştir.

Muâviye'nin Hz. Hasan'ı zehirlettiği iddiası Yezîd'in veliahtlığı ile ilişkilendirildiğine göre Yezîd'in ne zaman veliaht ilan edildiği hususu önem kazanmaktadır. Hz. Hasan'ın vefatını, Yezîd'in veliahtlığıyla irtibatlandıranlar, anlaşmada onun Muâviye'den sonra hilafete geleceğine dair zikrettiğimiz şartın mevcudiyetini kabul ederler. Bu şartın mevcut olmadığı hususundaki görüşümüzü daha önce belirtmiştik. Ancak burada hatırlatmak istediğimiz bir husus var ki, kaynaklarımızın ekseriyeti, Yezîd'e biat meselesinin Hz. Hasan'ın vefatından birkaç sene sonra eyaletlere bildirildiği ve kendisine biat edilmesinin sağlanmaya çalışıldığı üzerinde dururlar. Bununla birlikte bazı kaynaklarımız, Hz. Hasan'ın vefat tarihini yukarıda tercih ettiğimiz tarihten daha geç bir tarihe götürerek adeta Hz. Hasan'ın vefatıyla Yezîd'e biat işinin ilgisine işaret etmek isterler. Taberî, Yezîd'e veliaht olarak biat olayını 56 (676) yılı olayları arasında anlatır.[274] Bununla birlikte bazı kaynaklarda biatin 51 (671) yılında meydana geldiği nakledilir.[275]

Yezîd'e biat işinde, h. 50'de (670) vefat eden Muğîre b. Şu'be'nin adının geçmesi, meselenin Hz. Hasan'ın vefatından bir süre sonra gündeme gelmiş olabileceği fikrini destekler. Buna göre herhalde Hz. Hasan'ın vefatından kısa bir süre sonra Yezîd'e biat işi gündeme gelmiş; ancak ona, Taberî'nin anlattığı gibi h. 56'da (676) biat edilmiştir.

273 Muhsin el-Emîn, I, 576.
274 Taberî, V, 301. Ayrıca bk. İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 503.
275 Halîfe b. Hayyât, s. 160. Ayrıca bk. Suyûtî, s. 197.

Bilindiği gibi Muâviye, oğlunun veliahtlığını ilan ettiğinde en çok Hicaz bölgesindeki birkaç kişinin muhalefet ettiğini görmüştü. Ancak tespit edebildiğimiz kadarıyla bunlarla yapılan konuşmalarda ne Muâviye, ne de bu muhalifler, hilafeti Hz. Hasan'la herhangi bir şekilde ilişkilendirmemişlerdir. Onlar Muâviye'yi, hilafeti Hirakl'ın ve Kayser'in sistemi haline getirmekle suçlayarak bundan vazgeçmesini istiyor ve oğlu Yezîd'in liyakatini tartışmaya açıyorlardı.

Suriye bölgesinde yaşayan Araplar'ın çoğu, Yemen kökenli olup veraset sistemine yabancı değillerdi. Aynı şekilde bu sistemi Bizanslılar'dan da biliyorlardı. Bunun için Muâviye'nin teklifini garip görmedikleri gibi ona destek de verdiler. Ancak Hicaz bölgesinde veliahtlık teklifine farklı bir tepki gösterildi. Burada özellikle önemli muhalifler olarak görülen, Abdullah b. ez-Zübeyr, Abdullah b. Ömer, Hüseyin b. Ali ve Abdurrahman b. Ebî Bekr'den bahsetmek istiyoruz. Bu zatların yaptıkları teklifler, Resûlullah'ın (s) veya daha önceki halifelerin tatbikatından birisinin tercih edilmesi noktasında düğümleniyordu.

Yukarıda belirtmeye çalıştığımız gibi Yezîd'in veliahtlığı, Hz. Hasan'ın vefatından epey sonradır. Bu durum, Muâviye'nin, oğlunun veliahtlığını Hz. Hasan'ın hayatında düşünmediği anlamına gelmez. Hatta bunu destekleyen bir rivayet de vardır: Buna göre Muâviye, oğlu Yezîd'in veliahtlığına Hz. Hasan'ın hayatında işaret ederek bunu üstü kapalı olarak söylemiş; ancak niyetini Hasan'ın vefatına kadar açığa vurmamış ve bu konuda çalışmamıştır.[276] Gerçekten de Muâviye gibi kabiliyetli ve şartları iyi değerlendiren bir siyasetçinin, oğlu Yezîd'in veliahtlığını önceden hesap etmiş olması ihtimal dışı değildir. Aynı zamanda onun bu düşüncesini, -kendisi için rakip

276 İbn Abdilber, I, 391.

olma durumundan çıkmış olsa bile- Hz. Hasan'ın hayatında açıklamamayı -nezaketen de olsa- düşünmüş olması da mümkündür. Ancak görünen o ki, Muâviye'nin, oğlunun veliahtlığını ilan etmeyi geciktirmesinin bundan daha önemli bir gerekçesi vardır. Bu da Şam bölgesinde rahatlıkla kabul ettirebileceği bu durumun Hicaz ve Irak gibi bölgelerde kabulünün sağlanması için valilerin kamuoyu oluşturmalarını temin etmekti. Nitekim bu amaçla valiler görevlendirilmiş ve uzun bir çalışmadan sonra Yezîd'e biat işi birkaç Hicazlı dışında -iktidarın sağladığı avantajlarla, açık ve gizli baskılarla- tebaa tarafından kabul edilmiştir.

Burada kısaca değinmek istediğimiz diğer bir nokta da Muâviye'nin daha önce yapılan anlaşmaya uygunluğu tartışılacak bir icraata imza atarak oğlunu iktidara getirmesidir. Eğer anlaşmada hilafet işinin Muâviye'den sonra şûraya bırakılması zikredilerek ya da zikredilmeden iş ümmete bırakılmışsa, Yezîd'in veliahtlığı, bu çerçeve zorlanarak gerçekleştirilmiştir. Gerçi Muâviye, Yezîd için kısmî bir meşveret ve daha sonra da biat kurallarını uyguladı; ancak bunlar, şeklî olmaktan öteye geçmiş değildir. Bunun yanı sıra anlaşma maddelerinden diğer bazılarının da ihlâl edilmesi,[277] Muâviye'nin anlaşmayı siyasî hedeflerini gerçekleştirmek için en emin yol olduğu için kabul ettiğini ve pek de samimi olmadığını düşünmemize neden olmaktadır. Gerçi Muâviye'nin anlaşma yapıldığı sıralar, oğlu Yezîd'i yerine halef olarak bırakacağını düşünmüş olduğu söylenemez. Ancak Muâviye'nin daha sonraki yıllarda ortaya koyduğu idare anlayışı, onun barışı bir siyasî manevra olarak değerlendirdiğini göstermektedir.

Hz. Hasan, hastalığı sırasında Hz. Peygamber'in yanına gömülmesini vasiyet etmiş; fakat bunun bir fitneye sebep olması halinde

277 Anlaşma şartlarının ihlâl edildiğine dair bilgi için bk. Mehrân, *Hasan*, s. 95 vd.

Bakî mezarlığına defnedilmesini istemişti.[278] Hatta Hz. Hasan vefatından önce Hz. Âişe'ye haber göndererek, Resûlullah'ın (s) yanına gömülmesine izin verilmesini istemiş, Âişe (r) de bunu kabul etmişti.[279] Ancak Hz. Hasan'ın, Hz. Peygamber'in yanına gömülmesine o zaman Medine'de bulunan Mervân b. el-Hakem liderliğindeki Emevîler karşı çıktılar. Hâşimoğullarıyla Ümeyyeoğulları arasında çatışma çıkmasına ramak kala Ebû Hüreyre'nin müdahalesi üzerine kavgadan vazgeçilerek, Hz. Hasan'ın na'şı Bakî mezarlığına defnedildi.[280] Bir rivayette olaya müdahale eden kişinin Abdullah b. Cafer olduğu söylenmiştir.[281]

Ebû Hüreyre'nin veya Abdullah b. Cafer'in müdahalesi olmasaydı, Hâşimoğulları ile Ümeyyeoğulları arasında büyük bir çarpışmanın meydana gelmesi kaçınılmazdı. Ümeyyeoğulları, daha önce Hz. Osman'ın Bakî mezarlığına gömülmesine izin verilmemişken, Hz. Hasan'ın Resûlullah'ın (s) yanına gömülmesine razı olmayacaklarını söylemişlerdi.[282]

Hâdiseyi yukarıdaki anlatımın dışında tasvir eden rivayetler de vardır: Bir rivayete göre Hz. Âişe, olay yerine gelerek evine kimsenin gömülmesine izin vermeyeceğini söylemiş; ancak yeğeni el-Kâsım b. Muhammed b. Ebî Bekr'in kendisini uyarması üzerine olay yerinden ayrılmıştır.[283] Küleynî ise Hz. Hüseyin ile Âişe arasında tartışma olduğundan bahsetmektedir.[284] Görüldüğü gibi bu rivayetlerle, Hz.

278 Dîneverî, s. 221; Ya'kûbî, II, 225; Diyârbekrî, II, 293; İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 300-301.
279 İbnü'l-Esîr, *Üsd*, II, 15; İbn Manzûr, VII, 42.
280 İbnü'l-Esîr, *Üsd*, II, 15; İbn Abdilber, I, 392; İbn Manzûr, VII, 42; Zehebî, *Siyer*, III, 275.
281 Taberânî, III, 72; İbn Manzûr, VII, 43; İsfahânî, *Makâtil*, s. 74.
282 İbn Kesîr, VIII, 48; İsfahânî, *Makâtil*, s. 74.
283 Ya'kûbî, II, 225.
284 Küleynî, I, 300, 301.

Âişe'nin, Hz. Hasan'ın Resûlullah'ın (s) yanına defnedilme talebine izin verdiğine dair rivayet çelişmektedir.

Bir başka rivayet ise şöyledir: Hasan b. Ali, Âişe'den Resûlullah'ın (s) yanında defnedilmek için izin vermesini istedi. O da bir mezarlık yer kaldığını söyleyerek kendisine izin verdi. Ümeyyeoğulları bunu duyunca silahlarını kuşandılar, Benû Hâşim de onlara karşı savaşmak için hazırlandılar. Ümeyyeoğulları, Hz. Hasan'ın Peygamber'in yanına defnedilmesine asla izin vermeyeceklerini söylüyorlardı. Bunu işiten Hz. Hasan, akrabalarına haber göndererek talebinden vazgeçtiğini söyledi ve annesinin yanına defnedilmesini vasiyet etti.[285] Bu rivayete göre -Emevîler, Resûlullah'ın (s) yanına gömülmesine izin vermedikleri için- Hz. Hasan'ın Bakî mezarlığına defnedilmesine onun hayatında karar verilmiş oluyor.

Başka bir rivayete göre Hz. Hasan, annesinin yanına gömülmesini istemiş ve oraya gömülmüştür.[286] Bu rivayette Hz. Peygamber'in yanına defnedilme isteğinden bahsedilmemiştir.

Bazı kaynaklarda, yukarıda anlattığımız hadiselerde Saîd b. el-Âs'ın Mervân ile beraber hareket ettiği[287] nakledilmekteyse de vali Saîd'in bu işe karışmadığı anlaşılmaktadır. Bir rivayete göre Mervân, Saîd'e gidip, Hasan'ın Resûlullah'ın (s) yanına gömülmesine karşı nasıl tavır takınacağını sormuş, Saîd de karışmayacağını ve onları engellemeyeceğini söylemiştir. Bunun üzerine Mervân, meseleye el koymak üzere kendisinden izin istemiş, o da Mervân'a izin vermiştir.[288]

Hz. Hasan'ın cenaze namazı, Medine valisi Saîd tarafından kıldırılmıştır.[289] Hz. Hüseyin'in, Saîd'i cenaze namazını kıldırması

285 İsfahânî, *Makâtil*, s. 75.
286 Diyârbekrî, II, 293.
287 Ya'kûbî, II, 225.
288 İbn Manzûr, VII, 42.
289 Halîfe b. Hayyât, s. 153; Hatîb el-Bağdâdî, I, 140; Taberânî, III, 72; İbn Manzûr, VII, 45.

için öne çıkararak, "Öne çık. Eğer (idarecilerin cenaze namazını kıldırmaları) âdet olmasaydı, seni öne çıkarmazdım." dediği nakledilir.[290] Ancak Şiîler, Hz. Hasan'ın cenaze namazını Hz. Hüseyin'in kıldırdığını rivayet ederler.[291]

B. Kişiliği

Hz. Hasan'ın sima olarak Resûlullah'a (s) çok benzediği rivayet edilir.[292] Enes b. Mâlik, ehl-i beyt mensupları arasında Hz. Peygamber'e Hasan'dan daha çok benzeyen kimsenin olmadığını söyler.[293] Diğer taraftan onun hem huyu ve hem de siması bakımından Resûlullah'a (s) benzediği söylenir.[294]

Kaynaklarda yer alan rivayetler, Hz. Hasan'ın dünya malına önem vermediğini göstermektedir. Nitekim onun, malını iki defa Allah rızası için dağıttığı, üç defa da ikiye bölerek yarısını paylaştığı nakledilmiştir.[295] Kendisinden yardım isteyen kimseye mutlaka yardım etmeye çalışırdı. Muhtaç birisini geri çevirmekten utandığını söylerdi.[296] Malını Allah rızası için infak etmesiyle ilgili pek çok örnek nakledilmiştir.[297]

Gelen rivayetlerde, Hz. Hasan'ın cömertliğinden de bahsedilmektedir. Onun evlendiği bir kadına, her biri 1.000 dirhem taşıyan 100 cariye gönderdiği rivayet edilmişse de[298] bu rivayette mübalağa olduğu söylenebilir. Belki de bu rivayet, onun evlendiği kadınlara haklarını

290 İsfahânî, *Makâtil*, s. 76. Ayrıca bk. İbn Abdilber, I, 389.
291 Küleynî, I, 300.
292 Buhârî, "Menâkıb", 23; Taberânî, III, 24-25; İbn Manzûr, VII, 8. Ayrıca bk. Tirmizî, "Edeb", 60.
293 Tirmizî, "Menâkıb", 31; Ahmed b. Hanbel, III, 199. Ayrıca bk. Ahmed b. Hanbel, IV, 307.
294 Ya'kûbî, II, 226.
295 Ya'kûbî, II, 226; İbn Kesîr, VIII, 42; Suyûtî, s. 190; Ebû Nu'aym, II, 38; Zehebî, *Siyer*, III, 267.
296 Muhammed Rızâ, s. 14.
297 Bk. Şeblencî, s. 135-136; Mehrân, *Hasan*, s. 141-144.
298 Taberânî, III, 28; Ebû Nu'aym, II, 38; Zehebî, *Siyer*, III, 253.

verdiğinin bir ifadesi olarak, yahut cömertliğine işaret etmek üzere ortaya çıkmış olabilir. Yoksa söz konusu devirde bir kadına bu kadar hediye gönderilmesi, bizce abartılı görünmektedir.

Hz. Hasan'ın ibadet yapmaya çok düşkün olduğu da nakledilir. Onun defalarca yaya olarak hacca gittiği söylenmiştir.[299] Rakamlarda abartı olması mümkün ise de, rivayetlerden onun Allah yolunda meşakkat çekmeyi arzuladığı anlaşılmaktadır.

Hz. Hasan'ın babasının döneminden beri barışa taraftar olduğunu ve Müslümanlar arasında fitnenin ortaya çıkmasına engel olmaya çalıştığını görüyoruz. Onun bu tavrı, hilafete gelişiyle beraber uygulama alanı bulmuştur. Bu amaçla öncülüğünü yaptığı barışa muhalif olanlara karşı sert bir tutum içinde olmaması, onları ikna etme yoluna gitmesi, hatta kendisine yapılan hakaretlere soğukkanlılıkla cevap vermesi, olgun bir şahsiyete sahip olduğunu, tahriklere kapılarak hedefinden vazgeçmediğini göstermektedir. Gerek Kûfe'de, gerekse Medine'ye gittikten sonra kendisine hakaret edenlere takındığı tutum, onların sevgisini kazanmasına yardımcı olmuştur.[300]

Bununla birlikte onun, yeri geldiğinde sözünü sakınmayan biri olduğu da görülmektedir. Daha önce bahsettiğimiz gibi o, Kûfe'de Muâviye'nin huzurunda yaptığı söylenen konuşmasında cesurca ifadeler kullanmıştır.[301]

C. Ailesi

Hz. Hasan'ın çok kadınla evlendiği, ayrıca çok kadın boşadığı için kendisine "mitlâk" denildiği rivayet edilir.[302] Bazı rivayetlerde onun, hayatı boyunca yaklaşık 70[303] ya da 90[304] kadınla evlendiği nak-

299 15 (Ya'kûbî, II, 226; Zehebî, *Siyer*, III, 260; Şeblencî, s. 132), 20 (Ebû Nu'aym, II, 37; Şeblencî, s. 132) veya 25 (İbn Kesîr, VIII, 42; Suyûtî, s. 190; Zehebî, *Siyer*, III, 260).
300 Bk. Mehrân, *Hasan*, s. 140-141.
301 Cesurca konuşmaları için bk. Mehrân, *Hasan*, s.145 vd.
302 İbn Kesîr, VIII, 42; Suyûtî, s. 191.
303 Zehebî, *Siyer*, III, 253.
304 Zehebî, *Siyer*, III, 261, 266.

ledilmiştir. Hatta Hz. Ali'nin Kûfelilere Hasan'a kız vermemelerini söylediği; bunun üzerine onlardan birisinin, "Vallahi, onu evlendireceğiz. O, istediğini yanında bırakır; istediğini de boşar." dediği nakledilmektedir.[305] Rivayet edildiğine göre Hz. Ali, çok boşanmasından dolayı bazı kabilelerle aralarında bir husumet doğmasından çekinmekteydi.[306]

Hz. Hasan'ın evlendiği iddia edilen kadınların sayısı hakkında abartı olduğunu söylemek gerekir.[307] Gerçekten de onun evlendiği kadınların isimleri tespit edildiğinde bu sayının doğru olmadığı görülecektir. [308]

Tahmin edilebileceği üzere Hz. Hasan'ın çok kadınla evlenmesinin sebeplerinden biri, Müslümanların Resûlullah'ın (s) ailesiyle sıhriyet kurma düşünceleri olmalıdır. Öte yandan Hz. Hasan'ın, bazı kabilelerle akrabalık kurmak suretiyle bağları geliştirmeyi de düşünmüş olmalıdır. O günkü Arap toplumunun yapısı düşünüldüğünde evliliklerle yeni ittifakların kurulduğu ve bunun siyasî destek anlamına geldiği görülecektir. Hz. Hasan'ın Resûlullah'ın (s) soyunu arttırmayı amaçlamış olabileceği söylenmişse[309] de bizce bu görüşün tutarlılığı yoktur. Kaldı ki, böyle bir gerekçe, boşamanın mazereti olamaz.

Bazı eserlerde Hz. Hasan'ın evliliklerinden 11 oğlunun dünyaya geldiği söylenir. Bunlar; Zeyd, Hasan, Kâsım, Ebû Bekr, Abdul-

305 Zehebî, *Siyer*, III, 253.
306 Zehebî, *Siyer*, III, 262.
307 Mehrân, *Hasan*, s. 167-168.
308 Hz. Hasan'ın evlendiği hanımları şunlardır: Selmâ bt. İmri'il-Kays b. Adî el-Kelbî, Havle bt. Mahzûr el-Fezâriyye, Ca'de bt. Kays, Âişe el-Has'amiyye (Hz. Hasan'ın boşadığı hanımlarından birisidir), Ümmü Kulsûm bt. el-Fadl b. Abbas (Hz. Hasan bu hanımını da boşamıştır), Benû Şeybân'dan bir hanım (Hâricîler'in görüşünde olduğu için Hz. Hasan tarafından boşanmıştır), Ümmü İshâk bt. Talha b. Ubeydullah et-Temîmî, Ümmü Beşîr bt. Ebî Mes'ûd el-Ensârî, Hind bt. Abdurrahman b. Ebî Bekr, Amr b. Ehyem el-Minkarî'nin kızlarından bir hanım, Sakîf'ten bir hanım, Zâra'nın kızlarından birisi, Ümmü Abdullah bt. eş-Şelîl ve Ümmü el-Kâsım (Mehrân, *Hasan*, s. 169).
309 Mehrân, *Hasan*, s. 168.

lah, Amr, Abdurrahman, Hüseyin (el-Eşram), Muhammed, Ya'kûb ve İsmail'dir.[310] Bunlardan ilk beşinin amcaları Hüseyin'le beraber et-Taf'ta öldürüldüğü söylense[311] de kaynaklarda Hz. Hasan'ın çocuklarından öldürülenlerin Abdullah, Kâsım ve Ebû Bekr olduğu zikredilir.[312]

Değerlendirme

Hz. Peygamber'in sevgili torunu Hz. Hasan, İslâm Tarihinin en çalkantılı dönemlerinden birinde üstlendiği rolle yıllarca devam eden iç çatışma sürecinin barışla sonuçlanmasını sağladı. Muhakkak ki, onun gösterdiği fedakârlık, dönemin sosyal ve siyasî yapısı

310 Şeblencî, s. 136; Muhammed Rızâ, s. 22. Hz. Hasan'ın oğullarının isimleri 1) Abdullah, 2) Kâsım, 3) Hasan, 4) Zeyd, 6) Ömer, 7) Abdullah, 8) Abdurrahman, 9) Ahmed, 10) İsmail, 11) Hüseyn ve 12) Akîl şeklinde de zikredilir. Ayrıca 13) Fâtıma (Ümmü'l-Hasan) isimli bir kızı olduğu belirtilir (Şeblencî, s. 136).
Hz. Hasan'ın 15 çocuğunun olduğu söylenerek isimleri şöyle zikredilmiştir: 1) Zeyd, 2) Ümmü'l-Hasan, 3) Ümmü'l-Hüseyn [Anneleri Ümmü Bişr bt. Ebî Mes'ûd Ukbe b. Amr b. Sa'lebe el-Hazreciyye'dir (Şeblencî, s. 137)],4) Hasan [Annesi Havle bt. Mansûr el-Fezâriyye'dir (Şeblencî, s. 137)], 5) Ömer, 6) Kâsım, 7) Abdullah [Anneleri Ümmü Veled'dir. Bu üç oğlunun amcaları Hz. Hüseyin'le Kerbelâ'da şehîd oldukları söylenmiştir (Şeblencî, s. 137)], 8) Abdurrahman [Annesi Ümmü Veled'dir (Şeblencî, s. 137)], 9) el-Eşram lakaplı Hüseyn, 10) Talha, 11) Fâtıma [Anneleri Ümmü İshâk bt. Talha b. Abdullah (Ubeydullah?)'tır (Şeblencî, s. 137)], 12) Ümmü Abdullah, 13) Fâtıma, 14) Ümmü Seleme ve 15) Rukıyye [Ümmü Veled'lerden doğma çocuklarıdır (Şeblencî, s. 137)].
Çocuklarının 1) Muhammed el-Asğar, 2) Cafer, 3) Hamza, 4) Muhammed el-Ekber, 5) Zeyd, 6) el-Hasan el-Müsennâ, 7) Fâtıma, 8) Ümmü'l-Hasan, 9) Ümmü'l-Hayr, 10) Ümmü Abdurrahman, 11) Ümmü Seleme, 12) Ümmü Abdullah, 13) İsmail, 14) Ya'kûb, 15) Kâsım, 16) Ebû Bekr, 17) Talha ve 18) Abdullah oldukları da söylenmiştir (Sabbân, s. 200).
Eslemî'ye göre Hz. Hasan'ın çocukları şunlardır: 1) Ali el-Ekber, 2) Ali el-Asğar, 3) Cafer, 4) Abdullah, 5) Kâsım, 6) Zeyd, 7) Abdurrahman, 8) İsmail, 9) Hüseyn el-Eşram, 10) Akîl, 11) Hasan, 12) Fâtıma, 13) Sekîne, 14) Ümmü'l-Hasan (Sabbân, s. 200-201). Bunlardan başka onun çocuklarının isimlerini daha farklı zikredenler de vardır (Bk. Sabbân, s. 201).

311 Muhammed Rızâ, s. 22.

312 Kerbela'da öldürülenlerin isim listesi kitabın sonunda yer almaktadır.

düşünüldüğünde çok büyüktür. O, bütün eleştirilere rağmen barışta ısrar etmiştir. Ancak anladığımız kadarıyla Hz. Hasan'ın barış yapma isteğinin arkasında, onun savaş taraftarı olmayan karakterinin yanı sıra, yaşadığı bazı olaylar yüzünden askerlerine karşı duyduğu güveni yitirmesi de vardır. Öte yandan savaşın doğuracağı kötü sonuçta pay sahibi olmak istememesinin de barış yapma arzusunu pekiştirdiğini söylemek mümkündür.

Hz. Hasan'ın yaptığı anlaşma sırasında Muâviye'den sonra hilafete gelme şartını ileri sürdüğüne dair rivayetler kanaatimizce doğru değildir. Muhtemelen anlaşma sırasında bir koşul olarak zikredilse de, edilmese de hilafet işini ümmete bırakmak suretiyle dedesinin (s) çizdiği yoldan yürümüştür. Anlaşmada aldığı paranın miktarı hakkında birbirini tutmayan çok farklı rakamlar ileri sürülmüştür. Ancak -rakamlarda abartı olabileceği ihtimalini gözden ırak tutmadan- hiç olmazsa hilafeti döneminde yüklendiği bazı maddî sorumlulukları yerine getirebilmesi için kendisine bir miktar para verilmiş olabileceğini mümkün görüyoruz.

Hz. Hasan'ın, eşi Ca'de tarafından öldürüldüğüne dair rivayetler herhalde hem Muâviye'yi, hem de Eş'as b. Kays'ı karalamaya yönelik bir komplodur.

Ümeyyeoğullarının, Hz. Hasan'ın Resûlullah'ın (s) yanına gömülmesine karşı çıkmaları, Emevî-Hâşimî mücadelesini gösteren olaylardan biridir. Ancak, defin sırasında bir olay meydana gelebileceğini tahmin eden Hz. Hasan, burada da barışçıl bir tutum takınmıştır ki, bu tutumu, onun daha önce Muâviye ile barış yapmak için sergilediği davranışa uygun düşmektedir.

İkinci Bölüm

Hz. Hüseyin ve Mücadelesi

Giriş

Araştırmanın Konusu ve Kaynakları Üzerine Birkaç Söz

İslâm Tarihinin ilk dönemlerinde meydana gelen bazı hadiseler, tarih boyunca etkisini gösterdiği gibi, bugün de canlılığını korumaya devam etmektedir. Yezîd b. Muâviye döneminde meydana gelen ve bu dönemin üzüntü ve nefretle anılmasına sebep olan olaylardan birisi, hatta en önemlisi kuşkusuz Hz. Hüseyin'in öldürülmesi olayıdır. Ancak bu dönemde hadiseler öyle çabuk gelişmektedir ki, dönemin önemli simaları, çok geçmeden Hz. Hüseyin'in akıbetine uğramışlardır. İbret olması açısından Abdülmelik b. Umeyr'in şu sözlerini burada zikretmek istiyoruz: "Ubeydullah b. Ziyâd'ın huzuruna çıktım; Hüseyin b. Ali'nin başı, onun önünde bir kalkanın üzerinde duruyordu. Vallahi çok geçmeden Muhtâr'ın huzuruna çıktım; Ubeydullah b. Ziyâd'ın başı bir kalkanın üzerinde duruyordu. Vallahi çok geçmeden Mus'ab b. ez-Zübeyr'in huzuruna çıktım; Muhtâr'ın başı bir kalkanın üzerinde duruyordu. Vallahi çok geçmeden Abdülmelik b. Mervân'ın huzuruna çıktım; Mus'ab'ın başı bir kalkanın üzerinde duruyordu."[313]

***

313 Taberânî, III, 125; Suyûtî, s. 207. Ayrıca bk. Ya'kûbî, II, 265; İbn Kesîr, VIII, 214.

Emevîler döneminin incelenmesi ve objektif çalışmalar ortaya konması, ne yazık ki, elimizdeki kaynaklar üzerinde bulunan bir takım olumsuzluklar yüzünden çok zordur. Emevî iktidarının en önemli muhalifleri olan Hâricîler'le Şiîler'in sürekli onlar aleyhinde faaliyet göstermesi ve Abbasî devletinin Emevî kalıntılarını silme teşebbüsü, önemli bir olumsuzluktur. Bugün elimizdeki kaynakların önemli bir kısmı Şiî müellifler tarafından yazılmıştır. Siyasî-dinî bir mezhebe mensup olan bu insanların eserlerini telif ederken objektiflikten ayrılmadıklarını, bağlı oldukları mezhebin görüşünü yansıtmadıklarını söylemek güçtür. Kuşkusuz bahsettiğimiz olumsuzluk, Emevîler döneminde yaşayan âlimler için de söz konusudur. Nitekim el-Evzâ'î ve ez-Zührî'nin Ümeyyeoğullarından korktukları için Hz. Hasan ve Hüseyin'in faziletleriyle ilgili bir rivayetten başka rivayet nakletmedikleri ifade edilmektedir.[314]

Elimizdeki kaynakların Abbasîler zamanında yazılmış olması, bu eserlerin Emevîler'e karşı Abbasî görüşünden etkilenmesi sonucunu beraberinde getirmiştir.

Bir diğer önemli olumsuzluk, elimizdeki kaynaklarda bazı hadiselerin anlatımında -örneğin Kerbelâ olayında olduğu gibi- râvilerin bazı tasvirlerinin rivayetlere karışmış olmasıdır. Öyle ki, bazı rivayetlerde akıl sınırlarını aşan bilgilere rastlamak mümkün olabilmektedir. Bundan dolayı olayın "bize gelmiş en eski şekilleri altında bile biraz romanlaştırılmış" olduğu ifade edilmiştir.[315]

Dünyada şimdiye kadar meydana gelen olaylardan hiç biri, insanlığın bu şehadet için döktüğü kadar gözyaşı dökmesine neden olmamış; ancak çok önemli olan bu acıklı olay, adeta bir masala dönüşmüştür. "Eğer doğruyu bulma arzusuyla güvenilir tarihî kaynakların

314 İbnü'l-Esîr, *Üsd* II, 20.
315 Fığlalı, E. R., *İmamiye Şîası*, s. 105.

ışığında bu olaya eğilecek olursak, pek çok durum karşısında hayretten donakalırız. Konu üzerinde halkın anlattıkları, dinî toplantılarda şehitler için ağlayıp-sızlanma duygularını harekete geçirmekten öte bir anlam taşımamaktadır."[316]

İbn Hacer, bazı eski âlimlerin Hz. Hüseyin'in öldürülmesi hakkında eserler tasnif ettiklerini, ancak bunlarda zayıf ve kuvvetli, sahih ve sakîm (zayıf) rivayetlerin bulunduğunu söylemiştir.[317]

İbn Kesîr, "Şiî ve Râfızîler'in Hz. Hüseyin'in öldürülmesi hususunda birçok yalanları ve bâtıl haberleri vardır... Bizim naklettiğimiz bazı rivayetler de tartışılabilir. Eğer hafızlardan ve imamlardan İbn Cerîr ve başkaları zikretmeselerdi bunları anlatmazdım. Bunların çoğu Ebû Mihnef Lût b. Yahya'nın olup bu kimse Şiîdir. İmamlar nazarında hadisi zayıftır; ama hâfız bir ahbâr âlimidir. Onun eserlerinde, başkasında bulunmayan bazı haberler vardır. Bunun için kendisinden sonra gelen musannıfların çoğu, onu tenkit etmişlerdir."[318] demektedir.

Makdisî, Hz. Hüseyin'in öldürülmesi hadisesini özlü bir şekilde anlattıktan sonra, "Bil ki, Râfızîler'in bu kıssada pek çok fazlalıkları ve çeşitli tasvirleri vardır. Anlattığımız bölümde atladığımız yerler çoktur. Çünkü insanlardan bazıları, Yezîd'in onun öldürülmesini emrettiğini veya buna razı olduğunu inkâr ederler. Bunu en iyi Allah bilir."[319] demektedir.

Müsteşrik Wellhausen, elimize ulaşan kaynaklarla ilgili olarak farklı bir probleme işaret eder: "Göz şahitleri (olaya şahit olanlar), iki grupta mütalaa olunurlar. Bunlar kısmen Hz. Hüseyin tara-

316 Mevlânâ Ebü'l-Kelâm, "*Kerbelâ Olayı*", s. 30.
317 İbn Hacer, *İsâbe*, II, 17.
318 İbn Kesîr, VIII, 220.
319 Makdisî, VI, 13.

fında bulunanlar, köleler ve diğer kurtulanlardır. Ancak tarafların bu kısmından pek az kimse kurtulabildiği için tanıkların çoğunluğu Hz. Hüseyin'e aleyhtar tarafta bulunanlardır. Filvâki bunlar olayı anlatırken artık düşman tarafta değillerdir; umumiyetle, hiç olmazsa eski tutumlarından pişman olmuşlardır. Böylece suçtaki paylarını azaltmaya veya Hüseyin ile yaptıkları savaşın tasvirinde onu şan ve şeref içinde göstermek suretiyle kendilerini affettirmeye çalışırlar. Bu kanlı ve meş'ûm olay üzerinde Kûfe şehrinde ne kadar heyecanlı konuşmalar yapıldığı ve kişilerin birbirlerini karşılıklı nasıl itham ettikleri veya mazur gördükleri fark edilmektedir.[320]

Hz. Hüseyin'in Yezîd'e karşı çıkması, mücadelesi ve öldürülüşü hakkında günümüze kadar birçok eser yazılmıştır. Burada yararlandığımız eserlerden, özellikle çalışmamız açısından önemli olanlarından kısaca bahsetmek istiyoruz.

Kuşkusuz bu konuda yazılmış ve günümüze ulaşmış olan en önemli eser, bir Şiî olan Ebû Mihnef Lût b. Yahya'nın (157/773) *Maktelü'l-Hüseyn* isimli eseridir. Bu kitap, daha sonraki birçok çalışmaya kaynaklık ettiği gibi, çalışmamızın en önemli kaynaklarından birisi olan Taberî'nin de konumuzla ilgili temel kaynağıdır. Ebû Mihnef'ten hem Taberî ve diğer bazı kaynaklardaki rivayetleri yoluyla, hem de kitabının elimizdeki bir nüshası yoluyla yararlandık.

Ebû Mihnef'in eserinin elimizdeki nüshasının ismi *Târîhu Ebî Mihnef fî Makteli'l-Hüseyn* şeklindedir. Bu eserdeki rivayetlerle Taberî'de geçen Ebû Mihnef'in rivayetlerini karşılaştırdığımız zaman bazı önemli farklılıklarla karşılaşıyoruz. Şiîler'in görüşünü yansıtın bu farklılıkların kitaba daha sonra eklendiği veya eser üzerinde bazı değişikliklerin yapıldığı kanaatini taşıyoruz. Söz gelimi Ebû Mihnef'in

320 Wellhausen, Julius (1917), *İslâmiyetin İlk Devrinde Dinî-Siyasî Muhalefet Partileri*, çev. Fikret Işıltan, Ankara 1989, s. 111.

yararlandığımız kitabında, Muâviye'nin Yezîd'e bıraktığı vasiyetinden bahsedilirken Muâviye, oğlu Yezîd'e Hüseyin ayaklandığı takdirde ona iyi davranmasını vasiyet ettikten sonra "Onun babası senin babandan, annesi senin annenden, dedesi de senin dedenden hayırlıdır." demektedir.[321] Yine eserde ehl-i beyt mensuplarının isimleri geçtiğinde onlara salât okunması, Muâviye'nin vasiyetini naklettikten sonra, "Sonra fazla kalmadı ki, eceli geldi. Cahîm Cehenneminin en aşağısına girdi ve onu yaktılar."[322] ifadesinin kullanılması, Yezîd'in valisi Velîd'e yazdığı mektubun metni verilirken metnin içinde geçen Hüseyin isminin yanına "Emîrü'l-Mü'minîn"[323] ibaresinin yazılmış olması, bu kitabın Şiîlerin eliyle epey tadilat gördüğü kanaatini desteklemektedir. Diğer taraftan elimizdeki nüshada rivayetlerin senetleri verilmemiştir. Oysa Taberî'de bulunan Ebû Mihnef'in rivayetlerinin senetleri genellikle verilmiştir. İleride de bahsedileceği üzere yararlandığımız bu kitaptaki anlatım pek çok meselede münferit kalmıştır.

Şüphesiz en önemli kaynaklarımızdan birisi Taberî'nin (310/922) *Târîh*'idir. Yukarıda değindiğimiz gibi eserde, büyük ölçüde Şiî olan Ebû Mihnef'in kitabından yararlanılmıştır. Bununla birlikte kitap, daha sonraki dönemlerde yazılan eserlere kaynaklık etmiştir. Kitabın içindeki malzeme çok zengin olup üzerinde yorum ve tahlil yapılmadan nakledilmiştir.[324]

321 Ebû Mihnef, s. 5. Başka rivayetler arasında da bazı farklılıklar mevcuttur. Örnek için bk. Şiîlerin Hz. Hüseyin'e yazdıkları mektup (Ebû Mihnef, s. 12; Taberî, V, 352).

322 Ebû Mihnef, s. 6. Ayrıca bk. s. 11.

323 Ebû Mihnef, s. 7.

324 Taberî'nin eserinde bulunan Hz. Hüseyin'in hurûcu ve öldürülmesiyle ilgili bölüm, es-Seyyid el-Cümeylî tarafından tahkik edilerek *İstişhâdü'l-Hüseyn* adıyla ayrı olarak da neşredilmiştir (Beyrut 1406/1985).

Bir başka önemli eser, Ebû Hanîfe ed-Dîneverî'nin (282/895) *el-Ahbâru't-Tıvâl* isimli eseridir. Bu kitapla Taberî'nin kitabı arasında pek çok paralellikler vardır. Farklı rivayetler üzerinde ise mümkün olduğunca durulmaya çalışılmıştır.

Ya'kûbî'nin (284/897) *Târîh* adlı eseri, mutedil bir Şiî'nin kitabı olarak yararlandığımız bir kaynaktır.

Çalışmamızda yararlandığımız eserlerden birisi İbn A'sem el-Kûfî'nin (314/926) *Kitâbü'l-Fütûh*'udur. Şiî olan bu müellifin eserinde diğer kaynaklarda bulunmayan bazı rivayetlere rastlamaktayız. Taberî'nin çağdaşı olan İbn A'sem'in eserinde çalışmamız açısından önemli bilgiler mevcuttur.

İbnü'l-Esîr'in (630/1232) *el-Kâmil fi't-Târîh* isimli eserinde, konumuzla ilgili bölümler, Taberî'den özetlendiği için ilk bakışta söz konusu eserle büyük bir benzerlik göze çarpmaktadır. Ancak İbnü'l-Esîr, senetleri kitabına almadığı gibi farklı rivayetler arasında tercih yapmakta, zaman zaman da farklı anlatımlara yer vermektedir.

Çalışmamızda yararlandığımız başka bir eser de İbn Kesîr'in (774/1372) *el-Bidâye ve'n-Nihâye* adlı eseridir. Müellif, bu eserinde Hz. Hüseyin'in öldürülmesine kadarki gelişmeler üzerinde durduğu gibi Şiîler'in Hz. Hüseyin'in öldürülmesinden dolayı düzenledikleri matem törenlerine ve Hz. Hüseyin'in başının defnedildiği yer hususundaki rivayetlere değinmekte; Şiîler'in bu konudaki taraflı yaklaşımlarına işaret etmektedir.

Yararlandığımız eserlerden birisi, Emevî ailesine mensup olmakla birlikte Şiî bir yazar olduğu söylenen Ebü'l-Ferec el-İsfahânî'nin (356/967) *Makâtilu't-Tâlibiyyîn* adlı kitabı olup bu eserde Hz. Hüseyin hakkında genişçe bir bölüm mevcuttur.

Hz. Hüseyin'in, hayatı ve faaliyetleri hakkında Arap dünyasında yapılan çalışmalardan birisi Mısırlı âlimlerden Muhammed Rızâ'nın *el-Hasan ve'l-Hüseyn* isimli kitabıdır. Yazar, Hz. Peygamber'in iki torununun hayatını ayrıntılara girmeden, klasik kaynakları esas alarak anlatmıştır. Ancak çalışmada kullanılan kaynaklar dipnotta gösterilmemiştir. Diğer taraftan müellif, Hz. Hüseyin'e nispet edilen bazı kerametleri ve onun vefatından sonra meydana gelen olağanüstü halleri değerlendirmeden kitabına almıştır.

Arap aleminde birkaç sene önce yayınlanan bir başka kitap da Muhammed Beyyûmî Mehrân'ın *fî Rihâbi'n-Nebî ve Âl-i Beytihi't-Tâhirîn* isimli serisinin sekizinci kitabı olan *el-İmâmu'l-Hüseyn b. Alî* adlı kitabıdır. Müellif, hem ilk kaynaklardan, hem de çağdaş çalışmalardan yararlanmıştır. Epey uzun olan çalışmada (364 s.) bazı tekrarlar vardır. Zaman zaman kabulü zor olan bazı rivayetler, müellif tarafından değerlendirilmeden kullanılmıştır.

Ukaylî'nin makalesi[325] de yararlandığımız çalışmalardan biridir. Kerbelâ Vak'ası hakkında yapılmış bu kısa çalışmada Hz. Hüseyin'in öldürülmesinin sorumluluğu Yezîd'in üzerinden atılmaya çalışılmıştır.

Alman Müsteşrik J. Wellhausen (1917), hem *Arap Devleti ve Sukutu*, hem de *İslâmiyetin İlk Devrinde Dinî-Siyasî Muhalefet Partileri* adlı eserlerinde Hz. Hüseyin'in mücadelesi üzerinde durmuştur.

Özellikle Şiîler, Hz. Hüseyin'in şehadetini her dönemde gündemlerinde tutmuşlar ve bu konuda müstakil pek çok eser yazmışlardır. Günümüzde de yazılmaya devam eden eserlerin büyük bir kısmı Şiîler'in duygularını ifade eder tarzdadır. Söz konusu eserlerin birkaçı Türkçe'ye de çevrilmiştir.[326] Mümkün olduğunca bu çalışmalar da incelenmeye çalışılmıştır.

325 *"Vak'atu Kerbelâ"*, Mecelletu Külliyeti'l-Âdâb, Câmi'atü'l-Melik Su'ûd, XIII/2, Riyâd 1986.

326 Murtaza Mutaharri, *Hüseyni Yiğitlik*, çev. Hasan Kanaatlı, İstanbul 1991; Hadi Müderrisi, *İmam Hüseyin Şehadet Zamanı*, çev. Hasan Elmas, Diyarbakır 1991;

Ülkemizde yapılan çalışmalardan biri, M. Asım Köksal'ın *İslâm Tarihi: Hz. Hüseyin ve Kerbelâ Faciası* isimli kitabıdır. Yazar, bu eserinde Hz. Hüseyin'in hayatı ve mücadelesi hakkında kaynaklarda yer alan rivayetleri bir araya getirmiş ve olaylar, yazarın da ifade ettiği gibi kaynaklardan olduğu gibi aktarılmıştır.[327]

Diğer önemli bir çalışma, H. Onat'ın çalışmasıdır.[328] Müellifin, Doktora tezi olarak hazırladığı çalışmanın bir bölümünde Tevvâbûn hareketini hazırlayan sebepler anlatılırken Kerbelâ Vak'ası ve Hz. Hüseyin'in öldürülmesi hadisesi üzerinde durulmuştur.[329]

Muhammed Yazdî, *İmam Hüseyn(a)'in Misyonu*, çev. Nihat Çaylak, Ankara 1991; Ayetullah Destğayb, *Kerbela Katliamı ve Zeyneb'in Mesajı*, çev. Hasan Elmas, Ankara 1992; Muhammed Sadık Necmi, *Hicretten Şehadete Sözleriyle İmam Hüseyin*, çev. Hüccetü'l-İslam Fahrettin Altan, İstanbul 1993; Hüccetü'l-İslâm Resul Caferiyan, *Masum İmamların Fikrî ve Siyasî Hayatı*, çev. Cafer Bayar, İstanbul 1994.

327 Köksal, Mustafa Asım, *İslâm Tarihi: Hz. Hüseyin ve Kerbela Faciası*, Ankara 1979, s. 3.

328 Onat, H., *Şiî Hareketleri ve Günümüz Şiîliği*, Ankara 1993.

329 Bk. Onat, s. 63-72.

I. Hz. Peygamber ve Râşid Halifeler Döneminde Hz. Hüseyin

A. Hz. Peygamber Döneminde Hz. Hüseyin

Hz. Hüseyin, Hz. Ali'nin Hz. Fâtıma'dan doğan ikinci çocuğudur. İsmi, ağabeyi Hasan gibi dedesi tarafından konmuştur. Bir rivayete göre hem Hasan'a hem de Hüseyin'e babaları tarafından Harb adı verilmiş; ancak Hz. Peygamber onların adını değiştirmiştir.[330]

Bir başka rivayete göre Hz. Ali, büyük oğluna Hamza, küçük oğluna da Cafer adını vermiş; ancak Hz. Peygamber, onların isimlerini Hasan ve Hüseyin olarak değiştirmiştir.[331] Hz. Peygamber'in torunları Hasan, Hüseyin ve küçük yaşta ölen Muhassin'e isimlerinin kendisi tarafından verildiği, ancak bu isimlerin Cebrail tarafından ona bildirildiği de rivayet edilmektedir.[332] Nitekim bu isimlerin Hz. Harun'un çocukları Şeber, Şebîr ve Müşebbir'in Arapça karşılığı olduğu söylenmiştir.[333]

330 Taberânî, III, 96-97; İbnü'l-Esîr, *Üsd*, 18; el-İsfahânî, Ebü'l-Ferec (356/967), *el-Eğânî*, thk. Abd A. Ali Mehannâ, Beyrut 1407/1986, XVI, 145.
331 Ahmed b. Hanbel, I, 159; Taberânî, III, 98; İbn Manzûr, VII, 116-117.
332 Diyârbekrî, I, 418; Köksal, *Kerbelâ Faciası*, s. 8.
333 Ahmed b. Hanbel, I, 118. Krş. Köksal, Mustafa Asım, *İslâm Tarihi: Hz. Muhammed ve İslâmiyet*, Tashihli ve İlaveli Basım, İstanbul (t.y.), XI, 161.

Hz. Hüseyin'in künyesi Ebû Abdullah'tır.[334] Lakapları, er-Reşîd, et-Tayyib, ez-Zekî, el-Vefî, es-Seyyid, el-Mübârek, et-Tâbi li-Merzâtillah, es-Sıbt'tır. En meşhur lakabı es-Sıbt[335] veya ez-Zekî'dir.[336]

Hz. Hüseyin'in doğum tarihi kaynaklarda farklı şekillerde verilmektedir.[337] Hz. Hüseyin'in Hz. Hasan'dan bir yaş küçük olduğu belirtilir.[338] Bununla birlikte Katâde'ye göre Hz. Hüseyin, Hz. Hasan'dan bir sene 10 ay sonra, -hicretten 6 yıl, beş buçuk ay sonra- doğmuştur.[339] Ancak Katâde'nin, Hz. Hüseyin'in Hz. Hasan'dan bir

334 İbn Kuteybe, *Ma'ârif*, s. 213; İsfahânî, *Makâtil*, s. 78; Hatîb el-Bağdâdî, I, 141; İbnü'l-Esîr, *Üsd*, II, 18.

335 Şeblencî, s. 138-139. Lakapları için ayrıca bk. Muhsin el-Emîn, I, 578-579.

336 Mehrân, Muhammed Beyyûmî, *el-İmâmu'l-Hüseyn b. Alî: fî Rihâbi'n-Nebî ve Âli Beytihi't-Tâhirîn*, VIII, Beyrut 1990, s. 35.

337 Bazı kaynaklarda 5 Şaban 4 (10 Ocak 626) tarihinde dünyaya geldiği belirtilirken (İbn Abdilber, I, 392; Taberânî, III, 117; İbn Abdirabbih, V, 122; İsfahânî, *Makâtil*, s. 78; Zehebî, *Siyer*, III, 280; İbn Kesîr, VIII, 160; Alî b. Mûsâ b. Cafer b. Muhammed b. Tâvûs el-Alevî el-Fâtımî, *Kitâbü'l-Luhûf alâ Katli't-Tufûf*, y.y. 1318, s. 87. Ayrıca bk. Sabbân, s. 202; Ateş, A., "Hüseyin", *İA*, İstanbul 1993, V/1, 634; Fığlalı, *İmamiye Şîası*, s. 90; Köksal, *İslâm Tarihi*, XI, 160), bazılarında ise 6 (İbn Hacer, *İsâbe*, II, 14; Ateş, "Hüseyin", *İA*, V/1, 634) veya 7 (İbn Hacer, *İsâbe*, II, 14) yılında doğduğu rivayet edilir. ez-Zübeyr b. Bekkâr'a göre de Hz. Hüseyin 5 Şaban'da dünyaya gelmiştir (İbnü'l-Esîr, *Üsd*, II, 18; İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 345; aynı mlf., *İsâbe*, II, 14). Onun Rebîülevvel'in sonunda ya da Cemâziye'l-Evvel'in 3. veya 5. gününde dünyaya geldiği de söylenmiştir. Ancak meşhur olan görüş, Şaban ayında doğduğu şeklindedir (Muhsin el-Emîn, I, 578). Vâkıdî ve onunla beraber başka kimseler, Hz. Hüseyin'in h. 3'te dünyaya geldiğini söylerler (İbn Abdilber, I, 392). İbn Kuteybe, İbn İshâk'ın rivayetine göre Hz. Hasan'ın Hayber'in fethinden sonra h. 6. yılda doğduğunu, Hüseyin'in ise Hasan'dan 10 ay 22 gün sonra dünyaya geldiğini söylemektedir (İbn Kuteybe, *Ma'ârif*, s.158). İbn Kuteybe'nin, bu rivayetin İbn İshâk'ın rivayeti olduğu hususunda tereddüt ifade etmesi, söz konusu rivayetin kabul edilmesinin pek mümkün olmadığını göstermektedir.

338 Hatîb el-Bağdâdî, I, 141.

339 el-Hâkim, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah b. Muhammed b. Hamdûye el-Hâkim ed-Dabbî en-Nîsâbûrî (405/1014), *el-Müstedrek ale's-Sahihayn*, ed. Yusuf Abdurrahman el-Maraşlî, Beyrut (t.y.), III, 177; İbnü'l-Esîr, *Üsd*, II, 18. Ayrıca bk. İbn Kesîr, VIII, 160.

yıl 10 ay sonra dünyaya geldiğini ve bunun hicretten 5 sene altı ay sonra olduğunu söylediği de nakledilmiştir.[340]

Dedesi Hz. Peygamber tarafından kulağına ezan okunmuş;[341] Hz. Hasan için olduğu gibi Hz. Hüseyin için de Peygamber(s) tarafından akika kurbanı kesilmiştir.[342] Hz. Peygamber'in Hüseyin'in doğumundan yedi gün sonra akika kurbanı olarak iki koç boğazlattığı ifade edilir.[343]

Hz. Peygamber'in emri üzerine Hz. Fâtıma'nın Hüseyin'in saçını keserek ağırlığınca gümüş tasadduk ettiği, bunun bir dirhem geldiği ve Hz. Fâtıma'nın bunu fakirlere dağıttığı söylenir.[344] Hz. Hüseyin, doğumunun yedinci günü sünnet ettirilmiştir.[345]

Şiî muhaddis Küleynî'nin naklettiği ilginç iki rivayet var. Bu iki rivayete göre de Hz. Hüseyin, ne Fâtıma'dan ne de bir başka kadından süt emmiştir. Birinci rivayete göre Hz. Peygamber baş parmağını Hüseyin'in ağzına sokardı. Hüseyin de onun parmağını emer ve kendisine iki üç gün yetecek kadar gıda alırdı. İşte Hüseyin'in eti, Resûlullah'ın etinden ve kanından beslenerek gelişmiştir. İkinci rivayette Hz. Peygamber, dilini Hüseyin'in ağzına sokar; o da Resûlullah'ın (s) dilini emerdi.[346] Bu ve benzeri rivayetleri yorumsuz veriyoruz. An-

340 İbn Abdilber, I, 393.

341 İbnü'l-Esîr, *Üsd*, II, 18; Sabbân, s. 202. Hz. Peygamber'in sağ kulağına ezan, sol kulağına kâmet okuduğu da söylenmiştir (Muhsin Emîn, I, 578).

342 Ahmed b. Hanbel, V, 355, 361; İbn Abdilber, I, 393; Muhsin el-Emîn, I, 578.

343 Nesâî, "Akîka", 4; Köksal, *Kerbelâ Faciası*, s. 7; aynı mlf., *İslâm Tarihi*, XI, 161. Ebû Dâvud, İbn Abbas'tan Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin için birer akika kesildiğini rivayet etmektedir (Ebû Dâvud, "Edâhî", 21). Ancak Nesâî'nin İbn Abbas'tan naklettiği rivayette ikişer koç kurban edildiği belirtilmektedir (Nesâî, "Akîka", 4).

344 Ahmed b. Hanbel, VI, 390-391; Köksal, *Kerbelâ Faciası*, s. 7.

345 Diyârbekrî, I, 418; Köksal, *Kerbelâ Faciası*, s. 9; Mehrân, *Hüseyn*, s. 33.

346 el-Küleynî, I, 465.

cak böylesine rivayetlerin Şîa'nın en önemli hadis kaynağında yer almış olmasına dikkat çekmek istiyoruz.

Hz. Hüseyin 5 veya 6 yaşlarındayken dedesi Hz. Peygamber'i, kısa bir süre sonra da annesini kaybetti.[347] Dolayısıyla uzun süre Hz. Peygamber'le bulunma imkanına sahip olamadı. Şimdi Hz. Peygamber'le geçen günlerine kısaca temas etmek istiyoruz.

Hz. Hüseyin, Ehl-i Âbâ-i Hamse'dendir. Sünnî ve Şiî hadis kitaplarında yer alan bir rivayete göre Hz. Peygamber, Ümmü Seleme'nin evinde iken, *"Ey ehl-i beyt! Allah kusurlarınızı giderip sizi tertemiz yapmak ister."*[348] ayeti nâzil olunca, Hz. Ali'yi, Fâtıma'yı, Hasan'ı ve Hüseyin'i abâsının altına alarak, "Allahım! Benim ehl-i beytim işte bunlardır. Bunların kusurlarını gider, kendilerini tertemiz yap!" diye dua etmiştir. Ümmü Seleme, "Ey Allah'ın Resûlü! Ben de onlarla beraber miyim?" diye sormuş, Resûlullah da "Sen yerindesin! Sen, zaten hayırla birliktesin." buyurmuştur.[349] Abâya bürünenlerin sayısı, Hz. Peygamber'le birlikte beş olduğundan, bunlar Hamse-i Âl-i Abâ, Pençe-i Âl-i Abâ diye de anılmışlardır.[350] Bir rivayete göre Hz. Peygamber, kızını, damadını ve torunlarını yanına alarak, "Ey Allahım! Sana... Ateşe değil! Ben ve ehl-i beytim!" demiş; Ümmü Seleme, "Ben de ey Allah'ın Resûlü!?" diye sormuş; Hz. Peygamber, "Sen de!" diye cevap vermiştir.[351]

Resûlullah(s), Hz. Hüseyin'in ağladığını duyduğunda "Onun ağlaması beni incitir." diyerek dudaklarından öperdi.[352] Yine Peygamberi-

347 Ateş, "Hüseyin", *İA*, V/1, 635.
348 *Ahzâb* 33/33.
349 Tirmizî, "Tefsîr", 34; "Menâkıb", 32, 61; Ahmed b. Hanbel, IV, 107, VI, 292. Ayrıca bk. Ahmed b. Hanbel, IV, 107; VI, 298; VI, 304. Hz. Âişe'den gelen bir rivayet için bk. Müslim, "Fedâilu's-Sahâbe", 61.
350 Uludağ, "Âl-i Abâ", *DİA*, II, 306.
351 Ahmed b. Hanbel, VI, 296, 304-305.
352 Fığlalı, *İmamiye Şîası*, s. 90.

miz, Hz. Hüseyin'i elinden tutarak oynatır, göğsüne çıkarır;[353] bazen kardeşi Hasan ile beraber ellerinden tutarak mescide götürürdü.[354]

B. Hulefâ-i Râşidîn Döneminde Hz. Hüseyin

Hz. Hüseyin'in Hz. Ebû Bekr dönemindeki hayatı hakkında fazla bir bilgiye sahip değiliz. Zaten bu sıralar sekiz yaşlarındadır. Dolayısıyla onun bu dönemde önemli bir faaliyetinin olması beklenemez. Ancak Ebû Bekr'in kendisine değer verdiği ifade edilir.[355]

Hz. Hüseyin'in çocukluk döneminin bir bölümü ile gençlik yılları Hz. .Ömer dönemine tesadüf eder. Hz. Ömer, bir gün minberde hutbe okurken Hz. Hüseyin onun yanına çıkarak, "Babamın minberinden in ve babanın minberine git." demiş, Hz. Ömer de "Babamın minberi yok ki!" diyerek onu yanına oturtmuş, Hz. Ömer hutbe süresince onu yanında tutmuştu.[356]

Hz. Hüseyin bir gün Hz. Ömer'in yanına gitmiş; Hz. Ömer'in Muâviye ile görüştüğünü ve Abdullah b. Ömer'in huzura girmek için beklediğini görmüştü. Ancak Hz. Ömer'le görüşemeden, Abdullah b. Ömer'le beraber geri dönmüştü. Daha sonra Hz. Ömer, kendisini neden göremediğini sorduğunda, görüşmek için geldiğini ve görüşemeden geri döndüğünü anlatmış; bunun üzerine Hz. Ömer, "Sen huzuruma girmekten İbn Ömer'den daha çok hak sahibisin." diye cevap vermiştir.[357]

353 Fığlalı, *İmamiye Şîası*, s. 91.
354 Bk. Ahmed b. Hanbel, VI, 467.
355 İbn Kesîr, VIII, 161.
356 Hatîb el-Bağdâdî, I, 141; Zehebî, *Siyer*, III, 285; İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 346; aynı mlf., *İsâbe*, II, 15. Krş. Ateş, "Hüseyin", *İA*, V/1, 635; Mehrân, *Hüseyn*, s. 49; Fığlalı, *İmamiye Şîası*, s. 91. Mevzubahis sözleri Hz. Hasan'ın söylediği de belirtilmiştir (Bk. Mehrân, *Hasan*, s. 33). Görüldüğü gibi müellif işaret ettiğimiz el-İmâmu'l-Hüseyn adlı eserde olayın kahramanı olarak Hz. Hüseyin'i göstermektedir.
357 İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 346; aynı mlf., *İsâbe*, II, 15.

Hz. Ömer, divanları yazdırırken Hz. Hasan'a ve Hz. Hüseyin'e Bedir savaşına katılanlara verilen oranda 5.000'er dirhem atıyye tahsis etmiştir.[358] Bununla birlikte bazı kaynaklarda Hz. Hasan ve Hüseyin'e 3.000'er dirhem tahsis edildiği de belirtilmektedir.[359] Bu rivayete göre Bedir savaşına katılan Kureyşliler'e de aynı miktarda atıyye tahsis edilmiş; ancak Ensârdan Bedir'e katılanlara 4.000 dirhem atıyye verildiği belirtilmiştir. Kanaatimizce bu rivayet doğru değildir. Atıyyeleri İslâm'daki önceliğe ve hizmete göre dağıtan Hz. Ömer, muhacirlerin çektiği cefayı nazar-ı itibara alarak, hiç olmazsa onlara eşit derecede atıyye vermiş olmalıdır. Her halükârda Hz. Hasan ve Hüseyin'e Müslümanların ileri gelenlerine tahsis edilen oranda atıyye tahsis edilmiştir.

Hz. Hüseyin'in Hz. Osman dönemindeki faaliyetleri hakkında fazla bir bilgiye sahip değiliz. İfrikıyye'nin fethine giden orduya yardım amacıyla gönderilen orduda bulunmuştur.[360] Yine Kûfe valisi Saîd b. el-Âs'ın Taberistan'a düzenlediği sefere ağabeyi Hz. Hasan ile birlikte katılmıştır (30/650-651).[361]

Ayrıca Hz. Osman'ın âsiler tarafından evinde muhasara edilmesi sırasında Hz. Hüseyin'in ağabeyi Hz. Hasan ile beraber babası tarafından onu korumak üzere görevlendirildiği rivayet edilir.[362]

Hz. Ali'nin hilafet döneminde Hüseyin, babası ile beraber Kûfe'ye gitti ve onun bütün seferlerine katıldı.[363] Bazı rivayetlere göre Hz. Hü-

358 İbn Sa'd, III, 296-297; el-Belâzürî, *Fütûh*, s. 637; İbn Manzûr, VII, 127; Zehebî, *Siyer*, III, 285.
359 Ya'kûbî, II, 153.
360 İbn Haldûn, *Târîh*, II, 574; Mehrân, *Hüseyn*, s. 52-53.
361 Belâzürî, *Fütûh*, s. 467; Taberî, IV, 269. Krş. Ateş, "Hüseyin", *İA*, V/1, 635.
362 İbn Kuteybe, *İmâme*, I, 42; Fığlalı, *İmamiye Şîası*, s. 91; Mehrân, *Hüseyn*, s. 53.
363 Ateş, "Hüseyin", *İA*, V/1, 635.

seyin, Cemel savaşında sağ cenahın komutanıydı.[364] Ancak sağ cenahın komutanın İlbâ b. el-Heysem es-Sedûsî veya Abdullah b. Cafer olduğu da rivayet edilmektedir.[365]

Hz. Hüseyin'in katılmış olduğu bu seferlerde dikkat çekecek bir başarısı anlatılmamaktadır. Tespit edebildiğimize göre Sıffîn savaşında, babasını öldürmek isteyen bir Emevî kölesini, kardeşi Muhammed ile birlikte öldürmüştür.[366]

Hz. Hüseyin'in adı, Sıffîn savaşının ateşkesle sonuçlanmasından sonra taraflar arasındaki sorunun çözümü için hakem belirlenmesine karar verildikten sonra hazırlanan tahkimnâmede şahitlik yapanlar arasında da geçmektedir.[367] Bundan başka Hz. Hüseyin'in Hâricîler'le yapılan savaşa da katıldığı kaynaklarımızda belirtilmektedir.[368]

Hz. Hasan, hilafete geldikten kısa bir süre sona Muâviye ile mücadele edemeyeceğini anlayıp onunla anlaşma yapmak isteyince Hz. Hüseyin, onun bu kararına karşı çıktı; ancak Hasan'ın bu konuda aldığı karara uydu.[369] Hz. Hüseyin, Şamlılarla savaştan yanaydı. Hatta onun bu husustaki ısrarı üzerine Hz. Hasan, onu barış yapıncaya kadar bir eve kapatıp hapsetmekten dahi bahsetti. Bundan sonra Hüseyin, Hz. Hasan'ın barış hususundaki kararlılığını görünce ona uydu.[370]

Rivayetlere göre Hz. Hüseyin, kendisine biat edilmesi hususunda bazı teklifler aldı; ancak bunlara kıymet vermedi ve Hz. Hasan'ın yapmış olduğu anlaşmanın dışına çıkmadı.[371] Bununla

364 Halîfe b. Hayyât, s. 138; Zehebî, *Siyer*, III, 288. Mehrân, Hz. Hasan'ın sağ, Hz. Hüseyin'in sol cenâhın komutanı olduğunu söylemektedir (Hüseyn, s. 55).
365 Halîfe b. Hayyât, s. 138.
366 Taberî, V, 19. Krş. Ateş, "Hüseyin", *İA*, V/1, 635.
367 ed-Dîneverî, s. 195.
368 İbn Hacer, *İsâbe*, II, 15.
369 Zehebî, *Siyer*, III, 291; İbnü'l-Esîr, *Üsd*, II, 20.
370 İbn Kesîr, VIII, 161.
371 Dîneverî, s. 220.

birlikte Muâviye'ye biatten hoşnut olmadığını, yine Hz. Hasan'ın Muâviye'ye biat etmesine karşı olan Süleyman b. Surad'a söyledi; hatta Muâviye'nin vefatına kadar bekleyeceklerini ondan sonra da işlerine bakacaklarını ifade etti.[372]

Hz. Hüseyin'in Hz. Hasan'a muhalefet etmediği, bunun bazı düşmanlar tarafından ileri sürüldüğü söylenmekte ve İmamın, "Sırf itaat etme yönünden değil, hatta tahlil ve yorum açısından bile İmam Hasan'ın (a) olaylar hakkındaki tahlil ve görüşüne" inandığı ileri sürülmektedir.[373] Bu görüşün Muâviye'nin iktidarının hem Hz. Hasan, hem de Hz. Hüseyin tarafından meşru görülmediği iddiasının bir tezahürü olduğu kanaatindeyiz. Eğer Hz. Hasan'ın barış hususundaki tutumu kabul edilecek olursa, bu durum Şiîler tarafından gayr-ı meşru ilan edilen Muâviye'nin iktidarının kabulü anlamına gelir ki, söz konusu yaklaşım, onlar tarafından tasvir edilen imam anlayışına yakışmaz. Bu meselede hüccet kabul edilen imamların ihtilaf etmeleri de düşünülemez. O halde çıkar yol, iki imamın da barış taraftarı olmadığı ve bu hususta hemfikir oldukları görüşüdür.

Muâviye'ye biatten sonra Hz. Hüseyin, ağabeyi Hz. Hasan'la birlikte Medine'ye gitti. Hz. Hüseyin'in bundan sonra Muâviye'nin ölümüne kadar Medine'de ikamet ettiğini görüyoruz.

Hz. Hasan'ın Medine'de hastalığından sonra zehirletildiğini zannettiği, ancak Hz. Hüseyin'in kimden şüphelendiğini ısrarla sormasına rağmen herhangi bir kimsenin adını vermediği rivayet edilir. Bir rivayete göre Hz. Hasan, kardeşi Hüseyin'e üç kez kendisine zehir içirildiğini, ancak sonuncusunun çok etkili olduğunu söylemiş; ardından da vefat ettiği takdirde Resûlullah'ın (s) yanına defnedilmesini istemiştir. Definden dolayı herhangi bir problem çıkması halinde kan

372 İbn Kuteybe, *İmâme*, I, 142.
373 Caferiyan, I, 110.

dökülmemesini de tavsiye etmiştir.[374] Bazı rivayetlerde Hz. Hasan'ın Resûlullah'ın (s) yanına defnedilmek için Hz. Âişe'den izin istediği, Hz. Âişe'nin kendisine izin verdiği; ancak Ümeyyeoğullarının buna mani oldukları ifade edilir.[375] Neticede bu ihtilaf, Ebû Hüreyre'nin veya Abdullah b. Cafer'in araya girmesiyle halledilmiştir.

Öte yandan Şiîler, Hz. Hasan'ın vefatından önce Hz. Hüseyin'i imamete seçtiğini Muhammed b. Ali'ye bildirdiğini savunmaktadırlar.[376] Hz. Hasan'ın vefatından sonra onun imametine inananların Hz. Hüseyin'in imametini kabul ettikleri şeklindeki haberler tenkit edilmiştir.[377]

Hz. Hüseyin'in Medine'de siyasetten uzak bir hayat yaşadığını görüyoruz. Bu durum Hz. Hasan'ın vefatından sonra da bir süre devam etmiştir.

374 Ya'kûbî, II, 225.

375 Konu hakkında geniş bilgi için bk. Demircan, Adnan, "Hz. Hasan ve Halîfeliği", *Harran Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, I, Şanlıurfa 1995, s. 105-106. Şiîler, Hz. Âişe'nin, Hz. Hasan'ın Resûlullah'ın (s) yanına defnedilmesine izin vermediğini söylerler (Küleynî, I, 300).

376 Küleynî, I, 301.

377 Onat, s. 65.

II. Emevîler Döneminde Hz. Hüseyin

A. Muâviye Döneminde Hz. Hüseyin

Yukarıda değinildiği gibi Hz. Hasan'ın, hilafeti Muâviye lehine bırakmasından sonra Hz. Hüseyin, ağabeyi ile birlikte Medine'ye gitti. Muâviye, hem dostlarını hem de düşmanlarını elindeki maddî imkânlarla kendisine bağlamayı bilen mahir bir siyasetçiydi. Halife olduktan sonra kendisi için hilafet hakkından vazgeçen Hz. Hasan'a atiyye verdiği gibi, Hz. Hüseyin'e de atiyye vermekte cimrilik etmedi ve ona ikramda bulunarak değer verdiğini gösterdi.

Muâviye'nin Hz. Peygamber'in torunlarına bir günde 100.000 dirhem câize verdiği ifade edilmektedir.[378] Hz. Hasan, Muâviye'nin verdiği caizeleri aldığı gibi Hz. Hüseyin de alıyordu.[379]

Hz. Hasan'ın vefatından sonra Hüseyin, her sene Muâviye'nin yanına gidiyor; o da kendisine ikramda bulunuyordu.[380] Bir rivayete göre Muâviye, Hüseyin'e mal ve hediyeler dışında her sene 1.000.000 dinar para gönderiyordu.[381] Kanaatimizce bu rakam biraz abartılıdır.

Muâviye, Hz. Ali'nin vakfettiği Ebû Neyzer pınarını (Aynü Ebî Neyzer) Hz. Hüseyin'den 200.000 dinar karşılığında satın almak is-

378 İbn Kesîr, VIII, 161; Muhsin el-Emîn, I, 590.
379 Bk. Zehebî, *Siyer*, III, 291.
380 İbn Kesîr, VIII, 161.
381 Ebû Mihnef, s. 5.

temiş; ancak pınar, babası tarafından vakfedildiği için Hz. Hüseyin bu teklifi, reddetmiştir.[382]

Rivayete göre Ali b. el-Hüseyin veya bizzat Hüseyin, Hz. Peygamber'in (s) oğlu İbrahim'in annesinin Mısır'daki köyünün cizyeden muaf tutulması için Muâviye nezdinde girişimde bulunmuş; bunun üzerine Muâviye, onları cizyeden muaf tutmuştur.[383]

Hz. Hüseyin'in, Yezîd'in komuta ettiği İstanbul seferine iştirak ettiği nakledilmektedir.[384] Esasen bu seferin komutanının Yezîd olup olmadığı tartışmalıdır.

Muâviye döneminde, Hz. Hasan'ın vefatından sonra Muâviye'ye yaptığı biati reddedip ona karşı çıkması için kendisine bazı teklifler yapılmışsa da Hz. Hüseyin, bu teklifleri kabul etmemiştir.[385]

Rivayete göre Basra valisi Ziyâd, Muâviye'nin emriyle Kûfe'deki Şiîlerden iki kişiyi asarak idam etmiş; bunun üzerine Hz. Hüseyin, Muâviye'ye bu idamları kınayan bir mektup göndermiştir.[386]

Kûfelilerin Hz. Hüseyin'e ilgileri, Hucr b. Adî'nin 51 (671) yılında öldürülmesinden sonra tekrar su yüzüne çıkmış ve Hucr'un öldürülmesi üzerine Kûfe'nin ileri gelenlerinden bazıları Hz. Hüseyin'in yanına gitmişlerdi. Bu sırada Medine valisi olan Mervân b. el-Hakem, durumu Muâviye'ye bildirerek yapılması gerekeni sormuş; Muâviye, Hüseyin'e karışmamasını, kendisine biat ettiğini ve bu biatini reddetmeyeceğini bildirmiştir.[387] Ardından Muâviye, durumu Hz. Hüseyin'e bildirmiş ve bir anlamda nazikçe dikkatini çekmiş; Hüseyin de onunla savaşmak ve muhalefet etmek istemediğini yazmıştır.[388] Bu mektup-

382 Müberred, III, 208.
383 Belâzürî, *Fütûh*, s. 307.
384 İbn Manzûr, VII, 115; İbn Kesîr, VIII, 161.
385 Dîneverî, s. 221; İbn Kesîr, VIII, 174. Kûfelilerin yazdıkları taziye mektubu için bk. Ya'kûbî, II, 228.
386 İbn Habîb, s. 479. Krş. Akyüz, s. 34.
387 Dîneverî, s. 224.
388 Dîneverî, s. 224-225.

laşmanın Hz. Hasan'ın vefatından sonra, Kûfelilerin Hz. Hüseyin'i ayaklanmaya davet etmelerinin ardından yapıldığı da nakledilmektedir.[389] Ebû Mihnef'te geçen bir rivayete göre Hz. Hasan'ın vefatından sonra Süleyman b. Surad'ın evinde toplanan ehl-i beyt taraftarları, Hz. Hüseyin'e bir mektup yazarak başsağlığı dilediler. Yazdıkları mektupta kendisini desteklediklerini ve emrini beklediklerini söylemişlerse de açıkça ona biat etmeyi teklif ettiklerine dair bir ifade yoktur.[390] Bu rivayete göre söz konusu mektuptan sonra Muâviye, Hüseyin'e bir mektup yazarak kendisine bazı haberlerin ulaştığını ve bunlara inanmadığını belirttikten sonra, ümmeti bölmemesi hususunda dikkatini çekmiştir. Bunun üzerine Hz. Hüseyin, Muâviye'ye cevabî bir mektup yazarak, ona yaptığı biati reddetmekten Allah'a sığınmış ve Muâviye'ye ulaşan haberlerin Müslümanları bölmek isteyenlerce uydurulduğunu ve yalan olduğunu ifade etmiştir.[391]

Bununla birlikte muahhar Şiî kaynaklarda Hz. Hüseyin'e Hz. Hasan'ın vefatından sonra biat edildiğine dair malumat bulunmaktadır.[392] Ancak ilk kaynaklar incelendiğinde böyle bir bilgiye rastlanmamaktadır.

Özellikle Hz. Hasan'ın vefatından sonra Muâviye'nin valilerince ehl-i beyt taraftarlarına karşı güdülen siyaset, Şiîlerin daha da güçlenmesine neden olmuştur. Nitekim Muâviye öldüğünde insanların çoğu ve Iraklıların tamamına yakını, özel bir şekilde Ümeyyeoğullarına buğz etmeyi ve ehl-i beyti sevmeyi kendileri için din olarak görüyorlardı.[393]

Muâviye'nin halifeliğinin ilk yıllarını sessiz geçiren Hz. Hüseyin, Hz. Hasan'ın vefatından bir süre sonra oğluna biat edilmesini sağla-

389 İbn Kesîr, VIII, 174-175.
390 Ebû Mihnef, s. 3-4.
391 Ebû Mihnef, s. 4.
392 Bk. Fığlalı, *İmamiye Şîası*, s. 92.
393 Tâhâ Hüseyn, s. 197.

mak isteyen Muâviye'ye karşı çıktı. Muâviye'nin oğlunu ne zaman veliaht tayin ettiği ve onun için ne zaman biat aldığı meselesinde kaynaklarımızda farklı bilgilere rastlamak mümkündür. Muâviye'nin, oğlu Yezîd'e, Hucr b. Adî'yi ve diğer bazı Kûfeli ehl-i beyt taraftarlarını öldürdüğü 51 (671) yılında biat aldırdığını nakledenler olduğu gibi,[394] Hz. Hasan'ın vefatından sonra biat aldırdığını nakledenler de vardır.[395] Biatin Hz. Hasan'ın vefatından sonra olduğuna dair rivayette, bu biatin vefattan ne kadar sonra yapıldığına dair bir bilgi verilmemektedir. Eğer bu rivayet doğru ise Muâviye'nin, Hz. Hasan'ın vefatını beklemiş olması, -uzak bir ihtimal dahi olsa elimizdeki bazı rivayetlerin desteğiyle- veliahtlık meselesiyle Hz. Hasan'ın ölümü arasında bir ilginin bulunduğunu düşündürebilir. Ancak başka rivayetlerde Yezîd'in veliaht tayin edilişi ve ona biat işinin daha sonraları, h. 56 (676) yılında meydana geldiği ifade edilmektedir.[396] Dolayısıyla bu rivayetlere göre, biat işi ile Hz. Hasan'ın vefatı arasında bir ilişkinin bulunmasının uzak bir ihtimal olduğu ve Yezîd'e biat alınması meselesinin daha sonra gelişen şartlar çerçevesinde değerlendirildiği anlaşılmaktadır.

Öte yandan Yezîd'e biat olayında -özellikle de fikrin ortaya çıkışında Muğîre b. Şu'be'nin adının geçmesi ve Muğîre'nin 50 (670). yılında vefat etmiş olması, Yezîd'in veliahtlığı meselesinin Hz. Hasan'ın vefatından bir süre sonra gündeme geldiğini gösterir. Yezîd'e veliaht olarak biat etme işi, Taberî'nin anlattığı gibi h. 56'da (676) meydana gelmiş; bu zamana kadar valiler, Yezîd'in veliahtlığını halka kabul ettirmek için çalışmalar yapmışlardır. Öyle anlaşılıyor ki, Yezîd'in veliahtlığı meselesi, Hz. Hasan'ın vefatından kısa bir süre sonra açıkça

394 Halîfe b. Hayyât, s. 160. Ayrıca bk. Suyûtî, s.197.
395 Ya'kûbî, II, 228.
396 Taberî, V, 301; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 503.

dillendirilmeye başlanarak konuyla ilgili çalışmalara başlanmış; h. 56'da (676) ise Yezîd'e biat tamamlanmıştı.

Muâviye'nin, oğlu Yezîd için biat aldırırken, ümmetin bir daha ayrılığa ve hilafet mücadelelerinden kaynaklanan fitne hadiselerine bulaşmaması isteğinden hareket ettiği görüşü,[397] kanaatimizce zayıf bir görüştür. Muâviye'nin amacı, ümmetin birliğinin bozulmasını engellemek olsaydı, hilafet işine oğlundan daha layık olan -veya hiç olmazsa layık olduğunu düşünen- başka adayları da nazar-ı itibara alırdı. En azından oğlunu teklif etmeden önce, ortaya çıkabilecek seçenekleri toplumun ileri gelenleriyle görüştükten sonra karar verirdi. Oysa Muâviye, işe oğlunun veliahtlığını teklif edip kabulünü sağlamakla başlamıştır. Bu da gösteriyor ki, Muâviye, ele geçirdiği iktidarı başkalarına, -eğer iddialı bir görüş olmayacaksa- özellikle de Hâşimîler'e bırakmak istememektedir. Tabiî ki, burada babalık duygusu ağır basmış ve kendisinden sonra yakın akrabalarından birisini, söz gelimi Mervân b. el-Hakem'i veya Yezîd'in ölümünden sonra Mervân'ın veliahdı seçilen Saîd el-Eşdak'ı değil de oğlunu veliahtlığa getirmiştir. Böylece Şam'ın siyasî arenada kazanmış olduğu avantaj da devam edecektir. Bu ihtimal tek başına, Şam bölgesinde yaşayan ve iktidar nimetlerinden yararlanan Şamlıların desteğini almaya yeterliydi.

Kanaatimizce Yezîd'in veliaht ilanına, klasik kaynaklarımızın gösterdiği üzere valilerinin, -mesela Muğîre b. Şu'be'nin- doğrudan etkisi, fikrin ortaya çıkışı noktasında zayıftır. Ancak Yezîd'in veliahtlığı fikrinin valilerce, -biraz da halifenin gözüne girmek amacıyla- hararetle alkışlanmış olması ihtimalden uzak değildir. Nitekim Muğîre b. Şu'be'nin valiliği kaybetme ihtimalinin belirmesi üzerine bu fikri

397 Rayyıs, s. 251.

gündeme getirerek Muâviye'nin gözüne girmek istediği söylenmektedir.[398] Esas dikkat çekmek istediğimiz nokta, Yezîd'in veliahtlığının kabulünde Muâviye'nin masum gösterilmek istenmesi ve sorumluluğun valilere yüklenmesidir.

Muâviye'yi Yezîd'in veliahtlığı hususunda yönlendirenlere dair rivayetler bulunmasına rağmen, onun bu düşünceden uzak olduğunun söylenemeyeceği ifade edilir. Buna göre olsa olsa o, bu meseleyi, Müslümanlara açıklamayı ya da böyle bir teklifin kendisine getirilmesini, eyaletlerden beklemiş olabilir. Eline böyle bir fırsat geçtiğinde, doğrudan doğruya tatbik sahasına koyarak bazı gelişmeleri bu yöne kanalize etmiştir.[399] Muâviye ile Muğîre'nin veliahtlık konusunu daha önce görüşmüş olabileceklerinden hareketle Muğîre'nin azledilmesini önleme bahanesiyle konuyu yeniden gündeme getirmiş olabileceği üzerinde de durulmaktadır. Hatta bizzat Muâviye'nin, uyguladığı taktikle ilk fikrin Muğîre'den doğmasını da sağlamış olması uzak bir ihtimal değildir.[400]

Muâviye, oğlunun veliahtlığına karşı en etkili muhalefetin Hicaz'ın önemli iki merkezinden, Mekke ve Medine'den gelebileceğini biliyordu. Bunun için Muâviye bu bölgeye yönelmeden önce diğer bölgelerin itaatini sağlamış ve muhaliflerini çeşitli yollarla ikna edip etkisiz hale getirdikten sonra Hicaz'a yönelmiştir.[401] Abdurrahman b. Ebî Bekr'in 53 (673) yılında vefat ettiği kabul edilecek olursa, Muâviye'nin Hicaz yolculuğunun bundan önce olması gerekir.[402] İbn Kuteybe'nin nakline göre bu seyahat h. 50'de (670) meydana

398 İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 503.
399 Aycan, s. 247.
400 Akyüz, s. 153.
401 İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 508. Muâviye'nin Yezîd'in veliahtlığı meselesindeki gayretleri ve faaliyetleri hakkında geniş bilgi için bk. Akyüz, s. 152-187.
402 Fayda, Mustafa, "Abdurrahman b. Ebû Bekr es-Sıddîk", *DİA*, İstanbul 1988, I, 159.

gelmiştir.[403] İbn Kuteybe, Hz. Hasan'ın h. 51'de (671) vefat ettiğini naklettiğine[404] göre Muâviye, Hz. Hasan'ın vefatından önce Hicaz'a gitmiş oluyor ki, bu doğru değildir.

Muâviye, Medine valisi Mervân'a önce Yezîd'in adını zikretmeden, kendisinin yaşlandığını ve yerine halef tayin etmek istediğini bildirerek, bu hususta Müslümanların fikrini araştırmasını istedi. Durum Medinelilere haber verildiğinde, bu düşüncenin doğru olmadığı söylendi. Mervân, durumu Muâviye'ye bildirince bu sefer, ikinci bir mektup yazarak Yezîd'in adını açıkladı. Mervân, Yezîd'in veliaht olarak tayin edileceğini açıklayınca tepki gösterenler oldu. Mervân, muhaliflerin Yezîd'e biat etmeye yanaşmadıklarını bildirince Muâviye, onu azlederek yerine Saîd b. el-Âs'ı tayin etti. Muâviye, yeni valisi Saîd'in muhaliflere karşı takınacağı tavır hakkında kendisine bir dizi mektup gönderdi. Ancak tavsiye ettiği bütün yöntemler kâr etmeyince bizzat kendisi Medine'ye gitmeye karar verdi.[405]

Anlaşılacağı üzere Muâviye'nin Hicaz'a gitme nedeni, Muhacirlerin çocuklarından, toplum üzerinde etkili olan isimlerden biat almaktı. Muâviye, yaklaşık 1.000 adamıyla haccetmek için yola çıktı.[406] Muâviye'nin Hicaz seferinde olanlar hakkında kaynaklarımızda farklı ve çelişkili bilgilere rastlıyoruz.

Ashâbın çocuklarından Müslümanlar arasında saygınlıkları olan Hüseyin b. Ali, Abdullah b. Ömer, Abdullah b. ez-Zübeyr ve Abdurrahman b. Ebî Bekr, Muâviye'nin, oğlunu veliaht tayin etme kararına karşı çıktılar. Bunlardan başka İbn Abbas'ın adı da zikredilir.[407] Ancak

403 İbn Kuteybe, *İmâme*, I, 148.

404 İbn Kuteybe, mektedir (*İmâme*, I, 150).

405 Bk. Akyüz, s. 162-164; Ağırakça, Ahmed, *Emevîler Döneminde Kıyamlar (Saltanata Karşı Hilafet Mücadeleleri)*, 2. Basım, İstanbul 1994, s. 48 vd.

406 Halîfe b. Hayyât, s. 160; Makdisî, VI, 7.

407 İbn Kesîr, VIII, 162.

ileride anlatılacağı üzere Muâviye'nin ölümünden sonra İbn Ömer ve İbn Abbas, Yezîd'e biat etmişlerdir.[408] En azından bu iki şahsın diğerleri kadar korkulacak muhalifler olmadıkları söylenebilir.

Abdurrahman b. Ebî Bekr, Muâviye'nin biat etmesi için gönderdiği 100.000 dirhemi reddederek Mekke'ye gitmiştir.[409] Aynı miktarda paranın Abdullah b. Ömer'e gönderildiği, Abdullah'ın önce parayı kabul ettiği; ancak bu ödemenin Yezîd'e biat için yapıldığını öğrenince parayı iade ettiği rivayet edilir.[410]

Muâviye, kendisine muhalif olan bu kişilerin biat etmesi için çaba harcarken onlara karşı başlarda aşırı bir baskı politikası izlemedi. Halkı, Yezîd'in veliahtlığına ikna etmek amacıyla valilerine görev verdi; Yezîd'i övmelerini ve vilâyetlerden heyetler göndermelerini istedi.[411]

Bununla birlikte muhaliflerin, fikirlerinden vazgeçmediklerini görünce sert tedbirler alma yoluna da gitti. Mesela İbn Ebî Bekr, İbnü'z-Zübeyr ve Hüseyin'in zorla biat etmelerini sağladığı söylenir.[412]

Muâviye'nin Hicaz ziyareti sırasında yaşananlar kısaca şöyledir: Muâviye'nin Medine'ye doğru harekete geçtiğini duyan Abdullah b. Ömer, Abdullah b. ez-Zübeyr ve Abdurrahman b. Ebî Bekr[413] kendilerine yapılabilecek baskıları tahmin ettikleri için oradan ayrıldılar. Muâviye, Medine'de bir konuşma yaptıktan sonra, yoluna devam edip Mekke'ye gitti. Hac ibadetini ifa ettikten sonra evine gitti ve İbn Ömer'i yanına çağırdı. Muâviye, -eski konuşmalarına atıf yaparak- İbn Ömer'in emirsiz bir gece bile geçirmek istemediğini ha-

408 İbn Kesîr, VIII, 162.
409 Fayda, I, 159.
410 İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 506. Ayrıca bk. Ağırakça, s. 47.
411 Bk. İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 507.
412 Zehebî, *Siyer*, III, 292.
413 Halîfe b. Hayyât, s. 160.

tırlattı. Sonra da ümmetin birliğini bozacak bir tavırdan sakınmasını söyledi. İbn Ömer, Muâviye'ye önceki halifelerin onun gibi davranmadıklarını, kendi çocuklarını seçmediklerini hatırlattı. Bununla birlikte Müslümanların bir hususta birleşmeleri halinde kendisinin onlardan bir fert olacağını söyledi. İbn Ömer'in bu cevabı Muâviye'yi sevindirdi.[414] Bir rivayete göre İbn Ömer, Muâviye'ye "Ümmetin ittifak ettiği şeyi kabul edeceğim hususunda sana biat ediyorum. Allah'a yemin olsun ki, eğer ümmet bir Habeşli'ye biat etmek üzere ittifak ederse, ona uyarım." dedi; oradan evine giderek kapısını kapattı ve kimsenin yanına girmesine izin vermedi.[415]

Halîfe b. Hayyât'ın nakline göre İbn Ömer, Muâviye'nin yanından ayrıldıktan sonra sırasıyla, Abdurrahman b. Ebî Bekr ve Abdullah b. ez-Zübeyr çağrıldı. Muâviye ile aralarında sert konuşmalar oldu. Nihayet Muâviye, onlara karşı tehditkâr sözler sarf etti; daha sonra da onların biat ettiğini ilan etti. Şamlı askerler, onların açıkça biat etmeleri gerektiğini, aksi takdirde boyunlarını vuracaklarını söylemişlerse de Muâviye buna gerek duymamıştır. Bu kişiler her ne kadar biat etmediklerini açıklamışlarsa da insanlar, onların biat ettiklerini söylemişlerdir.[416] Böylece Halîfe b. Hayyât, bu rivayette Hüseyin'in söz konusu gelişmeler sırasında sergilediği muhalefeti zikretmemiştir.

Bir başka rivayette Hz. Hüseyin'in ismi geçmekle birlikte burada, en şiddetli muhalefeti yürüten kişi, Abdullah b. ez-Zübeyr olarak karşımıza çıkmaktadır. Abdullah b. ez-Zübeyr'in Yezîd'in veliahtlığına en fazla karşı çıkanlardan biri olmasının sebebi incelendiğinde, -bazı kaynaklara göre- Muâviye'ye karşı çıkan birkaç kişinin kendi aralarında

414 Halîfe b. Hayyât, s. 160-161.
415 İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 511.
416 Halîfe b. Hayyât, s. 161.

Abdullah b. ez-Zübeyr'i sözcüleri olarak seçtiklerini görüyoruz.[417] Konumuzun dışına çıkmamak için Abdullah b. ez-Zübeyr ile Muâviye arasında geçen konuşmaları uzun uzadıya vermek istemiyoruz.[418] Ancak kaynaklarımıza göre bu konuşmalardan sonra Muâviye, muhalif olan bu kimselerin her birinin başına iki muhafız diktirerek ve muhalefet ettikleri takdirde öldürüleceklerini söyleyerek minbere çıkmış ve kendilerinden biat alındığını ilân etmiştir.[419]

Muâviye, Mekke'den ayrılıp Medine'ye gittikten sonra bu kişilere neden biat ettikleri sorulduğunda, biat etmediklerini; bunu neden açıkça söylemedikleri sorulunca da öldürülmekten korktuklarını söylemişlerdir.[420]

Çağdaş bir araştırmacının dediği gibi, "Muâviye'nin uzunca bir müddet bu planla meşgul olduğu ve bunu hayatının sonuna doğru uygulamaya çalıştığı kabul olunabilir; fakat bu gayret, İslâmî düşünceye göre hilafet iddiaları en haklı olduğu için kazanılmaları muhakkak lazım gelen şahıslar muvacehesinde beyhude oldu... Etraf tam sükûnet halinde bulunurken 1.000 süvarinin başına geçerek dört Kureyşliyi Hicaz'da önce ürkütmek, sonra pohpohlamak, dostlukla elde etmeğe çalışmak, nihayet tam manasıyla zorlamak ve bütün bunlardan sonra hiçbir şey elde edememek, ihtiyar hükümdarın işine pek benzememektedir. Onun silahla Mekke'ye girmesi ve Medine yerine burada ananevî biat merasimini icra ettirmesi tamamıyla gayr-ı muhtemeldir. Hikayeyi süsleyen dramatik nutuklar ve sahneler, onu daha inanılır hale sokmamaktadır. Bütün bunların hepsi sadece Yezîd'in

417 İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 510.

418 Bu konuşmalar için bk. Halîfe b. Hayyât, s. 163; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 510-511.

419 Halîfe b. Hayyât, s. 163-164; Makdisî, VI, 7; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 510-511.

420 İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 511.

hâkimiyetinin ilk devresi hadiseleri üzerine düşürülen bir gölgeden ibaret görünmektedir."[421]

Başka bir çağdaş araştırmacı, İbnü'l-Esîr'in rivayetini kısaca özetledikten sonra şunları söylemektedir: "İbnü'l-Esîr'den 300 yıl kadar önce yaşamış olan ve tarihi daha da sağlıklı olarak bilinen Taberî'de izine bile rastlanmayan bu söylentinin yalan ve uydurma olduğunu ispatlamak için, bilmem söylentinin kendisinden daha başka bir kanıta gerek var mı? Acaba adı geçen kimseler hiç işleri güçleri yokmuş gibi, tutup da yollarda halifeyi mi bekliyorlar? Üstün aklı ve yumuşaklığıyla tanınan Muâviye'nin, Ashâbın ileri gelenlerinin çocukları olan ve her biri de toplumda saygın bir yer tutmuş bulunan bu kişilere çirkin sözler söylemesi, sövüp sayması nasıl düşünülebilir? Sonra şu konuşmaları için elleri kılıçlı ikişer kişinin dikilmesi... Nasıl açıklanabilir böyle bir saçmalık? Hele hele, yüce bir Sahâbî, vahiy yazıcılarından biri ve müminlerin emiri olan Muâviye gibi birinin çıkıp tüm halkın karşısında yalan sözler söylemesi... Olacak şey mi?.. Ya diğerlerinin, bu yüce ve onurlu kişilerin ölüm korkusu ile konuşmaktan el çekmeleri, seslerini çıkarmamaları... Mümkün mü? Bu nasıl düşünülebilir?

"Uydurma olduğu apaçık ortada olan bu söylentinin Yezîd'e biatin kılıç zoruyla yapıldığını göstermek isteyen -ve olabilir ki, Şiî olan- kimselerce uydurulduğu besbelli... Üzerinde kuşku gölgeleri dolaşmakta ve hatta akıl, bunun apaçık bir yalan olduğunu söylemektedir."[422]

Araştırmacının bu tenkitlerinde biraz hissî davrandığını söylemek gerekir. O, yukarıda anlatmaya çalıştığımız tavrın Muâviye'ye yakıştırılamayacağı kanaatindedir. Ancak Cemel vakasının kahraman-

421 Wellhausen, *Arap Devleti*, s. 68-69.
422 Rayyıs, s. 250.

ları Ashâb olduğu gibi, Sıffîn savaşının taraflarından birisinin vahiy kâtibi Muâviye olduğu unutulmamalıdır.

Bu meselede kanaat belirtmede tereddüt yaşayan araştırmacılar da vardır. Tarihçilerin birçoğunun bu rivayeti reddettiklerine işaret eden Yusuf el-Iş, söz konusu rivayeti reddedip reddetmeme hususunda hangi tavrı benimseyeceğini bilmediğini söyler. Ardından da "Bu rivayeti reddedersek Muâviye'nin, ileri gelen Kureyşlileri oğluna biat hususunda serbest bırakmış olduğunu kabul etmiş oluruz. Bunda büyük bir sakınca vardır. Diğer taraftan eğer bunu kabul edersek, rivayetin Muâviye'nin tabiatına aykırı olduğunu görürüz. O, 1.000 atlı hazırlayıp bu temsilî rivayette anlatıldığı şekilde Sahâbîyi zorlayacak birisi değildir. Önümüzde tek bir seçenek kalıyor; o da Muâviye'nin, Hicaz'a gittiğini ve hikmetli bir yol bularak insanların, bu kişilerden bazılarının huzurunda, -onların Yezîd'in biatine rıza göstermediklerini izhar etmeksizin ve bizzat biat etmeksizin- biat ettiklerini farz etmektir." demektedir.[423]

Rivayetle ilgili tereddüt yaşayanlardan biri olan Tâhâ Hüseyn, Muâviye'nin hitap ettiği sırada biat etmeyen kimselerin başlarına polis dikerek onları ölümle tehdit ettiğine dair rivayetlere değindikten sonra, "Bu rivayetin doğru olup olmadığı hususu eşittir. Muhakkak olan bir şey var ki, Muâviye, bu kişileri zorla biat ettiremediği için susmaya zorlamıştır."[424]

Sorunun sonraki yıllarda da devam etmesi, Hicaz'daki Kureyşli muhaliflerin ikna edilemediklerini göstermektedir. Bu durumda tehdit iddiasının da doğru olma ihtimali zayıflamaktadır.

Hz. Hüseyin, Yezîd'in veliahtlığına karşı çıkmakla birlikte, Muâviye döneminde fiilî bir harekete kalkışmadı. Hatta Kûfeliler, Muâviye'nin

423 el-Iş, Yusuf, *ed-Devletü'l-Ümeviyye*, 2. Basım, Dımaşk 1406/1985, s. 164.
424 Tâhâ Hüseyn, s. 226.

hilafetinde kendisini ayaklanmaya davet ettiler; ancak o, bu daveti kabul etmedi. Bazı Kûfeliler, Muhammed b. el-Hanefiyye'ye giderek onu da ayaklanmaya davet etmişler; ancak o da bu teklifi reddetmiştir. Muhammed b. el-Hanefiyye, durumu Hz. Hüseyin'e anlatmış; Hz. Hüseyin, onların kendilerini kullanarak amaçlarına ulaşmak istediklerini söylemiştir. Ancak Hz. Hüseyin, yapılan teklifleri bazen olumsuz karşılarken, bazen de olumlu karşılama eğilimi içindedir. Ona yapılan teklifleri duyan Ebû Saîd el-Hudrî, kendisine gelerek bu teklifleri kabul etmemesini söylemiş ve babasının Kûfeliler hakkındaki kanaatini hatırlatmıştır.[425]

Hz. Hüseyin'in veliahtlık meselesinde Muâviye'ye karşı çıkmasının çeşitli sebepleri vardı. Muâviye'nin, oğlunu veliaht tayin edişine kadar iktidar Araplar arasında, geleneklerine ve İslâm'ın ruhuna uygun bir şekilde devam etmişti. Hâlbuki veliahtlığın babadan oğula geçmesiyle iktidar, bir ailenin mülkü haline getiriliyordu. Nitekim Mervân b. el-Hakem, Yezîd'in veliahtlığını bildiren Muâviye'nin mektubunu okuduğunda Abdurrahman b. Ebî Bekr, Heraklius'un sistemini getirmek istediklerini söyleyerek tavır koymuştur.[426] Hüseyin b. Ali, Abdullah b. Ömer ve Abdullah b. ez-Zübeyr de buna karşı çıktılar. Bunun üzerine Mervân, durumu Muâviye'ye bildirdi.[427] Muâviye'ye karşı çıkanlar, Müslümanların idarecisinin onlar arasında şûra ile belirlenmesi taraftarıydı. Dolayısıyla Muâviye'nin teklif ettiği veliahtlık sistemi, onların anlayışına aykırıydı. Onlar, Müslümanların kabulüyle, daha önceki dört halifenin tatbikatından birisinin uygulanmasını Muâviye'den istemişlerdi.

Muhaliflerin talebi, o güne kadarki halife seçimi uygulamalarını esas alan taleplerdi. Eleştirilerinde Bizans ve Sasani yönetim yapısına

425 İbn Kesîr, VIII, 174.
426 İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 506; Fığlalı, *İmamiye Şîası*, s. 95.
427 İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 507.

atıflar olması ve Muâviye'nin kötü bir uygulamaya örnek olabilecek bir iş başlattığı düşüncesine sahip olmaları muhtemel ise de köklü bir rejim değişikliğinin doğuracağı etkilerle ilgili bir fikre sahip olduklarını söylemek zordur.

Yezîd hakkında hilafet işine uygun olmadığını düşündürecek olumsuz söylentiler vardı. Yeri gelmişken Yezîd'in özel hayatıyla ilgili söylentilerin bu dönemde çok yayılmış olduğundan kuşku duyduğumuzu ifade edelim. Muhtemelen sonraki dönemlerde onun çok kötü bir insan olduğu algısı, zaman içinde inşa edilerek kendisine birçok kötülük nispet edilerek desteklenmiştir.

Yezîd'in hilafete uygun olmadığına dair en ciddi argümanlardan biri, genç olmasıydı. Kendisinden yaşça daha büyük ve daha donanımlı Kureyşlilerin bulunması, onun veliahtlığına tepki göstermelerini önemli hale getiriyordu.

Emevîler ile Hâşimîler arasında Cahiliye döneminden beri devam eden bir rekabet vardı. Muâviye, oğluna biat alarak kendisinden sonra da iktidarı Ümeyyeoğullarına teslim etmek istiyordu. Muhtemelen bu etken de diğer etkenlerle beraber düşünüldüğünde gelişmeler üzerinde etkili olmuştur. Bununla birlikte bu seçeneğin tek başına belirleyici olduğu kanaatinde değiliz.

Şüphesiz Hz. Hüseyin de idareci bir aileden geliyordu. Hâşimoğullarının İslâm öncesinde Mekke'nin idaresindeki etkileri bilinmektedir. Diğer taraftan dedesi Hz. Peygamber'in, hem Resûl, hem de Devlet Başkanı olarak Müslümanları idare etmesi, babası Hz. Ali'nin hilafeti ve ağabeyi Hz. Hasan'ın kısa süren hilafet dönemi nazar-ı itibara alındığında ailenin, devletin geleceği hakkında söz sahibi olma isteğinin makul karşılanması gerektiği sonucuna varılmaktadır. Herhalde Hüseyin, kendisini bu işe Yezîd'den daha layık görüyordu. Nitekim

Muâviye ile aralarında geçen bir tartışmada kendisinin üstünlüklerini Yezîd'le kıyaslamak suretiyle Yezîd'i tenkit ettiği görülmektedir.[428]

Hz. Hüseyin ve diğer muhaliflerin Yezîd'in veliahtlığına karşı çıkmalarının sosyal ve siyasî açıdan kendileri açısından önemli meşruiyet dayanakları vardı. Bir kere hepsi Kureyşli'ydi. O günkü siyasî koşullarda ancak bir Kureyşli'nin muhalefeti gerçekçi olabilirdi. Ancak bunun fiilen karşılık bulması, diğer kabilelerin desteğine bağlıydı. Öte yandan muhaliflerin siyasî talep ve beklentileri olabilecek kimseler olması da göz ardı edilmemesi gereken bir durumdur. Muhalif olarak öne çıkanların hepsinin ya babaları halifelik yapmıştı ya da şûra ehli olmaları, kendilerinde Muâviye'ye karşı çıkma hakkı görmelerine sebep oluyordu.

Burada Hz. Hüseyin'in veliahtlığa karşı çıkmasının gerekçeleri üzerinde durmaya çalıştık. İleride Yezîd'e biat etmeyişinin sebepleri üzerinde durulacaktır.

B. Yezîd b. Muâviye Döneminde Hz. Hüseyin

Muâviye'nin h. 60 yılının Receb (Nisan 680) ayında vefatından sonra yerine oğlu Yezîd iktidara geldi. Rivayetlere göre Muâviye vefat etmeden önce Yezîd'e iletilmesini istediği vasiyetinde, muhtemel düşman olarak gördüğü kimseleri zikrederken Hüseyin'den de bahsetmiş ve Kûfelilerin, ayaklanıncaya kadar Hüseyin'in peşini bırakmayacaklarını hatırlatmış; böyle bir durumun meydana gelmesi ve kendisine karşı muzaffer olması halinde onu affetmesini de vasiyet etmiştir.[429]

428 İbn Kuteybe, *İmâme*, I, 162-163. Krş. Akyüz, s. 168.

429 Ebû Mihnef, s. 5; Dîneverî, s. 226; Taberî, V, 322; İbn Kesîr, VIII, 175. Muâviye'nin Yezîd'e, vasiyetinde dikkat çeken bir başka husus da Hüseyin'in insanlar tarafından çok sevildiğini söylemesi ve ona yakınlık göstermesini tavsiye etmesidir (Bk. Zehebî, *Siyer*, III, 295).

Muâviye, bu vasiyetinde Hicaz'daki muhalefetin diğer önemli simaları olan Abdullah b. Ömer, Abdullah b. ez-Zübeyr ve Abdurrahman b. Ebî Bekr'in isimlerini zikrettikten sonra, en önemli muhalif olarak Abdullah b. ez-Zübeyr'i göstermiştir.[430] Ebû Mihnef'in bu rivayetinde zikredilen Abdurrahman b. Ebî Bekr'in, Yezîd'in iktidara gelişinden çok önce vefat ettiğinin hatırlatılması gerekir.[431] Burada alıntı yaptığımız rivayette Abdurrahman'ın adının geçmesi, rivayetin değerini azaltan bir unsur olarak görülmüşse de bu rivayetle diğer rivayet arasında aslında çok farklılık olmadığı söylenmiştir.[432]

Belâzürî'nin naklettiği vasiyetle ilgili bir rivayete göre Muâviye, oğlu için Hicaz'da biat alıp Şam'a avdetinden sonra oğluna vasiyetinde Abdurrahman'ın adı geçmektedir.[433]

Yukarıda bahsettiğimiz rivayetlerde anlatıldığı gibi en tehlikeli muhalif olarak Abdullah b. ez-Zübeyr'in gösterildiği bu rivayette geçtiği gibi vasiyet, -veya başka bir ifadeyle nasihat- Muâviye'nin Şam'a dönüşünden sonra olmuşsa, bu durumda Abdurrahman'ın adının geçmiş olması makuldür.

Dolayısıyla burada iki ayrı vasiyetten bahsedilebilir. Muâviye'nin Şam'a gittikten sonra oğluna bazı tavsiyelerde bulunmuş olmasının yanı sıra, vefatından önce de oğluna bazı tavsiyelerde bulunmuş olması mümkündür. Nitekim kaynaklarımızda Muâviye'nin vefat ettiği sıralarda yanında bulunmayan oğluna iletilmek üzere Dahhâk b. Kays el-Fihrî ile Müslim b. Ukbe el-Mürrî'ye vasiyetini bildirdiği görülmektedir.[434]

430 Ebû Mihnef, s. 5; Taberî, V, 323.
431 Halîfe b. Hayyât, s. 177; İbn Kesîr, VIII, 162. Abdurrahman, 53/673'te vefat etmiştir (Bk. Fayda, I, 159).
432 Akyüz, s. 186.
433 el-Belâzürî, Ebü'l-Abbas Ahmed b. Yahyâ (279/892-3), *Ensâbü'l-Eşrâf*, nşr. Max Schloessinger, Kudüs 1971, IV/1, 122-123.
434 Belâzürî, *Ensâb*, IV/1, 124.

1. Hz. Hüseyin'in Mekke'ye Gidişi

Yezîd, iktidarının meşruiyeti önünde önemli bir engel olarak gördüğü kişilerin biatlerini hemen almak istiyordu. Bu amaçla Muâviye'nin ölüm haberiyle birlikte Medine valisi Velîd b. Utbe'ye[435] gönderilen bir mektupta[436] biat etmemiş olan kimselerin biatlerinin alınmasının sağlanması emrediliyordu.[437]

Bir rivayete göre Velîd'e gönderilen mektupta Muâviye'nin ölümü bildirilmiş; ancak mektupla birlikte gönderilen "fare kulağı gibi" bir kâğıda yazılan bir pusulada Hüseyin, Abdullah b. Ömer ve Abdullah b. ez-Zübeyr'den mutlaka biat alınması ve onlara bu hususta müsamaha gösterilmemesi istenmiştir.[438]

Diğer taraftan Yezîd'in gönderdiği mektupta, "Mektubum sana geldiği zaman, Hüseyin b. Ali ve Abdullah b. ez-Zübeyr'i buldur; onların bana biatlerini al! Eğer biatten kaçınırlarsa, boyunlarını vur; başlarını bana gönder. Halkın da biatlerini al. Biatten kaçınanlar hakkında, Hüseyin b. Ali ve Abdullah b. ez-Zübeyr hakkında olduğu üzere, hükmü yerine getir. Vesselam." yazdığı söylenmektedir.[439] Böyle bir emrin verildiğini ispat etmek gerçekten güçtür. Herhalde vali, kendisine Hicazlıların ölüm emrinin verildiğini halka açıklamış değildi. Acaba Yezîd'in bu emri verdiği nereden öğrenildi? Oysa ilk kaynaklarımızda

435 İbn Kuteybe'ye nispet edilen el-*İmâme ve's-Siyâse*'de Medine valisi Hâlid b. el-Hakem olarak gösterilmektedir (İbn Kuteybe, *İmâme*, I, 174, 175). Oysa kaynaklarımız, valinin Velîd b. Utbe olduğu hususunda müttefiktir.

436 Mektup Abdullah b. Amr b. Uveys el-'Âmirî ile gönderilmişti (el-Belâzürî, Ebü'l-Abbas Ahmed b. Yahyâ (279/892-3), *Ensâbü'l-Eşrâf*, nşr. Max Schloessinger, IV/2, Kudüs 1938, IV/2, 12. Ayrıca bk. İbn Manzûr, VII, 138; el-Ukaylî, Ömer Süleyman, "Vak'atu Kerbelâ", *Mecelletü Külliyeti'l-Âdâb*, Câmi'atü'l-Melik Su'ûd, XIII/2, Riyâd 1986, s. 464).

437 Halîfe b. Hayyât, s. 177; Zehebî, *Siyer*, III, 295; Ateş, "Hüseyin", *İA*, V/1, 636.

438 Taberî, V, 338; Belâzürî, *Ensâb*, IV/2, 12.

439 "Hz. Hüseyin", III, *ŞİA*, İstanbul 1991, III, 38. Krş. Ali b. Mûsâ, s. 89.

Muâviye'nin ölüm haberinin bildirildiği ve Yezîd'e biatin sağlanmasının emredildiği ifade edilmektedir. Nitekim yukarıdaki mektubun yer aldığı metinde, "Yezîd'in Medine valisine yazdığı mektubunda Hz. Hüseyin'den ve ileri gelen Sahabîlerden biat almasını, bu konuda gevşek davranmamasını istediği de kaynaklarda kaydedilir."[440] dendiği gibi, Yezîd'in Ubeydullah'a yazdığı mektupta, "Seninle çarpışmadıkça sakın kimseyle çarpışma." dediği de belirtilmektedir.[441] Medine valisine sırf biat etmediği için Hz. Hüseyin'i öldürmesini emreden Yezîd, neden haklılığını savunabileceği bir gerekçe ortaya çıkmışken bir diğer valisi olan Ubeydullah'a, onlar saldırmadıkça kendilerine saldırılmamasını emretsin?

Ebû Mihnef'in rivayetinde Yezîd'in Velîd'e yazdığı mektupta dört kişiden biat alması emredilmektedir. Bunlar Abdurrahman b. Ebî Bekr, Abdullah b. Ömer, Abdullah b. ez-Zübeyr ve Hüseyin b. Ali'dir.[442] Daha önce Muâviye'nin, oğlu Yezîd'e bıraktığı vasiyette biatleri alınması istenen kimseler zikredilirken Abdurrahman'ın adının geçtiğini söylemiştik. Ancak hatırlattığımız gibi Abdurrahman, Muâviye'den önce vefat etmişti. Her ne kadar bu rivayetle daha önce bahsettiğimiz rivayet arasında bir uygunluk varsa da Abdurrahman'ın bu sırada hayatta olmaması, söz konusu rivayetlere dikkatle yaklaşılmasını gerektirmektedir.

Muâviye'nin Hicaz'daki muhaliflerin biatlerini almak için içine girdiği çabayı daha önce anlatmıştık. Bilindiği gibi o zaman alınmak istenen biat, veliahtlık içindi. Şimdi ise hilafet için daha önce alınan biatin yenilenmesi gerekiyordu.

Bu sırada Yezîd'e karşı muhalif olabilecek iki önemli isim kalmıştı: Abdullah b. ez-Zübeyr ve Hüseyin b. Ali. Daha önce belirttiğimiz

440 *"Hz. Hüseyin"*, *ŞİA*, III, 38.
441 *"Hz. Hüseyin"*, *ŞİA*, III, 39.
442 Ebû Mihnef, s. 7.

gibi Muâviye'ye muhalefet edenlerden Abdurrahman b. Ebî Bekr, Yezîd'in iktidara gelişinden önce vefat etmişti. Abdullah b. Ömer ise tehlikesiz bir muhalif olduğunu göstermişti.

Rivayetlerden anlaşıldığına göre Medine valisi Velîd, baskıyı sevmeyen bir insandı.[443] Yezîd'in mektubunu aldıktan sonra Mervân b. el-Hakem ile istişare etti ve Hüseyin b. Ali ile Abdullah b. ez-Zübeyr'i çağırarak biat etmelerini talep etti. Bir rivayete göre Velîd, mektubu aldıktan hemen sonra Mervân'a haber göndererek yanına gelmesini istedi ve durumu kendisine bildirdi. Mervân, bahsedilen kişilerin hemen çağrılarak biat etmelerinin istenmesini, biat etmedikleri takdirde başlarının vurulmasını teklif etti. Ancak Velîd, "Sübhanallah! Hüseyin b. Ali ile Abdullah b. ez-Zübeyr'i mi öldüreceğim?" diyerek bu görüşe tepkisini ifade etti.[444]

İki önemli muhalifin biat için çağrılmalarının ardından kendileriyle yapılan görüşmenin gece olduğu söylenir.[445]

Bir rivayete göre Hüseyin ve İbnü'z-Zübeyr biat için çağrılınca ikisi de valilik sarayına gelerek bir gün sonra halkın önünde biat edeceklerini söylediler. Bunun üzerine gitmelerine izin verildi. Mervân'ın onların gitmelerine izin vermesini tenkit etmesi üzerine vali, yukarıdaki sözleri söylemiş ve Resûlullah'ın (s) torununu öldürmenin mesuliyetine işaret etmiştir.[446]

Başka bir rivayete göre Velîd, genç yaştaki Abdullah b. Amr b. Osman'ı, Hüseyin ve Abdullah b. ez-Zübeyr'i çağırmak için gönderdi. Abdullah b. Amr, onları mescitte bulup kendilerini valinin çağırdığını haber verdi.[447] Velîd, gelmesi için İbnü'z-Zübeyr'e adamlarını

443 Dîneverî, s. 228.
444 Halîfe b. Hayyât, s. 177.
445 Ya'kûbî, II, 241; Makdisî, VI, 8; İbn Manzûr, VII, 138.
446 İbn Kuteybe, *İmâme*, I, 175-176.
447 Belâzürî, *Ensâb*, IV/2, 12-13; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 14-15; İbn Haldûn, *Târîh*, III, 25.

o kadar çok gönderdi ki, nihayet geldiler ve kendisine hakaret edip onu ölümle tehdit ettiler. Bunun üzerine kardeşi Cafer, Abdullah'ın, valiye çekindiği için gelmediğini valiye bildirdi ve kendisine yarına kadar mühlet tanımasını, ertesi gün yanına geleceğini haber verdi; vali, Abdullah'ı o gece rahat bıraktı.[448]

Ebû Mihnef, muhalif olan dört kişinin kendi aralarında takınacakları tavır hususunda bir görüşme yaptıklarını söyler.[449] Hz. Hüseyin, adamlarını beraberinde götürerek Velîd'in yanına gitti. Onlara kendilerini çağırdığında veya sesinin yükseldiğini duyduklarında içeri girmelerini tembihledi.[450] Velîd'le yapılan görüşmede Hz. Hüseyin, kendisi gibi bir adamın gizli biat etmesinin doğru olmayacağını, bir gün sonra halkın önünde biat edeceğini söyledi.[451] Ancak Velîd'e karşı Hz. Hüseyin'in söylediği iddia edilen bazı sözler vardır ki, bunların gerçekten valiye karşı söylenmiş olduğuna pek ihtimal vermiyoruz: "Biz nübüvvetin ehl-i beyti, risâletin kaynağı, meleklerin geliş- gidiş yeri ve rahmetin sebebiyiz. Allah (İslâm'ı) bizimle başlattı ve bizimle noktaladı. Yezîd, fasık, şarap içen, öldürülmemesi gereken kimseleri öldüren ve açıkça fasıklığını bildiren biridir. Benim gibi biri, asla onun gibi birine biat etmez."[452] Hz. Hüseyin bu sözleri söylemiş olsaydı onun biat etmesinin sağlanması için zor kullanılmasına kapı açılacağı açıktı. Kaldı ki, burada Yezîd'in öldürülmemesi gereken kimseleri öldürdüğü söyleniyor. Acaba iktidara gelişi üzerinden daha bir ay geçmeyen Yezîd kimi öldürmüştü?

448 İbn Haldûn, *Târîh*, III, 25.

449 Bu kişiler Abdurrahman b. Ebî Bekr, Abdullah b. Ömer, Abdullah b. ez-Zübeyr ve Hüseyin b. Ali'dir (Ebû Mihnef, s. 8). Ancak Abdurrahman'ın bu sırada hayatta olmadığını söylemiştik.

450 . İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 15; İbn Kuteybe, *İmâme*, I, 175.

451 Zehebî, *Siyer*, III, 295. Krş. İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 15; Diyârbekrî, II, 297.

452 Caferiyan, I, 111-112 (İbn A'sem, V, 17'den).

Yezîd'in halifeliğine karşı çıkanlardan birisinin Abdullah b. Ömer olduğunu söylemiştik. Velîd, Abdullah b. Ömer'e de biat etmesi için haber gönderdi. Abdullah, "İnsanlar biat ederlerse ben de biat ederim." diye cevap verdi. Bunun üzerine kendisini terk ettiler; çünkü ondan korkmuyorlardı.[453]

Bir görüşe göre Mervân b. el-Hakem, Hüseyin'in tutuklanmasını istediyse de vali buna yanaşmadı ve kendisini serbest bıraktı. Hüseyin de oradan ayrıldıktan sonra gece vakti aile efradını yanına alarak Mekke'ye gitti.[454] Hüseyin'in Mekke'ye gidişi, 28 Receb 60 (4 Mayıs 680) Pazar günüdür.[455]

İbnü'z-Zübeyr'in de valinin yanına çağırıldığından bahsetmiştik. Bazı rivayetlere göre o gün valinin yanına gitmeyen[456] Abdullah b. ez-Zübeyr de gece vakti Medine'den ayrılarak Mekke'ye kaçtı.[457] Onun Mekke'ye gidişi, Hüseyin'den bir gün önce 27 Receb 60 (3 Mayıs 680) Cumartesi günüdür.[458] Ancak Hz. Hüseyin'in de aynı gece yola çıktığı söylenmiştir.[459]

Yanına sadece kardeşi Cafer'i alan[460] İbnü'z-Zübeyr, Mekke'ye gitmek için tali yolları kullanmış; bir gün sonra onun Medine'den

453 İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 17.
454 Muhsin el-Emîn, I, 588; Ateş, "Hüseyin", *İA*, V/1, 636.
455 Belâzürî, *Ensâb*, IV/2, 13; İbn Abdilber, I, 396. Ayrıca bk. Şeblencî, s. 140; Muhammed Rızâ, s. 76. Onun gidişinin 3 Şaban 60 (9 Mayıs 680) olduğu da söylenmiştir (İbn A'sem el-Kûfî, Ebû Muhammed Ahmed (314/926 civarı), *Kitâbü'l-Fütûh*, Beyrut (t.y.), V, 34. Ayrıca bk. Caferiyan, I, 112). Hz. Hüseyin'in Mekke'ye varışının 3 Şaban'da (9 Mayıs) olduğu söylenmektedir (Mehrân, *Hüseyn*, s. 77).
456 . Hatta bundan dolayı bazı hâdiseler de meydana gelmişti (Bk. İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 16).
457 Dîneverî, s. 228; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 16; Zehebî, *Siyer*, III, 292.
458 Belâzürî, *Ensâb*, IV/2, 13; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 16. Ayrıca bk. Muhammed Rızâ, s. 76.
459 İbn Manzûr, VII, 138; İbn Abdilber, I, 396.
460 Ebû Mihnef, s. 9; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 16.

ayrıldığını duyan Velîd, onu yakalatmak için 30 kişilik bir müfreze göndermişse de bu birlik, İbnü'z-Zübeyr'in izine rastlayamamıştır.[461] Mekke'ye giden İbnü'z-Zübeyr, Kâbe'ye sığındığını söyleyerek orada ibadetlerini tek başına yapmaya ve serbest davranmaya başladı.[462]

Hz. Hüseyin, Medine'den ayrıldığında ailesini ve kardeşlerini de beraberinde götürdü. Ancak Muhammed b. el-Hanefiyye onunla Mekke'ye gitmedi.[463] Hatta ona ihtiyatlı davranmasını tavsiye etti.[464] Muhammed b. el-Hanefiyye'nin Hüseyin'e, Mekke'ye gitmesini, orada rahat bulamaması halinde Yemen'e, orada da rahat bulamazsa dağ başlarına gitmesini tavsiye ettiği de söylenmektedir.[465] Onun Hüseyin için ajanlık yapmak amacıyla Medine'de kaldığı da iddia edilmiştir.[466]

Bazı görüşlere göre Hz. Hüseyin'in Medine'den ayrılmasının sebebi, biat için baskıya maruz kalacağının belli olmasıydı. Gerçekten de biat etmediği sürece Emevî iktidarı için bir tehlike olmaya devam edecek olan bu zatın, mutlaka itaatinin sağlanması gerekiyordu ve Ümeyyeoğulları bunu sağlamak için ellerinden gelen her şeyi yapacaklardı. İşte Hz. Hüseyin, Yezîd'e zorla biat etme durumuyla karşı karşıya kalmamak için Mekke'ye gitti.

Abdullah b. el-Abbas, bu gelişmelerden günler önce Mekke'ye gitmişti.[467] Bir rivayete göre Muâviye öldüğü sıralar Abdullah b. Ömer ile Abdullah b. Abbas Mekke'de bulunuyorlardı. İkisi bera-

461 Dîneverî, s. 228. Bu müfrezenin 80 (Muhammed Rızâ, s. 67) veya 81 (Muhsin el-Emîn, I, 587) kişi olduğu da söylenmiştir.
462 Bk. Belâzürî, *Ensâb*, IV/2, 13; İbn Manzûr, VII, 138; Muhammed Rızâ, s. 78.
463 Dîneverî, s. 228; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 16.
464 İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 16-17; Ateş, "Hüseyin", *İA*, V/1, 636.
465 Belâzürî, *Ensâb*, IV/2, 15-16. Krş. Köksal, *Kerbelâ Faciası*, s. 26.
466 Mehrân, *Hüseyn*, s. 78.
467 Dîneverî, s. 228.

ber Medine'ye giderken yolda Hüseyin ve Abdullah b. ez-Zübeyr ile karşılaştılar. Kendilerine durumu sorduklarında Muâviye'nin öldüğünü ve Yezîd'e biat edildiğini öğrendiler; bunun üzerine onlara Müslümanların birliğini bozmamalarını tavsiye ettiler.[468] Bu görüşmeden sonra İbn Ömer ve İbn Abbas Medine'ye gittiler. İnsanlar Yezîd'e biat edince onlar da biat ettiler.[469] Ancak bazı rivayetlerde aralarında geçen konuşmalarda, -daha sonra Abdullah b. Mutî ile Hz. Hüseyin arasında geçtiği gibi- Hz. Hüseyin'in Kûfe'ye gitmesi gündeme gelmişti. Gerek İbn Ömer, gerekse İbn Abbas, kendisine hurûc etmemesi için telkinde bulunmuşlardı. Hatta İbn Abbas, "Nereye gidiyorsun, ey Fâtıma'nın oğlu?" diye sormuş; Hz. Hüseyin, "Irak'a, taraftarlarımın yanına!" diye cevap vermiştir. İbn Abbas, "Oraya yönelmeni doğru bulmuyorum. Babanı öldüren ve -onlara kızgınlıktan ve bıkkınlığından dolayı onları terk eden- kardeşini yaralayan bir topluluğa gidiyorsun. Nefsini tehlikeye sokman hususunda sana Allah'ı hatırlatırım." demiştir.[470] Eğer bu rivayet doğru ise Hz. Hüseyin'in Mekke'yi, Irak'a gitmek için geçici bir yer olarak seçtiği söylenebilir. Ancak daha sonra anlatacağımız olaylardan Hz. Hüseyin'in Irak'a gitme düşüncesiyle Mekke'ye gitmediğini söylemek mümkündür.

2. Hz. Hüseyin'in Kıyamı

a. Hz. Hüseyin'e Gönderilen Davet Mektupları

Hz. Hüseyin'in Yezîd'e biat etmediğini haber alan Kûfeliler, kendisine mektuplar yazarak memleketlerine davet ettiler. Bu amaçla

468 İbn Ömer'in Hz. Hüseyin'e, "Allah'tan kork ve Müslümanların cemaatinden ayrılma!" dediği ifade edilir (Taberî, V, 343).

469 İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 17. Taberî, bu rivayeti, Vâkıdî'nin iddiası olarak vermektedir (Taberî, V, 343).

470 İbn Manzûr, VII, 139.

Hüseyin'e Ebû Abdullah el-Cedelî'nin başkanlığında elçiler gönderildi.[471] Hz. Hüseyin'e ilk ulakların 10 Ramazan 60 (14 Haziran 680) tarihinde geldiği söylenir.[472]

Rivayete göre Şiîler, Süleyman b. Surad'ın evinde toplanarak Hz. Hüseyin'e hitaben Süleyman b. Surad, el-Müseyyeb b. Necebe, Rifâ'a b. Şeddâd ve Habîb b. Müzâhir'in ağzından mektup yazdılar.[473] Bunlardan sonra Kays b. Mushir ed-Duâî,[474] Abdurrahman b. Abdullah b. el-Kevvâ el-Erhabî ve Umâre b. Abdullah es-Selûlî ile 150 mektup gönderdikleri kaydedilmektedir.[475] Hz. Hüseyin'e bir günde 600 mektup geldiği ve kendisine gönderilen mektupların sayısının 12.000'e ulaştığı nakledilmişse[476] de bunda mübalağa olduğu açıktır.[477]

471 İsfahânî, *Makâtil*, s. 95; Ateş, "Hüseyin", *İA*, V/1, 636.
472 Wellhausen, *Muhalefet Partileri*, s. 98.
473 Taberî, V, 352; Ebû Mihnef, s. 12; İbn A'sem, V, 45-48. Krş. İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 20; Benzer bir mektup için bk. İbn Kuteybe, *İmâme*, II, 4. Söz konusu kişiler, yazdıkları mektubu Abdullah b. Seb el-Hemdânî ve Abdullah b. Vâl ile gönderdiler (İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 20). Bu kişilerin Hz. Hüseyin'in yanına ilk gelen kimseler oldukları söylenir (İbn Kesîr, VIII, 162). Ebû Mihnef, elimizdeki kitabında mektubun Ömer b. Nâfiz ve Abdullah b. es-Sebî el-Hemdânî ile gönderildiğini belirtmektedir. Ayrıca onların 50 sahife (mektup) ile Hüseyin'e geldikleri de nakledilmektedir (Ebû Mihnef, s. 12). İbn A'sem, mektubu götüren kişilerin Abdullah b. Seb el-Hemdânî ile Abdullah b. Mesma el-Bekrî olduklarını söyler. Müellif, Abdullah b. Vâl'i daha sonra mektup götürenler arasında zikreder (İbn A'sem, V, 48). Süleyman b. Surad'ın evinde yapılan toplantıdan sonra ilk mektubun, başlarında Ebû Abdullah el-Cedelî'nin bulunduğu bir heyet tarafından götürüldüğü de söylenmiştir (Muhsin el-Emîn, I, 589).
474 İbn A'sem'de es-Saydâvî şeklinde geçmektedir (İbn A'sem, V, 48).
475 İbn A'sem, V, 48-49; İbn Kesîr, VIII, 162.
476 Ali b. Mûsâ, s. 90; Muhsin el-Emîn, I, 589.
477 Hz. Hüseyin'e mektup yazanlar arasında Şebes b. Rib'î (Taberî, V, 353; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 20; İsfahânî, *Makâtil*, s. 95-96; İbn Kesîr, VIII, 162) Haccâr b. Ebcer, Yezîd b. el-Hâris b. Yezîd b. Rüveym, Azra [İbnü'l-Esîr'de Urve şeklinde kaydedilmiştir (*Kâmil*, IV, 21)] b. Kays, Amr b. el-Haccâc ez-Zübeydî, Muhammed b. Umeyr et-Temîmî (Taberî, V, 353; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 20-21; İbn Kesîr, VIII, 162) ve Yezîd b. el-Hâris'in (İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 20; İbn Kesîr, VIII, 162) adı geçmektedir.

Kaynaklarımıza göre ona gönderilen son mektup Hâni b. Ebî Ḥâni[478] ve Saîd b. Abdullah el-Has'amî'nin[479] mektuplarıdır.[480] Telgraf gibi kısa olan bu mektupta "Rahman ve Rahîm Olan Allah'ın Adıyla... Müslüman ve mümin taraftarlarından Hüseyin b. Ali'ye. Haydi çabuk gel! İnsanlar seni bekliyorlar. Senden başka imamları yoktur. Acele et, acele..."[481]

Hz. Hüseyin'in Kûfe'ye gitmeye karar vermesinden sonra Ubeydullah b. Ziyâd ile işbirliği yaparak önce Müslim'i, ardından da Hüseyin'i Ubeydullah'ın askerlerine terk eden ve nihayet Tevvâbûn hareketinin önde gelen isimleri olan bu kişilerin çoğu, Hz. Ali taraftarlığıyla bilinen Kûfe'nin önemli şahsiyetleridir. Yukarıdaki ilginç isimlerden birisi, daha önce Hz. Ali'ye isyan eden Hâricîler'in lideri Abdullah b. Kevvâ'nın oğlu Abdurrahman'dır.

Hz. Hüseyin'in kıyamı hakkında önemli bir kaynak olan Ebû Mihnef, ona mektup yazan başka kimselerin varlığından da bahseder. Her biri bir, iki veya üç kişi tarafından yazılan yaklaşık 53 mektubun gönderildiğini söyler.[482] Bazı kaynakların Hz. Hüseyin'e 150 mektup gönderildiğini naklettiğinden yukarıda bahsetmiştik.

Ebû Mihnef'in rivayeti hem mektuplar, hem de gönderilen elçiler hakkında geniş bilgi ihtiva etmektedir. Konuyu uzatmamak için bunlar üzerinde fazla durmayacağız. Ancak şunu belirtelim ki, Hz. Hüseyin'e gönderilen mektupların çokluğu, onun Kûfe'de ne kadar popüler bir insan olduğunu göstermektedir. Mektup gönderen kimsele-

478 Bu kişinin adı Ebû Mihnef'in eserinde Hâni b. Hâni olarak yazılmıştır (Ebû Mihnef, s. 12).
479 Bazı kaynaklarda el-Hanefî (Ebû Mihnef, s. 12; İbn A'sem, V, 49).
480 Ya'kûbî, II, 243; Ebû Mihnef, s. 12; İbn A'sem, V, 39.
481 Ya'kûbî, II, 243.
482 Taberî, V, 352.

rin, sıradan insanlar olmadıkları, Kûfe'de önemli bir güce ve taraftara sahip oldukları düşünülürse bu husus daha iyi anlaşılacaktır.[483]

Hz. Hüseyin, Müslim'i Kûfe'ye göndermekle yetinmemiş; gönderdiği bir mektupla despot bir vali olduğu bilinen Ubeydullah b. Ziyâd'ın yönetimi altındaki Basra'da bulunan taraftarlarının ileri gelenlerine de kendilerine destek olmalarını; hakkı yüceltip, bidatleri yok etmeyi teklif etmişti.[484] Bunlardan biri olan el-Münzir b. el-Cârûd'un, kızını Ubeydullah'a verdiği için durumu kendisine ihbar ettiği, bunun üzerine Ubeydullah'ın, mektubu getiren kişiyi yakalatıp öldürttüğü belirtilir.[485] Buna göre Münzir'in mektubu Ubeydullah'a açıklamasının sebebi, kızını İbn Ziyâd ile evlendirmek suretiyle onunla

483 Yukarıda naklettiğimiz rivayetlerde görüldüğü üzere Hz. Hüseyin Kûfeliler tarafından memleketlerine davet edilmiştir. Ancak Hasan İbrahim Hasan'ın Türkçe'ye çevrilen eserinde, Hz. Hüseyin'e mektup gönderilmesi keyfiyetini anlatış tarzı biraz farklıdır. Ona göre Hüseyin, Mekke'ye gittikten sonra buradan Kûfe'deki Şiîlerle haberleşmeye başladı. Hz. Hüseyin'den mektup alan Kûfe'deki Şiîler bir araya toplandılar ve ona bir mektup gönderdiler (Hasan İbrahim Hasan, *Siyasî Dinî Kültürel Sosyal İslâm Tarihi*, çev. İsmail Yiğit vd., İstanbul 1985, II, 83). Bir başka çağdaş yazarın, Kûfelilerin Hz. Hüseyin'le ilişkileri ve onu memleketlerine götürmek için iknâ etmek amacıyla giriştikleri çalışmalar hususunda anlattıkları ise daha ilginçtir. Yazar, Hz. Hüseyin'in babasını ve kardeşini yardımsız bıraktıklarını hatırlayarak önceleri, Kûfelilerin yaptığı teklifi kabul etmediğini, ancak daha sonra 40.000 Kûfelinin silahlı olarak Mekke'ye geldiklerini, onun tarafında savaşa dalmaya hazır olduklarını açıkladıklarını, bunun üzerine Hz. Hüseyin'in onların teklifini kabul ettiğini, onlar hakkında müspet düşünmeye başladığını ve onlara kendileriyle birlikte gitmeyi vâdettiğini yazar (Ömer Ferrûh, *Târîhu Sadri'l-İslâm ve'd-Devleti'l-Ümeviyye*, 3. Basım, Beyrut 1976, s. 133.). Ancak bu kadar insanın Mekke'ye gitmiş olabileceğini kabul etmek mümkün değildir. Kaldı ki, yazarın söylediklerini destekleyecek tarihî bilgi de yoktur. Çünkü Hz. Hüseyin Mekke'den ayrıldığında yanında bu kadar adamı yoktu.

484 İbn Kesîr, söz konusu mektubu verdikten sonra mektubun Hüseyin'e ait olduğu hususundaki şüphelerini dile getirmekte ve bazı Şiî raviler tarafından mektuba ekler yapıldığına işaret etmektedir (İbn Kesîr, VIII, 170). Bunlar, Mâlik b. Misma, el-Ahnef b. Kays, el-Münzir b. el-Cârûd, Mes'ûd b. Amr, Kays b. el-Heysem, Amr b. Ubeydullah b. Ma'mer idi (Bk. Dîneverî, s. 231; Taberî, V, 357; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 23. Krş. Ebû Mihnef, s. 15).

485 Dîneverî, s. 232.

kurduğu sıhriyet olmuştur.[486] Bir anlatıma göre Hz. Hüseyin'in gönderdiği mektubu, muhatap olan şahıslar gizlemişlerse de, el-Münzir b. el-Cârûd, mektubu getiren kişinin İbn Ziyâd'ın casusu olmasından korktuğu için durumu kendisine bildirmiş; bunun üzerine İbn Ziyâd, elçiyi öldürerek bir konuşma yapmış ve itaatte kusur ettikleri takdirde onları ölümle tehdit etmiştir.[487]

Hz. Hüseyin'in, bu mektubu Mekke'den hareket etmeden kısa bir süre önce veya Mekke'den ayrıldıktan sonra göndermiş olması gerekir.

b. Müslim b. Akîl'in Kûfe'ye Gönderilmesi, Kûfe'deki Faaliyetleri ve Öldürülmesi

Hz. Hüseyin, kendisine yapılan teklifleri göz önüne alarak, hem Kûfe'deki durumu inceletmek, hem de kendisine desteği arttırmak amacıyla amcasının oğlu Müslim b. Akîl'i Kûfe'ye gönderdi. Müslim, Ramazan ayının ortasında Mekke'den çıktı ve Şevvâl'in 5'inde (9 Temmuz 680) Kûfe'ye ulaştı.[488]

Hz. Hüseyin, Müslim'le birlikte kendisine davet mektupları gönderen Kûfe'deki taraftarlarına bir mektup yazdı. Bu mektubunda Müslim'i durumu tahkik ettirmek amacıyla gönderdiğini, durumun kendisine gönderilen mektuplardaki gibi olması halinde onlara gidişi çabuklaşturacağını bildirdi.[489]

Müslim, Medine'ye uğradıktan sonra Kays kabilesinden iki rehberle birlikte yola çıktı.[490].Yolda şiddetli susuzluk çekmeleri ve hatta

486 Ebû Mihnef, s. 15; Köksal, *Kerbelâ Faciası*, s. 39.

487 İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 23-24; İbn Kesîr, VIII, 170. Ayrıca bk. Ali b. Mûsâ, s. 94. Ubeydullah'a ihbar edilen ve öldürülen elçinin Hz. Hüseyin'in azadlısı Selmân olduğu söylenmiştir (Köksal, *Kerbelâ Faciası*, s. 39).

488 Mes'ûdî, *Mürûc*, III, 64.

489 Dîneverî, s. 230; İbn Kesîr, VIII, 163.

490 Bazı kaynaklarda Müslim'in Medine'ye uğradığına dair herhangi bir bilgi verilmemiştir. Müslim'in Kûfe'ye kimlerle gittiği hususu eski kaynaklarda böyle

rehberlerin susuzluktan ölmeleri[491] üzerine Müslim, Hz. Hüseyin'e mektup yazarak çektikleri sıkıntıyı anlattı ve bu sıkıntıyı olumsuz gelişmelere yorarak görevden affedilmesini istedi. Ancak Hüseyin, cevabî mektubunda bu teklifin ancak korkaklıktan kaynaklanabileceğini ifade ederek onun isteğini kabul etmedi.[492] Bir anlatıma göre Müslim, rehberler öldükten sonra ne yapması gerektiği hususunda Hz. Hüseyin'e görüş sormuş; o da kendisine Kûfe'ye giderek durumu öğrenmesini bildirmişti.[493]

Müslim, Kûfe'ye gittikten sonra Hz. Hüseyin'in taraftarlarından biri olan İbn Avsece'nin evine misafir oldu.[494] Bazı kaynaklarda Müslim, Kûfe'ye vardığında Muhtâr b. Ebî Ubeyd'in evine[495] veya Süleyman b. Surad'ın[496] evine indiği de söylenmiştir.[497]

Müslim'in gizli faaliyeti sırasında bazen Muhtâr b. Ebî Ubeyd es-Sakafî'nin, bazen Şureyh b. Hâni el-Hârisî'nin, bazen de Hâni b. Urve el-Murâdî'nin evinde kaldığı belirtilir.[498] Böylece onun, faaliyetlerini değişik kimselerin evlerinde devam ettirdiğini söylemek mümkündür.

belirtilmiş olmasına rağmen, onun Kays b. Mushir es-Saydâvî ve başka iki kişiyle yola çıktığı ve Medine'den iki rehber aldığı söylenmektedir (Muhsin el-Emîn, I, 589).

491 Ebû Mihnef, s. 13; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 21; İbn Kesîr, VIII, 163; İbn Haldûn, *Târîh*, III, 27. Ayrıca bk. Muhsin el-Emîn, I, 589; Ağırakça, s. 75. Bir rivayete göre bu rehberlerden birisi ölmüştür (İbn Hacer, *İsâbe*, II, 15).

492 Taberî, V, 354-355; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 22; İbn Haldûn, *Târîh*, III, 27-28.

493 İbn Kesîr, VIII, 163.

494 Taberî, V, 347; Mes'ûdî, *Mürûc*, III, 64; İbn Hacer, *İsâbe*, II, 15. Bu kişinin tam adı Müslim b. Avsece el-Esedî'dir (İbn Kesîr, VIII, 163).

495 Dîneverî, s. 231; Taberî, V, 355; İbn Hibbân, s. 556; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 22. Ayrıca bk. Köksal, *Kerbelâ Faciası*, s. 33.

496 Ebû Mihnef, s. 13. Ancak aynı yerde Muhtâr b. Ebî Ubeyd'in evine indiğinin söylendiği de belirtilmiştir.

497 Wellhausen, Müslim'in Muhtâr'ın evine indiği kanaatindedir [Wellhausen, *Muhalefet Partileri*, s. 99). Ona göre Duhnî (Taberî)'deki İbn Avsece her halde bir karıştırmadır (Wellhausen, *Muhalefet Partileri*, s. 99 (Dipnottan)]

498 Ukaylî, "*Kerbelâ*", s. 465.

Kûfe'ye yerleşen Müslim, oradaki Hüseyin taraftarlarından onun adına biat aldı.[499] Rivayetlere göre 12.000,[500] 18.000[501] veya 30.000[502] kişi kendisine biat etti.[503] İbn Kesîr, Müslim'e önce 12.000 kişinin biat ettiğini, daha sonra biat edenlerin sayısının 18.000'e ulaştığını söylemek suretiyle iki rivayeti uzlaştırmaktadır.[504] Bir taraftan biat alınıyor; diğer taraftan hazırlıklar yapılıyordu. Ebû Sümâme es-Sâidî, para ve silah topluyordu.[505]

Yukarıda zikredilen rakamlar, bizce abartılı görünmektedir. Bununla birlikte Müslim'e teveccühün fazla olduğu anlaşılmaktadır. Hz. Ali'nin hilafet döneminden beri Kûfe'nin ehl-i beyt taraftarlarının merkezi olduğu bilinen bir husustur.

Müslim'in Kûfe'ye gönderildiği sıralar, Kûfe valisi en-Numân b. Beşîr idi. Numân, kendisiyle savaşmayan bir kimseyle savaşmak düşüncesinde değildi. Çünkü o, barış taraftarı birisiydi.[506] Vali, Müslim'in Kûfe'ye gelmesinden sonra meydana gelen gelişmeler üzerine bir konuşma yaparak halkı fitneye ve ayrılığa bulaşmamaya davet etti ve fitne olması halinde insanların kanının akacağını, mallarının gasp edileceğini,[507] "Fitne ve ayrılığa koşuşmayın. Çünkü fitne ve ayrılık olunca insanlar ölür, kanlar akar, mallar gasp edi-

499 İsfahânî, *Makâtil*, s. 96.
500 Taberî, V, 348; Mes'ûdî, *Mürûc*, III, 64; İbn Manzûr, VII, 145; Zehebî, *Siyer*, III, 299; İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 350; aynı mlf., *İsâbe*, II, 15.
501 Mes'ûdî, *Mürûc*, III, 64; İbn Hibbân, s. 556; Zehebî, *Siyer*, III, 299; Ali b. Mûsâ, s. 92; Muhsin el-Emîn, I, 589.
502 İbn Kuteybe, *İmâme*, II, 4.
503 Ateş, "Hüseyin", *İA*, V/1, 636. Ebû Mihnef'in eserinde 80.000 kişinin biat ettiği söylenmiştir ki, bu rivayette mübalağa olduğu açıktır (Ebû Mihnef, s. 14.). Ahmed Cevdet Paşa, "Müslim Kûfe'ye varınca 30.000'e yakın kimse Hüseyin'e biat etti." Demektedir (Ahmed Cevdet, III, 226).
504 İbn Kesîr, VIII, 163.
505 Wellhausen, *Muhalefet Partileri*, s. 99.
506 Dîneverî, s. 231.
507 Taberî, V, 355-356. Ayrıca bk. İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 22.

lir." sözleriyle vurguladı.[508] Onun bu konuşması, Ümeyyeoğullarının anlaşmalısı olan Abdullah b. Müslim b. Saîd el-Hadramî tarafından "mustaz'afların görüşü" olarak nitelendirilince, "Allah'a isyan eden bir şerefli (aziz) olmaktansa ona itaat eden bir mustaz'af olmayı yeğlerim." diye cevap vermiştir.[509]

Yezîd'in Kûfe'deki ajanları, Müslim'in Kûfe'ye gelişini kendisine bildirdiler.[510] Yezîd'e gönderilen mektuplarda Müslim'in halkı ifsat ettiği, Numân'ın onun hakkından gelemeyen zayıf bir adam olduğu, onun yerine gerekli tedbirleri alabilecek birisinin atanmasının uygun olacağı da ifade edildi.[511]

Yezîd, mektuplar kendisine geldikten sonra Muâviye'nin azatlısı olan Sercûn ile görüştü ve kendisine fikir danıştı. Sercûn, Ubeydullah'ın Kûfe'ye atanmasını tavsiye etti.[512] Aslında Yezîd, Ubeydullah'ı sevmiyordu; hatta onu Basra valiliğinden azletmeyi düşünüyordu.[513] Ancak bu işi onun halledebileceğine kanaat getirmişti. Başka bir ifadeyle ona bu konuda nasihat edilmiş; o da bu nasihate uymuştu.

508 İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 22.
509 Muhsin el-Emîn, I, 589.
510 Taberî, V, 348. Ayrıca bk. İbn Kesîr, VIII, 163-164. Durumu bildiren ajanların Umâre b. Ukbe [Umâre b. el-Velîd şeklinde de yazılmıştır (Ali b. Mûsâ, s. 92)] ve Ömer b. Sa'd b. Ebî Vakkâs (İbn Kesîr, VIII, 164) veya Umâre b. Ukbe ile Müslim b. Saîd el-Hadramî (Dineverî, 231. Krş. Ukaylî, "*Kerbelâ*", s. 466) olduğu rivayet edilir. Bir rivayete göre Yezîd'e bu haberi, Benû Ümeyye'nin anlaşmalısı Abdullah b. Müslim b. Saîd el-Hadramî bildirmiş (Taberî, V, 356. Ayrıca bk. İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 22; Muhsin el-Emîn, I, 589); ondan sonra da Umâre b. Ukbe (Taberî, V, 356. Bu kişinin adı Umâre b. el-Velîd b. Ukbe şeklinde de verilmiştir (İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 22).) ve Ömer (İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 22'de bu kişinin ismi Amr şeklinde geçmektedir. Az da olsa bazı kaynaklarımızda Ömer yerine Amr isminin yazıldığı görülmektedir.) b. Sa'd b. Ebî Vakkâs (Ebû Mihnef, s. 14; Taberî, V, 356; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 22) da kendisine benzer şeyler yazmıştır.
511 Dîneverî, s. 231; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 22.
512 Taberî, V, 356; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 22-23. Şamlıların bu husustaki tavsiyeleri için bk. İbn Kuteybe, *İmâme*, II, 4; İbn Hacer, *İsâbe*, II, 16; İbn Kesîr, VIII, 164.
513 İbn Kesîr, VIII, 164; İbn Hacer, *İsâbe*, II, 16.

Burada hatırlatmak istediğimiz bir husus, makamlarını kaybetme durumuyla karşı karşıya kalan insanların, koltuklarını korumak için daha büyük bir bağlılıkla efendilerine sadakat gösterdikleridir. Buna benzer bir olayı, Ömer b. Sa'd'ın Rey valiliğini kaybetme durumuyla karşı karşıya kaldığında, Hz. Hüseyin'i öldürmeyi göze almasında görüyoruz. İşte Ubeydullah, efendisine olan bağlılığını, onun muhaliflerine yaşama hakkı dahi vermeyerek göstermiştir.

Neticede Ubeydullah'ın Kûfe'ye atanmasıyla birlikte Basra'nın yanı sıra Kûfe de kendisine bağlanmış oldu.[514]

Ebû Mihnef, Yezîd'in Ubeydullah'a iki mektup gönderdiğini, birisinde onu Basra valiliğiyle beraber Kûfe'ye de atadığını yazdığı, ikinci mektupta ise mektubunu alır almaz görev yerine gitmesini ve Ali b. Ebî Tâlib'in soyundan kimseyi sağ bırakmamasını, Müslim'i öldürüp başını kendisine göndermesini emrettiğini söylemektedir.[515] Ancak Taberî'de geçen rivayette yukarıdaki ifadeler yoktur.[516] Bu rivayetin Şiîler tarafından uydurulduğu ortadadır. Sanki Yezîd ve görevlilerinin misyonu ehl-i beyt mensuplarını yeryüzünden silmekti. Dahası Yezîd, valisine böyle bir mektup yazmışsa, valinin bunu ifşa ettiği düşünülmeyeceğine göre nasıl oldu da mektubun mahiyeti öğrenildi?

Ubeydullah, yerine kardeşi Osman b. Ziyâd'ı Basra'da bırakarak Kûfe'ye hareket etti.[517] Giderayak Basralıları bu konuda uyarıp tehdit etmekten de kaçınmadı.[518]

514 Ebû Mihnef, s. 14; Zehebî, *Siyer*, III, 299, 306. Ubeydullah'a Kûfe'ye atandığı haberi Müslim b. Amr el-Bâhilî ile gönderildi (Taberî, V, 357).
515 Ebû Mihnef, s. 14-15.
516 Taberî, V, 357.
517 Ebû Mihnef, s. 15; Dîneverî, s. 232; Taberî, V, 358; İbn Kesîr, VIII, 170.
518 Dîneverî, s. 232; Ebû Mihnef, s. 15; Taberî, V, 358.

Ubeydullah, Kûfe'ye giderken beraberinde Müslim b. Amr[519] el-Bâhilî,[520] el-Münzir b. el-Cârûd[521] ve Şerîk b. el-A'ver'i[522] de götürdü. Aile efradı da dâhil beraberinde götürdüğü kimselerin 19 kişi oldukları söylenir.[523] Görüldüğü gibi Ubeydullah ile birlikte Kûfe'ye giden şahısların arasında Hz. Hüseyin'in mektup gönderdiği kimselerin isimleri de geçmektedir.

Bir rivayete göre Ubeydullah, Basralılardan 500 kişiyi yanına aldı.[524] Bahsedilen bu grup yolda peyderpey kendisinden ayrıldı. Bunlardan ilk önce ayrılan Şerîk b. el-A'ver idi. Amaçları, Ubeydullah'ın kendileriyle meşgul olmasını sağlamak ve Hz. Hüseyin'in Kûfe'ye ondan önce ulaşması için ona zaman kazandırmaktı.[525] Bu anlatıma göre Ubeydullah, onlarla meşgul olmamış ve Kûfe'ye tek başına girmişti.[526] Ancak Ubeydullah'ın tek başına Kûfe'ye gidebileceğine ihtimal vermiyoruz. Bunu kabul edecek olursak, Ubeydullah'ın yanına, bahsedilen 500 kişiden başka adam almadığını söylemiş oluruz ki, bu durumda Ubeydullah'ın Kûfe'ye muhalifleriyle gitmek gibi tehlikeli bir yolculuğa giriştiği kabul edilmiş olur. Herhalde Ubeydullah'ın yalnız başına Kûfe'ye girmiş olması, yanında adamlarının olmamasından değil, güvenlik ve istihbarat amacını taşımaktadır. Böylece hem kendisine karşı meydana gelebilecek olası bir saldırıdan korunmuş olacak; hem de halkın durumunu ve Müslim'e olan desteklerini yakından müşahede edebilecekti. Kaldı ki, ayrılan kişi olarak gösteri-

519 veya "Ömer" Bk. Ebû Mihnef, s. 15; İsfahânî, *Makâtil*, s. 96.
520 Ebû Mihnef, s. 15; Taberî, V, 358; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 24; İsfahânî, *Makâtil*, s. 96.
521 Ebû Mihnef, s. 15; İsfahânî, *Makâtil*, s. 96. İsfahânî, bu kişinin adını el-Münzir b. Amr b. el-Cârûd şeklinde vermiştir (*Makâtil*, s. 96).
522 Ebû Mihnef, s. 15; Taberî, V, 358; İsfahânî, *Makâtil*, s. 96.
523 Köksal, *Kerbelâ Faciası*, s. 40.
524 Taberî, V, 359; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 24.
525 İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 24.
526 İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 24.

len Şerîk b. el-A'ver'in ismi ileride Ubeydullah'ın Kûfe'ye girişinden sonra da zikredilmektedir. İleride anlatacağımız gibi Ubeydullah'ın, Şerîk'i hasta olduğu için ziyaret etmiş olması bu rivayete şüpheyle bakmamamıza neden olmaktadır.

Rivayete göre Ubeydullah, başına siyah bir örtü örterek Kûfe'ye girmiş ve Hz. Hüseyin'in gelişini bekleyen Kûfeliler tarafından Resûlullah'ın (s) torunu olarak karşılanmıştı. Ancak Hz. Hüseyin'e duyulan bu ilgi Ubeydullah'ı çok üzmüştü.[527] Hemen valilik sarayına giden Ubeydullah, halkın camide toplanmasını istedi. Camide bir konuşma yapan yeni vali, kendisine itaat edenlere şefkatli bir baba olacağını söylerken muhaliflerini kılıcıyla tehdit etmekten geri durmadı.[528] O, konuşmasında halkı halifeye itaate davet ediyor; aksi takdirde kendilerine karşı her türlü baskıya başvuracağını söylemek istiyordu. Bundan ayrı olarak Ebû Mihnef, Ubeydullah'ın Kûfelileri Yezîd'e tekrar biate davet ettiğini, onların da biat ettiklerini söylemektedir.[529]

Ubeydullah'ın Kûfe'ye geldiğini haber alan Müslim, daha nüfuzlu birisi olan Hâni b. Urve el-Murâdî'nin evine gitti[530] ve faaliyetlerine buradan devam etti.[531] Müslim'in Ubeydullah geldiği sıralarda Muhtâr'ın evinde bulunduğu söylenmiştir.[532] Hâni, Murâdoğulları'nın önemli liderlerinden biriydi. Kurrâdan sayılan ve ehl-i beytin sadık bir taraftarı olan bu kişi,[533] sadakatinin bedelini hayatıyla ödemiştir. İbn Kesîr, Müslim'in daha sonra Şerîk b. el-A'ver'in evine gittiğini

527 Taberî, V, 358; Ebû Mihnef, s. 16; İsfahânî, *Makâtil*, s. 96; İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 350; aynı mlf., *İsâbe*, II, 16.
528 İsfahânî, *Makâtil*, s. 96-97.
529 Ebû Mihnef, s. 16.
530 Dîneverî, s. 233; Taberî, V, 348; Mes'ûdî, *Mürûc*, III, 67; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 25; İsfahânî, *Makâtil*, s. 97; İbn Hacer, *İsâbe*, II, 16.
531 Zehebî, *Siyer*, III, 307; Ateş, "Hüseyin", *İA*, V/1, 636.
532 Muhsin el-Emîn, I, 591.
533 Lammens, H., "Hânî", *İA*, İstanbul 1993, V/1, 214.

söylemekteyse de[534] itham altında kalan ve cezalandırılan Hâni olduğuna göre herhalde onun evine giderek faaliyetlerini yürütmüştü.

Hâni, Müslim'in evine gelmesinden pek memnun olmamıştı.[535] Müslim, Hâni'nin evine yerleştikten sonra Hüseyin'e bir mektup göndererek kendisi adına 12.000 kişinin biat ettiğini bildirmiş ve Kûfe'ye gelmesini istemişti.[536] Daha önce de söylediğimiz gibi Müslim'e biat edenlerin sayısı hakkında kaynaklarda farklı bilgilere rastlıyoruz. Nitekim Taberî'nin naklettiği bir rivayete göre Hâni'nin evinde bulunduğu sırada Müslim'e 18.000 kişi biat etmiş; ardından da Müslim, durumu Hz. Hüseyin'e bildirmişti.[537]

Müslim'in Hz. Hüseyin'e gönderdiği bu mektubun ilk mektup olmaması gerekir. Çünkü yukarıda Kûfelilerin şehre giren Ubeydullah'ı Hz. Hüseyin zannettiklerini söylemiştik. Bu da Hz. Hüseyin'in o sırada yolda olması gerektiğini, en azından Kûfelilerin onun gelişini beklediklerini göstermektedir.

Müslim, Hâni'nin evinde bulunduğu sırada Hâni hastalanmış, Ubeydullah da onu ziyaret etmişti. Hâni'ye bu ziyaret sırasında onu öldürmesini tavsiye etmişlerse de o, "Onun evimde öldürülmesini istemiyorum." demiştir.[538] Rivayetin devamında bir hasta ziyareti olayının daha anlatıldığı görülmektedir. Buna göre daha bir hafta geçmemişti ki, Şerîk b. el-A'ver hastalandı. Ubeydullah, hasta olan Şerîk'i yatsı vaktinde ziyaret edeceğini bildirdi. Şerîk, Müslim'e Ubeydullah'ın kendisini ziyaret edeceğini ve oturduktan sonra harekete geçip onu öldürmesini söyledi. Ancak Ubeydullah geldikten sonra gizlenen Müslim, onu öldürmek için herhangi bir teşebbüste bulunmadı. Daha sonra kendisine neden harekete geçmediği soruldu-

534 İbn Kesîr, VIII, 164.
535 İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 25.
536 Taberî, V, 348.
537 Taberî, V, 375.
538 Taberî, V, 363; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 26.

ğunda, "İki sebep beni onu öldürmekten alıkoydu. Birincisi, Hâni'nin Ubeydullah'ın evinde öldürülmesini kerih görmesi, ikincisi ise insanların Hz. Peygamber'den naklettikleri 'İman, (ihanetle) adam öldürmeyi yasaklamıştır. Bir mümin (ihanetle adam) öldürmez.'[539] hadisidir." demiştir. Hâni, buna, "Vallahi, onu öldürseydin fasık, facir, kâfir, gadreden birisini öldürmüş olurdun. Ancak onun evimde öldürülmesini kerih gördüm." şeklinde cevap vermiştir.[540] Bu rivayete göre Şerîk hastalandığında Hâni'nin evinde bulunuyordu. İkinci suikast planın Şerîk'in evinde uygulanmak istendiği söylenir.[541]

Daha önce Ubeydullah'ın Basra'dan bazı kimseleri beraberinde getirdiğini söylemiştik. Şerîk de Basra'dan gelenler arasındaydı. O, ehl-i beyt taraftarı olup Hâni'nin de dostuydu. Kûfe'ye geldikten sonra Hâni'nin evinde kalarak ona misafir olmuştu.[542] Bundan dolayı Şerîk'in de içinde bulunduğu suikast planının Hâni'nin evinde gerçekleşmiş olması daha güçlü bir ihtimaldir.[543] Şerîk'in bu hastalıktan dolayı öldüğü söylenmiştir.[544]

Bundan başka söz konusu suikast planının bizzat Hâni tarafından organize edildiği de gelen rivayetler arasındadır. Buna göre Hâni, İbn Ziyâd ile aralarının iyi olduğunu, hastalanmış gibi yapacağını, İbn Ziyâd'ın kendisini ziyaret edeceğini, bu sırada su istediğinde Müslim'in saklandığı yerden çıkarak İbn Ziyâd'ı öldürmesini söyledi. Ancak, Ubeydullah'ın gelişinden sonra Hâni, birkaç kez "Bana su getirin!" diye bağırmasına rağmen Müslim yerinden çıkmadı.[545]

539 Bk. Ebû Dâvud, "Cihâd", 169; Ahmed b. Hanbel, I, 166-167.
540 Taberî, V, 363. Ayrıca bk. İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 27.
541 İbn Kesîr, VIII, 165.
542 Bk. Muhsin el-Emîn, I, 591; Mehrân, *Hüseyn*, s. 89.
543 Şerîk, hastalandıktan üç gün sonra öldü ve cenaze namazını Ubeydullah kıldırdı (Mehrân, *Hüseyn*, s. 90).
544 Muhsin el-Emîn, I, 591.
545 İbn Kuteybe, *İmâme*, II, 4; İbn Abdirabbih, V, 120. Ya'kûbî, Ubeydullah'a suikast yapma teşebbüsünden bulunmak isteyen kimselerin Müslim b. Akîl ve arkadaşları olduğunu söyler (Ya'kûbî, II, 243).

Görüldüğü gibi yukarıdaki rivayetle daha önce anlattıklarımız arasında çelişki vardır. Söz konusu rivayette Hâni, bizzat suikast planını hazırlayan ve bunu uygulamaya çalışan biri olarak gösterilirken, daha önceki rivayette Ubeydullah'ın kendisinin evinde öldürülmesinden hoşlanmadığı, dahası Müslim'in de böyle bir suikastı yapmak istemediği belirtilmişti.

İbn Kesîr, bu olaydaki hastanın Hâni değil, Şerîk olduğunu söyleyerek benzer şeyler anlatmış; bir önceki rivayette zikrettiğimiz hadisten de bahsetmiştir.[546] O, "Bazıları Ubeydullah'ın, Şerîk'ten önce Hâni'yi, -Hâni'nin yanında Müslim b. Akîl olduğu halde- ziyaret ettiğini, onu öldürmek istediklerini, ancak kendi evinde olduğu için Hâni'nin buna karşı çıktığını zannederler."[547] diyerek Hâni'nin içinde olduğu suikast olayı hakkındaki şüphesini dile getirir.

Yukarıda değindiğimiz rivayetin devamında bulunan bir ayrıntı dikkatimizi çekmektedir: Bu olaydan sonra İbn Ziyâd'a, Hâni'nin evinde silahlı bir adamın bulunduğu söylenmiş; bunun üzerine Hâni'nin yanına gelmesini istemiştir. Hâni, hasta olduğunu bildirmişse de İbn Ziyâd, hasta olsa dahi yanına getirilmesini istemiş; bunun üzerine bir bineğe bindirilerek İbn Ziyâd'ın yanına götürülmüştür.[548] Hâni'nin Ubeydullah'a götürülmesi meselesi hakkında ileride geniş bilgi vereceğiz. Ancak burada, rivayetin devamında böyle bir bilginin bulunduğuna işaret etmek istedik.

Ubeydullah, Müslim'in yerini tespit ettirmek için mevlâsı olan Ma'kıl'ı görevlendirdi ve kendisine 3.000 dirhem verdi. Ondan, bu parayı yardım olarak kendilerine verip onlarla irtibat sağlamasını ve Müslim'in saklandığı yeri tespit etmesini istedi.[549] Ma'kıl, mescitte

546 İbn Kesîr, VIII, 165.
547 İbn Kesîr, VIII, 165.
548 İbn Kuteybe, *İmâme*, II, 4-5.
549 Taberî, V, 362; Ebû Mihnef, s. 18. Ayrıca bk. İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 25; İbn Kesîr, VIII, 164; İbn Hacer, *İsâbe*, II, 16.

Müslim b. Avsece ile tanışarak Müslim b. Akîl'in yerini ondan öğrendi ve elindeki parayı ona vermek istediğini söyleyerek onunla irtibat kurmayı başardı.[550]

Hâni, Müslim'in evine sığınmasından önce, sık sık Ubeydullah'ın yanına giderdi. Ancak Müslim'in evine sığınmasından sonra gitmez oldu. Ubeydullah, birkaç kişiyle haber göndererek[551] Hâni'yi yanına davet etti. Akşam vakti Hâni'nin evine giderek valinin isteğini kendisine bildirdiler. O, Ubeydullah'ın yanına gitmeme sebebini hastalık olarak belirtmişse de, tedirgin bir şekilde elbisesini ve bineğini isteyerek Ubeydullah'ın yanına gitmiştir.[552] Hâni'yi Ubeydullah'a götürmekle görevlendirilen Amr b. el-Haccâc, Hâni'nin kayınpederiydi.[553]

Hâni, Ubeydullah'ın yanına geldikten sonra vali, ona olanları sordu ve Müslim'i evinde sakladığını söyledi. Hâni, bu iddiayı önce inkâr etti. Hatta bunda ısrar da etti. Bunun üzerine İbn Ziyâd, daha önce istihbarat yapmak amacıyla görevlendirdiği Ma'kıl'ı çağırdı. Hâni, bu kişinin ajan olduğunu anlayınca durumu itiraf ederek Müslim'i davet etmediği halde evine geldiğini, hayâ ettiği için onu evine almazlık edemediğini söyledi. Ubeydullah'a, istediği takdirde gidip Müslim'i evinden çıkaracağını söylemeyi de ihmal etmedi.[554] Ancak

550 Ebû Mihnef, s. 18; Taberî, V, 362.

551 Ubeydullah Muhammed b. el-Eş'as ve Esmâ b. Hârice [Muhsin el-Emîn, bu kişinin adını Hassân b. Esmâ b. Hârice olarak yazmıştır (A'yân, I, 591). Herhalde Esmâ b. hârice ile birlikte oğlu Hassân da vardı. Nitekim bunu gösteren anlatımlar da vardır (Ali b. Mûsâ, s. 94-95)], -başka bir rivayete göre onlarla birlikte Amr b. el-Haccâc ez-Zebîdî ile- haber göndermişti. Ebû Mihnef'in rivayetinde "Esmâ, Ubeydullah'ın onu niçin çağırdığını bilmediğini, fakat Muhammed'in bunu bildiğini zannettiler." denmektedir (Taberî, V, 365. Krş. İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 28). Muhammed'in bu meselede bilgi sahibi olduğunu Muhsin el-Emîn de söylemektedir (A'yân, I, 591). Sanki bu ifadede el-Eş'as b. Kays ailesini karalama amacı yatmaktadır. Eş'as'ın kendisi hain kabul edildiği gibi, kızı Ca'de, Hz. Hasan'ın ölümünden sorumlu tutulmaktadır.

552 Taberî, V, 365; Ebû Mihnef, s. 18; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 27.

553 Ebû Mihnef, s. 18.

554 Taberî, V, 365-366; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 28.

Ubeydullah, Hâni'den Müslim'i kendisine teslim etmesini ısrarla istedi; bu teklifi kabul etmeyince de tutuklandı.[555]

Ayrıntılar üzerinde duran bazı rivayetlere göre Hâni, tutuklanmadan önce bütün ısrarlara rağmen Müslim'i teslim etmeyi şerefine yedirmeyince Ubeydullah, Müslim'i teslim etmediği takdirde onu ölümle tehdit etti. Bununla da yetinmeyerek Hâni'nin yanına yaklaştırılmasını istedi; sonra yüzüne ve alnına sopayla vurmaya başladı. Bu sırada Hâni'nin burnu kırıldı.[556] Ubeydullah onu sopa kırılıncaya kadar dövmeye devam etti. Hâni, bir polisin kılıcını almaya teşebbüs ettiyse de bunda başarılı olamadı.[557] Bu olay sırasında Ubeydullah'ın ona söylediği bir söz ilginçtir: "Allah senin kanını bana helâl kılmıştır. Çünkü sen Harûrî'sin."[558] Hâni'yi Hâricîler'den birisi olarak nitelendirip kanını akıtmayı kendisine helâl görmesi dikkat çekici bir anlayıştır.

Ebû Mihnef'in rivayetine göre, Hâni'nin validen gördüğü muameleye karşı çıkan, Ubeydullah'ın onu çağırmakla görevlendirdiği kişilerden olan Esmâ b. Hârice de dövülerek hapsedilmiş; Muhammed b. el-Eş'as ise Ubeydullah'ın yaptıklarına rıza göstermiştir.[559]

Mes'ûdî'nin rivayetinde küçük bir ayrıntı bulunmaktadır: Buna göre Hâni, Ubeydullah'a, babası Ziyâd'ın yanında hatırı olduğunu, ailesiyle beraber mallarını alarak salimen Şam'a gitmesini, çünkü kendisinden ve adamından (yani Yezîd'den) daha çok hak sahibi olan birisinin geldiğini söyledi. Bunun üzerine İbn Ziyâd, Hâni'nin yanına yaklaştırılmasını istedi ve elindeki bir sopayla yüzüne vura-

555 Dîneverî, s.237-238; Taberî, V, 349; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 29.
556 veya "kaşı yarıldı" (İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 351).
557 Taberî, V, 367; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 29. Ayrıca bk. İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 350-351.
558 İbn Kesîr, VIII, 166.
559 Taberî, V, 367; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 29.

rak burnunu kırdı, kaşını yardı ve yanağını yaraladı. Öyle ki, sopayı, onun başına ve yüzüne vurarak kırdı.[560] Görüldüğü gibi bu rivayette, Hâni'nin Müslim'i sakladığı ortaya çıkınca, Ubeydullah'a şehri terk etmesini söylemiştir. Hâni'nin bu sözleri söylediğine ihtimal vermemekle birlikte, vali tarafından çok sıkıştırılınca, akrabalarına güvenerek böyle bir tehditte bulunmuş olduğu düşünülebilir. Ancak dediğimiz gibi bu ihtimal çok zayıftır. Çünkü Ubeydullah'ın nasıl bir vali olduğu az çok biliniyordu.

Ebû Mihnef'e nispet edilen kitapta, Hâni'nin vilayet konağına gitmesinden sonra meydana gelen olaylar, Taberî'nin kitabına aldığı Ebû Mihnef rivayetinden farklıdır: Buna göre Hâni'nin Müslim'i sakladığı -Ma'kıl'ın ortaya çıkmasıyla- anlaşılınca Ubeydullah, Müslim'i getirip teslim etmesini istedi; aksi takdirde başını vücudundan ayıracağı tehdidinde bulundu. Bunun üzerine Hâni kızarak böyle bir şey yapamayacağını söyledi; hatta Mezhicliler'in onun kanını dökeceklerini söyleyerek Ubeydullah'ı tehdit etti. Hâni'nin bu sözleri üzerine İbn Ziyâd, ona sopayla vurunca Hâni kılıcını çekerek İbn Ziyâd'ın üzerine saldırdı ve onu yaraladı. Ma'kıl, Hâni'yi engellemeye çalışınca onun da yüzünü yaraladı. Bunun üzerine İbn Ziyâd, adamlarına Hâni'yi yakalamaları emrini verdi. Hâni de onlarla dövüşmeye başladı. Hatta onlardan 25 kişiyi öldürdü. Fakat İbn Ziyâd'ın adamları çoğalınca Hâni yakalanıp İbn Ziyâd'ın huzuruna eli kelepçeli olarak çıkarıldı ve onun tarafından öldürüldü.[561] Bu rivayette Hâni'nin bir kahraman olarak gösterilmek istendiği açıkça görülmektedir. Hâlbuki Ebû Mihnef'in Taberî'deki rivayeti dâhil, diğer kaynaklarımızın ekseriyeti Hâni'nin Müslim'i barındırdığı için İbn Ziyâd'ın kendisini affetmesini istediğini, valinin uygun görürse Müslim'i evinden kovacağını

560 Mes'ûdî, *Mürûc*, III, 67.
561 Ebû Mihnef, s. 19.

söylediğini, ancak Ubeydullah'ın Müslim'i kendi elleriyle teslim etmesi teklifini kabul etmediğini belirtmektedirler.

Mezhic kabilesi mensupları, Hâni'nin başına gelenleri işitince valilik binasına gittiler.[562] Mezhicliler'in başında Amr b. el-Haccâc vardı.[563] Bu kişi, Hâni'yi valiye götürenlerden biriydi. Ubeydullah, Kadı Şureyh'i onlara göndererek, Hâni'nin sorgulanmak üzere tutuklandığını açıklamasını istedi. Bunun üzerine toplananlar dağıldı.[564] Bu arada Ubeydullah, Şureyh'e güvenmemiş olacak ki, onu gözetlemekle görevli bir memurunu da peşine takmıştı.[565]

Bir rivayete göre Hâni, Ubeydullah tarafından dövülünce onun adamları kapıda, "Arkadaşımız öldürüldü!" diye bağırdılar. Bunun üzerine korkan Ubeydullah, Şureyh'i göndererek Hâni'nin öldürülmediğini; fakat hapsedildiğini onlara söyleyerek kendilerini ikna etti.[566]

Müslim'in ayaklanıp öldürülmesinden önce Muhammed b. el-Eş'as, tutuklu olan Hâni'yi kendisi için bağışlaması teşebbüsünde bulunmuş; Ubeydullah da onu serbest bırakacağını söylemişti.[567] Muhammed b. el-Eş'as, Hâni'nin öldürülmesi halinde kabilesinin kendisine karşı düşmanlık yapmasından çekindiğini de ifade etmişti.[568] Çünkü Muhammed, Hâni'nin Ubeydullah'a getirilmesi için görevlendirilen şahıslardan birisiydi. Ancak Ubeydullah, Muhammed'e Hâni'nin affedileceğine dair söz verdiği halde Müslim'in öldürülmesinden sonra onu da öldürtmüştür.[569]

562 Taberî, V, 350. Ayrıca bk. V, 367; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 30.
563 Ebû Mihnef, s. 19; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 30.
564 Taberî, V, 350. Ayrıca bk. V, 367; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 30; İbn Kesîr, VIII, 166; İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 351.
565 İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 351.
566 Mes'ûdî, *Mürûc*, III, 67; İbn Hacer, *İsâbe*, II, 16.
567 Taberî, V, 378; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 36.
568 İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 36.
569 İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 36.

Hâni'nin tutuklandıktan sonra kendisine ne yapıldığı konusu farklı şekillerde anlatılmıştır. Bazı rivayetlere göre Hâni dövüldükten sonra çarşıya götürülerek idam edildi.[570] Başka rivayette ise Ubeydullah kendisine sopayla vurduktan sonra tutuklanmış; daha sonra da öldürülmüştür.[571] Bazı rivayetlere göre Hani hapsedilmiş; Müslim öldürüldükten sonra Künâse'ye[572] veya çarşıya[573] götürülerek orada idam edilmiştir. İbn Kesîr'in anlatımına göre Hâni'nin başı hayvan pazarında kesilmiş; daha sonra da Künâse'ye götürülerek cesedi orada -teşhir edilmek amacıyla- asılmıştır.[574]

Hâni öldürüldüğünde liderleri olduğu Murâdlılar'ın ve bu kabilenin mensup olduğu Kindeliler'in Ubeydullah'a karşı çıkmamaları ilginçtir. Hâni'nin mensup olduğu Murâd kabilesi, Güney Araplarından olup Mezhic birliğine bağlı bir kabiledir.[575] Mes'ûdî, onun bu sıralarda 4.000 zırhlı ve 8.000 piyade adama sahip olduğunu, Kinde'ye bağlı olan diğer kabilelerin de kendisine destek olması halinde bu sayının 30.000 zırhlıya ulaştığını söylemektedir.[576]

Hani hapsedildikten sonra Müslim isyan etti. Rivayete göre Müslim'in etrafında 18.000[577] veya 40.000[578] kişi toplanmıştı. İbn Abdirabbih'in belirttiğine göre Müslim'e 30.000'den fazla kişi biat etmiştir.[579] Bu rivayetlerde abartı olabileceği ihtimali üzerinde bi-

570 Dîneverî, s. 238; İbn Kuteybe, *İmâme*, II, 5.
571 Taberî, V, 391; İbn Abdirabbih, V, 120.
572 Taberî, V, 350; İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 352. Künâse, Kûfe'de bir mahalledir (Yâkût, IV, 481).
573 Taberî, V, 378-379; İbn Habîb, s. 480; Mes'ûdî, *Mürûc*, III, 69; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 36; İbn Hibbân, s. 557.
574 İbn Kesîr, VIII, 169. Lammens, Hâni'nin Müslim b. Akîl ile birlikte asıldığını söylemekteyse (Lammens, "Hânî", *İA*, V/1, 214) de bunu destekleyecek bir rivayete rastlamadık.
575 Vida, G. Levi Della, "Murad", *İA*, İstanbul 1993, VIII, 586.
576 Mes'ûdî, *Mürûc*, III, 69.
577 Mes'ûdî, *Mürûc*, III, 67.
578 Zehebî, *Siyer*, III, 307; İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 351; aynı mlf., *İsâbe*, II, 16.
579 İbn Abdirabbih, V, 119.

raz sonra duracağız. Ancak hemen şunu ifade edelim ki, bir başka rivayette, Müslim'in çağrısına icabet edenlerin 4.000 kişi oldukları söylenmektedir.[580] Nitekim ona 18.000 kişinin biat ettiği ve etrafında 4.000 adam bulunduğu da belirtilmiştir.[581] Böylece yukarıda zikrettiğimiz rivayetler birleştirilmiştir.

İbn Hibbân, Müslim'in 3.000 atlıyla Ubeydullah'ın üzerine harekete geçtiğini, saraya ulaştığında yanında 300 kişinin kaldığını, daha sonra bunların da onun etrafından dağıldığını ve yanında 10 kişi kaldığını söyler.[582]

Müslim, Abdurrahman b. Küreyz[583] el-Kindî'yi Kinde ve Rebî'a'nın,[584] Müslim b. Avsece'yi Mezhic ve Esed'in, Ebû Sümâme es-Seydâvî'yi[585] Temîm ve Hemdân'ın, Abbas b. Ca'de b. Hübeyre'yi Kureyşliler'in ve Ensârın[586] başına tayin ederek harekete geçti ve valilik sarayını kuşattı.[587]

Ubeydullah, bu sırada yanında bulunan Kûfe'nin ileri gelenlerinden ve askerlerinden 200 kadar adamıyla muhasaraya karşı koydu.[588] Ebû Mihnef'in naklettiği rivayete göre Ubeydullah'ın yanında 30 polis ve eşraf ile yakınlarından 20 kişi bulunuyordu.[589]

580 Taberî, V, 350; İbn Kesîr, VIII, 166.
581 İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 30; Muhammed el-Hudarî, *Muhâdarât Târîhi'l-Ümemi'l-İslâmiyye: ed-Devletu'l-Ümeviyye*, thk. Muhammed el-Osmanî, Beyrut 1406/1986, s.456.
582 İbn Hibbân, s. 556.
583 Azîr (Taberî, V, 369), Uzeyr (İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 30) veya Azîz (İsfahânî, *Makâtil*, s. 100) şeklinde de kaydedilmiştir.
584 İbnü'l-Esîr'e göre "Kindeliler'in başına"(*Kâmil*, IV, 30).
585 veya es-Sâidî (Taberî, V, 369; İsfahânî, *Makâtil*, s. 100; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 30).
586 veya "Medinelilerin başına"(İsfahânî, *Makâtil*, s. 100; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 30).
587 Dîneverî, s. 238; Taberî, V, 369; İsfahânî, *Makâtil*, s. 100; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 30.
588 Dîneverî, s. 238.
589 Taberî, V, 369. Ayrıca bk. İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 30; Muhammed Hudarî, *Muhâdarât*, s. 456.

Kûfe ileri gelenlerinin nasihat ve tehditleri üzerine Müslim'in etrafındakiler dağıldı.[590] Kûfelilere nasihat eden kimselerin Kesîr b. Şihâb[591] el-Hârisî, Muhammed b. el-Eş'as, el-Ka'kâ b. Şevr, Şebes b. Rib'î, Haccâr b. Ebcer, Şemir[592] b. Zi'l-Cevşen[593] oldukları ifade edilir. İlk konuşmayı yapan Kesîr b. Şihâb idi.[594] Kûfelileri isyandan vazgeçirmek için Yezîd'in gönderdiği orduların gelmekte olduğunu söyleyerek onları korkuttu.[595] Ubeydullah'ın bu manevrası sayesinde Kûfeli kadınlar ve erkekler, kardeşleriyle çocuklarına gelerek, emire karşı çıkmamalarını istemeye ve akrabalarını zorla oradan götürmeye başladılar.[596] Neticede yapılan telkinler, gerek Müslim'in ordusunda bulunanlar üzerinde, gerekse halk üzerinde önemli bir tesir bırakmış; Şam'dan gönderilecek orduya karşı konulamayacağı korkusu, Müslim'in, adamları tarafından terk edilmesine neden olmuştu.

Müslim'in ayaklanma teşebbüsünün sonuçsuz kaldığını belirttikten sonra ona destek olan askerlerin sayısı hakkında kısaca bilgi verelim: Yukarıda kendisine destek olan askerlerin sayısı ile ilgili verilen rakamlarda abartı olabileceğini söylemiştik. Bir rivayete göre Hâni'nin ölüm haberini duyan ve Ubeydullah'ın bulunduğu valilik binasına yaklaşık 400 kişiyle giden Müslim, oraya vardığında beraberinde yaklaşık 60 kişi kalmıştı.[597] Diğer kaynakların verdiği rakam ise bunun yarısıdır.[598] Mes'ûdî, akşam olduğunda Müslim'in

590 Ateş, "Hüseyin", *İA*, V/1, 636.
591 Taberî, V, 369; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 31.
592 Zi'l-Cevşen'in adı, Şurahbil b. el-A'ver b. Amr b. Muâviye olup Benû ed-Dibâb b. el-Kilâb'tandır (İbn Sa'd, VI, 46; İbn Kesîr, VIII, 193).
Bu kişinin adı kaynaklarımızda Şemir, Şimr ve Şemr şeklinde tespit edilmiştir. Biz Şemir şeklindeki kullanımı tercih ettik.
593 Dîneverî, s. 239; Taberî, V, 369; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 30.
594 Taberî, V, 370; İsfahânî, *Makâtil*, s. 101.
595 Taberî, V, 370.
596 Taberî, V, 371; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 31; İbn Kesîr, VIII, 166.
597 Zehebî, *Siyer*, III, 299.
598 Dîneverî, s. 239; İsfahânî, *Makâtil*, s. 102; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 31.

etrafında sadece 100 adam kaldığını söylemektedir.[599] Bir başka rivayete göre akşam namazı kılındığında İbn Akîl ile beraber sadece 30 kişi kalmıştı. Oradan ayrılarak Kinde kabilesinin bulunduğu yere geldiğinde beraberinde yalnız 10 kişi bulunuyordu. Kindeliler'in bölgesine girdiğinde yanında kalan son 10 kişi de ayrıldı ve tek başına kaldı. Beraberinde kendisine yolu veya sığınacağı bir evi gösteren hiç kimse kalmamıştı.[600] Kinde kabilesinin bölgesine geldiğinde beraberinde sadece üç kişinin kaldığı, bölgeden içeri girdiğinde ise yalnız başına kaldığı da ifade edilmektedir.[601]

Görüldüğü gibi yukarıda zikredilen rakamlarla bu rakamlar arasında çok büyük fark vardır. Herhalde yukarıdaki rakamlarda biraz abartı olsa gerektir. Peşine 40.000 kişiyi takan bir insanın, birkaç kişinin nasihatiyle bu gücü kaybetmiş olması bizce pek mantıklı görünmemektedir. Herhalde bunlardan bir kaç bini kendisini desteklerdi. Müslim'in etrafında kalan insanların parmakla sayılabilecek sayıya inmesi ve daha sonra bunların da kendisini terk etmeleri, bize Müslim'in adamlarının sayısının iddia edildiği kadar çok olmaması lazım geldiğini gösteriyor. Esasen Hâni'nin ani olarak tutuklanması, Müslim'in planlı bir isyan hareketi başlatamaması, onun bu kadar muazzam bir gücü hemen bir araya getiremeyeceğini göstermektedir. Tabii bu durum onun Kûfeliler tarafından desteklenmediği anlamına gelmez. Ancak onların bu destekleri Ferazdak'ın Hz. Hüseyin'e dediği gibi gönüllerinde kalmış; kılıçlarına yansımamıştır.

Bize göre Taberî'nin kitabında naklettiği rakamlar daha makul görünmektedir. Buna göre Müslim, 4.000 kişiyle harekete geçmiş; ancak Ubeydullah'ın yanında bulunan Kûfe ileri gelenlerinin, kabilelerinden

599 Mes'ûdî, *Mürûc*, III, 67.
600 Taberî, V, 371; İbn Kesîr, VIII, 166.
601 Mes'ûdî, *Mürûc*, III, 67.

olan kimselerle konuşup onları caydırmaları üzerine akşama doğru Müslim'in adamlarından 500 kişi kalmış; karanlık bastırınca bunlar da onu terk etmişlerdi.[602]

Dîneverî'nin rivayetinde verilen rakamlar, Taberî'nin zikrettiği rakamın yaklaşık % 10'u ise de Hâni'nin tutuklanması veya öldürülmesi haberinin duyulması ve Müslim'e, Kûfe'ye geldiğinde verilen destek, 4.000 kişilik bir kuvvetin toplanabileceğini göstermektedir. Ebû Mihnef'in naklettiği bir rivayete göre İbn Akîl ile beraber harekete geçen askerlerin sayısı 4.000 iken İbn Ziyâd'ın sarayına vardıklarında 300 kişi kalmıştı.[603]

Bütün bu rivayetler bize şunu göstermektedir ki, Müslim, harekete geçtiği zaman, gerek Hâni'nin gördüğü muamele yüzünden, gerekse Müslim'in çağrısıyla etrafında toplanan insanların sayısı birkaç bini bulmuş; ancak bu insanlar saraya geldiklerinde Müslim'i, Ubeydullah'a karşı koruyabilecek bir kimse bulamayacak derecede yalnız bırakmışlardı.

Ubeydullah'ın adamları çoğalmaya başlayınca Müslim, gece karanlığından istifade ederek kaçtı. Kindeliler'in yaşadığı bölgeye geldiğinde yanında sadece 10 kişi kalmıştı. Burada geri kalanlar da kendisini terk ettiler.[604]

Müslim, Kindeli[605] bir kadının evine iltica etti.[606] Kadın, onu evinin müstakil bir bölümüne aldı.[607] Bu arada Ubeydullah, saraydan

602 Taberî, V, 350.
603 Taberî, V, 369.
604 Taberî, V, 371; İsfahânî, *Makâtil*, s. 102.
605 Ümmü veled olan bu kadının adı Tav'a idi. Önceleri Eş'as'ın cariyesi olan Tav'a, Eş'as tarafından azad edilmiş; daha sonra da Üseyd el-Hadramî ile evlenmişti (Taberî, V, 371; İsfahânî, *Makâtil*, s. 102; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 31) Bir görüşe göre Eş'as b. Kays'ın Ümmü veledi idi (İbn Kesîr, VIII, 166).
606 Dîneverî, s. 239; Taberî, V, 371.
607 Taberî, V, 371.

çıkarak camiye gitmiş; orada yatsı namazını kıldıktan sonra bir konuşma yaparak Müslim'in teslim edilmesini istemiş ve onu saklayanın kanının heder edileceğini, onu ihbar edene diyetini vereceğini ilan etmişti.[608]

Bundan sonra Müslim'in Ubeydullah'ın eline nasıl geçtiği hususunda küçük de olsa farklılıklar arz eden rivayetlerle karşılaşıyoruz. Şimdi bu rivayetler üzerinde durmaya çalışalım:

1) Kinde kabilesine mensup olan bu kadının oğlu, Müslim'in ordusuna katılanlardandı. Kadın, durumdan şüphelenen oğluna Müslim'in evinde olduğunu, kimseye söylemeyeceğine dair yemin ettirerek bildirdi.[609] Yaşlı kadının oğlu, bir gün sonra Abdurrahman b. Muhammed b. el-Eş'as'a, Müslim'in kendi evlerinde olduğunu söyledi. Abdurrahman da bu sırada Ubeydullah'ın meclisinde oturan babasının yanına giderek Müslim'in yerini kendisine haber verdi. Oğlunun ne söylediğini soran Ubeydullah'a Muhammed b. el-Eş'as, Müslim'in kendi kabilesine mensup evlerden birinde saklı olduğunu açıkladı. Bunun üzerine Ubeydullah, gidip Müslim'i hemen getirmesini istedi.[610]

   Ubeydullah, İbnü'l-Eş'as ile birlikte Kayslı 60 veya 70 askerini Amr b. Ubeydullah b. el-Abbas es-Sülemî'nin komutasında gönderdi. Müslim, ölümden kurtuluş olmadığını anlayınca dışarı çıkarak onlarla çarpıştı. Muhammed b. el-Eş'as kendisine emân verdi. Daha sonra da Ubeydullah'a teslim edildi.[611]

   Dîneverî'nin anlatımına göre vali, Ubeyd b. Hureys'e, Kureyşli 100 adam göndermesini emretti. İbn Ziyâd'ın Müslim'e karşı

608 İbn Kesîr, VIII, 167.
609 Taberî, V, 371-372; İsfahânî, *Makâtil*, s. 102; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 32.
610 Taberî, V, 373; İsfahânî, *Makâtil*, s. 103; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 32; İbn Kesîr, VIII, 167.
611 Taberî, V, 373-374; İsfahânî, *Makâtil*, s. 104-105.

Kureyşli olmayan birisini, kabile ilişkilerinin zarar görmesinden korktuğu için göndermediği söylenmiştir.[612]

2) Bu hususla ilgili olarak zikredilen başka bir rivayet biraz farklıdır: Buna göre Muhammed b. el-Eş'as'ın mevlâsı olan kadının oğlu, durumu Muhammed'e bildirdi. Bunun üzerine Ubeydullah, Müslim'in üzerine askerler gönderdi. Müslim ile bu askerler arasında çarpışmalar oldu. Ancak Müslim'e Muhammed b. el-Eş'as tarafından emân verilince, Müslim teslim oldu. Muhammed, onu Ubeydullah'a götürdü ve boynu vuruldu.[613]

3) Müslim, tek başına kalınca sarayın yanından ayrılarak bir kadının evine sığındı. Muhammed b. el-Eş'as'ın mevlâsı olan oğlu durumu Muhammed'e bildirdi. Muhammed de Müslim'in yerini Ubeydullah'a haber verdi. Ubeydullah, Şurta[614] Müdürü Amr b. Hureys el-Mahzûmî'yi ona karşı görevlendirdi. Amr'ın yanında Abdurrahman b. Muhammed b. el-Eş'as vardı. Müslim, evde muhasara edilinceye kadar durumdan habersizdi. Olanları görünce kılıcıyla çıkıp onlarla dövüşmeğe başladı. Abdurrahman ona emân verdi. Bunun üzerine Müslim teslim oldu. Abdurrahman onu alıp Ubeydullah'a götürdü.[615]

4) Bir rivayete göre Müslim, Ubeydullah'ın askerleriyle girdiği çatışmada yaralanmıştı. Kindeliler'den birisinin evine sığındı. Muhammed b. el-Eş'as, Ubeydullah'ın yanında otururken bir adam gelerek Muhammed'e, Müslim'in yerini gizlice söyledi. Ubeydullah, adamın ne söylediğini sorunca Muhammed ona durumu anlattı. Bunun üzerine Ubeydullah, iki adamını gönde-

612 Dîneverî, s. 240.
613 Zehebî, *Siyer*, III, 308; İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 352.
614 Polis, Güvenlik.
615 İbn Kesîr, VIII, 167.

rerek Müslim'in yakalanmasını emretti. Adamlar gittiklerinde Müslim'i bir kadının evinde kanlarını yıkarken buldular. Onu Ubeydullah'a götürdüler; Ubeydullah da onu öldürttü.[616]

5) Müslim, Kinde kabilesinin bölgesinde yalnız kalınca, el-Eş'as b. Kays'ın mevlâsı olan bir kadının evine sığındı. Kadının oğlu, akşam eve geldiğinde Müslim'in evde olduğunu öğrenince Muhammed b. el-Eş'as'a giderek durumu kendisine anlattı. Muhammed b. el-Eş'as, olanları Ubeydullah'a bildirdi. O da yanına Abdullah b. el-Abbas es-Sülemî'yi 70 adamıyla beraber göndererek Müslim'i getirmesini istedi. Eve geldiklerinde Müslim onların üzerine hamle yaparak kendilerini evden çıkardı. İkinci kez onu ele geçirmek için teşebbüste bulundular; fakat yine Müslim'in bir hamlesiyle evden dışarı çıkmak zorunda kaldılar. Bunun üzerine Müslim'i yakalamaya gelenler dama çıkarak ona taş atmaya başladılar ve yaktıkları kamışı üzerine attılar. Gelenlerin kendisini öldürmeye kararlı olduklarını gören Müslim, dışarı çıkarak onlarla çarpıştı. Bu çarpışma sırasında Müslim, dudağından hafif bir yara aldı. Bunun üzerine Muhammed b. el-Eş'as ona emân vererek kendisini Ubeydullah'a götürdü. Ubeydullah, onunla konuştuktan sonra Müslim'in sarayın en yüksek yerine çıkarılarak öldürülmesini emretti. Böylece Müslim, sarayın yüksek yerine çıkarılarak kafası kesildi.[617]

6) Ebû Mihnef, Müslim b. Akîl'in Ubeydullah'a karşı kuvvet toplayıp valilik binasını muhasara altına aldığına dair herhangi bir bilgi vermeden, onun Hâni'nin öldürüldüğünü duyduktan sonra Hâni'nin evinden ayrıldığını, Kûfe sokaklarında dolaştığını,

616 Taberî, V, 391-392.
617 Mes'ûdî, *Mürûc*, III, 67-69.

bu şekilde Kûfe'den çıkarak Hîre'ye kadar gittiğini ve burada bir kadının evinin kapısında durduğunu, kadına kendisini tanıtması üzerine içeri alındığını belirtir. Gece olunca Müslim, kadının evinden çıkıp gitmek isterken Ubeydullah'ın komutanlarından birisi olan kadının oğlu gelmiş ve Müslim'in evden ayrılması mümkün olmamıştı. Adam, annesinin odaya sık sık girip çıktığını görünce işin mahiyetini kendisine sormuş; annesi önce Müslim'in evlerinde olduğunu söylemek istememişse de oğlunun çok ısrar etmesi üzerine kendisine yemin ettirerek durumu ona anlatmıştır. Sabah olunca da kadının oğlu İbn Ziyâd'a giderek Müslim'in evlerinde olduğunu bildirmiş; bunun üzerine İbn Ziyâd kendisini mükâfatlandırmıştır. Daha sonra Muhammed b. el-Eş'as'ı çağıran İbn Ziyâd, ona 500 asker vererek Müslim'i ölü veya diri getirmesini istedi. Müslim, askerlerin geldiğini öğrenince kılıcını kuşandı ve zırhını giydi. Sonra çıkarak onlarla savaştı. Onlardan 180 kişi öldürdü; diğerlerini de püskürttü. İbnü'l-Eş'as, Müslim'in şecaatini görünce İbn Ziyâd'dan yardım kuvvetleri göndermesini istedi. Bunun üzerine İbn Ziyâd 500 kişilik bir atlı birliğini yardıma gönderdi. Müslim, bunlarla da savaştı. İbnü'l-Eş'as, Müslim'in kendilerinden pek çok kimseyi öldürdüğünü haber vererek tekrar yardım kuvvetleri istedi. İbn Ziyâd, İbnü'l-Eş'as'ı bir kişinin onlardan nasıl bu kadar insanı öldürebildiğini sorarak tenkit etti; ancak İbnü'l-Eş'as, kendisini savunan bir mektup gönderince 500 kişilik bir yardım kuvveti daha gönderdi. Ayrıca Müslim'e emân vermesini, yoksa son ferde kadar onları öldüreceğini bildirdi. Bunun üzerine Müslim'e emân verdiklerini söylediler. Fakat Müslim, emânı kabul etmedi ve onlara

karşı çıkarak kendileriyle savaştı. Bundan sonra İbnü'l-Eş'as'ın askerleri, dama çıkarak evi ateşe vermeye başladılar. Müslim, yine onlarla savaşmaya devam etti ve pek çok kimseyi öldürdü. Onlardan birisi Müslim'e bir tuzak kurmayı önerdi. Böylece yola bir çukur kazılacak; üstü örtülerek Müslim'in içine düşmesi sağlanacaktı. Çukur açıldıktan sonra onun üzerine hamle yaptılar; o da onlara hamle yaptı ve çukura düştü. Böylece onu esir ederek saraya götürdüler.[618]

Özetleyerek verdiğimiz bu rivayet için yorum yapmaya gerek yoksa da şunu soramadan geçemeyeceğiz: Kûfe'ye giderken, yolda rehberlerinin susuzluktan ölmesini kötüye yorarak Hz. Hüseyin'den, görevden affedilmesini istediği söylenen mütereddit Müslim'in, tek başına Kûfe'den gelen askerleri, iki kez yardım isteyecek kadar zorladığına, dahası onlardan yüzlerce kişiyi öldürdüğüne inanmak mümkün mü?

7) Müslim'in saklandığı yer, bir gün sonra el-Eş'as b. Kays tarafından Ubeydullah'a ihbar edildi. Müslim yakalanarak öldürüldü.[619] Ancak el-Eş'as'ın bu sıralar hayatta olmadığını söylemek icap eder. Çünkü el-Eş'as, Hz. Ali'nin vefatından 40 gün sonra yahut bazı kaynaklara göre 41 (662) veya 42 (663) yılında vefat etmişti.[620] el-Eş'as'ın adının burada geçmesi muhtemelen sehiv sonucu olmuştur.

8) Bir anlatıma göre Müslim, bir kadına sığındı; kadının oğlu Ubeydullah'a giderek Müslim'in annesinin evinde olduğunu haber verdi. Ubeydullah, Müslim'i yakalamak için Muham-

618 Ebû Mihnef, s. 20-22.
619 Ateş, "Hüseyin", *İA*, V/1, 636.
620 Çubukçu, A., "Eş'as b. Kays", *DİA*, İstanbul 1995, XI, 456. Ayrıca bk. Reckendorf, "Eş'as", *İA*, IV, 393-394.

med b. el-Eş'as b. Kays'ı, Kayslı 60 kişinin başında gönderdi. Önce Müslim'le aralarında çarpışmalar meydana gelmişse de Müslim'e emân verilerek Ubeydullah'a götürüldü.[621]

9) Bazı rivayetlerde Hâni öldürüldükten sonra Müslim'i getirmek için bir birlik gönderilmiş; böylece Müslim yakalanarak İbn Ziyâd'a götürülmüştür.[622] Bu anlatımda Müslim'in evine sığındığı kadın hakkında bilgi yoktur. Ancak söz konusu rivayette bir eksiklik olması muhtemeldir. Zaten bu kaynaklar olayın teferruatı üzerinde durmamıştır.

Görüldüğü gibi bu rivayetlerde Müslim, el-Eş'as b. Kays'ın evladının içinde bulunduğu bazı kimseler tarafından Ubeydullah'a ihbar edilmiştir. Öte yandan Ubeydullah, bir taraftan halkı Müslim'in gizlendiği yeri bildirmeleri için tehdit etmiş; diğer taraftan Müslim'in kaldığı yeri bildirene ödül verileceğini duyurmuştur. Bunun üzerine Müslim'in gizlendiği evin sahibesinin oğlu, ödülü almak için Müslim'in yerini ihbar etmiştir.[623]

Rivayete göre Müslim öldürülmeden önce Vali Ubeydullah'ın izin vermesiyle Ömer b. Sa'd b. Ebî Vakkâs'a bazı vasiyetlerde bulundu. Bunlar arasında 1.000 dirhemlik bir borcunun ödenmesi, cesedine müsle yapılmaması için cesedinin İbn Ziyâd'dan talep edilmesi, Hüseyin'in durumdan haberdar edilmesi ve ona Kûfelilere güvenmemesinin bildirilmesi vardır.[624] Ömer b. Sa'd, Müslim'in vasiyetini İbn Ziyâd'a bildirmiş; o da borcunun ödenmesi ve Hüseyin'e haber ve-

621 İbn Hibbân, s. 557.
622 İbn Kuteybe, *İmâme*, II, 5.
623 Yazdî, Muhammed, *İmam Hüseyn(a)'in Misyonu*, çev. N. Çaylak, Ankara 1991, s. 144.
624 Dîneverî, s. 241. Ayrıca bk. İsfahânî, *Makâtil*, s. 106-107. Başka bir rivayete göre Müslim'in borcu 700 dirhem olarak zikredilmiştir (Taberî, V, 376; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 34; İbn Kesîr, VIII, 169).

rilmesi meselesinde Ömer b. Sa'd'ı muhayyer bırakmıştır.[625] Ancak Müslim'in cesedi hususundaki talebinin Ubeydullah tarafından uygun görülüp görülmediği meselesinde birbirine zıt iki görüş vardır.[626] Bazı kaynaklarda Müslim'in cesedinin astırıldığı belirtilmektedir. Bu da herhalde Kûfelilere korku verme amacını taşıyordu.

Daha önce pek çok hususta olduğu gibi vasiyet meselesinde de Ebû Mihnef'e nispet edilen elimizdeki eserde, farklı bir anlatım bulunmaktadır. Buna göre Müslim, öldürülmeden önce vasiyette bulunacağı bir Kureyşli istemiş ve ona vasiyet olarak kelime-i şehadeti, 1.000 dirhemlik borcunun ödenmesi için zırhının satılmasını ve Hüseyin'in gelmemesi için kendisine haber gönderilmesini bildirmiştir. Burada Ömer b. Sa'd'ın son talep için verdiği cevaba dikkat çekmek istiyoruz. Güya Ömer, Hüseyin'in Kûfe'ye gelmesi gerektiğini ve kendisine ölümü tatturacaklarını söylemiştir.[627]

Müslim'in, Kûfe'ye gelmemesi için Hüseyin'e haber gönderilmesini Muhammed b. el-Eş'as'tan istediği de gelen rivayetler arasındadır. Bu rivayetlere göre Muhammed, bunu yapacağını söyledi. Müslim'e verdiği emânı yerine getirmeyen (veya getiremeyen)[628] Muhammed b. el-Eş'as, herhalde böylece suçunu hafifletmiş oluyordu. Muhammed, İyâs b. el-İsl et-Tâî ile Hüseyin'e bir mektup gönderdi. İyâs, Hüseyin'le Zübâle'de[629] karşılaştı ve kendisine mektubu verdi.[630]

625 Taberî, V, 377.
626 İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 34.
627 Ebû Mihnef, s. 22-23.
628 Nitekim kaynaklarımızda Muhammed'in Müslim'e emân verdiğini Ubeydullah'a bildirdiği, ancak Ubeydullah'ın onu azarladığı ve kendisini emân vermek için değil, Müslim'i tutuklayıp getirmek için gönderdiğini söylediği ifade edilmektedir (İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 34).
629 Zübâle, Mekke- Kûfe yolunda bir menzil olup mâmur bir köydür (Yâkût, III, 129).
630 Taberî, V, 374-375. Krş. İbn Kesîr, VIII, 171.

Daha önce Müslim'e, Hüseyin adına 18.000 kişi Hâni b. Urve'nin evinde biat ettiği zaman Müslim, kendisine bir mektup yazarak hemen gelmesini istemişti.[631]

Kanaatimizce Müslim'in bazı isteklerini Ömer'e ve Muhammed'e ilettiğine dair nakledilen iki rivayet de birbirine aykırı değildir. Çünkü Müslim, Hz. Hüseyin'e haber göndermeyi hem Muhammed b. el-Eş'as'tan hem de Ömer b. Sa'd'dan istemiş olabilir. Ancak farklı olarak Ömer'den borcunun ödenmesini de talep etmiş olması mümkündür.

Müslim'in Ubeydullah ile yaptığı görüşmede ikisinin de birbirlerine ağır sözler söyledikleri rivayet edilmektedir.[632] İşte bunun üzerine Ubeydullah, Müslim'e onu daha önce kimsenin öldürülmediği bir şekilde öldüreceğini söyledi.[633]

Daha sonra Müslim, sarayın damına çıkarıldı ve kapıda beklesen halkın göreceği şekilde kafası kesilerek idam edildi.[634] Arkasından cesedi aşağıya atıldı.[635] Müslim'in infazı Bükeyr b. Humrân tarafından yapıldı.[636]

Maktulün kesik başı Yezîd'e gönderilerek durumdan haberdar edildi.[637] Bir rivayete göre Müslim'in başı kendisinden sonra öldürülen Hâni'nin başıyla birlikte Yezîd'e gönderilmiş;[638] cesetleri

631 Taberî, V, 375.
632 Bk. İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 35; İbn Kesîr, VIII, 168.
633 Ubeydullah, Müslim'e şöyle demişti: "Daha önce Müslümanların arasında hiç kimsenin öldürülmediği bir ölüm şekliyle seni öldürmesem Allah beni öldürsün!" (İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 35).
634 Dîneverî, s. 241; Taberî, V, 378; İsfahânî, *Makâtil*, s. 107; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 35.
635 Taberî, V, 350, 378; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 35.
636 İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 35; İbn Kesîr, VIII, 169; İbn Hibbân, s. 557.
637 Dîneverî, s. 242.
638 Ebû Mihnef, s. 24; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 36; İbn Hibbân, s. 557; Muhsin el-Emîn, I, 593.

Kûfe'de asılarak teşhir edilmiştir.[639] Anlatıma göre Müslim'in cesedi, Ubeydullah'ın emriyle asıldı. O, Hâşimoğullarından cesedi asılan ve başı Şam'a gönderilen ilk kimsedir.[640] Onun cesedinin ayağından sürüklenerek Kûfe sokaklarında dolaştırıldığı da nakledilir.[641]

Müslim ve Hâni'nin başlarının Şam şehrinin kapısına asılarak teşhir edildiği de söylenmektedir.[642]

Bazı rivayetlere göre onlarla birlikte başkaları da öldürülmüş; onların da başları Müslim ve Hâni'nin başlarıyla beraber Yezîd'e gönderilmiştir.[643] Nitekim Müslim ve Hâni'nin idam edilmesinden sonra, Müslim'in başarılı olmasını isteyen Abdüla'lâ el-Kelbî ve Umâre b. Salhab el-Ezdî'nin idam edildiği rivayet edilmiştir.[644]

Söylendiğine göre Yezîd, Ubeydullah'ın hareket tarzını beğendi; ancak bizzat kendisine silah çekmeyen bir kimseyi öldürmemesini de tembih etti.[645]

Bir rivayete göre Müslim, 3 Zilhicce 60 (4 Eylül 680) Salı günü öldürüldü.[646] Ancak Mes'ûdî'nin zikrettiği ayaklanma tarihi farklıdır. Ona göre Müslim'in Kûfe'de ortaya çıkışı 8 Zilhicce 60 (9 Eylül 680) Salı günü olmuştur. Ayrıca 9 Zilhicce'de (10 Eylül) hurûc ettiğinin söylendiğini de ifade etmektedir.[647] İbn Kesîr, Müslim'in 8 Zilhicce (9 Eylül) günü ayaklandığını, 9 Zilhicce (10 Eylül) günü öldürüldüğünü söylemektedir.[648] Bu rivayetlere göre Müslim'in 3 Zilhicce'de (4 Eylül) öldürülmüş olması mümkün değildir.

639 Muhsin el-Emîn, I, 593.
640 Mes'ûdî, *Mürûc*, III, 70.
641 Ya'kûbî, II, 243.
642 İbn A'sem, V, 108.
643 İbn Kesîr, VIII, 170.
644 Taberî, V, 379.
645 Wellhausen, *Muhalefet Partileri*, s. 103.
646 Dîneverî, s. 242.
647 Mes'ûdî, *Mürûc*, III, 70. Ayrıca bk. İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 36.
648 İbn Kesîr, VIII, 171.

Yukarıda bahsettiğimiz gibi bazı rivayetlere göre Hâni, Müslim'in öldürülmesinden sonra öldürülmüştür. Bu rivayet bize daha makul görünmektedir. Çünkü Ubeydullah, Müslim hayattayken Hâni'yi öldürseydi, onun akrabalarının düşmanlığını kazanır ve bir anda hem Müslim'in taraftarlarıyla, hem de bir kısmı Müslim'i destekleyen Hâni'nin akrabalarıyla uğraşmak zorunda kalırdı. Fakat Müslim'in öldürülmesinden sonra, Ubeydullah açısından Hâni'nin öldürülmesi için uygun bir ortam doğmuştu. Zaten Müslim'in öldürülmesi halkın kuvve-i maneviyesini yıkmıştı.

Görüldüğü gibi Müslim b. Akîl, Kûfe'ye geldiği sıralar halk tarafından büyük bir ilgiyle karşılanmış; ancak daha sonraki gelişmeler halkın onu yalnız bırakmasına neden olmuştur. Bu durum, Kûfelilerin Hz. Hüseyin'e vadettikleri desteklerinde samimi olmadıkları veya -iyimser bir yaklaşımla- onu desteklemek istedikleri halde hareketleri planlı olmadığı için kısa sürede dağıldıklarını göstermektedir. Diğer taraftan İbn Ziyâd'ın baskıları da kitleleri etkilemiş olabilir. Yine de Müslim'in harekete geçişi sırasında sağlanan üstünlüğün ve desteğin devam etmemesi, Ubeydullah'ın diplomatik çabalarıyla Müslim'in ordusunun dağıtılması, bize askerlerin samimi duygular taşımadıklarını gösterir. İleride görüleceği gibi Hz. Hüseyin'e davet mektupları yazan kimselerin ona karşı savaşmaya gelen orduda yer almaları, Hz. Hüseyin'i de şaşırtmıştı.

c. Hz. Hüseyin'in Kûfe'ye Gidişi

Hz. Hüseyin, Müslim'den aldığı haberlere güvenerek Kûfe'ye hareket etti. Konuya, Hz. Hüseyin'in Kûfe dışında başka seçenekleri neden değerlendirmediği sorusunu cevaplandırarak başlamak uygun olacaktır. Hz. Hüseyin'in Yezîd tarafından öldürüleceğini an-

ladığı için Kûfe'ye gittiği söylenmişse[649] de bu görüşün rivayetlerle temellendirilmesi mümkün değildir. İbn A'sem, Hz. Hüseyin'in Kûfe'den gelen birisinin Müslim ve Hâni'nin öldürüldüklerini bildirdikten sonra harekete geçtiğini söylemektedir.[650] Ancak ileride de görüleceği üzere Müslim'in ölüm haberi Hz. Hüseyin'e yolda iken ulaşmıştı. Kaldı ki, Müslim ve Hâni'nin ölüm haberini almış olması halinde Hz. Hüseyin'in hazırlık yapmadan bir avuç insanla yola çıktığını kabul etmek zordur.

İbn Abbas, Hz. Hüseyin'e Kûfe yerine Yemen'i tercih etmesini tavsiye etmiş; fakat o, bu teklifi kabul etmemişti. Hemen belirtmek gerekir ki, Hz. Hüseyin'in Kûfe'ye gidişi ve ondan sonra meydana gelen olayları değerlendiren bir kimsenin "Hz. Hüseyin Kûfe yerine başka bir yere gitseydi öldürülmezdi." şeklinde bir tezi ispat etmesi imkânsızdır. Çünkü hiç kimse, onun gitmesi muhtemel başka bir yere gittiğinde benzer bir durumla karşılaşmayacağını bilemez.

Bu husus bir tarafa, Hz. Hüseyin'in Kûfe'ye gitmesi, babasının hilafete geldikten hemen sonra Kûfe'ye yönelmesi, Emevîler döneminde Kûfe'de ortaya çıkan muhalefet hareketleri ve ayaklanmalar, Abbasoğullarının orayı hareketlerinin önemli bir merkezi olarak kullanmalarının sebepleriyle benzerlik arz etmekteydi. Kûfe, Emevî iktidarının önemli muhalefet merkezlerinden birisiydi ve bu muhaliflerin önemli bir kısmı ehl-i beyt taraftarıydı. Bu durum Hz. Hüseyin için ilk akla gelebilecek yerin Kûfe olduğunu gösterir. Kûfe dışındaki yerlerde ona destek verecek önemli bir siyasî ve askerî potansiyel yoktu. Denebilir ki, Mekke de bu özelliği taşımıyordu. Çünkü fetih hareketlerinden sonra Irak bölgesi, Araplar'ın göç ettikleri en önemli merkezlerden birisiydi. Burası -daha sonraları- ilmin merkezi

649 Ateş, "Hüseyin", *İA*, V/1, 636.
650 İbn A'sem, V, 110.

olduğu gibi siyasetin de merkeziydi. Şam bölgesi, Emevîler'e olan sadakatini Abbasîler döneminde bile kısmen korumuştur. Yemen ve Mısır ise Irak bölgesine nispetle daha sakin yerlerdi. Bu dönemde Şiîler'in buralarda fazla varlık göstermedikleri söylenebilir. Hicaz bölgesinin de uygun bir merkez olmadığı Abdullah b. ez-Zübeyr'in hareketinde ortaya çıkmıştır.

Bir diğer önemli neden de Hz. Hüseyin'e gönderilen davet mektuplarıydı. Bu mektuplarda kendisine açık destek verileceği, 100.000 insanın kılıçlarını çekmiş onu bekledikleri bildirilmişti. İşte Hz. Hüseyin, bu durumu değerlendirmek istemişti. Hz. Hüseyin, inzivaya çekilmeyi düşünmediğine göre ona siyasî destek vadeden Kûfelilerin yanına gitmek istemesi makul görünmektedir.

***

Hz. Hüseyin Kûfe'ye hareket etmeden önce, bu sıralar Mekke'de bulunan bazı kimseler kendisine fikirlerini bildirdiler. Hz. Hüseyin'in Kûfe'ye gitmesi hususunda görüş beyan edenlerden kısaca bahsetmeye çalışacağız.

1) Abdullah b. Abbas'ın Nasihatleri

Yukarıda da zikredildiği gibi Abdullah b. Abbas, Hz. Hüseyin Mekke'ye gittiği sıralar Medine'ye geri dönmüştü. İbn A'sem'in rivayetine göre İbn Abbas, Hz. Hüseyin'in Irak'a gitmek istediği sıralar tekrar Mekke'ye geldi.[651]

Hz. Hüseyin'e nasihat edenler arasında İbn Abbas'ın adı en çok geçenlerdendir. O, Kûfelilere güvenilemeyeceğini söylemiş; daha önce babasına ve kardeşi Hasan'a yaptıkları ihaneti hatırlatmıştı.[652] Ayrıca

651 İbn A'sem, V, 111.
652 Dîneverî, s. 243, 244; Mes'ûdî, *Mürûc*, III, 65. Ayrıca bk. Ebû Mihnef, s. 25; Taberî, V,383; İsfahânî, *Makâtil*, s. 109.

Müslim'in idareyi tamamen ele geçirmesinden sonra Kûfe'ye gitmesini veya Kûfe yerine Yemen'i tercih etmesini[653] ve Kûfe'deki taraftarlarına oradaki valiyi şehirden çıkarmalarını yazmasını, eğer bunu yapabilirlerse ve orada kendisine düşmanlık yapacak kimse kalmazsa onların yanına gitmesini tavsiye etti.[654] İbn Abbas, hiç olmazsa aile efradını beraberinde götürmemesini söyledi. Ancak Hüseyin, onun bu nasihatini de dinlemedi.[655] Hz. Hüseyin'in aile efradını Hicaz'da bırakmamasının isabetli olduğunu düşünenler de vardır. Zira otoriteye karşı çıkıp Irak'a gitmesinden dolayı Yezîd'in onları muaheze etmesinden emin olamazdı.[656]

Bazı rivayetlere göre İbn Abbas, nasihatlerini tutmayan Hüseyin'e Hicaz'ı boşaltarak ona terk etmek suretiyle İbnü'z-Zübeyr'i memnun ettiğini de hatırlatmıştır.[657] Rivayetlere göre Hz. Hüseyin'in İbn Abbas'a verdiği cevaplardan birisi, "Şöyle şöyle bir yerde öldürülmem, benim için Mekke'de öldürülmekten daha sevimlidir." şeklindedir.[658]

Hz. Hüseyin, kendisini dinlemeyince İbn Abbas, İbnü'z-Zübeyr'e giderek "Gözün aydın, ey İbnü'z-Zübeyr!" demiştir.[659] Mes'ûdî'nin rivayetine göre İbn Abbas, Hz. Hüseyin'e İbn Ziyâd'ın, Mekke'den çıktığını duyduğunda Kûfelileri ona karşı savaşa çağıracağından ve Kûfelilerin ona düşman olacaklarından da bahsetmektedir.[660] Burada

653 Dîneverî, s. 243, 244; Taberî, V,383; Mes'ûdî, *Mürûc*, III, 64; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 39.
654 Mes'ûdî, *Mürûc*, III, 64. Krş. İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 38-39; İbn Kesîr, VIII, 173.
655 Dîneverî, s. 244; Taberî, V,384; İbn A'sem, V, 114; Mes'ûdî, *Mürûc*, III, 65; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 39; İsfahânî, *Makâtil*, s. 109.
656 Tâhâ Hüseyn, s. 239.
657 Taberî, V,384; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 39.
658 İbn Kesîr, VIII, 172.
659 Mes'ûdî, *Mürûc*, III, 65; İbn A'sem, V, 115; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 39; İbn Kesîr, VIII, 173.
660 Mes'ûdî, *Mürûc*, III, 65.

İbn Ziyâd'ın adının geçmesi dikkat çekmektedir. Bize öyle geliyor ki, İbn Ziyâd'ın Kûfe'ye vali olarak atanmış olması, daha Hz. Hüseyin tarafından bilinmemektedir. Nitekim Mes'ûdî, Hz. Hüseyin'in Kûfe'ye gitme kararını verdiğinden ve gitmemesi için bazı kimselerin kendisine nasihat ettiklerinden bahsettikten sonra, durumu Yezîd'in haber aldığını ve İbn Ziyâd'a, kendisini Kûfe'ye vali olarak atadığını yazdığından bahseder.[661]

İbn Abbas'ın Hz. Hüseyin'in hurûcuna karşı olmasının altında belki de kısmen Yezîd'le olan ilişkisi yatmaktadır. Yezîd, Hz. Hüseyin'in Mekke'ye gittiğini duyduktan sonra İbn Abbas'a bir mektup göndererek, Iraklıların Hüseyin'e geldiklerine ve hilafet için kendisine teklifte bulunduklarına dair duyumlarını bildirdi; böyle bir şey yaptığı takdirde akrabalık bağlarını koparmış olacağını ve onu bölücülük yapmaktan engellemesini istedi.[662] İbn Abbas da Yezîd'e, Hüseyin'in hoşlanmadığı bir şeyden dolayı hurûc etmemesini temenni ettiğini bildirdi ve ona nasihati terk etmeyeceğini yazdı.[663]

2) Abdullah b. Cafer'in Nasihatleri

Hz. Hüseyin'in amcaoğlu Abdullah b. Cafer de Hüseyin'e Irak'a gitmemesi hususunda nasihat etmiş; ancak Hüseyin, diğer nasihat edenleri dinlemediği gibi onu da dinlememiştir.[664]

İbn A'sem, Hüseyin'in Irak'a gideceği haberinin Medine'ye ulaştığını ve Abdullah b. Cafer'in ona bir mektup yazarak bu kararından vazgeçmesini istediğini belirtir.[665] Bu mektupta Abdullah, Hüseyin için Yezîd'den ve Ümeyyeoğullarından emân alacağını da yazmıştır.

661 Mes'ûdî, *Mürûc*, III, 66.
662 İbn Manzûr, VII, 141.
663 İbn Manzûr, VII, 142.
664 Zehebî, *Siyer*, III, 297.
665 İbn A'sem, V, 115-116.

Fakat Hüseyin, Peygamber'i (s) rüyasında gördüğünü ve kendisine emrettiği şeyi lehinde de aleyhinde de olsa yapacağını belirtmiştir.[666] İleride görüleceği gibi Abdullah b. Cafer, Mekke valisinden emân almak için teşebbüste bulunmuş; ancak bu çaba Hz. Hüseyin tarafından reddedilmiştir. Daha sonra zikredeceğimiz bu rivayetlere göre Abdullah, bu sırada Mekke'de bulunmaktadır.

3) Abdullah b. ez-Zübeyr'in Nasihatleri

Hz. Hüseyin'e nasihat edenlerden biri Abdullah b. ez-Zübeyr'dir. Bazı rivayetlere göre İbnü'z-Zübeyr, Hicaz bölgesinde yani Mekke'de serbest kalabilmek için onu isyana teşvik etti.[667] Güya İbnü'z-Zübeyr'e, Hüseyin'in Hicaz'daki saygınlığından daha ağır gelen bir şey yoktu.[668] Başka rivayete göre İbnü'z-Zübeyr'e Hüseyin'in Mekke'den gidişinden daha sevimli bir şey yoktu.[669] Bir görüşe göre bu amaçla Hüseyin'e, "Eğer benim orada senin gibi adamlarım olsaydı hiç durmazdım." dedi. Hüseyin'in kendisini itham etmesinden korktuğu için de sözlerine, "Eğer burada kalır da bizi ve Hicazlıları sana biate davet edersen sana icabet eder, tâbi oluruz. Sen bunda Yezîd'den ve Yezîd'in babasından daha çok hak sahibisin." şeklinde devam etmiştir.[670]

İbn Kesîr'in naklettiği bir rivayete göre Hz. Hüseyin, Abdullah b. ez-Zübeyr ile görüşmesinin ardından Abdullah'ın, onun hurûcundan sonra meydanın kendisine kalmasını istediğinden bahsetmektedir.[671] Abdullah b. ez-Zübeyr'in Hz. Hüseyin'in taraftarları da dâhil olmak üzere Kûfelilere güvenilemeyeceğini, bir görüş etrafında bir-

666 İbn A'sem, V, 116.
667 İsfahânî, *Makâtil*, s. 109; Ateş, "Hüseyin", *İA*, V/1, 636.
668 İsfahânî, *Makâtil*, s. 109. Krş. Mes'ûdî, *Mürûc*, III, 65.
669 Mes'ûdî, *Mürûc*, III, 65.
670 Mes'ûdî, *Mürûc*, III, 65. Ayrıca bk. Belâzürî, *Ensâb*, IV/2, 14; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 38; Şeblencî, s. 141.
671 İbn Kesîr, VIII, 173. Ayrıca bk. Belâzürî, *Ensâb*, IV/2, 14.

leşemeyeceklerini, bundan dolayı hep yenildiklerini, Ümeyyeoğullarının idarecilerinden ve onların taraftarlarından korktuklarını ve onların mallarına tamah ettiklerini biliyordu.[672] Onun amacı Hicaz bölgesinde saygın olan Hz. Hüseyin'in oradan ayrılıp bölgeyi kendisine terk etmesiydi.[673]

Ancak bu yaklaşıma katılamadığımızı belirtmek isteriz. Nitekim başka bir rivayette İbnü'z-Zübeyr, "Nereye gidiyorsun? Babanı öldüren ve kardeşini yaralayan bir kavmin yanına mı?" diyerek kendisini vazgeçirmek istemiş; ancak Hz. Hüseyin, "Öldürülmem, benim için Mekke'nin hürmetinin ihlal edilmesinden daha sevimlidir." diye cevap vermiştir.[674] Gerçi İbnü'z-Zübeyr'in bahsettiğimiz sözleri İbn Abbas'a nispet edilen sözlere benzemektedir; ancak Dîneverî'nin rivayeti de bunu destekler mahiyettedir. Buna göre İbnü'z-Zübeyr, Hz. Hüseyin'e güçleninceye ve idareyi ele geçirinceye kadar Mekke'de kalmasının daha uygun olacağını söylemiş ve ona destek vereceğini ifade etmiştir.[675] Yine Taberî'nin Ebû Mihnef'ten naklettiği bir rivayette İbnü'z-Zübeyr, Hz. Hüseyin'e Mekke'de kalması halinde kendisine yardımcı olacağını ve biat edeceğini söylemektedir.[676]

Yukarıda zikredilen rivayetlere rağmen, Abdullah b. ez-Zübeyr'in Hz. Hüseyin'e, Kûfe'ye gitme fikrinde destek olması, art niyet taşımayan samimi bir görüş olarak kabul edilmelidir. Çünkü Hz. Hüse-

672 Muhammed Rızâ, s. 86.
673 Muhammed Rızâ, s. 86.
674 Zehebî, *Siyer*, III, 293. Benzer rivayetler için bk. Taberî, V, 384-385.
675 Dîneverî, s. 244. Ayrıca bk. İbn Kesîr, VIII, 179.
676 Taberî, V, 384. İbn Kesîr, İbnü'z-Zübeyr ile Hz. Hüseyin arasında geçen konuşmayı bazı küçük farklılıklarla ez-Zübeyr b. Bekkâr'dan, amcası Mus'ab b. Abdullah, Hişâm'dan işiten birisinden, Hişâm b. Yûsuf, Ma'mer kanalıyla naklettikten sonra, Hişâm'ın Ma'mer'e bunu anlatan adamı sorduğunu, onun sika olduğunu ifade ettiğini söylemiştir. Ayrıca ez-Zübeyr, amcasının "Bazıları, bu sözleri İbn Abbas'ın söylediğini zannetmektedirler." dediğini söyler (İbn Kesîr, VIII, 174).

yin, Müslim'in kendisine gönderdiği mektuptan ve Kûfe'deki desteğinden bahsetmiş; o da Hüseyin'in Kûfe'ye giderek ayaklanmasını desteklemiş ve kendisinin böyle destekçileri olması halinde tereddüt etmeden harekete geçeceğini söylemiştir.[677]

Abdullah b. ez-Zübeyr bu sözleri söylemişse, Hz. Hüseyin'in gitmesine muhalefet edenler gibi o da kanaatini ve bir anlamda temennisini ifade etmiştir. Elbette Hz. Hüseyin'in Kûfe'ye gitmesine destek olanlar da, karşı çıkanlar da olabilecekler hakkında tahminlerini ifade etmekten öte bir şey söylemiyorlardı. Yani ne İbnü'z-Zübeyr hadiselerin sonunda Hüseyin'in öldürüleceğini biliyordu; ne de İbn Abbas... Doğal olarak gelişmeler ve kişilerin bilgileri çerçevesinde farklı değerlendirmeler yapılmış; farklı görüşler ileri sürülmüştür. Kaldı ki, İbnü'z-Zübeyr, Yezîd'in muhalifleri arasında en katı olanıydı. Muâviye, oğlu için biat istediği zaman da en sert muhalefeti yapmıştı. Öte yandan Hz. Hüseyin'in vefatından sonra Yezîd'e karşı ayaklanmış ve kendisine biat edilmişti. Üstelik ne Mekke muhasarasından sonra Husayn b. Nümeyr (Temîm)'in[678] kendisini Şam'a

677 İsfahânî, *Makâtil*, s. 109; İbn Kesîr, VIII, 172.
678 İleride Husayn b. Nümeyr adı, Hz. Hüseyin'in öldürülmesi hâdisesinde de sık sık geçecektir. Bazı rivayetlerde bu şahsın adı Husayn b. Temîm şeklinde geçmektedir. Wellhausen, Suriyeli Husayn b. Nümeyr es-Sekûnî'nin Kûfeli Husayn b. Temîm et-Temîmî ile karıştırıldığını söylemektedir. Ona göre bu yüzden birincisinin günah kefesi daha da ağırlaştırılmıştır (Wellhausen, *Arap Devleti*, s. 75, 1. dipnot). İbn Asâkir, Husayn b. Nümeyr'in Muâviye ile beraber Sıffîn savaşına katıldığını, Yezîd'in Medine'ye gönderdiği ordunun içinde bulunduğunu, Mekke'ye giderken ordu komutanı Müslim b. Ukbe'nin ölmesi üzerine orduya komuta ettiğini nakletmektedir. H. 66 veya 67'de Husayn b. Nümeyr, Ubeydullah b. Ziyâd ve başka kimselerle beraber İbrahim b. el-Eşter tarafından öldürülmüştür (İbn Manzûr, VII, 190-182; Husayn hakkında bilgi için ayrıca bk. Lammens, H., "Hüseyin", *İA*, İstanbul 1993, V/1, 643). Ancak, Husayn'ın Hz. Hüseyin'in öldürülmesi hâdisesinde herhangi bir rol üstlendiğine dair bilgi yoktur. Bilindiği gibi, Muhtâr'ın komutanı olan İbrahim, Ubeydullah ve adamlarını Hz. Hüseyin'in öcünü almak iddiasıyla öldürmüştür. Husayn ise, Mervân b. el-Hakem'in hilafeti üzerine mutabakât sağlandıktan sonra Ubeydullah'ın emrine verilmiştir (Lammens, "Hüseyin", *İA*, V/1,

götürme tekliflerini, ne de Hâricîler'in görüşlerini kabul etme veya onlarla uzlaşma yönünde bir davranış içine girmiştir. Bütün bu gelişmeler, İbnü'z-Zübeyr'in diğerlerinden daha katı bir görüş beyan etmesinde inançlarının, Yezîd'in iktidarının gayr-ı meşru oluşu hususundaki kesin kanaatinin ve sert mizaçlı kişiliğinin etkili olduğunu göstermektedir.

4) Abdullah b. Ömer'in Nasihatleri

Rivayete göre Hz. Hüseyin'i yolculuğundan geri çevirmek isteyenlerden biri de Abdullah b. Ömer'di. Hüseyin'in Kûfe'ye doğru yola çıktığını duyunca Medine'den hareket ederek kendisine yetişti ve onu Kûfe'ye gitmekten vazgeçirmek için ısrar etti. Ancak Hüseyin'i ikna etmeyi başaramadı.[679] Daha önce Abdullah b. Abbas ile Abdullah b. Ömer'in Mekke'den Medine'ye dönerken Hz. Hüseyin'le karşılaştıklarından bahsedilmişti.

İbn A'sem'in anlatımı ise farklıdır: Ona göre İbn Abbas ve İbn Ömer, Medine'ye dönmeden önce Hz. Hüseyin'le görüşmüşler; hatta İbn Ömer ona beraberlerinde Medine'ye dönmeyi de teklif etmişti. Ancak Hz. Hüseyin bu teklifi kabul etmemiş;[680] İbn Abbas'a Mekkelilerin kendisini sevdikleri ve destekledikleri sürece orada kalacağını, onu terk ettikleri takdirde başka yere gideceğini söylemiştir.[681]

5) Ebû Bekr b. el-Hâris b. Hişâm'ın Nasihatleri

Hz. Hüseyin'e nasihat edenlerden biri de Ebû Bekr b. el-Hâris b. Hişâm'dır. O, Hz. Ali'nin İslâm'a hizmetinden ve bağlılığından

643). Taberî'de geçen Ebû Mihnef'e ait rivayetlerde bu kişinin adı Husayn b. Temîm olarak geçmektedir (Taberî, V, 395, 405).

679 Zehebî, *Siyer*, III, 292; İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 357.

680 İbn A'sem, V, 42.

681 İbn A'sem, V, 44. Hz. Hüseyin'le İbn Abbas ve İbn Ömer arasında geçen konuşmalar için bk. İbn A'sem, V, 38-44.

bahsettikten sonra taraftarlarının kendisini dünya menfaati için yalnız bıraktıklarını hatırlattı. Sonra Hz. Hasan'a karşı takındıkları tutuma değindi ve onlara güvenmemesini, kendisini davet edenlerin ihanet edebileceğini ifade etti. Ancak Hz. Hüseyin, fikrini değiştirmedi.[682]

6) Saîd b. el-Âs'ın Nasihatleri

İbn A'sem'in kaydettiğine göre Medine'den Hz. Hüseyin'e mektup yazanlardan biri de Saîd b. el-Âs'tır. Saîd, Hz. Hüseyin'e Müslim'in başına gelenleri hatırlattıktan sonra helâk olacağından korktuğunu, oğlu Yahya b. Saîd'i kendisine gönderdiğini, onunla beraber yanına gelmesini, kendisine emân vereceğini ve ona iyi davranacağını belirtti. Ancak Hz. Hüseyin, Allah'ın emânının en hayırlı emân olduğunu ifade ederek bu teklifi nazikçe reddetti.[683]

Abdullah b. Cafer'in mektubundan bahsedilirken Abdullah bu sıralar Medine'de gösterildiği gibi Saîd de Medine'de gösterilmektedir. Aslında diğer kaynaklarımızda mektubu yazan kişinin, bu sırada Mekke'de valilik yapan Amr b. Saîd olduğu da nakledilmektedir. Mektubu götüren kişi de Amr'ın kardeşi Yahya'dır. Muhtemelen bu anlatımda bir karışıklık söz konusudur.

***

Bunlardan başka Hz. Hüseyin'e Kûfe'ye gitmemesi için nasihatte bulunanlar arasında kardeşi Muhammed b. el-Hanefiyye,[684] Câbir b. Abdullah, Ebû Saîd, Ebû Vâkıd el-Leysî,[685] Ömer (veya Amr) b. Abdurrahman b. el-Hâris b. Hişâm[686] ve -Hz. Hüseyin Medine'den

682 Mes'ûdî, *Mürûc*, III, 66.
683 İbn A'sem, V, 117.
684 İbnü'l-Esîr, *Üsd*, II, 21. Krş. İbn A'sem, V, 30-32.
685 Suyûtî, s. 206; İbn Kesîr, VIII, 176.
686 İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 37. Krş. İbn Kesîr, VIII, 176; Şeblencî, s. 140-141; Köksal, *Kerbelâ Faciası*, s. 80-82.

Mekke'ye giderken- Abdullah b. Mutî'in[687] de adları geçmektedir. Ancak ileride anlatılacağı üzere Abdullah, Hz. Hüseyin Kûfe'ye gittiğinde yolda kendisiyle karşılaşmıştır.

Tarih kitaplarında görülen Hz. Hüseyin'in Kûfe'ye gitmesini istemeyen kimseler hakkındaki rivayetlerin, itirazların ve acıma ifadelerinin çoğunun kasıtlı ve garazlı raviler tarafından Hz. Hüseyin'in suçlanması amacıyla ortaya çıktığı ileri sürülmektedir.[688] Ancak önemli bir karar arifesinde olan Hz. Hüseyin'in birçok kişiyle görüşmesi ya da iletişim içinde olması mümkün olduğu gibi, bu insanların kendisine farklı görüşlerini iletmiş olmaları olağan karşılanmalıdır. Bu sebeple bir kısmı hakkında bilgi verilen ve bazılarına işaret edilen rivayetlerin içinde, uydurma olanlar söz konusu edilebilirse de, bu rivayetlerin ekseriyetinin doğru olduğu kanaatindeyiz. Çünkü meseleyi tarafsız ele alan birisinin, Kûfelilerin daha önceki sabıkalarını, Emevîler'in iktidarlarını başkalarına terk etmemek için gösterdikleri gayreti ve bir ayaklanmanın doğurabileceği istenmeyen durumları nazar-ı itibara alarak Hz. Hüseyin'in zor bir durumla karşı karşıya kalabileceğini pekâlâ tahmin etmiş olabilir.[689]

Burada -daha önce de bahsettiğimiz- Hz. Hüseyin'in gördüğü bir rüyadan kısaca bahsetmek gerekecektir. Bazı rivayetlere göre Hz. Hüseyin'e Kûfe'ye gitmemesi tavsiye edildiğinde, Resûlullah'ı (s) rüyada gördüğünü ve onun emrini yerine getireceğini söylemiştir.[690] Kûfelilerin kendisine gönderdikleri mektuplara başta cevap vermediği, ancak son gelen mektuptan sonra Resûlullah'ı (s) rüyasında gör-

687 İbn A'sem, V, 36; İbn Sa'd, V, 144-145; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 19.

688 Bk. Caferiyan, I, 136-137.

689 Şiî olan Muhsin el-Emîn bu rivayetleri eserine almış; hatta Hz. Hüseyin'in öldürüleceğini söyletenlerin rivayetlerine de yer vermiştir (Muhsin el-Emîn, I, 593.).

690 İbnü'l-Esîr, *Üsd*, II, 21; İbn Kesîr, VIII, 176.

düğünü, kendisine bir işi emrettiğini ve dedesinin emrini yerine getireceğini söylediği de gelen rivayetler arasındadır.[691] Bu rivayetlerin daha sonraları Hz. Hüseyin'in taraftarlarınca, onun ayaklanmasını meşrulaştırma çabalarının bir sonucu olarak ortaya çıkmış olması ihtimalinin yanı sıra, Hz. Hüseyin'in gerçekten de görmüş olduğu bir rüyayı Kûfe'ye gitmesi şeklinde yorumlamış olması mümkündür. Ancak onun rüyayı böyle yorumlamış olması, aldığı kararın isabetli olduğu şeklinde yorumlanmamalıdır.

Yezîd'in, İbn Abbas'a yazdığı ilginç bir mektuptan bahsedilir. Bu mektuba daha önce de değinilmişti. Bir rivayete göre Yezîd, Hüseyin'in isyanından bahsederek, "Ona doğudan bazı adamların geldiklerini ve kendisini hilafet için temenni ettiklerini zannediyoruz. Sen bunları biliyorsun. Eğer bunu yaparsa akrabalık bağlarını koparmış olur. Sen ailenin büyüğü ve itibar edilen bir kimsesin. Onu ayrılık çıkarmaktan engelle." demiştir. İbn Abbas'ın cevabî mektubunda, "Onun hurûcunun senin hoşlanmadığın bir şey için olmasını temenni etmem. Ona nasihati terk etmem." dediği rivayet edilir.[692]

Kaynaklarımız Yezîd'in İbn Ziyâd'a gönderdiği bir mektubu da nakleder: "Hüseyin Kûfe'ye gidiyor. Zamanlar arasında senin zamanın, şehirler arasında senin şehrin, amiller arasında sen deneniyorsun. Bunun sonucunda ya hür olursun ya da tekrar köle!"[693]

Yukarıda naklettiğimiz bir rivayette Hz. Hüseyin'in Mekke'nin hürmetinin ihlâl edilmesini arzu etmediği için oradan ayrılmak istediğini ifade ettiği belirtilmişti.[694] Bazı çağdaş araştırmacılar, Hz. Hüseyin'in ayaklanmasının gerekçesi olarak öldürüleceğini bildi-

691 İbn A'sem, V, 51.
692 Zehebî, *Siyer*, III, 304. Ayrıca bk. İbn Kesîr, VIII, 177; İbn Manzûr, VII, 141-142.
693 İbn Abdirabbih, V, 123; Zehebî, *Siyer*, III, 305; İbn Kesîr, VIII, 178. Ayrıca bk. İbn Manzûr, VII, 145.
694 Bk. Taberî, V, 384-385; Zehebî, *Siyer*, III, 293.

ğini ve "Mekke'nin hürmeti ihlâl edilmesin" diye oradan ayrıldığını söylerler.[695] Bu hususta şunlar da söylenmiştir: "O, mücadeleyi Mekke'de sürdürecek olsaydı bir taraftan Allah'ın evinin ihanet görmesine, o evin saygınlığının ortadan kalkmasına, diğer taraftan da Yezîd b. Muâviye'nin yararına olan İmam'ın (a) gizli bir şekilde öldürülmesiyle sonuçlanacaktı."[696]

Kanaatimizce bu yaklaşımı kabul etmek zordur. Hz. Hüseyin'in hurûcu, Mekke'den ayrılmasıyla izah edilse dahi, onun Kûfe'yi tercih etmesi hilafetle ilgili iddiaları olduğunu göstermektedir. Kûfe'den kendisine gönderilen mektup, Müslim'i daha önce Kûfe'ye göndermesi, Abdullah b. Abbas'ın tavsiyesine rağmen, Yemen veya başka yeri değil de Kûfe'yi tercih etmesi, onun iktidara talip olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte bu husus, Şiîler tarafından tenkit edilmiştir. Çağdaş bir Şiî yazar şöyle demektedir: "Hüseyin b. Ali'nin kıyam ve hareketinde bazen Kûfe halkının destek izharı ve bazen de İslâmî hükümet kurma meselesi, aslî bir sebep olarak tasvir edilmiştir. Böyle bir tasvir hakikate aykırı olduğu gibi aynı zamanda bu kıyamın azamet ve önemini azaltıp meseleyi, maneviyat makamından yoksun olan her siyasetçi Müslümanın da kendisine böyle bir metot ve programı uygulamayı gerekli gördüğünde takip edebileceği normal bir mevzu haline getirmiştir."[697]

Bizce Hz. Hüseyin'in Mekke'den ayrılmayı arzu etmesinin sebeplerinden birisi, öldürüleceğini bilmesinden çok, Mekke'nin siyasî mücadelesinin merkezi olmasını istememesidir. Yoksa onun yukarıda zikrettiğimiz sözlerini, öldürüleceğini bildiğine yormak doğru değildir.

Hz. Hüseyin, Kûfe'ye gitmeden önce Medine'ye haber göndererek ailesini ve yakın akrabalarını çağırdı. Muhammed b. el-Hanefiyye

695 Hasan İbrahim Hasan, II, 84; Müderrisî, Hadi, *İmam Hüseyin Şehadet Zamanı*, çev. H. Elmas, Diyarbakır 1991, s. 47.
696 Muhammed Sadık Necmi, s. 100.
697 Muhammed Sadık Necmi, s. 100.

de onlarla beraber Mekke'ye gitti. Hz. Hüseyin'le görüşerek o sıralar hurûc etmesinin doğru olmadığını söyledi; ancak Hz. Hüseyin, onun görüşünü kabul etmedi. Bunun üzerine Muhammed, evlatlarını hapsederek Hüseyin'le birlikte gitmelerini engelledi.[698]

Ebû Mihnef'in naklettiği rivayete göre Müslim b. Akîl'in Kûfe'de hurûcu 8 Zilhicce 60 (9 Eylül 680) Salı günü veya bir görüşe göre Hz. Hüseyin'in Mekke'den ayrılışından bir gün sonra Zilhicce'nin 7'sinde Çarşamba Arefe günüdür. Hüseyin'in Medine'den Mekke'ye hurûcu ise 28 Receb 60 Pazar (4 Mayıs 680) günü olmuş; 3 Şaban (9 Mayıs) Cuma günü Mekke'ye ulaşmıştır. Şaban, Ramazan, Şevvâl ve Zilkâde aylarında Mekke'de kalmış;[699] sonra 8 Zilhicce Salı (9 Eylül) Terviye gününde, Müslim'in hurûc ettiği günde Mekke'den hareket etmiştir.[700] Bazı rivayetlerde Hüseyin'in 10 Zilhicce'de Mekke'den ayrıldığı belirtilmiştir.[701]

Hz. Hüseyin, Mekke'den ayrılmadan önce Kâbe'yi yedi kez tavaf etmiş, Safâ ile Merve arasında yedi kez sa'yetmiş; sonra da saçını kısaltmış ve umreden çıkarak, haccın gereklerini tamamlamadan oradan ayrılmıştır.[702] Hz. Hüseyin'in, Mekke'nin hürmetinin ihlâl edilmesinden çekindiği için böyle davrandığı söylenmişse[703] de bu açıklamanın ikna edici olduğu kanısında değiliz. Çünkü Emevîler'in böyle bir amaçla harekete geçtiklerine dair herhangi bir bilgiye sahip değiliz. Kaldı ki, görevlilerin hacca gelen insanların huzurunda açıkça ayaklanmamış birisine karşı harekete geçmeyi ve şehrin hürmetini ihlâl etmeyi göze alabileceklerini kabul etmek gerçekten zordur.

698 İbn Manzûr, VII, 143.
699 Taberî, V, 381; İbn A'sem, V, 38; İbn Abdilber, I, 396.
700 Taberî, V, 381; İbn A'sem, V, 120. Ayrıca bk. Mes'ûdî, *Mürûc*, III, 70.
701 Suyûtî, s. 207; İbn Kesîr, VIII, 178; İbn Manzûr, VII, 143.
702 Mehrân, *Hüseyn*, s. 87.
703 Mehrân, *Hüseyn*, s. 87. Muhsin el-Emîn, Amr b. Saîd'in Terviye günü kalabalık bir orduyla şehre girdiğini, Hz. Hüseyin'in tutuklanmaktan çekindiği için haccı tamamlamadan hareket ettiğini söyler (Muhsin el-Emîn, I, 593).

Hüseyin Mekke'den ayrıldığında yanında ailesinden başka Kûfeli 60 kişinin olduğu[704] ya da yanında ailesinden, taraftarlarından ve mevlâlarından 82 kişi bulunduğunu söylenir.[705]

Mekke[706] valisi Amr b. Saîd el-Aşdak, Hüseyin'in hareketini geç haber aldığı için[707] veya gücü yetmediğinden[708] onu geri çeviremedi. Rivayete göre Amr b. Saîd b. el-Âs'ın elçileri, başlarında Yahya b. Saîd olmak üzere Hz. Hüseyin'i engellemeye çalışmışlar; fakat buna güçleri yetmemişti.[709]

Amr, Yezîd'e Hz. Hüseyin'in hurûcunu bildirdi.[710] Yezîd, Müslim'in kesik başını getiren Ubeydullah'ın elçileriyle Hüseyin'in Kûfe'ye doğru hareket ettiğini Ubeydullah'a bildirerek tedbir almasını istedi.[711]

Ubeydullah, Hüseyin'in Kûfe'ye gelmesini engellemek için bazı önlemler almıştı. Bu amaçla el-Husayn b. Nümeyr (Temîm)'i 4.000

704 İbn Manzûr, VII, 143.
705 Şeblencî, s. 142.
706 Hz. Hüseyin'in Mekke'den ayrılışı sırasında Amr'ın nerede vali olduğu hususu ihtilaflıdır. Bazı kaynaklarımıza göre Amr Medine valisi (Muhsin el-Emîn, I, 594; Ateş, "Hüseyin", *İA*, V/1, 636), bazılarına göre ise Mekke valisi olarak gösterilmektedir. Nitekim Hz. Hüseyin Medine'den ayrıldığında şehrin valisi Velîd b. Utbe olarak gösterildiği gibi Hz. Hüseyin'in Kûfe'ye doğru hareket ettiğinde de vali olarak Velîd gösterilmektedir (Bk. İbn A'sem, V, 121). Ebû Mihnef Muâviye öldüğünde valilik yapanların ismini zikretmiştir. Buna göre Amr Mekke'de , Velîd b. Utbe de Medine'de valilik yapmaktadır. Ayrıca bazılarının, Mekke valisinin el-Hâris b. Hâlid, Medine valisinin Amr el-Eşdak olduklarını söylediklerinden bahsedilmekte ve yukarıda zikrettiğimiz birinci görüşün daha isabetli olduğu söylenmektedir (Belâzürî, *Ensâb*, IV/2, 12). Herhalde Amr'ın Medine'ye atanması Velîd'in biat alırken takındığı tutumdan sonra olmuştur. Bununla birlikte Amr'ın Medine'ye Ramazan ayında geldiği söylenmektedir (Taberî, V, 343; İbn Haldûn, *Târîh*, III, 26).
707 Ateş, "Hüseyin", *İA*, V/1, 636-637.
708 Dîneverî, s. 244.
709 Taberî, V, 385; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 39; İbn Kesîr, VIII, 179.
710 Muhsin el-Emîn, I, 594.
711 Dîneverî, s. 242; Taberî, V, 381.

kişilik bir birliğin başında Kâdısiyye'ye[712] göndererek Kûfe'den gidecek kimselerin murakabe edilmesini ve gitmesi sakıncalı olabilecek kimselerin gidişine izin verilmemesini istedi.[713]

İbn A'sem, Hz. Hüseyin'in kendisiyle beraber Irak'a gitmek isteyenlere 10'ar dinar para, ayrıca yükünü ve azığını üzerinde taşıyacağı bir deve verdiğinden bahsetmektedir.[714] Ancak Hz. Hüseyin'le beraber yola çıkanların büyük bir kısmının kendi aile mensuplarından, geri kalanlarının da yakın arkadaşlarından ve kendisini seven insanlardan meydana gelmesi, böyle bir yardımın yapıldığı ihtimalini zayıflatmaktadır. Çünkü Hz. Hüseyin'le beraber bulunanların sayısı oldukça azdır. Bu sırada Hz. Hüseyin'le beraber taraftarlarından ve ehl-i beytinden 82 kişinin bulunduğu belirtilmektedir.[715]

Kûfe'ye yolculuk sırasında et-Ten'îm[716] denilen yere ulaştığında Hz. Hüseyin, Yemen'den Yezîd'e safran ve kına götüren bir kervanla karşılaştı. Hüseyin, bu kervana el koyarak deve sahiplerinden kendileriyle birlikte gitmek isteyenleri davet etti; onlara ücretlerinin ödeneceğini ve kendileriyle arkadaş olunacağını söyledi; ayrılmak isteyenlere de oraya kadar yaptıkları seyahatin bedelinin ödeneceğini bildirdi. Bir kısmı kendisine katıldı; bir kısmı da ücretlerini alarak oradan ayrıldı.[717]

712 Kâdısiyye, Kûfe'ye 15 fersah, el-'Uzeyb'e 4 mil uzaklıkta bir yerdir (Yâkût, IV, 291). Burada Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın komutasında İranlılar'a karşı önemli bir savaş kazanılmıştır.

713 Dîneverî, s. 243; Ebû Mihnef, s. 25. Bu kaynaklarda ismi geçen kişi, Husayn b. Nümeyr olduğu için biz de bu şekilde kaydettik. Daha önce bazı yazarların bu kişinin Husayn b. Temîm olması gerektiğine dair değerlendirmelerinden bahsetmiştik.

714 İbn A'sem, V, 119-120.

715 İbn A'sem, V, 120.

716 et-Ten'îm, Mekke ile Serif arasında, Mekke'ye 2 veya 4 fersah uzaklıkta bir yer. (Yâkût, *Mu'cem*, II, 49).

717 Dîneverî, s. 245. Ayrıca bk. Taberî, V, 385-386; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 39-40; İbn Kesîr, VIII, 180; Ali b. Mûsâ, s. 99-100; Muhsin el-Emîn, I, 594.

Hz. Hüseyin bundan sonra Kûfe yolunu tutarak Zâtu Irk,[718] Vâdî Zi'r-Rumme'de[719] Hâcir, Zerûd[720] ve Sa'lebiyye[721] üzerinden Zübâle'ye gitti.[722] Hüseyin, Zübâle'den sonra Batnu Akabe[723] ve Şerâf[724] üzerinden Zû Husem suyu kenarına giderek orada arkası arazi tarafından korunur durumda çadırlarını kurdurdu.[725] Burada Hur b. Yezîd'in kuvvetleriyle karşılaşan Hz. Hüseyin, Kûfe ve Medine dışında başka bir yol seçmesi önerisini kabul ederek Uzeyb[726] ve Kâdısiyye'nin batı istikametini seçti.[727] Uzeyb el-Hicânât[728] ve Kasru Benî Mukâtil[729] üzerinden yolculuk Fırat kenarındaki Ninova'ya yöneldi.[730]

Hz. Hüseyin, Kûfe'ye giderken yolda[731] meşhur şair Ferazdak ile karşılaştı ve ona Kûfe'deki durumu sordu. Ferazdak, kendisine "İn-

718 Zâtu Irk, Iraklılar'ın konakladıkları bir ye. Necidd ile Tihâme arasında sınırdır (Yâkût, IV, 107).
719 Vâdî Zi'r-Rumme, Necid'de bir vadidir (Bk. Yâkût, III, 72).
720 Zerûd, Kûfelilerin hac yolu üzerinde Sa'lebiyye ve Huzeyme arasında, kum tepesidir (Yâkût, III, 139).
721 es-Sa'lebiyye, Mekke-Kûfe yolunda eş-Şukûk'tan sonra, el-Huzeyme'den önce bir menzildir (Yâkût, II, 78).
722 Wellhausen, *Muhalefet Partileri*, s. 104.
723 Batnu Akabe hakkında mâlumât bulamadık. Yâkût, el-'Akabe'nin Vâkısa'dan sonra, el-Kâ''dan önce Mekke yolunda bir menzil olduğunu söylüyor (Yâkût, IV, 134). İşaret edilen yer, burası olmalıdır. el-Kâ', Mekke yolunda, Mekke'ye giderken Akabe'den sonradır. el-Kâ''dan Zübâle'ye gidilir (Yâkût, IV, 298).
724 Şerâf, Vâkısa ve el-Kar'a arasında, el-Ahsâ'ya 8 mil mesafede Vâkısa'ya 2 mil uzaklıkta bir yerdir (Yâkût, III, 331).
725 Wellhausen, *Muhalefet Partileri*, s. 105.
726 el-Uzeyb, Kâdısiyye ile Muğîse arasında bir su olup Kâdısiyye'ye 4 mil, el-Muğîse'ye 32 mil uzaklıktadır. Uzeyb'in Benû Temîm'e ait bir vadi olduğu ve Kûfe hacılarının konak yerlerinden birisi olduğu da söylenmiştir (Yâkût, IV, 92).
727 Wellhausen, *Muhalefet Partileri*, s. 105.
728 Uzeyb el-Hicânât, Hz. Ömer'in mektubunda zikrettiği iki Uzeyb'ten birisidir (Uzeyb el-Hicânât ve Uzeyb el-Kavâdis) (Yâkût, IV, 92).
729 Yâkût, Kasru Mukâtil şeklinde zikretmiştir. Aynü't-Temr ile Şam arasında bir köşktür. es-Sekûnî, el-Kutkutâne, Sulâm ve el-Kureyyât'a yakın olduğunu söyler (Yâkût, IV, 364).
730 Wellhausen, *Muhalefet Partileri*, s. 106.
731 es-Sifâh (Dîneverî, s. 245; Taberî, V, 386; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 40; Şeblencî, s. 142) veya eş-Şukûk (İbn A'sem, V, 124) denilen yerde karşılaştılar.

sanların gönlü seninle, fakat kılıçları Ümeyyeoğullarıyla beraberdir.[732] Zafer ise Allah katındadır.[733] Allah yarattıklarına dilediğini yapar."[734] diyerek veciz bir şekilde durumun vahametini anlattı.

Bir başka rivayete göre Ferazdak, Kûfelilerin durumunu soran Hz. Hüseyin'e, "Seni kandırıyorlar; oraya gitme!" demiştir.[735] İbn A'sem, Ferazdak'ın Hz. Hüseyin'e "Kûfeliler amcanın oğlu Müslim'i ve taraftarlarını öldürdükleri halde nasıl oraya gidiyorsun?" diye sorduğundan da bahseder.[736] Ancak Hz. Hüseyin, Müslim'in vefatını daha sonra öğrenmiş olmalıdır. Her halükârda Ferazdak, Kûfe'nin durumunu Hz. Hüseyin'e anlatmış; ancak o, Kûfelilerin gönderdikleri mektuplarda ısrarla kendisini davet etmelerine duyduğu güveni yitirmemiştir.

Abdullah b. Cafer, yola çıkmış olan Hz. Hüseyin'e oğulları, Avn ve Muhammed'le mektup yazarak kendisine yetişinceye kadar beklemesini istedi.[737] Abdullah, Amr b. Saîd'den Hz. Hüseyin'e emân verildiğine dair bir mektup yazmasını talep etti. Böylece onu geri getirmeyi amaçlıyordu. Amr b. Saîd, Abdullah'a istediğini yazmasını, kendisinin mektubu mühürleyeceğini söyledi. Abdullah, Hz. Hüseyin'in tatmin olması için, validen kardeşi Yahya b. Saîd'i de beraberinde göndermesini talep etti ve bu isteği kabul edildi. Abdullah ve Yahya, Hz. Hüseyin'e yetişerek kendisine mektubu okuttular. Ancak rivayete göre Hz. Hüseyin, Resûlullah'ı (s) rüyada gördüğünü, kendisine bir iş emredildiğini ve o işi yapmaya gittiğini söylemiş; gördüğü rüyanın ne olduğu sorulduğunda rabbine kavuşuncaya ka-

732 Taberî, V, 386; İbn A'sem, V, 124; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 30. Ayrıca bk. İbn Abdirabbih, V, 126; İbn Manzûr, VII, 144; Zehebî, *Siyer*, III, 298; İbn Kesîr, VIII, 180.
733 Halîfe b. Hayyât, s. 176; İbn Abdirabbih, V, 126.
734 İbn A'sem, V, 124. Ayrıca bk. İbn Kesîr, VIII, 180.
735 Zehebî, *Siyer*, III, 304.
736 İbn A'sem, V, 125.
737 İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 40; İbn Kesîr, VIII, 181.

dar bu rüyayı kimseye anlatmayacağını ifade etmiştir.[738] Ebû Mihnef, hem Amr b. Saîd'in gönderdiği mektubu, hem de Hüseyin'in yazdığı cevabî mektubu nakletmiştir. Buna göre Hz. Hüseyin, nazik bir dille, Amr'ın emân teklifini reddetmiştir.[739]

Abdullah b. Cafer'in yukarıda isimlerini zikrettiğimiz çocukları Hz. Hüseyin'le beraber Kûfe'ye gittiler.[740] Abdullah'ın çocuklarına, Hz. Hüseyin'le gitmelerini ve onun için cihat etmelerini emrettiği söylenir.[741]

Bir anlatıma göre Hz. Hüseyin, Batnu'r-Rumme'den[742] veya Hâcir'den[743] Kûfelilere -Kays b. Mushir ile gönderdiği- bir mektup yazarak yolda olduğunu bildirdi. Ancak Kays, Kâdısiyye'ye ulaşınca Husayn b. Nümeyr[744] tarafından yakalanarak İbn Ziyâd'a götürüldü. İbn Ziyâd'a karşı kaba konuşan Kays, valinin emriyle sarayın en yüksek yerinden aşağıya atılarak öldürüldü.[745] Rivayete göre İbn Ziyâd, kendisinden sarayın damına çıkarak, "yalancı oğlu yalancı Hüseyin b. Ali'ye" sövmesini istedi; o ise halkın huzurunda Hz. Hüseyin'i övdü; kendisinin elçisi olduğunu, ondan Hâcir'den ayrıldığını, ona itaat etmelerini söyledi ve İbn Ziyâd ile babasına lanet okuyup Hz. Ali için mağfiret diledi.[746] Hz. Hüseyin'in Kays'ı Kerbelâ'ya zorunlu inişin-

738 Taberî, V, 388; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 40-41; İbn Kesîr, VIII, 181.
739 Taberî, V, 388-389; İbn Manzûr, VII, 141.
740 İbn Abdirabbih, V, 119.
741 Muhsin el-Emîn, I, 594.
742 Dîneverî, s. 245. Batnu'r-Rumme, Necid'in yukarısında bir vadidir (Yâkût, I, 449).
743 İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 41.
744 Bu kişinin adı Husayn b. Temîm şeklinde de tespit edilmiştir (Taberî, V, 395, 405).
745 Dîneverî, s. 245-246; Ebû Mihnef, s. 27. Ayrıca bk. İbn A'sem, V, 147; Taberî, V, 395, 398, 405; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 41; İbn Kesîr, VIII, 181.
746 İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 41; İbn Kesîr, VIII, 181-182. Krş. Muhsin el-Emîn, I, 594; Ali b. Mûsâ, s.101-102.

den sonra yazdığı bir mektupla gönderdiği de söylenmiştir.[747] Bundan başka onun gönderdiği kişinin sütkardeşi Abdullah b. Buktur olduğu da rivayet edilmiştir.[748]

Hz. Hüseyin Batnu'r-Rumme'den hareket ettikten sonra Abdullah b. Mutî ile karşılaştı. Hz. Hüseyin'in Abdullah'la Hâcir yakınlarında bir suyun başında karşılaştığı söylenmiştir.[749] Abdullah, ona Mekke'den ayrılmasının sebebini sordu. Hz. Hüseyin, Kûfelilerin kendisini davet ettiğini söyleyince de Kûfe'ye gitmemesini, oraya gittiği takdirde öldürüleceğini ifade etti. Ancak Hüseyin, "Başımıza ancak Allah'ın yazdığı gelir!" diyerek kararlılığını gösterdi.[750] Daha önce bu görüşmenin Medine'den Mekke'ye giderken yapıldığına dair nakillere değinmiştik.[751] İbn Abdirabbih'in naklettiği rivayete göre Hz. Hüseyin, Abdullah b. Mutî'e ait bir kuyunun başında konakladı. Abdullah, Hüseyin'e nereye gittiğini sordu. Hüseyin de "Irak'a!" diye cevap verdi. Bunun üzerine Abdullah, "Sübhanallah! Neden?" diye sordu. Hz. Hüseyin, "Muâviye öldükten sonra bana onlardan bir yükten fazla mektup geldi." dedi. Abdullah, "Ey Abdullah'ın babası! Irak'a gitme! Senden daha hayırlı olduğu halde babanı korumadılar ki, seni nasıl korusunlar?" diyerek onu engellemeye çalıştı.[752]

Bir kısmını verdiğimiz anlatımda Kûfelilerin Hz. Hüseyin ile mektuplaşmalarının daha Medine'den ayrılmadan önce yapıldığı anlamı çıkıyor. Muâviye'nin ölümünden sonra Kûfelilerin, Yezîd'e biat edilmiş olduğunu Şamlılardan önce öğrenip Medine'de oturan Hz. Hüseyin'e haber göndermeleri bizce mümkün görünmemektedir.

747 İbn A'sem, V, 143-145.
748 İbn Kesîr, VIII, 182.
749 Şeblencî, s. 142.
750 Dîneverî, s. 246. Ayrıca bk. İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 41.
751 İbn A'sem (V, 36-37) ve İbn Abdirabbih (V, 118) de bu rivayeti Hz. Hüseyin'in Medine'den Mekke'ye gidişinden bahsederken vermişlerdir.
752 İbn Abdirabbih, V, 118.

Kaldı ki, bu bilgiyi destekleyecek başka bir delil de tespit edebilmiş değiliz. Muhtemelen Abdullah b. Mutî'in Hz. Hüseyin'le görüşmesi Kûfe'ye gidişi sırasındadır. Zayıf bir ihtimal de olsa Abdullah'ın Kûfelilerin Hüseyin'i rahat bırakmayacaklarını ve Hz. Hüseyin'in Kûfe'ye gideceğini tahmin etmiş olması da akla gelmektedir.[753] Ancak Hz. Hüseyin'in davet mektuplarından bahsetmiş olmasının izahı gerçekten güçtür. Kûfelilerin mektuplarından bahsetmeksizin, Abdullah'ın Hz. Hüseyin'e Kûfe'ye gitmemesini tavsiye ettiği de söylenmiştir.[754] Ancak bu anlatım özet olduğu için ayrıntıları ihtiva etmemiş olması normaldir.

Bazı rivayetlere göre Hz. Hüseyin, yolculuğu sırasında Esedoğullarından birisiyle karşılaştı. Ona Kûfe'de olanları sorunca da Müslim b. Akîl ile Hâni b. Urve'nin öldürüldüğünü öğrendi.[755] Hüseyin, Müslim'in öldürüldüğünü es-Sa'lebiyye'de[756] veya el-Kutkutâne'de[757] öğrendi.

Kûfe'deki durumun vahametini anlayan Hz. Hüseyin, dönmek istemişse de Müslim'in kardeşlerinin Kûfe'ye gidip intikam almak ya da ölmek hususunda ısrar etmeleri üzerine, yola devam etmeye karar verdi.[758] Öte yandan Hüseyin'in adamlarından bazıları, kendisinin Müslim gibi olmadığını, Kûfe'ye gitmesi halinde insanların ona itaat edeceklerini söyledi.[759] Ancak biraz sonra bahsedileceği üzere Hz. Hüseyin'in Hur'un askerlerine yaptığı konuşmada, sözlerinde

753 Bk. Köksal, *Kerbelâ Faciası*, s. 27.
754 İbn Haldûn, *Târîh*, III, 27.
755 Dîneverî, s. 247. Hüseyin'in Esed oğullarından iki kişiyle karşılaştığı da söylenmiştir (İsfahânî, *Makâtil*, s. 110).
756 İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 42. Ayrıca bk. Şeblencî, s. 142; Muhammed Hudarî, *Muhâdarât*, s. 458.
757 Ya'kûbî, II, 243.
758 Dîneverî, s. 247; İsfahânî, *Makâtil*, s. 110; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 42; İbn Kesîr, VIII, 182.
759 İbn Kesîr, VIII, 182.

durmamaları halinde geri dönmek istediğini söylemesi, bu tavırla çelişki arz etmektedir. Herhalde Hz. Hüseyin, Müslim'in öldürülmesinden sonra bile, Kûfelilerin sözlerinde durarak kendisine destek olacaklarını tahmin ediyordu. En azından hiçbir şey olmamış gibi kolayca kendisini terk edip Ubeydullah'ın tarafına geçeceklerine ihtimal vermiyordu.

Çağdaş bir Şiî yazar, Hz. Hüseyin'in geri dönme isteğinden, Müslim'in kardeşlerinin ısrarı üzerine vazgeçtiği rivayetinin sahih olmadığını ifade ettikten sonra, "Çünkü o zaman sadece İmam değil, İmam'ın yanındakiler bile Kûfe'ye güveniyor ve olup bitenleri şöyle değerlendiriyorlardı: "Sen Müslim'e benzemezsin. Kûfe'ye varınca halk seni destekleyecektir."[760] şeklinde bir açıklama yapmaktadır.

Kısa süre sonra Müslim'in vasiyeti üzerine Ömer b. Sa'd tarafından gönderilen elçi de Hz. Hüseyin'in yanına giderek Kûfelilerin durumunu ve Müslim ile Hâni'nin öldürüldüğünü bildirdi.[761] Bazı rivayetlere göre bu arada Hz. Hüseyin'in Müslim'e gönderdiği sütkardeşi Abdullah b. Buktur'un ölüm haberi de kendisine ulaştı.[762] Hz. Hüseyin'in sütkardeşinin ölüm haberini Zübâle'de öğrendiği söylenmiştir.[763] Bu kişinin Hz. Hüseyin'le beraber Kerbelâ'da öldürüldüğü de rivayet edilmiştir.[764] Abdullah b. Buktur'un Kerbelâ'da yakalandığı, bir rivayete göre Kûfe'ye götürülerek sarayın damından aşağıya atıldığı, bir başka rivayete göre yakalanıp bağlandıktan sonra ayağının kırıldığı; bundan sonra Kûfeli birisi tarafından boynu vurulduğu da nakledilmiştir.[765]

760 Caferiyan, I, 114.
761 Dîneverî, s. 247- 248.
762 İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 42.
763 Şeblencî, s. 142.
764 İbn Kesîr, VIII, 206.
765 İbn Hibbân, s. 558-559.

Yukarıda zikrettiğimiz haberleri duyan ve Hz. Hüseyin'e yolda katılan birçok kimse, tehlikeyi sezerek ondan ayrıldı. Hz. Hüseyin'in yanında sadece sadık arkadaşları ve yakınları kalmıştı.[766] Zaten Hüseyin de yanında bulunanlara kendisinden ayrılabileceklerini söylemişti.[767]

Hz. Hüseyin, beraberindeki bir avuç insanla birlikte Kûfe'ye doğru yoluna devam etti. Hz. Hüseyin'in taraftarlarından büyük bir kısmının kendisinden ayrılması, ekseriyetinin samimi duygularla ona destek olmadıklarını göstermektedir. Bunların büyük kısmının yolda katılan bedevîler olması, Hz. Hüseyin'le birlikte olmaya, maddî kazanç sağlamak amacıyla karar vermiş olabileceklerini göstermektedir. Dahası bu kimseler, Hz. Hüseyin'in muharebe yapma durumuyla karşı karşıya kalabileceği kanaatinde değillerdi. Çünkü Hz. Hüseyin, Kûfe'ye savaşmak için değil, kendisine yapılan davet üzerine yönetime el koymaya gidiyordu.

Yoluna devam eden Hz. Hüseyin, el-Akîk'te[768] Benû İkrime'den bir kişiyle karşılaşarak Ubeydullah'ın Kâdısiyye ile Uzeyb arasında birlikler koydurduğunu öğrendi.[769]

Burada farklı bir rivayetle karşılaşmaktayız. Buna göre Hz. Hüseyin yolda bazı Bedevîlerle karşılaştı; Ubeydullah'ın şehre giriş çıkışları sıkı bir kontrol altına aldığını öğrenince Yezîd'in yanına gitmek üzere Şam'a yöneldi; fakat Ubeydullah'ın süvari birlikleri, Kerbelâ'da kendisine yetişti.[770] Bu rivayetle biraz sonra üzerinde duracağımız Kerbelâ'ya zorunlu gidişten bahseden rivayetler arasında önemli farklılıklar vardır.

766 Dîneverî, s. 248; Şeblencî, s. 142.
767 İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 43. Krş. Caferiyan, I, 115..
768 el-Akîk, Iraklılar'ın Zât Irk tarafındaki konak yerleridir (Yâkût, IV, 139).
769 Dîneverî, s. 248.
770 Taberî, V, 392; İbn Kesîr, VIII, 184.

Hz. Hüseyin, Kûfe'ye varamadan, Kâdısiyye'ye üç mil mesafede[771] Ubeydullah'ın kendisini bulmakla görevli askerleriyle karşılaştı. Bu askerlerin Husayn b. Nümeyr (Temîm) tarafından görevlendirildiği söylenmiştir.[772] Daha önce de belirtildiği gibi Ubeydullah, Husayn b. Nümeyr (Temîm)'i bir ordunun komutasında Hüseyin'in yolunu tutmak için görevlendirmişti. Ancak Hur'un Ubeydullah ile irtibatlı olması ve onunla mektuplaşması, onun Ubeydullah tarafından görevlendirilmiş olduğunu gösterir.[773] Bununla birlikte İbn Kesîr, Ebû Mihnef'ten naklen Hur'un askerlerinin Ubeydullah tarafından görevlendirilen ordunun öncü birlikleri olduğunu söylemektedir.[774] Askerlerin komutanı Hur b. Yezîd et-Temîmî el-Yerbû'î idi. Kaynaklarımızda, bu askerlerin sayısının 1.000 kişi olduğu belirtilmektedir.[775]

Anlaşıldığına göre Hur, Hz. Hüseyin'i kontrol altına almak için görevlendirilmişti.[776] Hz. Hüseyin, Hur ile karşılaştıktan sonra ona ve askerlerine iyi davrandı; hatta onlara su verdi.[777] Öğlen vakti Hüseyin, el-Haccâc b. el-Mesrûk el-Cu'fî'ye ezan okumasını söyledi. Bu arada namazdan önce bir konuşma yaparak kendileri tarafından davet edildiklerini, bu sözlerine sadık iseler onlarla birlikte gideceğini, aksi takdirde geri döneceğini belirtti. Ardından Hur b. Yezîd'e kendi askerlerine namaz kıldırmak isteyip istemediğini sordu. Hur,

771 Taberî, V, 389; İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 352. Bu karşılaşmanın Zübâle'de olduğu söylenmiştir (İbnü'l-İbrî, s. 110).

772 İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 46.

773 Ya'kûbî ve Makdisî de Hur b. Yezîd'in Ubeydullah tarafından gönderildiğini söylemektedirler (Ya'kûbî, II, 243; Makdisî, VI, 10).

774 İbn Kesîr, VIII, 186.

775 Dîneverî, s. 249; Ebû Mihnef, s. 27; Taberî, V, 400; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 46; İbn Kesîr, VIII, 186. Ahmed Cevdet, Hur'un askerlerinin sayısını 2.000 olarak vermişse de (Ahmed Cevdet, III, 228) zikrettiğimiz kaynaklarımızda 1.000 kişi oldukları belirtilmektedir.

776 Dîneverî, s. 250.

777 Taberî, V, 400-401; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 46; İbn Kesîr, VIII, 186.

onun arkasında namaz kılmak istediklerini söyledi. O da iki tarafta bulunanlara namaz kıldırdı.[778]

İbn A'sem, Hz. Hüseyin'in onlar tarafından davet edildiğini hatırlatması üzerine Kûfelilerin susarak kendisine cevap vermediklerini söyler.[779] Hz. Hüseyin, benzer bir konuşmayı ikindi namazından sonra da yaptı; Hur, ona cevaben, "Vallahi, hangi mektuplardan bahsettiğini bilmiyoruz." dedi. Bunun üzerine Hüseyin, mektupların getirilmesini istedi ve Hur'a iki heybe dolusu mektup gösterdi. Ancak Hur, "Biz bu mektupları sana yazanlardan değiliz. Bize seninle karşılaştığımızda, seni Ubeydullah'a götürünceye kadar senden ayrılmamamız emredildi." dedi.[780]

Kaynaklarda, Hz. Hüseyin'in yolda Hur b. Yezîd'in ordusuna yaptığı konuşmalar zikredilmektedir.[781] Ancak konuyu fazla uzatmamak için bu konuşmaları vermek istemiyoruz.

Hur, Hz. Hüseyin ve beraberindekilerin dönmelerine izin vermiyordu. Birlikte Kûfe'ye gitmeleri dışında başka bir yere gitmesine de izin verilmiyordu.[782] Bu hususta aralarında tartışmalar oldu. Nihayet başka bir yöne gidilerek validen gelecek cevabın beklenmesine karar verildi.[783] Bunun üzerine Hz. Hüseyin, zorunlu olarak kuzeye yöneldi. Hur b. Yezîd de durumu Ubeydullah'a bildirdi.

Kaynaklarımızda yer alan bir rivayete göre Hz. Hüseyin, Hur b. Yezîd'in Kûfe'deki durumu kendisine bildirmesi ve geri dönmesini

778 Taberî, V, 401-402. Ayrıca bk. İbn A'sem, V, 134-135; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 46-47; Muhsin el-Emîn, I, 596.
779 İbn A'sem, V, 135.
780 Taberî, V, 402; Ebû Mihnef, s. 27; İbn A'sem, V, 138; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 47; İbn Kesîr, VIII, 186.
781 Taberî, V, 403-404; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 48.
782 İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 48.
783 Dîneverî, s. 250; Ebû Mihnef, s. 27-28; Taberî, V, 402-403; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 48.

tavsiye etmesi üzerine oraya gitmekten vazgeçmiş; ancak beraberinde bulunan Müslim b. Akîl'in kardeşleri, "Vallahi, öcümüzü almadan ya da öldürülmeden geri dönmeyeceğiz." diyerek bu teklifi kabul etmemişlerdi.[784] Bu rivayetten, sanki Hur b. Yezîd'in Ubeydullah'ın gönderdiği askerlerin başındaki kimse olarak konuşmadığı anlaşılmaktadır. Muhtemelen bu rivayette, Hur b. Yezîd daha sonra Hz. Hüseyin'in adamlarına katıldığı için onun daha önceki rolü atlanmıştır.

Hüseyin'in gidiş güzergâhı ve yolda görüştüğü bazı kimseler hakkında epey bilgi mevcuttur.[785] Yukarıda gidiş güzergâhından kısaca bahsedilmişti. Hüseyin, Uzeyb el-Hicânât'a ulaştığında Kûfe'den dört kişi, Hz. Hüseyin'in yanına geldi.[786] Onların kılavuzu Tirimmâh b. Adî idi. Hur, gelenlerin Hz. Hüseyin'e ulaşmalarına mani olmak istemişse de Hz. Hüseyin, onu engellemiştir. Bu kişilerden biri olan el-Mücemmi b. Abdullah el-Âmirî, Kûfe'nin ileri gelenlerinin onun aleyhine döndüklerini söyledi. Bu rivayete göre Hz. Hüseyin ona elçisi Kays b. Mushir'i sordu. Hüseyin'e elçisinin öldürüldüğünü haber verdiler.[787] Bundan sonra Tirimmâh b. Adî onu bölgelerine davet etmiş ve kendisine Tay kabilesinden 20.000 adamıyla destek olacağını söylemiş; fakat Hz. Hüseyin bu teklifi kabul etmemiştir.[788]

Neticede Hz. Hüseyin'in zorunlu yolculuğunun Ninova'ya ve Kerbelâ'ya kadar uzandığını söylememiz gerekir.[789] Bu sıralar Ubeydullah'ın Hur b. Yezîd'e gönderdiği cevabî mektup kendisine ulaşmıştır.[790] Ubeydullah, mektubunda şunları söylüyordu: "Hüseyin

784 Taberî, V, 389; Mes'ûdî, *Mürûc*, III, 70; İbn Hacer, *İsâbe*, II, 16-17.
785 Dîneverî, s. 250-251.
786 Ebû Mihnef, bu kişilerin Nâfi' b. Hilâl el-Murâdî, Ömer es-Seydâvî, Saîd b. Ebî Zer el-Gifârî ve Abdullah el-Mezhicî olduklarını söylemektedir (Ebû Mihnef, s. 28).
787 İbn Kesîr, VIII, 187-188.
788 İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 50. Ayrıca bk. Ukaylî, "*Kerbelâ*", s. 372.
789 Dîneverî, s. 251.
790 Dîneverî, s. 251; Taberî, V, 408.

ve adamlarını mektubumun sana ulaştığı yerde muhasara et. Ağaçsız ve susuz bir yer dışında konaklamasına izin verme. Mektubumu getiren kişiye bu husustaki uygulamalarını bana haber vermesini emrettim."[791] Bu mektubun 2 Muharrem 61 (2 Ekim 680) Perşembe günü geldiği söylenmektedir. Buna göre Ömer b. Sa'd, bir gün sonra askerleriyle birlikte bölgeye gelmiştir.[792]

Hz. Hüseyin'in Ninova'ya 2 Muharrem 61'de (2 Ekim 680) indiği nakledilmektedir.[793] Bir anlatıma göre Hz. Hüseyin, Kerbelâ'ya 2 Muharrem 61 Çarşamba veya Perşembe günü indi.[794] Makdisî, Hur'un Hz. Hüseyin'i el-Gâdıriyye'de[795] 2 Muharrem 61 Perşembe günü konaklamaya zorladığını, Ömer b. Sa'd'ın ise bir gün sonra buraya gelerek Hz. Hüseyin'in adamlarıyla beraber Kerbelâ'ya gittiğini belirtir.[796] Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'da konaklamasının ikinci gününde Ömer b. Sa'd'ın oraya vardığı da ifade edilir.[797] Buna göre Hz. Hüseyin'in vefatıyla burada konaklaması arasında sekiz günlük bir zaman bulunduğu anlaşılmaktadır. Bundan başka Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'ya 8 Muharrem 61 (8 Ekim 680) Çarşamba günü ulaştığı da söylenmektedir.[798] Ancak bu tarihin doğru olmaması gerekir. Çünkü bundan sonraki gelişmelerin iki gün içinde meydana gelmiş olabilmesi mümkün değildir.

Görüldüğü gibi Ubeydullah'tan gelen cevapta Hur'dan, Hüseyin'in müstahkem yerlere sığınmasına izin verilmemesi ve Fırat ile onun

791 Dîneverî, s. 251; Taberî, V, 408; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 52.
792 İbn Kesîr, VIII, 189.
793 Taberî, V, 409.
794 İbn A'sem, V, 149.
795 Gâdıriyye, Kûfe civarında, Kerbelâ'ya yakın bir köydür (Yâkût, IV, 183).
796 Makdisî, VI, 10. Burada 2 Muharrem tarihinin Perşembe gününe tesadüf ettiği belirtilmekteyse de Unat, kılavuzunda bu günün Salı gününe denk geldiğini göstermektedir (Unat, s. 6).
797 Dîneverî, s. 253; Taberî, V, 410.
798 Şeblencî, s. 143.

arasındaki irtibatın kesilmesi isteniyordu.[799] Hz. Hüseyin'in askerleri, Hur b. Yezîd'den Ninova, el-Gâdıriyye veya Şufeyye köylerinden birisinde konaklamalarına izin verilmesini istemişlerse de bu istekleri kabul edilmedi.[800]

Hur'un, Ubeydullah'ın emirlerini uygulama kararlılığında olduğunu gören ve Hz. Hüseyin'e yolda katılan Züheyr b. el-Kayn, Hur ve adamlarına karşı harekete geçilmesini teklif ettiyse de Hz. Hüseyin, onlar saldırmadan kendileriyle savaşmak istemediğini söyledi.[801] Züheyr, Hz. Hüseyin'e, el-Akr[802] köyüne gitmeyi teklif etti. Çünkü bu köy müstahkem bir yerdi ve Fırat'ın sahilindeydi. Eğer Hur'un adamları kendilerine karşı çıkarlarsa onlarla savaşılacaktı. Ancak Hz. Hüseyin bu teklifi de kabul etmedi.[803]

İbn A'sem'e göre Ubeydullah, Hz. Hüseyin'e bir mektup gönderdi. Mektupta Yezîd'in, kendisinin ve Yezîd'in hükmünü kabul etmediği takdirde, Hüseyin'i öldürmesini emrettiğini bildirdi. Hz. Hüseyin, mektubu okuyunca çok kızdı ve mektubu getiren elçiyle bir cevap göndermedi. Üstelik cevap göndermesini isteyen elçiye Ubeydullah'a cevap yazmayacağını, çünkü ona azabın hak olduğunu belirtti; elçi de olanları Ubeydullah'a anlatınca vali kızdı.[804]

Mes'ûdî, Hüseyin'in Hur b. Yezîd ile görüşmesinden ve Hur'un kendisine nasihat etmesinden sonra yukarıda anlattığımız gelişmelere değinmeden, onun Ömer b. Sa'd'ın askerleriyle görüştüğünden bahsetmektedir.[805] Onun anlattıkları yukarıda bahsettiğimiz, Taberî'nin naklettiği bir rivayetle aynıdır.[806]

799 Ateş, "Hüseyin", *İA*, V/1, 637.
800 Taberî, V, 408-409; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 52.
801 Dîneverî, s. 252; Taberî, V, 409; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 52.
802 el-Akr, Kûfe'de Kerbelâ yakınlarında bir köydür (Yâkût, IV, 136).
803 Taberî, V, 409; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 52.
804 İbn A'sem, V, 150-151. Benzer bir anlatım için bk. Muhsin el-Emîn, I, 598.
805 Mes'ûdî, *Mürûc*, III, 70.
806 Taberî, V, 389.

d. Ömer b. Sa'd'ın Hz. Hüseyin'e Karşı Görevlendirilmesi

Ömer b. Sa'd, bu sırada Ubeydullah tarafından Rey'e vali olarak atanmış; ancak hazırladığı ordu ile birlikte daha görev yerine gitmemişti.[807] Taberî'nin Ebû Mihnef'ten naklen verdiği bir rivayete göre Ubeydullah b. Ziyâd, Ömer b. Sa'd'ı Kûfeli 4.000 askerin başında Destebâ'ya[808] gitmek üzere görevlendirmişti. Çünkü Deylemliler oraya gidip şehre galip gelmişlerdi. İbn Ziyâd, onu Rey şehrine vali olarak atadıktan sonra gitmesini emretti.[809] İbn A'sem, Ömer'in Rey ve Destebâ'ya vali olarak atandığını ve Deylemlilerle savaşmaya memur edildiğini söyler.[810]

Ubeydullah, Ömer'den görev yerine gitmeden önce, Hz. Hüseyin'in üzerine yürümesini ve bu meseleyi hallettikten sonra görevine gitmesini istedi. Ömer, böyle bir görevi üstlenme hususunda isteksizdi. Ancak bazı rivayetlere göre Ubeydullah, bu görevi kabul etmemesi halinde Rey valiliğinden azledileceğini söyleyince görevi kabul etti.[811] Ömer, karar vermek amacıyla zaman istemiş ve görevi tereddüt içinde kabul etmişti.[812] Rivayetlere göre Ömer, yakınlarıyla meseleyi müzakere etmiş; akrabaları ve yakınları bu görevi kabul etmemesini tavsiye etmişlerdi. Bunlardan birisi de yeğeni Hamza b. Muğîre b. Şu'be

807 İsfahânî, *Makâtil*, s. 112.

808 Destebâ, Rey ve Hemedân arasında bölünmüş büyük bir bölgedir. Bir kısmına Deskebâ er-Râzî denir ki 90 köye yakındır. Diğer kısmına Destebâ Hemedân denir. Bu bölge de birçok köyden meydana gelir (Yâkût, II, 454).

809 Taberî, V, 409. Ayrıca bk. İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 52; İbn Manzûr, XIX, 63. Çağatay, Ömer b. Sa'd'ın Rey'den çağrılıp görevlendirdiğini söylemektedir (*İslâm Tarihi*, s. 421). Ancak kaynaklar, Ömer b. Sa'd'ın Rey'e gitmek için hazırlık yaptığını, görev mahalline gitmeden Hz. Hüseyin'e karşı görevlendirdirildiğini belirtmektedir.

810 İbn A'sem, V, 151.

811 Dîneverî, s. 253. Ayrıca bk Taberî, V, 409-410; İsfahânî, *Makâtil*, s. 112.

812 Taberî, V, 409; İsfahânî, *Makâtil*, s. 112.

idi.[813] Teklif edilen görevi üstlenmekte mütereddit olan Ömer, kendisine tevcih edilen Rey valiliğini kaybetmemek için Ubeydullah'a başka öneriler götürdü. Ona, kendisi yerine Kûfeli başka bir kimseyi göndermesini teklif etti ve bazı isimler saydı. Ancak İbn Ziyâd kararlıydı. Ya teklifi kabul edecek ya da görevi iade edecekti.[814]

Hz. Peygamber, bir hadisinde "Bir şeyi çok sevmen seni kör ve sağır eder." buyurmaktadır.[815] İşte Ömer b. Sa'd'ın makam sevgisi onu,

813 İbn A'sem, V, 152; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 52; İbn Manzûr, XIX, 63; İbn Kesîr, VIII, 189.

814 Taberî, V, 410; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 53; İbn Manzûr, XIX, 64.
Vali ile Ömer arasındaki görüşme, çağdaş bir Şiî müellif tarafından hayal gücü kullanılarak şöyle hikâye edilmiştir: Yazdî, Ömer'in görevlendirilmesini şöyle anlatmaktadır: "İbn Ziyâd, Ömer b. Sa'd ile konuştuktan sonra onun zayıf olduğu noktayı hemen keşfetti. Ömer b. Sa'd'ın parayla ayartılabilecek, ziyafetle cezbedilebilecek veya kadın güzelliğinin büyüsüyle ikna edilebilecek bir adam olmadığını biliyordu. Tehdit ve uyarılarla itaate zorlanabilecek biri de değildi. O, politikacı olan babasının okulunda yetişmiş, güç ve politik konumun büyüsünü tatmış biriydi. Birçok savaş görmüştü ve iktidarı ele geçirmek için de politik mücadelelerde bulunmaktan hoşlanırdı. İşte bu, onun her baskıya boyun eğdirilebileceği noktaydı.
"Bütün ikna çalışmaları başarısız olduktan sonra İbn Ziyâd, Ömer b. Sa'd'a "Rey valiliğine dön. Hüseyin'in bu çıkışı o kadar da önemli değil. Bunu yapmak için başkasını buluruz. Bütün yapmak istediğimiz, Kûfe toplumundaki yerinden yararlanmak ve sana layık olduğun saygıyı vermekti." dedi. Bu sözler, Ömer'i konumunu kaybetme ihtimaliyle titretmişti ve nihayet oldukça yumuşak bir sesle cevapladı: "Niçin bu kadar kızdınız, Rey valiliği ile bu meselenin ne alakası var? Düşünmek için biraz zaman verin."
"İbn Ziyâd sert idi ve Ömer'den çabuk karar ve kesin cevap istedi. Fakat özel bir iltimas olarak, ona bir gecelik süre verdi. Ömer ertesi sabah son kararını ilan edecekti." (Yazdî, s. 171-172).

815 Ebû Dâvud, "Edeb", 125; Ahmed b. Hanbel, V, 194; VI, 450. Bu hadis hakkında farklı görüşler belirtilmiştir. Hadisin mevzu, zayıf veya hasen olduğu şeklinde farklı değerlendirmeler yapılmıştır. Bu farklı değerlendirmeler için bk. Alî el-Kârî, Ebü'l-Nasan Nûruddîn Ali b. Sultân Muhammed el-Kârî el-Herevî (1014/1605), *el-Esrâru'l-Merfû'a fi'l-Ahbâri'l-Mevdû'a*, thk. Muhammed b. Lutfî es-Sabbâğ, Genişletilmiş 2. Basım, 1406/1986, s. 187-188; el-Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ ve Muzîlu'l-İlbâs*, 3. Basım, Beyrut 1408/1988, I, 343. Yazdî, "Bir şeyi çok sevmek, insanı kör ve sağır eder." şeklinde zikrettiği ifadeden "Araplar arasında kullanılan bir söz" şeklinde bahsetmiştir (Yazdî, s. 173).

Hz. Peygamber'in torununu öldürenlerin arasına sürükledi. Ömer'in durumu, makam sevgisinin insanlara neler yaptırabileceğini gösteren önemli bir örnektir. O, herhalde görevi kabul ettiğinde hadiselerin Hz. Hüseyin'in ölümüyle sonuçlanacağını tahmin etmemişti. Hatırlanacağı üzere, Müslim öldürülmeden önce Hz. Hüseyin'e Kûfe'ye gelmemesi için haber göndermek için seçip güvendiği kişi Ömer b. Sa'd idi. Ancak Ömer, çok geçmeden, kendisine verilen valilik görevini elinden kaçırmama düşüncesiyle, Hüseyin'in kafasını kesen orduya komutanlık etmiştir. Elbette Ömer'in ismi tarihe, aldığı resmi görevlerle ve yaptığı icraatlarla değil, Hz. Hüseyin'i öldüren ordunun komutanı olarak geçmiştir.

Şimdi Ömer'in görevlendirilmesi hakkında bize ulaşan farklı rivayetler üzerinde durmaya çalışacağız: Bazı rivayetlere göre Ömer b. Sa'd, görevi kabul etmek istemeyince Ubeydullah kendisini tehdit etmiş ve bu görevi kabul etmemesi halinde onu görevden azledip evini yakacağını ve boynunu vuracağını[816] veya Irak'taki arazisini müsadere edeceğini söylemişti.[817] İbn Sa'd da, Ubeydullah'ın görevi kabul etmemesi halinde kendisini görevden azledeceğini ve evini yıkacağını söyleyerek Ömer'i tehdit ettiğini nakleder.[818] Ancak bu rivayetlerin Ömer b. Sa'd'ı temize çıkarmak amacıyla ortaya atıldığı söylenebilir. Herhalde Ubeydullah, böyle önemli bir iş için baskıyla komutan atayacak kadar tedbirsiz davranamazdı. Çünkü böyle bir durum, Ömer'in beraberindeki Kûfelilerle birlikte Hüseyin'e iltihak ederek Ubeydullah'a karşı çıkması sonucunu doğurabilirdi.

İbn A'sem'in rivayetinde Ubeydullah, teklifini kabul etmek istemeyen Ömer'e, kendisini Rey valiliğinden azledeceğini söylemiş

816 İbn A'sem, V, 153; Zehebî, *Siyer*, III, 300; İbn Kesîr, VIII, 189.
817 Ateş, "Hüseyin", *İA*, V/1, 637.
818 İbn Sa'd, V, 168.

ve Ömer'in talebi üzerine kendisine bir gün mühlet vermiş; sonra da Ömer, Kûfe'nin ileri gelenlerinden bazılarının ismini sayarak görevden affedilmesini istemişti. Buraya kadar anlatılanlar, diğer kaynaklarda bize ulaşan bilgilerle paralellik arz etmektedir. Ancak bundan sonra Ubeydullah'ın Ömer'i ölümle tehdit ettiği söylenmektedir ki, bu durumda Ubeydullah'ın iki davranışı arasında bir çelişki ortaya çıkmaktadır.[819]

Ömer'in görevlendirilmesi ile ilgili olarak dikkatimizi çeken bir husus var. Ubeydullah, neden Ömer'i Hüseyin'e karşı göndermek istemiştir? Acaba bunda bir kasıt var mıydı? Muhtemelen, Kûfelilerin Resûlullah'ın (s) torununa karşı girişilecek olan bu harekâta desteklerini sağlamak amacıyla Hz. Hüseyin'e denk veya hiç olmazsa yakın bir soya mensup birisinin görevlendirilmesinin uygun olacağı düşünülmüştür. Ömer, Hüseyin gibi, Kureyş'ten birisidir; Resûlullah'ın (s) akrabasıdır. Babası, Ehl-i Sünnet tarafından Cennetle müjdelendiği kabul edilen on kişiden, Hz. Ömer'in oluşturduğu altı kişilik şûra üyelerinden biridir. Bütün bu özellikleri, Ömer'i bu hususta uygun bir aday olarak öne çıkarıyordu. Ömer'in Hz. Hüseyin'e karşı görevlendirilmesi, mütereddit Kûfelileri de harekete geçirecek ve şüphelerini giderebilecekti. Herhalde Ubeydullah, Hz. Peygamber'in to-

819 Bk. İbn A'sem, V, 151-153.
Burada farklı bir görüş üzerinde kısaca durmak istiyoruz: Ömer Ferrûh, -herhalde cennetle müjdelenen bir Sahâbînin oğlunun bu olayın kahramanı olmasını kitabının hitap ettiği kesime vermek istediği mesaja aykırı bulduğu için- Hz. Hüseyin'e karşı Hur b. Yezîd'den sonra Şemir b. Zi'l-Cevşen'in komutasında bir ordu gönderildiğini söylemektedir (Ömer Ferrûh, s. 134). Yazarın 40.000 Kûfelinin Hz. Hüseyin'in yanına Mekke'ye gittiğini söylediğinden daha önce bahsetmiştik. Burada da Şemir'in Hz. Hüseyin'le Kerbelâ'da karşılaşmasından sonra onunla beraber olan bütün adamlarının ve onu davet edenlerin kendisini yanlız bıraktıklarını söylemektedir (Ömer Ferrûh, s. 134). İleride Hz. Hüseyin'i terk etme hadisesinin bu şekilde cereyan etmediğini anlatacağız. Ancak burada Ömer b. Sa'd'ın sorumluluğunun, isminin zikredilmemesi suretiyle izale edilmeye çalışıldığını söylemekle yetinelim.

rununa karşı başka kabileye mensup birisini gönderdiğinde askerler üzerinde yeterince etkili olamayacağını düşünmüş olmalıdır. Böylece Ubeydullah, Kureyş'in önemli bir koluna mensup olan Hz. Hüseyin'e karşı Kureyşli birisinin komutasında ve yine Kureyşlilerin de katıldığı bir ordu ile insanlara yaptığı işin doğruluğu hususunda güven vermeye çalışıyordu. Nitekim kaynaklarımızda da Ubeydullah'ın Ömer b. Sa'd'ı görevlendirilmesinin altında Kureyşli olmasının yattığına işaret edilmiştir.[820]

İlginç olan bir diğer husus da Ömer'in ordusunda kendisinden başka Kûfe'de oturan 30 Kureyşlinin bulunduğunun söylenmesidir.[821] Anlatıldığına göre sonra bu kimseler, Hz. Hüseyin'in tekliflerinin kabul edilmemesi üzerine Ömer b. Sa'd'ın ordusundan ayrılarak Hz. Hüseyin'in askerlerine katılmışlardır.[822] Kanaatimizce bu malumat doğru değildir. İleride de bahsedeceğimiz gibi Hz. Hüseyin'e iltihak eden bu kimseler, Kûfeli olarak gösterilmiştir.

e. Ömer b. Sa'd'ın Askerlerinin Sayısı

Yukarıda da bahsedildiği gibi Hüseyin'e karşı gönderilen Ömer'in ordusu 4.000 askerden müteşekkildi.[823] Üstelik ordudaki askerler maddî yönden tatmin edilmişlerdi.[824] Ömer'in ordusunda Mısırlı ve Yemenli askerlerin de bulunduğu söylenmiştir.[825] Öte yandan ordunun içinde bir tek Şamlı askerin bulunmadığı[826] veya ordunun tamamen Kûfelilerden müteşekkil olduğu[827] da ifade edilmiştir. Ömer'in ordusundaki askerlerin 2.000 civarında olduğu belirtilmişse[828] de

820 Zehebî, *Siyer*, III, 300.
821 İbn Kuteybe, *İmâme*, II, 6.
822 İbn Kuteybe, *İmâme*, II, 6.
823 Zehebî, *Siyer*, III, 300, 305.
824 Zehebî, *Siyer*, III, 300
825 Diyârbekrî, II, 298.
826 *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, II, 328.
827 Onat, s. 70.
828 Diyârbekrî, II, 297.

eski kaynaklarımız yukarıda zikrettiğimiz rakamı vermektedir. Bununla birlikte Ebû Mihnef'e nispet edilen kitapta zikredilen rakamlar inanılmayacak kadar fazladır. Buna göre Ömer, ordusunu tanzim edince, ordunun sağ cenahına komutan olarak atadığı Şemir b. Zi'l-Cevşen'in komutasına 20.000, sol cenahın komutanı Havlî b. Yezîd'in komutasına 20.000 asker vermiş; diğer askerlerle kendisi ordu merkezinde kalmıştır.[829]

Ömer b. Sa'd'ın, görevlendirilmesinden sonra, Ubeydullah'ın topladığı 1.000 askerle Kerbelâ'ya gönderildiği de söylenmiştir.[830] Ancak bu anlatımda Ömer'in Rey ve civarında vali olduğu söylendiği gibi, buradaki ayaklanmaları bastırmak için hazırlanan ordudan da bahsedilmemiştir.

İbn A'sem, Ubeydullah'ın gönderdiği ordudaki askerlerin sayısını verirken, Hur b. Yezîd'le 1.000, Ömer b. Sa'd'la 4.000 asker bulunduğunu söyler.[831] Daha sonra Şemir b. Zi'l-Cevşen ile 4.000, Zeyd b. Rikâb el-Kelbî ile 2.000, el-Husayn b. Nümeyr es-Sekûnî[832] ile 4.000, el-Musâb b. el-Mârî (veya Musâbir b. Müzeyne el-Mâzinî) ile 3.000, Nasr b. Harbe ile 2.000 kişi gönderilmiş; böylece Ömer'in ordusunun sayısı 20.000'e,[833] daha sonra gönderilen Şebes b. Rib'î komutasındaki 1.000 ve Haccâr b. Ebcer komutasındaki 1.000 askerle asker sayısı toplam 22.000 kişiye ulaşmıştır.[834] Asker sayısını daha da abartanlar vardır.[835]

829 Ebû Mihnef, s. 38.
830 Şeblencî, s. 143.
831 İbn A'sem, V, 153.
832 Daha önce de geçtiği gibi Husayn b. Temîm et-Temîmî olmalıdır.
833 İbn A'sem, V, 157-158.
834 İbn A'sem, V, 158-159.
835 Yazdî, tarihçilerin Kerbelâ'ya gönderilen ordudaki asker sayısı hakkında değişik bilgiler verdiğini söylemekte ve en eski kaynaklara göre asker sayısının 30.000 kişi olduğunu belirtmektedir. Yazar, bir cümle sonra "Birkaç gün içinde 25.000 kişilik bir ordu Hüseyin ve 72 dostu ile savaşmak için Kerbelâ'ya ulaşmıştı." demektedir (Yazdî, s. 176). Onun yazdığına göre Hur b. Yezîd er-

Bundan başka Kûfelilerin sayısının yaklaşık 22.000[836] kişi oldukları, ancak onların birçoğunun yolun yarısında ordudan ayrılıp kaçtıkları da söylenmiştir.[837] Bundan dolayı İbn Ziyâd, "Bugünden itibaren orduya katılmazlık eden kimse herhangi bir emân ve emniyette olmayacak."[838] demiştir. Bu tehdidin etkisi altında kalan Kûfeliler Kerbelâ'ya akın etmişlerdi.

Kanaatimizce yukarıda zikredilen rakamlar abartılıdır.[839] Mutedil bir Şiî olduğu söylenen Ya'kûbî, Hz. Hüseyin'e karşı gönderilen ordunun Ömer b. Sa'd komutasındaki 4.000 kişi olduğunu söylemektedir.[840] Daha önce Hur b. Yezîd ile beraber gönderilen 1.000 askeri ve yardım için gönderilenlerle beraber Kerbelâ'ya giden askerleri hesaba kattığımızda Hz. Hüseyin'i öldüren ordunun askerlerinin 5.000 kişiden biraz fazla olduğunu söyleyebiliriz. Ubeydullah'ın orduyu özellikle Kûfeli askerlerden oluşturması ve Kûfe'nin ileri gelenlerinin olay yerinde bulunmalarını istemesi, olası hadiselerin sorumluluğuna onları da ortak etmek istemesinden kaynaklanmış olmalıdır.

Ubeydullah, Ömer'e yardım etmek üzere Husayn b. Nümeyr, Haccâr b. Ebcer, Şebes b. Rib'î, Şemir b. Zi'l-Cevşen'i ve Yezîd b. Rüveym'i gönderdi.[841] Ubeydullah'ın Hüseyin'e karşı gönderdiği as-

Riyâhî komutasında 1.000, Ömer b. Sa'd komutasında 4.000, Şemir komutasında 4.000, Husayn b. Nümeyr et-Temîmî komutasında 2.000, Muğayyer b. Rahniya el-Müzenî komutasında 3.000, Nasr b. Harşah (Harşa?) komutasında 2.000, Ka'b b. Talha komutasında 3.000, Sâbit (Şebes?) b. Rib'î komutasında 3.000 ve Haccâr b. Ebcer komutasında 1.000 kişi Hz. Hüseyin'e karşı görevlendirilmiştir (Yazdî, s. 176).

836 İbnü'l-İmâd, I, 67; Caferiyan, I, 117.

837 Caferiyan, I, 117.

838 Caferiyan, I, 117 (Belâzürî, *Ensâb*, II, 178'den).

839 Muhammed Rızâ da Şiîler'in asker sayısı konusundaki abartılarına değinmiş ve Hz. Hüseyin'le savaşan ordunun 30.000, 40.000 veya 50.000 kişiden meydana geldiğini ve Hüseyin'in tek başına onlardan 1.000 kişi öldürdüğünü söylediklerini yazmıştır (Muhammed Rızâ, s. 148).

840 Ya'kûbî, II, 243.

841 Dîneverî, s. 254.

kerler, Kerbelâ'ya varıncaya kadar çok fire veriyorlardı. Çünkü Hz. Hüseyin'le savaşmak hususunda isteksizlik vardı.[842] Bunun sebebi, Hz. Hüseyin'in Hz. Peygamber'in torunu olması hasebiyle insanlar nazarında gördüğü saygı olabileceği gibi, Kûfelilerin kendisine ihanet etmiş olmalarına rağmen, içten içe Hz. Hüseyin'i desteklemeleri de olabilir. Ubeydullah, Şebes b. Rib'î'yi Hz. Hüseyin'e karşı göndermek istediğinde Şebes hastalanmış; bunun üzerine Ubeydullah, Hüseyin'le savaşmak istemediği için hasta numarası yaptığını, kendisine itaatkâr ise Kerbelâ'ya gitmesi gerektiğini söyleyince çaresiz Kerbelâ'ya gitmiştir.[843] Bu rivayet bize, en azından Kûfelilerin bazılarının Hz. Hüseyin'e karşı savaşmak hususunda isteksiz olduklarını göstermektedir.

İbn Ziyâd, Hz. Hüseyin'e karşı savaşmak hususundaki isteksizliklerinden dolayı Kûfelilere baskı yapmaktan da geri durmamıştır. Bu amaçla Süveyd b. Abdurrahman el-Minkarî'yi Kûfe'ye göndererek geri kalmış olanların getirilmesini istemiştir.[844] Rivayete göre Süveyd, Kûfe'ye bir miras meselesinden dolayı gelen bir Şamlıyı yakalayıp Ubeydullah'a götürmüş; Ubeydullah da onu idam etmişti. Kûfeliler, Ubeydullah'ın bu sert tutumunu görünce orduya katıldılar.[845]

Hz. Hüseyin'le beraber Kerbelâ'ya giden taraftarlarının sayısı 500 atlı ve 100 civarında piyade olarak gösterilmektedir. Ancak bunların büyük bir kısmı daha sonra Hz. Hüseyin'i yalnız bırakacaklardır.

f. Müzakereler ve Hz. Hüseyin'in Teklifleri

Yukarıda da zikredildiği gibi Hz. Hüseyin, 61 yılının Muharrem ayının başında (Ekim 680) Kerbelâ'da konaklamak zorunda kaldı. Ömer b. Sa'd'ın ordusu Hüseyin'in zorunlu olarak konakladığı yer

842 Dîneverî, s. 254.
843 Dîneverî, s. 254.
844 Dîneverî, s. 254.
845 Dîneverî, s. 255.

olan Kerbelâ'ya geldikten sonra Hüseyin, yakınlarını yanından ayrılma hususunda muhayyer bırakmış; ancak akrabaları kendisini terk etmemişlerdi.[846]

İbn A'sem'in naklettiği ilginç bir anlatıma göre Habîb b. Müzâhir el-Esedî, Hz. Hüseyin'den yakınlarda bulunan Esedoğullarından yardım istemek için izin istemiş; Hz. Hüseyin'in kendisine izin vermesi üzerine gece vakti Esedoğullarına giderek kendilerinden Hz. Hüseyin'e yardım etmeleri çağrısında bulunmuş; onlardan pek çok kimse kendisinin etrafında toplanmıştı. Esedoğullarının ikamet ettikleri bölgeden çıkan bir kişinin durumu Ömer b. Sa'd'a bildirmesi üzerine, komutan 4.000 askerini[847] el-Ezrak b. Harb es-Saydâvî ile beraber bunların üzerine göndermiş, aralarında meydana gelen çarpışmalardan sonra Esedliler mahallelerine geri dönmüşlerdi.[848]

Ömer, bölgeye geldikten sonra Hz. Hüseyin'e bir elçi göndererek oraya geliş sebeplerini öğrenmek istedi. Hüseyin, ona Kûfeliler tarafından davet edildiğini, hatta onlardan 18.000 kişinin kendisine biat ettiğini ve onu başlarına geçirmek istediklerini, ancak bölgeye geldikten sonra davetlerinde samimi olmadıklarını ve kendisine ihanet ettiklerini anladığını, bunun üzerine dönmek istediğini, ancak Hur b. Yezîd'in buna izin vermediğini bildirdi.[849] Hüseyin'in bu cevabı Ömer'i sevindirdi; o da durumu Ubeydullah'a haber verdi.[850]

Ömer'in ordusu içinde Hz. Hüseyin'i Kûfe'ye davet edenler de vardı. Hüseyin onlara hitap ederek kendileri tarafından davet edildiğini ve onu istemiyorlarsa geri dönmelerine izin verilmesini istedi. Durumdan haberdar edilen Ubeydullah, Hüseyin'e Yezîd'e biatin

846 Bk. İsfahânî, *Makâtil*, s. 112.
847 Rakamlarda abartı olduğunu unutmamak gerekir.
848 İbn A'sem, V, 159-162.
849 Dîneverî, s. 253-254.
850 Dîneverî, s. 254; Taberî, V, 411.

teklif edilmesini, bundan sonra görüşünü bildireceğini haber verdi.[851] Daha sonra gönderdiği bir başka emirle de su ile irtibatının kesilmesini istedi. Bunun üzerine Ömer, Amr b. el-Haccâc'ı 500 kişilik bir süvari birliğiyle beraber göndererek Hz. Hüseyin'in su ile irtibatını kesti.[852] Bu hadise, Hüseyin'in öldürülmesinden üç gün önce meydana gelmiştir.[853]

Rivayete göre Hz. Hüseyin ve taraftarları susuzluk çekmeye başlayınca kardeşi el-Abbas b. Ali b. Ebî Tâlib'i çağırarak 30 atlı ve 20 piyade ile onu göndererek su getirmesini istedi. Bu amaçla kendisine 20 kırba vermişti. Amr b. el-Haccâc, onların su almalarına engel olmak istemişse de yaya olarak gelenler suyu almayı başardılar. Atlılar ile Amr'ın adamları arasında küçük çarpışmalar olmuş; hatta Amr'ın askerlerinden birisi bu sırada aldığı küçük bir yaradan dolayı daha sonra ölmüştür.[854] Bununla birlikte Amr'ın askerlerinden bir grubun öldürüldüğü, Hz. Hüseyin'in gönderdiği müfrezeden kimsenin ölmediği de söylenmiştir.[855]

Ubeydullah'ın biat teklifi Hüseyin'e bildirilince, bunun iyi niyetli bir teklif olmadığını anladı ve biat etmeyeceğini haber verdi. Ömer b. Sa'd, Hüseyin'in görüşünü Ubeydullah'a bildirdi. Bunun üzerine Ubeydullah kızarak askerleriyle Nuhayle'ye gitti.[856]

851 Dîneverî, s. 254; Taberî, V, 411; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 53; İbn Kesîr, VIII, 189.
852 Dîneverî, s. 255; Taberî, V, 412; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 53; Ateş, "Hüseyin", *İA*, V/1, 637.
853 Dîneverî, s. 255; Taberî, V, 412; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 53.
854 Taberî, V, 412-413. Ayrıca bk. İbn A'sem, V, 164; İsfahânî, *Makâtil*, s. 117. Kerbela'da çatışmaların olduğu yerde ya da yakınında Fırat nehrinin ya da herhangi bir kolunun bulunmadığı ifade edilmektedir. Buna göre şehirde bulunduğu tasvir edilen Hüseyin nehri ise sonraki dönemlerde açılan bir kanaldır (Erkoçoğlu, Fatih, "Kutsal(laştırılmış) Bir Mekan: Kerbela (Osmanlı Hakimiyetinin Sonuna Kadar)", Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, cilt: XIV, sayı: 1, 2010).
855 İbn A'sem, V, 164.
856 Dîneverî, s. 254.

Nihayet Hz. Hüseyin son teklifini de yaptı. O, Ömer'den şu üç seçenekten birisini kabul etmesini istiyordu: Medine'ye geri dönmesi, Yezîd'le görüşmek amacıyla Şam'a gitmesi veya -düşmanla savaşmak için- uç bölgelerinden birisine gitmek üzere kendisine izin verilmesi.[857]

Başka bir rivayete göre Hz. Hüseyin bu teklifleri yapmamış; ancak onlara iki seçenek önermişti. Ya geldiği yere geri dönmesine veya insanların onun hakkında neye karar verecekleri belli oluncaya kadar "geniş yeryüzünde" bir yere gitmesine izin verilmesini istemişti.[858] Bazı rivayetlerde, Hüseyin'in geri dönmelerine izin verilmesini istediği söylenmiştir.[859]

Yukarıda Hz. Hüseyin'in Ömer'e üç seçenekli bir öneride bulunduğunu söyledik. Ancak bu rivayetlerin doğru olmadığı ve bunu yazanların, Hz. Hüseyin'in emsali olmayan şahsiyetini ezmek, tahkir etmek ve böylece Emevî sultanlarına, velinimetlerine karşı bir hizmette bulunmak istedikleri[860] söylenmiştir. Bunun delili olarak da Hz. Hüseyin'in sadece Hicaz (Mekke ve Medine)'a dönmek istediğine dair rivayetlerdir. İleri sürülen bir başka delil de Hz. Hüseyin'in biat etmeyi kabullenmiş olması halinde Yezîd'in uğrunda bunca velvele yarattığı sorunun kendi kendine çözümlenmiş olacağı ve Hüseyin'in yaşamını herhangi birisi gibi sürdüreceğiydi.[861]

Hz. Hüseyin'in Ömer'e önce "Kûfe halkı bizi davet etti ve ben onların çağrısına uyarak buraya geldim. Eğer bundan dolayı piş-

857 Taberî, V, 389, 413; Makdisî, VI, 10,11; İsfahânî, *Makâtil*, s. 113; Zehebî, *Siyer*, III, 308; İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 352; aynı mlf., *İsâbe*, II, 17. Ayrıca bk İbn Abdirabbih, V, 121.
858 İbn Kesîr, VIII, 190.
859 Zehebî, *Siyer*, III, 300; İbn Kesîr, VIII, 189.
860 Caferiyan, I, 144-143.
861 Caferiyan, I, 143.

man iseler başka bir yere gitmek istiyorum." dediği, Ömer'in bunu Ubeydullah'a bildirdiği, ancak Ubeydullah'ın Şemir'in fikrini de alarak teklifi kabul etmediği,[862] son olarak yukarıda belirttiğimiz üç tekliften birisini kabul etmelerini önerdiği, Ömer'in de bu teklifleri İbn Ziyâd'a bildirdiği de söylenmektedir.[863]

Ebû Mihnef'in zikrettiği bir rivayete göre Hz. Hüseyin ile Ömer b. Sa'd arasında özel bir görüşme meydana gelmiş; bu görüşmenin mahiyeti tam olarak bilinmemekle birlikte bununla ilgili bazı yorumlar ve tahminler yapılmıştır.[864] İbn A'sem, Hz. Hüseyin ile Ömer b. Sa'd arasında yapılan görüşmeye Hz. Hüseyin'le beraber kardeşi Abbas ve oğlu Ali el-Ekber, Ömer'in yanında oğlu Hafs ve Lâhık isimli bir kölesinin katıldığı ve Hz. Hüseyin'in ondan kendisine destek istediğini söylemektedir. Buna göre Ömer, evinin yıkılacağını söylemiş; Hz. Hüseyin'in onun evini yaptıracağını taahhüt etmiş; Ömer, elindeki arazisinin kendisinden alınacağını söylemiş; Hz. Hüseyin de Hicaz'daki malından daha iyisini kendisine vereceğini belirtmiş; ancak Ömer bu teklifleri kabul etmemiştir.[865]

Hz. Hüseyin ile Ömer arasındaki görüşmelerin sayısının daha fazla olduğu da ifade edilmiştir. Buna göre üç veya dört defa görüşmüşlerdi.[866]

Neticede Ömer b. Sa'd, Hz. Hüseyin'in yukarıda zikrettiğimiz tekliflerini makul karşılayarak Ubeydullah'a bildirdi.[867] Üstelik İbn Ziyâd'ın bu teklifleri kabul edeceğini zannediyordu.[868]

862 Yazdî, s. 177-178.
863 Yazdî, s. 183-184.
864 Taberî, V, 413. Ayrıca bk. İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 54.
865 İbn A'sem, V, 164-165.
866 Taberî, V, 414; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 55.
867 Bk. Taberî, V, 389; Zehebî, *Siyer*, III, 308.
868 İsfahânî, *Makâtil*, s. 114.

Rivayete göre Ubeydullah b. Ziyâd, Hz. Hüseyin'in bu teklifini kabul etmeyi düşünüyordu.[869] Hatta Hz. Hüseyin'i Yezîd'e gönderme seçeneğini kabul etmek niyetindeydi.[870] Ancak onun yanında bulunan Şemir Zi'l-Cevşen, bu fırsatı kaçırmamasını, Hüseyin'in bir daha ele geçmeyeceğini söyleyerek Ubeydullah'ı fikrinden caydırdı.[871] Şemir, Hz. Hüseyin'e, şartsız teslim olma dışında bir seçeneğin tanınmaması görüşünü Ubeydullah'a kabul ettirdi.[872] Üstelik Ömer b. Sa'd'ın Hüseyin'le görüşüp gece boyunca sohbet ettiklerini söylemekten de geri durmadı.[873]

Bunun üzerine Ubeydullah, Ömer'e Şemir ile bir mektup göndererek Hz. Hüseyin'in teslim olmasını, aksi takdirde onunla savaşılmasını istedi.[874] Ayrıca teslim olmadığı takdirde Hz. Hüseyin ve adamlarına saldırarak onları öldürmesini, onlara dersinin verilmesini; Hüseyin öldürüldüğü takdirde cesedini atlılara çiğnetmesini de yazmıştı. Çünkü ona göre Hüseyin bunu hak etmişti.[875] Hatta emre uymadığı takdirde onun yerine mektubu getiren Şemir'in orduya komuta edeceğini bildirdi.[876]

Ubeydullah'ın Şemir'e, Ömer'in emre itaat etmediği takdirde komutayı eline almasını ve Ömer b. Sa'd'ın başını vurarak kendisine göndermesini emrettiği de gelen rivayetler arasındadır.[877] Şemir'in Sıffîn savaşında Hz. Ali'nin taraftarı olmasıyla, burada takındığı tu-

869 Taberî, V, 414; Zehebî, *Siyer*, III, 311.

870 İbn Kuteybe, *İmâme*, II, 6; İbn Abdirabbih, V, 121; Zehebî, *Siyer*, III, 311; İbn Kesîr, VIII, 183.

871 Bk. Taberî, V, 414; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 55; İbn Manzûr, XIX, 65; Zehebî, *Siyer*, III, 300.

872 Taberî, V, 414; Zehebî, *Siyer*, III, 311; İbn Kesîr, VIII, 183.

873 Taberî, V, 414; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 55; İbn Manzûr, XIX, 65.

874 Taberî, V, 414; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 55; Zehebî, *Siyer*, III, 300.

875 İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 55.

876 Taberî, V, 415; Ateş, "Hüseyin", *İA*, V/1, 637.

877 İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 55. Krş. İbn Kuteybe, *İmâme*, II, 6.

tum, Hz. Hüseyin'in güvendiği Kûfelilerin sadakatlerini (!) göstermesi açısından ilginçtir.

Kaynaklarımız, bu meselede Şemir'in rolüne açıkça değinmektelerse de onun Ubeydullah üzerindeki etkisinin derecesini tespit etmek gerçekten zordur. Üstelik onun Ubeydullah'a telkinde bulunması, valinin sorumluluğunu azaltmamaktadır. Tıpkı valisinin Hüseyin'i öldürmesinin Yezîd'in sorumluluğunu azaltmadığı gibi... Fakat bu mesele, bize Kûfelilerin o günkü halet-i ruhiyelerini göstermesi açısından önemlidir.

Nihayet Ubeydullah'ın emri Hz. Hüseyin'e bildirildiğinde o, bunu kabul etmedi. Ancak kendisine bir gece süre verilmesini istedi.[878] Ömer b. Sa'd, Şemir'e ve ordusundaki diğer askerlere durumu sordu. Neticede mühlet isteğinin kabulüne karar verildi.[879]

g. Kerbelâ'daki Çatışmalar

Hz. Hüseyin, yanında bulunan az sayıdaki akrabalarına ve adamlarına kendisini terk edebileceklerini söyledi; hatta terk etmeleri hususunda onlara yol gösterdi. Ancak yakınları onun bu teklifini reddettiler.[880] Hz. Hüseyin, o geceyi ibadetle geçirdi. Öldürüleceğini tahmin ederek ağlayan ve baygınlık geçiren kız kardeşi Zeyneb'i teskin etti.[881]

Daha önce Şemir, Ubeydullah'ın mektubunu Ömer b. Sa'd'a götüreceği sırada Hz. Ali'nin Ümmü'l-Benîn'den doğma çocukları Abbas, Abdullah, Cafer ve Osman için dayılarının oğlu Abdullah b. Ebi'l-Muhil tarafından emân istenmiş; Ubeydullah da bu emânı yazdırarak

878 Taberî, V, 417; Zehebî, *Siyer*, III, 301; İbn Kesîr, VIII, 190.

879 Taberî, V, 417; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 57.

880 Taberî, V, 419; İbn A'sem, V, 169-170; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 57-58; İbn Kesîr, VIII, 191; Muhsin el-Emîn, I, 582. Ya'kûbî, Hz. Hüseyin'in adamlarıyla bu konuşmayı savaş günü yaptığını nakleder (Ya'kûbî, II, 244).

881 İbn Kesîr, VIII, 192; Ya'kûbî, II, 244.

kendisine vermişti. Ancak Abdullah b. Ebi'l-Muhill'in bir mevlâsı kanalıyla kendilerine ulaştırılan emânı kabul etmeyi reddettiler.[882] Kendilerine emân verildiğini Şemir de hatırlattı; bu emânı kabul etmediklerini, "Allah sana da senin emânına da lanet etsin!" diyerek cevap verdiler.[883]

10 Muharrem 61 (10 Ekim 680) tarihinde Hz. Hüseyin, savaşın tek cepheden yapılmasını sağlamak için çadırların arka tarafına çukurlar kazdırarak içine odunlar doldurtup onları yaktırdı.[884]

Hz. Hüseyin, 32'si[885] süvari ve 40'ı piyade olan bir avuç askerinin[886] sağ cenahına Züheyr b. el-Kayn'ı, sol cenahına da Habîb b. Müzâhir'i[887] komutan olarak atadı.[888] Sancağı da kardeşi el-Abbas b. Ali'ye verdi.[889] Daha önce Hüseyin'in adamları Kerbelâ'ya gittiklerinde 500 atlı ve yaklaşık 100 piyade olduklarının rivayet edildiğini söylemiştik. Bu da gösteriyor ki, Hz. Hüseyin'in adamlarından bir kısmı, Kerbelâ'ya gittikten sonra kendisini terk etmişlerdir.

Beraberindeki adamların sayısının, 19'u ehl-i beytten olmak üzere 50 kişi olduğu da söylenmiştir.[890] Bir başka rivayette Hz. Hüseyin'in birliklerinin 45 süvari ve yaklaşık 100 piyadeden meydana geldiği

882 Taberî, V, 415; İbn A'sem, V, 166-168; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 56; İbn Kesîr, VIII, 190. İbn A'sem'de Osman'ın ismi geçmemektedir.
883 Taberî, V, 416. Ayrıca bk. İbn A'sem, V, 168-169.
884 Taberî, V, 422; İbn A'sem, V, 174; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 59-60; İbn Kesîr, VIII, 193; Ateş, "Hüseyin", *İA*, V/1, 638.
885 Dîneverî, Taberî ve başka kaynaklarda Hz. Hüseyin'in süvari askerlerinin sayısı 32 olarak gösterilirken herhalde dizgi hatası sonucu Ateş tarafından 23 olarak gösterilmiştir (Bk. Ateş, "Hüseyin", *İA*, V/1, 638). Ancak Üçok da Hz. Hüseyin'in 23 süvarisi olduğunu söylemektedir (Üçok, s. 40).
886 Dîneverî, s. 256; İbn A'sem, V, 183; Taberî, V, 422; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 59.
887 İbnü'l-Esîr'de Mutahhir (*Kâmil*, IV, 59).
888 Taberî, V, 422; Ateş, "Hüseyin", *İA*, V/1, 638; İbn Kesîr, VIII, 193.
889 Dîneverî, s. 256; Taberî, V, 422; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 59.
890 Zehebî, *Siyer*, III, 300.

bildirilmektedir.[891] Ya'kûbî, Hz. Hüseyin'in askerlerinin, ehl-i beytinden ve arkadaşlarından 62 veya 72 kişi olduklarını söyler.[892]

Ömer b. Sa'd'ın ordusunda Amr b. el-Haccâc sağ cenahın, Şemir b. Zi'l-Cevşen ise sol cenahın komutanıydı.[893] Atlılara Azra[894] b. Kays, piyadelere Şebes b. Rib'î er-Riyâhî komuta etti.[895] Sancak ise Ömer b. Sa'd'ın mevlâsı Zeyd'in[896] elindeydi.[897]

Hz. Hüseyin, çarpışmalardan önce konumunu hatırlatan ve Hz. Peygamber'in kendisi ve ağabeyi Hasan için Cennet gençlerinin efendileri olduklarını söylediğini belirttiği bir konuşma yaptı. Bu arada kendisine mektup gönderen Şebes b. Rib'î, Haccâr b. Ebcer, Kays b. el-Eş'as ve Yezîd[898] b. el-Hâris'in isimlerini zikrederek kendisini davet ettiklerini hatırlattı. Fakat bu kişiler, ona mektup yazıp kendisini davet ettiklerini inkâr ettiler.[899] Son olarak yine başka bir yere gitmesine izin vermelerini istedi.[900] Kays b. el-Eş'as'ın Hz. Hüseyin'e teslim olması halinde iyilikten başka bir şeyle karşılaşmayacağına dair sözleri üze-

891 Taberî, V, 389; Zehebî, *Siyer*, III, 308; İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 352; aynı mlf., *İsâbe*, II, 17; İbn Kesîr, VIII, 214.

892 Ya'kûbî, II, 243. Hz. Hüseyin'in adamlarının 200 kadar kişiden müteşekkil bir kafile oldukları da söylenir (Hitti, K. Philip, *Siyâsî ve Kültürel İslam Tarihi*, çev. Salih Tuğ, İstanbul 1989, II, 303). Ömer Ferrûh, adamlarının ve onu davet eden Kûfelilerin kendisini terk ettikten sonra Hz. Hüseyin'in yanında ehl-i beytinden yaklaşık 40 kişi kaldığını söylemektedir (Ömer Ferrûh, s. 134). Ancak hem diğer kaynaklarda verilen bilgiler, hem de ölü sayısının daha fazla olduğunu gösteren rivayetler dikkate alındığında bu rakamın isabetli olmadığı rahatlıkla söylenebilir.

893 Dîneverî, s. 256; Taberî, V, 422.

894 İbnü'l-Esîr'de Urve (*Kâmil*, IV, 60).

895 Dîneverî, s. 256; Taberî, V, 422; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 60.

896 Bu kişinin adı Dîneverî tarafından böyle tespit edilmiş olmakla birlikte Taberî, Zuveyd (Taberî, V, 422), İbnü'l-Esîr ise Dureyd (*Kâmil*, IV, 60) şeklinde vermiştir.

897 Dîneverî, s. 256.

898 İbnü'l-Esîr'de Zeyd (İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 62).

899 Taberî, V, 424-425; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 61-62.

900 İbn Kesîr, VIII, 194.

rine, kardeşinin Müslim b. Akîl'e emân verdiği halde Müslim'in öldürüldüğünü hatırlattı.[901] Züheyr b. el-Kayn'ın Kûfelilere nasihatleri de bir fayda vermedi. Ona hakaret ve küfürle karşılık verdiler.[902]

el-Hur b. Yezîd, Hz. Hüseyin'e karşı takınılan bu tutum karşısında ve tekliflerinin kabul edilmemesi üzerine pişman olup Hz. Hüseyin'in tarafına geçti.[903] Daha sonra da Ubeydullah'ın askerlerinin üzerine saldırdı ve onlardan iki kişi öldürdükten sonra öldürüldü.[904]

Hz. Hüseyin'in yaptığı tekliflerin kabul edilmemesi üzerine Ömer'in ordusundan 30 Kûfelinin Hz. Hüseyin'e katıldığı da ifade edilmektedir.[905] İbn Kuteybe, bunların Kûfe'de oturan Kureyşliler olduklarını söylemekteyse de[906] bu askerlerin Kûfeli oldukları da belirtilmiştir.[907] İbn Kesîr ise el-Hur b. Yezîd'in de bu kişilerden birisi olduğunu söyler.[908]

Bir rivayette Hz. Hüseyin'in çatışmaları ilk başlatan kimse olmamak için beklediği söylenir. Ömer b. Sa'd'ın, Ubeydullah'ın huzurunda ilk oku atan kişinin kendisi olduğu hususunda tanıklık etmeleri için orduyu şahit tutarak ilk oku atmak suretiyle savaşı başlattığı nakledilir.[909]

Çatışmalar önceleri teke tek (mübareze) mücadeleler şeklinde başladı; sonra toplu hücuma geçildi.[910] Teke tek çarpışmalarda Hz. Hüseyin'in kuvvetlerinin üstün olduğu ifade edilir. Bunun için komutanlardan bazıları Ömer b. Sa'd'a mübareze yapmayı durdurmasını

901 Taberî, V, 425; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 62.
902 İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 63; Ya'kûbî, II, 244-245; İbn Kesîr, VIII, 194-195.
903 Dîneverî, s. 256; Taberî, V, 392, 427; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 64-65; İbn Kesîr, VIII, 184.
904 Taberî, V, 392; İbn Kesîr, VIII, 184.
905 İbn Abdirabbih, V, 121; Zehebî, *Siyer*, III, 311.
906 İbn Kuteybe, *İmâme*, II, 6.
907 Diyârbekrî, II, 298.
908 İbn Kesîr, VIII, 194.
909 İbn A'sem, V, 183. Krş. Caferiyan, I, 121.
910 İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 65-67; İbn Kesîr, VIII, 196-197.

teklif ettiler.[911] Kısa bir çatışmadan sonra Hüseyin'in adamları epey azaldı ve etrafına toplanarak savaşmaya devam ettiler.

Rivayete göre Şemir, Hz. Hüseyin'in çadırının yakılmasını istemiş ancak Şebes b. Rib'î buna engel olmuştur.[912]

Hz. Hüseyin'in adamlarından Dahhâk b. Abdullah el-Mişrakî, Hüseyin'den izin alarak savaş alanından ayrılıp canını kurtardı.[913]

h. Şehadeti

Hz. Hüseyin'in katledilişi hakkında bilgi veren eserlerdeki malumat epey karışık ve birbirine zıttır. Bu durumu hatırlatarak konuyu anlatmaya çalışalım. Savaşın sonlarına doğru bizzat Hz. Hüseyin de çatışmalara katıldı. Ancak başlarda Hz. Hüseyin'e hamle yapmayı kimse üstlenmek istemiyordu.[914]

Bazı rivayetlere göre Hz. Hüseyin'e ilk saldıran kişinin Bedâoğullarından Mâlik b. Beşîr[915] olduğu söylenir. Bu kişi, Hz. Hüseyin'e gelip kılıcıyla vurarak başını yardı.[916] Hz. Hüseyin susayınca su içmek istedi; Husayn b. Temîm[917] ona bir ok attı. Ok ağzına isabet etti.[918]

Adamları öldürülünce, Hz. Hüseyin Fırat'ı geçmek için teşebbüste bulundu; ancak Ömer'in askerleri onu engellediler.[919] İbn A'sem'in nakline göre bu sırada Ebü'l-Cenûb el-Cu'fî'nin attığı bir ok, Hz. Hüseyin'in alnına isabet etmiş; oku çekince de kanlar yüzüne ve sakalına akmıştı.[920]

911 İbn Kesîr, VIII, 197.
912 Taberî, V, 438; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 69; İbn Kesîr, VIII, 197-198.
913 Taberî, V, 444-445.
914 Bk. İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 78.
915 Taberî ve İbnü'l-Esîr'de Mâlik b. en-Nuseyr şeklinde kaydedilmiştir (Taberî, V, 448; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 75).
916 İbn Kesîr, VIII, 202. Ayrıca bk. Taberî, V, 448; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 75.
917 İbnü'l-Esîr'de Nümeyr (*Kâmil*, IV, 76).
918 Taberî, V, 449; Makdisî, VI, 11.
919 Taberî, V, 449-450.
920 İbn A'sem, V, 210.

Nihayet Zur'a b. Şerîk onun sağ elini kılıç darbeleriyle yaraladı.[921] Hz. Hüseyin düşüp kalkarken Sinân b. Enes en-Naha'î kendisine harbe sapladı.[922] Sonra atından inip başını kesti[923] ve kesik başı Havlî'ye verdi.[924]

İbn A'sem'in anlatımına göre Zur'a b. Şerîk et-Temîmî, sol elini yaralamış; Amr b. Talha, arkasından omuzuna ağır bir darbe indirmiş; Sinân b. Enes en-Naha'î'nin attığı bir ok boğazına isabet etmiş; Sâlih b. Vehb el-Yezenî, onu böğründen yaralamıştır. Hz. Hüseyin atından yere düştükten sonra Ömer b. Sa'd gelerek başının kesilmesini emretmiş önce Nasr b. Harşebe ed-Dubâbî atından inerek başını kesmek istemiş; sonra Ömer, Havlî b. Yezîd el-Asbahî'ye atından inip Hz. Hüseyin'in başını kesmesini emretmiş; Havlî de Hz. Hüseyin'in başını kesmiştir.[925]

Başka bir rivayete göre Hz. Hüseyin'in başını Havlî b. Yezîd el-Asbahî kesti.[926] Yahut Havlî, Hz. Hüseyin'in başını kesmek için atından indi; ancak elleri titredi. Bunun üzerine kardeşi Şibl b. Yezîd atından inerek Hüseyin'in başını kesti ve onu kardeşi Havlî'ye verdi.[927] Taberî'nin naklettiği rivayete göre Sinân b. Enes, Hz. Hüseyin'i yaraladıktan sonra Havlî'ye başını kesmesini söylemiş; ancak Havlî başını kesemeyince kendisi atından inerek onun başını kesmiştir.[928] Görüldüğü gibi Hz. Hüseyin'i öldürenin kimliği konusunda farklı isimler-

921 Taberî, V, 452; Zehebî, *Siyer*, III, 302; Dîneverî, s. 258; Mes'ûdî, *Mürûc*, III, 71; İsfahânî, *Makâtil*, s. 118; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 78. Ayrıca bk Makdisî, VI, 11. Bazı kaynaklarda sol elini yaraladığı belirtiliyor (İbn A'sem, V, 217; İbn Kesîr, VIII, 204).

922 Taberî, V, 453; Makdisî, VI, 11; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 78; İbn Kesîr, VIII, 204.

923 İbn Kuteybe, *Ma'ârif*, s. 213; Makdisî, VI, 11; Mes'ûdî, *Mürûc*, III, 71; İbn Kesîr, VIII, 204.

924 İbn Kesîr, VIII, 204.

925 İbn A'sem, V, 217-218.

926 Zehebî, *Siyer*, III, 299.

927 Dîneverî, s. 258.

928 Taberî, V, 453. Ayrıca bk. İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 78.

den bahsedilmektedir. Bunlardan başka Hz. Hüseyin'in Şemir b. Zi'l-Cevşen[929] veya Ömer b. Sa'd[930] tarafından öldürüldüğü söylenmiştir. Üstelik başının Şemir tarafından kesildiği de belirtilmiştir.[931] İbn Kesîr'in dediği gibi Hz. Hüseyin'in Ömer tarafından öldürüldüğüne dair rivayet doğru olmayıp; Ömer b. Sa'd yalnızca Hz. Hüseyin'i öldüren ordunun komutanıydı.[932]

İbnü'l-Esîr, Hz. Hüseyin'i öldürenler arasında Şemir ve Ömer'in isimlerinin geçmesinin sebebi olarak, Şemir'in onun öldürülmesi için insanları teşvik etmesine; Ömer'in de ordunun komutanı olmasına işaret etmiştir.[933] Kaynaklarımızda ismi Sinân b. Enes en-Naha'î veya Sinân b. Ebî Sinân en-Naha'î olarak geçen Hz. Hüseyin'in katili, Kadı Şüreyk'in dedesidir.[934]

Bir rivayete göre Hz. Hüseyin'in öldürülmesine Ebü'l-Cenûb Ziyâd b. Abdurrahman el-Cu'fî,[935] el-Kas'âm b. Amr b. Yezîd el-Cu'fî, Sâlih b. Vehb el-Yezenî, Havlî b. Yezîd[936] ve Sinân b. Enes en-Naha'î[937] iştirak etmiş; bunların hepsi ona darbeler indirerek öldürülmesine ortak olmuşlardır. Onu öldüren kişinin Mezhicli olduğu da söylenmektedir.[938]

Hz. Hüseyin'in vücudunda 33 yara bulunduğu söylenmiştir.[939] Başka bir anlatıma göre Hz. Hüseyin'in vücudunda 33 mızrak ve ok ile 34 kılıç yarası vardı.[940]

929 İbnü'l-Esîr, *Üsd*, II, 21; İbn Kesîr, VIII, 204.
930 İbnü'l-Esîr, *Üsd*, II, 21; İbn Abdilber, I, 393; İbn Kesîr, VIII, 204.
931 İbn Hibbân, s. 560.
932 İbn Kesîr, VIII, 204.
933 İbnü'l-Esîr, *Üsd*, II, 21.
934 İbn Abdilber, I, 393.
935 Taberî'ye göre Ebü'l-Cenûb Abdurrahman el-Cu'fî (Taberî, V, 450).
936 Taberî, V, 450; İsfahânî, *Makâtil*, s. 118.
937 Taberî, V, 450.
938 Mes'ûdî, *Mürûc*, III, 70; İbn Kesîr, VIII, 214.
939 Mes'ûdî, *Mürûc*, III, 71; Zehebî, *Siyer*, III, 302.
940 Taberî, V, 453. Krş. İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 79; İbn Kesîr, VIII, 205; İbnü'l-İmâd, I, 67.

Sinân b. Enes, Hz. Hüseyin'i öldürdükten sonra Ömer b. Sa'd'ın çadırına giderek şöyle bir şiir okudu:

"Bineklerime gümüş ve altın yükle! Örtülü meliki ben öldürdüm.

Öldürdüm anne ve babası en hayırlı olanı… Neseplerini söylerlerse nesebi bakımından en hayırlısını!"

Ömer b. Sa'd onu duyunca kızdı ve yanına çağrılmasını istedi. Sinân yanına getirilince, "Ey deli! Bu sözleri mi söylüyorsun? Yemin olsun ki, İbn Ziyâd seni duyarsa boynunu vurur." diye ona çıkıştı.[941] İbn Abdirabbih, bu şiiri Havlî[942] b. Yezîd'in Ubeydullah'a okuduğunu söylemektedir. Buna göre Ubeydullah, "Eğer anne ve babası bakımından insanların en hayırlısı, Allah'ın kullarının en hayırlısı idiyse neden onu öldürdün?" diyerek onun boynunun vurulmasını emretti; bunun üzerine boynu vuruldu.[943] Ancak ileride görüleceği üzere Havlî b. Yezîd, Muhtâr b. Ebî Ubeyd'in adamları tarafından Hz. Hüseyin'in öcünü almak amacıyla öldürülecektir.

İbnü'l-Esîr, bu beytin Havlî tarafından İbn Ziyâd'ın huzurunda söylendiğini belirtmekle beraber, onun öldürüldüğüne dair herhangi bir bilgi vermemektedir. Ancak bu beyitlerin yukarıda anlatıldığı gibi Sinân tarafından Ömer'in çadırında okunduğunun söylendiğini de belirtmektedir.[944]

Küçük farklılıkla, söz konusu beyitlerin Hz. Hüseyin'in başını İbn Ziyâd'a götüren Bişr b. Mâlik[945] isimli birisi tarafından Ubeydullah'ın

941 Taberî, V, 454; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 79-80. Ayrıca bk. İbn Kesîr, VIII, 205.

942 İbn Abdirabbih, bu ismi Havle şeklinde zikretmişse de doğrusu Havlî olmalıdır (İbn Abdirabbih, V, 122).

943 İbn Abdirabbih, V, 122. Söz konusu beytin Ubeydullah'ın huzurunda okunduğuna dair rivayetler için ayrıca bk. İbn Manzûr, VII, 156; İbn Abdilber, I, 393.

944 İbnü'l-Esîr, *Üsd*, II, 21.

945 Daha önce, bu olaylarla ilgisi olan Mâlik b. Beşîr isimli birisinden bahsedilmişti. Bu kimsenin de Mâlik b. Beşîr olması muhtemeldir.

huzurunda okunduğu da söylenmiştir. Bişr'e çok kızan Ubeydullah, "Onun böyle birisi olduğunu biliyor idiysen, neden onu öldürdün? Vallahi benden hayır görmeyeceksin; seni de onun yanına göndereceğim." demiş ve boynunu vurdurmuştur.[946] Diğer taraftan bazı rivayetlere göre Hz. Hüseyin'in kesik başı Ömer b. Sa'd tarafından Sinân b. Enes'le birlikte Ubeydullah'a gönderilmiş; Sinân'ın yukarıdaki beyitleri okuması üzerine Ubeydullah, "Bunu biliyor idiysen onu neden öldürdün? Vallahi benden hayır görmeyeceksin; seni de onun yanına göndereceğim." diyerek kafasını kesmiştir.[947] İlginç bir anlatıma göre bu beyitler Yezîd'in huzurunda söylenmiş; bunun üzerine Yezîd beyitleri söyleyen kişiyi öldürmüştür.[948]

Hz. Hüseyin öldürüldükten sonra askerler karargâhına saldırarak oradaki malları talan ettiler.[949] Bu emri Şemir'in verdiği söylenir.[950] İbn Kesîr'in anlatımına göre malların talan edilmesinde o kadar ileri gidildi ki, kadınların üzerindeki elbiseler çekip alındı.[951] Hz. Hüseyin şehit edildikten sonra askerler, maktûllerin üzerlerindeki elbiseleri de çıkarılarak alındı.[952]

Ömer'in askerleri galeyana gelmişlerdi. Bilindiği gibi böyle durumlarda askerlerin kontrolden çıkması daha da kolaylaşmaktadır. Çılgına dönen askerler, Hz. Hüseyin'in çadırı da dâhil olmak üzere kampı yağmaladıkları yetmiyormuş gibi, bir de hasta yatan Hz. Hüseyin'in oğlu Ali el-Asğar'ı da öldürmek istediler. Ancak Ömer b. Sa'd ve başkaları buna mani oldu. Ali'yi öldürmek isteyen kişinin Şemir olduğu, ancak adamlarından birisinin onu engellediği; Ömer

946 İbn A'sem, V, 221.
947 Şeblencî, s. 144.
948 İbnü'l-İmâd, I, 67.
949 Dîneverî, s. 258. Krş. İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 79; Muhsin el-Emîn, I, 612.
950 İbn A'sem, V, 220.
951 İbn Kesîr, VIII, 205.
952 Taberî, V, 453; İbn A'sem, V, 219; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 78.

b. Sa'd'ın, çocuğun öldürülmemesi ve kadınlara dokunulmaması hususunda emir verdiği söylenmiştir. Bir rivayete göre Ömer, askerlerinden, kadınlardan alınan malları iade etmelerini istemiş; ancak hiç kimse alınanları iade etmemiştir.[953]

Rivayete göre insanların öldürülmesiyle yetinmeyen Ömer b. Sa'd, atlılarından bazılarına Hz. Hüseyin'in cesedini atlarıyla çiğnemelerini emretmiş ve bu emir yerine getirilmiştir.[954] Ancak elimizdeki başka bir rivayete göre Hz. Hüseyin'e saldırıldığında kardeşi Zeyneb, Ömer b. Sa'd'a "Ey Ömer b. Sa'd! Sen onu seyrederken Ebû Abdullah öldürülecek mi?" demiş; Ömer ağlayarak yüzünü çevirmiştir.[955]

Hz. Hüseyin'in kuvvetlerinden kat kat fazla olan bir ordunun Hüseyin'i sağ olarak ele geçirmek için çaba göstermediklerine dair bir kanaat mevcuttur.[956] Biz de bu kanaati paylaşıyoruz. İleride de üzerinde durulacağı üzere Ubeydullah'ın gönderdiği ordu, Hz. Hüseyin'i etkisiz hale getirmek için gerekenleri yapmamış; en son başvurulması gereken yöntemi başta uygulayarak kolayı seçmiştir.

i. Hz. Hüseyin'in Vefat Tarihi ve Yaşı

Hz. Hüseyin'in vefatı 61 yılı Âşûrâ gününde, Kerbelâ'daki et-Taf[957] denilen yerde meydana gelmiştir.[958] Vefat tarihinin 10 Muharrem 61 (10 Ekim 680) olduğu hususunda ittifak vardır. Ancak vefat ettiği günde ihtilaf edilmiştir.[959] İsfahânî, Hz. Hüseyin'in Cumartesi gününde vefat

953 İbn Kesîr, VIII, 205.
954 Taberî, V, 545-455; Mes'ûdî, *Mürûc*, III, 72; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 80; aynı mlf., *Üsd*, II, 21; İbn Kesîr, VIII, 206.
955 Taberî, V,452; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 78; İbn Kesîr, VIII, 204.
956 Bk. Ateş, "Hüseyin", *İA*, V/1, 639.
957 Kûfe'nin sahra yolu üzerindeki yerlerinden birisidir (Bk. Yâkût, IV, 36).
958 Taberânî, III, 115; İbn Abdirabbih, V, 122.
959 Kaynaklarımızda onun Pazar (İbnü'l-İmâd, I, 67; Diyârbekrî, II, 297), Pazartesi (Ya'kûbî, II, 245; Küleynî, I, 463; Mes'ûdî, *Tenbîh*, s. 303), Çarşamba (Halîfe b. Hayyât, s. 178. Ayrıca bk. İbn Hibbân, s. 558; Ukaylî, "*Kerbelâ*",

ettiğinin rivayet edildiğini, ancak Cuma gününde vefat ettiğine dair rivayetin daha sahih olduğunu söylemektedir.[960] Mes'ûdî de Cuma günü öldürüldüğüne dair görüşün daha meşhur ve ekseriyetin kabul ettiği görüş olduğu kanaatindedir.[961] Diğer taraftan İsfahânî avam tarafından Pazartesi günü öldürüldüğünün söylendiğini, bunun ise bâtıl olduğunu da ifade etmektedir. O, Hz. Hüseyin'in öldürüldüğü Muharrem ayının ilk gününün Çarşamba olduğunu, yaptığı hesaplamaya göre Muharrem'in 10. gününün, Pazartesi günü olmasının mümkün olmadığını da eklemektedir.[962]

İstisnaî birkaç rivayet olarak Hz. Hüseyin'in h. 60 yılında Cumartesi Âşûrâ gününde[963] (22 Ekim 679) veya h. 60 yılında (679) Cuma günü[964] öldürüldüğü de söylenmiştir. Görüldüğü gibi bu rivayetlerde olayın bir sene önce meydana geldiği belirtilmektedir. Ancak bu tarih kabul edilirse, olayın Muâviye döneminde meydana gelmiş olması gerekir.

Farklı bir görüş olarak onun 61 yılının Safer (Kasım 680) ayında öldürüldüğü de belirtilmiştir.[965] Ancak kabul edilen görüş onun 10

s. 475), Cuma (Taberî, V, 422; Ya'kûbî, II, 245; Makdisî, VI, 11; Hâkim, III, 177; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 59; aynı mlf., *Üsd*, II, 20; İbn Abdilber, I, 393; Mes'ûdî, *Tenbîh*, s. 303; İbn Manzûr, VII, 116; İsfahânî, *Makâtil*, s. 78; İbn Abdirabbih, V, 122; İbn Kesîr, VIII, 160, 192, 216; İbnü'l-İmâd, I, 67; İbnü'l-İbrî, s. 110; Şeblencî, s. 147) veya Cumartesi (Ebû Zur'a, I, 232, 627; Taberî, V, 422; Ya'kûbî, II, 245; İbn Hibbân, s. 558; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 59; aynı mlf., *Üsd*, II, 20; İbn Manzûr, VII, 156; İbn Kesîr, VIII, 192; İbnü'l-İmâd, I, 67; Muhsin el-Emîn, I, 578) günü öldürüldüğüne dair farklı rivayetler mevcuttur.

960 İsfahânî, *Makâtil*, s. 78.

961 Mes'ûdî, *Tenbîh*, s. 303.

962 İsfahânî, *Makâtil*, s. 78. Bununla birlikte Unat'ın kılavuzuna göre h. 61 yılının Muharrem ayının ilk günü Pazartesi'ye, Muharrem'in 10. günü Çarşamba gününe denk gelmektedir (Unat, s. 6).

963 Hatîb el-Bağdâdî, I, 142. Ayrıca bk. I, 143. Krş. İbn Manzûr, VII, 156; Diyârbekrî, II, 297.

964 Diyârbekrî, II, 298.

965 Taberî, V, 394.

Muharrem 61'de öldürüldüğü şeklindedir. Vâkıdî[966] ve Hişâm b. el-Kelbî[967] de bu görüştedirler. Bununla birlikte Hişâm b. el-Kelbî'nin Hz. Hüseyin'in h. 62 yılının Âşûrâ (29 Eylül 681) gününde öldürüldüğünü söylediği rivayet edilmektedir.[968] Alî b. el-Medînî'nin de aynı görüşte olduğu söylenmiştir.[969] İbn Luhay'a, onun 62 (681) veya 63 (682) yılında öldürüldüğünü belirtmiştir.[970]

Hz. Hüseyin'in 60 yılının son günü (30 Eylül 680) öldürüldüğü de söylenmiştir.[971] Yukarıda da değindiğimiz gibi farklı birkaç rivayete rağmen tarihçilerin büyük bir ekseriyeti -neredeyse ittifak halinde- Hz. Hüseyin'in h. 61 yılının Muharrem ayının 10. günü (10 Ekim 680) öldürüldüğünü söylemektedirler. İbn Hacer, cumhurun bu görüşte olduğunu, bunun dışında şaz görüş beyan edenlerin bulunduğunu söyleyerek bu duruma işaret etmiştir.[972]

Hz. Hüseyin'in yaşı hakkında çeşitli kaynaklarda farklı rakamlar zikredilmiştir.[973] Hz. Hüseyin'in h. 60 yılında vefat ettiğini nakleden

966 Taberî, V, 394, 400. Ayrıca bk. İbn Kesîr, VIII, 185.
967 Taberî, V, 400.
968 Hatîb el-Bağdâdî, I, 142, 143; İbn Kesîr, VIII, 216.
969 İbn Kesîr, VIII, 216.
970 İbn Manzûr, VII, 156; İbn Kesîr, VIII, 216.
971 İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 356; İbn Kesîr, VIII, 216.
972 İbn Hacer, *İsâbe*, II, 17.
973 Kaynaklarımıza göre Hz. Hüseyin öldürüldüğünde 54 (Hâkim, III, 177), 54 yıl altı ay (İbn Abdilber, I, 397; Diyârbekrî, II, 299. Bu, Katâde'nin görüşüdür [İbn Abdilber, I, 397]), 54 yıl altı buçuk ay (İbn Manzûr, VII, 116,156; İbn Kesîr, VIII, 160), 55 (Taberî, V, 394; Mes'ûdî, *Mürûc*, III, 71; İbn Manzûr, VII, 156; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 90; İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 356; İbn Kesîr, VIII, 216; Ahmed Cevdet, III, 250), 56 (Ya'kûbî, II, 246; Taberânî, III, 115; İbn Kuteybe, *Ma'ârif*, s. 213; Hatîb el-Bağdâdî, I, 143; İbn Abdirabbih, V, 122; İbn Manzûr, VII, 156; İbn Kesîr, VIII, 216; İbnü'l-İmâd el-Hanbelî, Ebü'l-Felâh Abdülhay (1089/1678), *Şezerâtü'z-Zeheb*, Dâru'l-Fikr, y.y. 1399/1979, I, 66), 56 yıl beş ay (Diyârbekrî, II, 299), 57 (İbn Abdilber, I, 397; el-Küleynî, I, 463; Mes'ûdî, *Tenbîh*, s. 303; Diyârbekrî, II, 298, 299), 58 (Ebû Zur'a, I, 233, 627; İsfahânî, *Makâtil*, s. 79; Taberânî, III, 103, 105; İbn Kuteybe, *Ma'ârif*, s. 213; Hatîb el-Bağdâdî, I, 143; Makdisî, VI, 12; İbn Abdilber, I, 397; İbn Manzûr, VII, 156;

Hatîb el-Bağdâdî,[974] bu durumda onun hicretten önce doğmuş olduğunu nakletmiş olmaktadır. Oysa Hz. Ali ile Hz. Fâtıma'nın evliliği hicretten sonra gerçekleşmişti.

İbn Kesîr, Katâde'nin görüşünü naklederken Hz. Hüseyin'in vefat ettiğinde yaşının 54 yıl altı buçuk ay olduğunu belirtmektedir. Böylece Katâde, Hz. Hüseyin'in hicretten 6 yıl beş buçuk ay sonra dünyaya geldiğini söylemektedir.[975] Ancak İbn Kesîr, Hz. Hüseyin'in h. 4. yılın Şaban ayının başında doğduğunu da nakletmektedir. Hz. Hüseyin, 61 yılında vefat ettiğine göre yaşının daha büyük olması icap eder.

Süfyân es-Sevrî'nin Cafer b. Muhammed'den naklettiği bir rivayete göre Hasan b. Ali, Hüseyin b. Ali, babaları Ali b. Ebî Tâlib, Ali b. el-Hüseyin ve Ebû Cafer b. Muhammed b. Ali'nin vefat ettiklerinde 58 yaşında olduklarına dair rivayet, İsfahânî tarafından bir vehim olarak değerlendirilmiştir.[976] Yukarıdaki tespiti yapan Cafer b. Muhammed'in de o sırada 58 yaşında olduğu ve bu yaşta öldüğü söylenmiştir.[977] İsfahânî, Hz. Hasan'ın hicretin 3. senesinde doğdu-

İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 356; İbnü'l-İbrî, s. 111) veya 59 (Mes'ûdî, *Mürûc*, III, 71; İbn Manzûr, VII, 116) yaşındaydı. Öldürüldüğünde 61 yaşında olduğuna dair rivayet doğru kabul edilmemiştir (İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 90). Muhtemelen bu tarih, Hz. Hüseyin'in vefat tarihiyle yaşının karıştırılması sonucu ortaya çıkmıştır. Yine Hz. Hüseyin'in vefat ettiğinde 65 veya 66 yaşında olması (Hatîb el-Bağdâdî, I, 142) kabul edilebilir değildir.

974 Bu rivayetteki probleme değinen bir görüşü nakledip başka tarihler de vermiş olsa (Hatîb el-Bağdâdî, I, 142-143) durum pek değişmemektedir. Çünkü Hz. Hüseyin'in 61'de vefat ettiği kabul edilse dahi, Hz. Hüseyin'in yaşı hakkındaki rivayetin doğru olması için onun hicretten dört veya beş sene önce doğmuş olması gerekiyor.

975 İbn Kesîr, VIII, 160.

976 İsfahânî, *Makâtil*, s. 79. Süfyân'ın Cafer'den naklettiği rivayet, Ebû Zur'a tarafından da nakledilmiştir (Ebû Zur'a, I, 587). Benzer bir rivayet için bk. İbn Abdilber, I, 397.

977 İbn Abdilber, I, 397.

ğunu ve 51'de vefat ettiğini, böylece vefat ettiğinde 48 veya civarı bir yaşta olduğunu söylemektedir.[978]

İbn Hacer, Zübeyr b. Bekkâr'ın Hz. Hüseyin'in 56 yaşında olduğuna dair rivayetini daha isabetli bulmaktadır.[979] Hz. Hüseyin'in h. 4. yılda doğduğu kabul edilecek olursa; h. 61 yılının başında vefat ettiğine göre kanaatimizce yaşının 56 (miladî takvime göre 55 yaşında) olması gerekir. Bu hususta Zübeyr b. Bekkâr'ın tercihi isabetlidir. Nitekim Ya'kûbî de benzer bir sonuca ulaşmıştır.[980]

j. Öldürülenler ve Hayatta Kalanlar

Ekseriyetle kabul edilen rivayetlere göre Hüseyin'in taraftarlarından 72,[981] Ömer'in ordusundan ise 88[982] kişi öldü. Bazıları Hz. Hüseyin'in ordusunda maktul düşenlerin sayısını 87[983] veya 82[984] kişi olarak vermektedir.

Ebû Mihnef'ten nakledilen bir rivayette Hz. Hüseyin'le beraber öldürülenlerin başlarının Ubeydullah'a götürüldüğü, bunların 70 kesik baş olduğu ifade edilmektedir.[985] Bu rivayette ehl-i beytten ve onların mevlâsı olanlardan öldürülenlerin isimleri de zikredilmiştir.[986] Ehl-i beytten öldürülenler ile Kays b. Mushir es-Saydâvî, Abdul-

978 İsfahânî, *Makâtil*, s. 79. Hz. Hasan'ın vefat tarihi ve yaşı hakkındaki farklı rivayetler için bk. Demircan, s. "*Hz. Hasan ve Halîfeliği*", s. 101-102.
979 İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 356.
980 Ya'kûbî, II, 246.
981 İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 80; aynı mlf, *Üsd*, II, 21; İbn Kesîr, VIII, 205.
982 Taberî, V, 355; Mes'ûdî, *Mürûc*, III, 72; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 80; İbn Kesîr, VIII, 205. Ahmed Cevdet, Ömer'in ordusundan ölenlerin 80 kişi olduğunu söylemektedir (*Kısas-ı Enbiya*, III, 252).
983 Mes'ûdî, *Mürûc*, III, 71; Makdisî, VI, 11; İbnü'l-İbrî, s. 110.
984 İbnü'l-İmâd, I, 67.
985 Taberî, V, 468; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 91-92.
986 Bk Taberî, V, 468-469; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 92-93. Burada bir de Hz. Hüseyin'in bir süt kardeşinin ismi verilmiştir (Taberî, V, 469; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 93).

lah b. Buktur ve Hâni b. Urve ile birlikte öldürülenlerin toplam sayısının 139'a kadar çıkarıldığı görülmekteyse[987] de bu sayının çeşitli kaynaklardaki bazı farklı isimlerin hesaba alınmasından kaynaklandığı söylenmelidir.

Hz. Hüseyin'in askerlerinden, yakalandıktan sonra Ömer tarafından affedilen Hz. Hüseyin'in eşinin mevlâsı olan Ukbe b. Sim'ân[988] ile kavmi tarafından yakalanıp kendisine emân verilen el-Murakka b. Sümâme el-Esedî dışında kurtulan olmadı.[989] Ömer, onu Kûfe'ye göndermiş; fakat o, Rebeze'ye giderek Yezîd'in ölümüne kadar orada kalmıştır. Yezîd'in ölümünden sonra İbn Ziyâd, Şam'a kaçınca Murakka da Kûfe'ye döndü.[990]

Kaynaklarımızda, savaştan önce Hz. Hüseyin'in adamlarına ve yakınlarına yanından ayrılabileceklerini söylediği zaman, Mâlik b. en-Nadr'ın, borçlu olduğunu ve ailesi bulunduğunu söyleyerek oradan ayrılmak için izin istediği de nakledilir.[991]

Öldürülenler arasında Hz. Fâtıma'nın soyundan gelen 17[992] kişinin veya Hz. Hüseyin'in ehl-i beytinden 16[993] veya 19[994] kişinin bulunduğu söylenmektedir. Bazıları Hz. Hüseyin'le beraber çocuklarından, kardeşlerinden ve ehl-i beytinden 23 kişinin öldürüldüğünü söylemektedir.[995] Savaşta Hz. Ali'nin sulbundan beş veya yedi,

987 Muhsin el-Emîn, I, 612.
988 İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 80; İbn Kesîr, VIII, 205.
989 İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 80.
990 Köksal, *İslâm Tarihi*, XI, 199.
991 İbn Kesîr, VIII, 191.
992 Halîfe b. Hayyât, s. 179; Taberânî, III, 104; İbn Abdilber, I, 396; İbn Kesîr, VIII, 205; Diyârbekrî, II, 298; İbnü'l-İmâd, I, 67.
993 Taberânî, III, 118; Halîfe b. Hayyât, s. 179; İbn Abdirabbih, V, 124; İbn Abdilber, I, 396; İbn Manzûr, VII, 148; İbn Kesîr, VIII, 205; İbnü'l-İmâd, I, 67.
994 İbnü'l-Esîr, *Üsd*, II, 21.
995 İbn Abdilber, I, 396; İbn Kesîr, VIII, 205; Sabbân, s. 207.

Hâşimîler'den 10 kişinin öldürüldüğü de söylenmiştir.[996] Burada adı geçenlerin hepsi Kerbelâ'da Hz. Hüseyin'den önce öldürülmüş; Hz. Hüseyin tek başına kalınca Ömer'in askerlerine karşı harekete geçmiştir.

İbn Kuteybe'nin ifadesine göre çatışmalarda Akîl'in çocuklarından dokuz kişi öldürülmüştür.[997] Bunlara Hz. Hüseyin'in Mekke'den ayrılışından önce Kûfe'ye gelen ve orada öldürülen Müslim b. Akîl de dâhildir.[998]

Saldırı sonunda Hüseyin'in yakınlarından, oğulları Ali, Ömer[999] ve yeğeni el-Hasan b. el-Hasan[1000] dışında kimse kurtulmadı.[1001] İbn Hibbân, çatışmalardan Ali b. el-Hüseyin ve Amr b. el-Hasan b. Ali b. Ebî Tâlib'in yaşları küçük olduğu için öldürülmediklerini, el-Hasan b. el-Hasan b. Ali'nin ise yaralandığını, ölü zannedilerek terk edildiğini, fakat sonra yaşadığını söylemektedir.[1002]

996 Ebû Zur'a, I, 627.
997 İbn Kuteybe, *Ma'ârif*, s. 204.
998 Köksal, Hz. Hüseyin'in ailesinden -kendisi de dahil- öldürülen 22 kişinin adını tespit etmiştir (Köksal, *İslâm Tarihi*, XI, 198). Muhammed Rızâ da Hz. Hüseyin'in iki mevlâsı, süt kardeşi [Hz. Hüseyin'in mevlâları Süleyman ile Muncih ve süt kardeşi Abdullah b. Buktur (Muhammed Rızâ, s. 134)] ve Müslim ile birlikte ehl-i beytten öldürülen 23 kişinin adını saymaktadır (Muhammed Rızâ, s. 133-134). Muhsin Emîn ise ehl-i beytten öldürüldüğü söylenen 30 kişinin ismini zikreder; ancak isimlerden bazılarında ihtilaf olduğunu da belirtir (Muhsin el-Emîn, I, 610).
999 Dîneverî, s. 259. Krş. Ahmed Cevdet, III, 251.
1000 İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 93.
1001 Çağatay, "Hz. Ali'nin kardeşlerinin ve oğullarının erkek çocukları bu Kerbelâ olayında hep öldürüldükten, Hz. Peygamber'in soyu, yalnız amcası Hamza'nın çocuklarından üremiştir." diyerek bu hâdiseden kurtulan kimsenin olmadığını ifade etmiştir (Çağatay, s. 423). Ancak yazar, bir paragraf sonra "Hz. Hüseyin'in, Ali Evsat adındaki yirmi bir yaşında bulunan oğlu ile Hasan ve Ömer adlarındaki çok küçük yaşlarda bulunan oğulları bu insan kırımından kurtuldular." demektedir (Çağatay, s. 423).
1002 İbn Hibbân, s. 558.

Ali b. el-Hüseyin'in bu sırada küçük olduğu ve buluğ çağına ermediğini söyleyenlerin rivayetleri Vâkıdî tarafından reddedilmektedir. Ona göre Ali, o sıralarda 23 veya 24 yaşındaydı. Ancak hasta olduğu için çarpışmalara katılmamıştı.[1003]

Çarpışmalardan Hz. Hüseyin'in oğlu Ali b. el-Hüseyin (Zeynelâbidîn), el-Hasan b. el-Hasan ve kardeşleri Zeyd ile Ömer'in kurtulduğu da söylenmektedir.[1004] Olay mahallinde bulunan kadınlar ise öldürülmedi.

C. Hz. Hüseyin'in Kişiliği ve Ailesi

1. *Kişiliği*

Hz. Hüseyin'in Hz. Hasan gibi ibadete düşkün olduğu rivayet edilir. Onun 25 kez yaya haccettiği söylenmiştir.[1005] Ancak benzer rivayetler, Hz. Hasan için de nakledilmiştir. Bu rivayetlerde bazı karışıklıkların meydana gelmiş olması muhtemeledir. Nitekim İbn Kesîr de Buhârî'nin naklettiği gibi 25 kez hacceden kişinin, Hz. Hasan olduğunu söylemiştir.[1006]

Onun hakkında şöyle denmiştir: "Hz. Hüseyin'in ilk gençlik yılları ve sonrasında son derece fazıl, çok namaz kılıp oruç tutan ve sadaka veren bir muttaki kişi olduğu; Medine'den 25 defa yürüyerek hacca gittiği ve hayır işlediği, sahih haberlerle bildirilmektedir."[1007]

Hz. Hüseyin'in namaz kılmaya çok düşkün olduğu gelen rivayetlerde belirtilmektedir. Ali b. Hüseyin'e atfedilen bir sözde onun gece

1003 İbn Sa'd, V, 221. Nitekim Ali'nin 37 veya 38'de dünyaya geldiği belirtilmektedir (Mehrân, *Hüseyn*, s. 333).
1004 Muhsin el-Emîn, I, 613.
1005 İbn Abdirabbih, V, 125; İbn Manzûr, VII, 129; İbn Abdilber, I, 397; İbnü'l-Esîr, *Üsd*, II, 20; Zehebî, *Siyer*, III, 287.
1006 İbn Kesîr, VIII, 226.
1007 Fığlalı, *İmamiye Şiası*, s. 91.

ve gündüz 1.000 rekât namaz kıldığı söylenmektedir.[1008] Benzer bir anlatım oğlu Ali b. Hüseyin için de nakledilmektedir.[1009] Yukarıda da değindiğimiz gibi bu rivayetlerde abartı olması kuvvetle muhtemeldir. Çünkü bu kadar ibadetle meşgul olan bir insanın başka işlerle, ailesiyle ve siyasetle meşgul olması zor görünmektedir. Resûlullah'ın (s) İslâm'ı nasıl yaşadığını gören bir neslin böylesine abartılardan, aşırılıklardan uzak yaşadıkları görüşündeyiz.

İbadetlere düşkün olduğu gibi sadaka (zekât) vermeye ve hayır işleri yapmaya da düşkündü.[1010] Hz. Hüseyin'in çok cömert olduğu kaynaklarımızda belirtilmektedir. Rivayete göre Hz. Hasan, şairlere atıyye verdiği için kendisini eleştirmiş; bunun üzerine "Malın en güzeli insanın ırzını ve onurunu koruyan maldır."[1011] demiştir.

Hz. Hüseyin, bir gün hasta olan Üsâme b. Zeyd'i ziyaret etmiş ve onun üzüntülü olduğuna şahit olmuştu. Sebebini sorduğunda borçlu olduğunu öğrenmiş; 60.000 dirhem tutarındaki bu borcu üzerine almıştır. Hatta Üsâme'nin söz konusu borcun, ödenmesinden önce vefat edebileceği hususundaki tedirginliği üzerine, borcun hemen ödeneceğini söyleyerek bu sözünü yerine getirmiştir.[1012]

Hz. Hüseyin, İslâm'ın temel prensiplerine bağlı bir insandı. İslâmî kuralların ihmal edildiğini görmesi, Müslümanların biat hakkının, yani idaresini birisine verme haklarının bir aile tarafından gasp edilmesi, onun tepkisine sebep olmuştu. O, fikirlerini muhasara altında olduğu zamanlarda bile açıkça ifade etmiş; Kûfelilerden söz verdikleri desteği sağlamalarını istemişti.

1008 İbn Abdirabbih, V, 125.
1009 Ya'kûbî, II, 303.
1010 İbnü'l-Esîr, *Üsd*, II, 20.
1011 İbn Manzûr, VII, 129; İbn Kesîr, VIII, 226.
1012 Muhsin el-Emîn, I, 579.

Kerbelâ'ya giderken de, olay meydana gelirken de tevekkülünden bir şey kaybetmemiştir. Haklılığı hususunda sağlam bir inanca sahip bir insandı. Bununla birlikte onun savaşı ilk başlatan ve kan döken kimse olmak istememesi de dinî hassasiyetinden kaynaklanmaktadır.

Kerbelâ'da savaştan önce arkadaşlarına yaptığı konuşmada kendisinden ayrılabileceklerini ifade etmiş; onları zor durumda bırakmak istememiştir.

Hz. Hüseyin'in, Hz. Hasan'a nispetle sert mizaçlı olduğu ve inandığı şeyden taviz vermek istemediği söylenebilir. Hatırlanacağı üzere Hz. Hasan, Muâviye ile barış yapmak istediğinde Hz. Hüseyin, ona karşı çıkmıştı.

Muâviye ile yapılan barışa karşı olmasına rağmen, ağabeyinin yaptığı barışı kabul etmesi ve ona karşı çıkmaması, Hz. Hasan'a saygı duyduğunu gösteren olaylardan birisidir. Hz. Hüseyin'in hak konusunda tavizsiz ve müsamahasız bir mizaca sahip olduğu dikkate alınarak babasına benzetilmiştir.[1013]

Hz. Hüseyin, tevazu sahibi bir insandı. Bir defasında miskinler tarafından onlarla birlikte yemek yemeye davet edilmiş; tevazuundan dolayı bu teklifi tereddüt etmeden kabul etmiştir. Hz. Hüseyin, onlarla beraber yemek yedikten sonra kendilerini evine davet ederek, onlara evindeki en iyi yemekleri ikram etmiştir.[1014]

2. Ailesi ve Çocukları

Hz. Hüseyin'in altı erkek ve üç kız çocuğu vardır. Çocukları kimi kaynaklarca şöyle sayılmıştır: Ali el-Ekber,[1015] Ali el-Evsat, Ali el-

1013 Tâhâ Hüseyn, s. 195.
1014 Mehrân, *Hüseyn*, s. 311.
1015 Kerbelâ'da öldürülmüştür. Annesi, Leylâ bt. Mürre b. Urve b. Mes'ûd es-Sekafiyye'dir (Muhsin el-Emîn, I, 579; Mehrân, *Hüseyn*, s. 332).

Asğar,[1016] Muhammed, Cafer, Abdullah,[1017] Sekîne,[1018] Fâtıma[1019] ve Zeyneb.[1020]

Hz. Hüseyin'in en meşhur çocuğu ve soyunu devam ettiren oğlu, Ali Zeynelâbidîn'dir. Ancak Hz. Peygamber'in soyunun sadece ondan devam ettiğinin kabul edilmesi, tarihî vakıaya uymamaktadır. Çünkü Ali'den başka Hz. Hasan'ın çocuklarından da hayatta kalanlar vardı. Ali'nin şöhreti ve imamların onun soyundan gelmesi, ister istemez onunla annesi arasında bir bağ kurulmasına neden olmuştur. Buna göre anne tarafından son Sasani hükümdarı Yezdecird'in soyundan gelmesi, Hz. Hüseyin'in bu oğluna özel bir önem verilmesine neden olmuştur. Bir taraftan Peygamber soyuna, diğer taraftan İran hükümdar ailesinin soyuna dayanmasının, özellikle Fârisî kökenli Müslümanlar arasında Ali'nin değerinin yükselmesinin nedenlerinden biri olarak görülmüştür.

Bazı kaynaklarda bu çarpışmalardan Hz. Hüseyin'in oğlu Ali dışında kurtulan kimsenin olmadığı da söylenmiştir.[1021] Muhtemelen daha sonra ehl-i beytin soyu bu kişiden gelenler tarafından temsil edildiği için diğerleri üzerinde durulmamıştır.

1016 Zeynelâbidîn olarak lakaplandırılan bu çocuğun annesi Şâhzenân bt. Yezdecird'dir. Şâhzenân, kadınların kraliçesi anlamındadır (Muhsin el-Emîn, I, 579). Zeynelâbidîn'in Ali el-Ekber olduğu da söylenir (Muhsin el-Emîn, I, 579). Hz. Hüseyin'in bu hanımının adı Şehrbânû olarak da verilmiştir (Mehrân, *Hüseyn*, s. 333).

1017 Bu çocuğu emzirme yaşındayken kendisine isabet eden bir okla Kerbelâ'da ölmüştür (Muhsin el-Emîn, I, 579).

1018 Sekîne ve Abdullah'ın anneleri er-Rebâb bt. İmrii'l-Kays b. Adî b. Evs b. Câbir b. Ka'b'tır (Muhsin el-Emîn, I, 579; Mehrân, *Hüseyn*, s. 332).

1019 Fâtıma'nın annesi, Ümmü İshâk bt. Talha b. Ubeydullah olup Teym kabilesindendir (Mehrân, *Hüseyn*, s. 332; Muhsin el-Emîn, I, 579). Daha önce Hz. Hasan ile evliydi. Onun vefatından sonra Hz. Hüseyin ile evlenmiştir (Mehrân, *Hüseyn*, s. 332).

1020 Muhsin el-Emîn, I, 579; Mehrân, *Hüseyn*, s. 333.

1021 İbn Kesîr, VIII, 215. Ayrıca bk. Muhammed Rızâ, s. 142.

III. Hz. Hüseyin'in Vefatından Sonraki Gelişmeler

A. Kûfe'deki Bazı Gelişmeler

Ubeydullah b. Ziyâd, Hz. Hüseyin'in öldürülmesinden sonra mescide giderek halkı toplamış ve orada bir konuşma yapmıştı: "Hakkı ve ehlini başarıya ulaştıran, Müminlerin emiri Yezîd b. Muâviye'ye ve taraftarlarına yardım eden, yalancı oğlu yalancı Hüseyin b. Ali ve taraftarlarını öldüren Allah'a hamdolsun!" İbn Ziyâd konuşmasına devam ederken Abdullah b. Afîf el-Ezdî el-Gâmidî,[1022] söylenenleri duyunca İbn Ziyâd'a "Ey İbn Mercâne! Yalancı oğlu yalancı sen, baban, seni görevlendiren ve onun babasıdır. Ey İbn Mercâne! Peygamberlerin çocuklarını öldürüp sıddîkmiş gibi mi konuşuyorsunuz?" dedi. Bunun üzerine İbn Ziyâd, Abdullah'ın yakalanıp kendisine getirilmesini istedi. Ardından Abdullah, yakalanıp öldürüldü ve es-Sebaha'da[1023] asıldı.[1024]

1022 İbnü'l-Esîr'de el-Vâlibî (*Kâmil*, IV, 83).

1023 Yâkût, es-Sebaha'nın Basra'da bir yer ve Bahreyn'de bir köy olduğunu söylemektedir (Yâkût, III, 182). Ancak zikredilen yerin Kûfe'de olması icap eder.

1024 Taberî, V, 458-459; İbn Habîb, s. 480- 481. Ayrıca bk. İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 82-83. Ebû Mihnef, Abdullah'ın öldürülmesi olayını biraz farklı anlatmaktadır. O, bu konuşmasından sonra yakalanmak istenmiş; fakat akrabaları buna engel olmuşlardı. Ubeydullah, akşam Havlî ile beraber 500 askeri kör olan Abdullah'ı yakalamak için evine gönderdi. Abdullah'ın küçük kızının kendisine saldıran adamların nerede durduklarını söylemesiyle o, gelenlerden 50

B. Hz. Hüseyin'in Başının Kûfe'ye ve Şam'a Gönderilmesi

Hz. Hüseyin'in başının ölümünden sonra kesildiğini biliyoruz. Ancak başının Kûfe'ye götürülmesi, daha sonra da Şam'a gönderilmesi hususundaki rivayetlerde farklılıklar mevcuttur. Burada bu farklılıklar üzerinde durmaya çalışacağız.

Hz. Hüseyin ve adamlarının cesetlerinin el-Gâdıriyye ehlinden Esedoğulları tarafından defnedildiği gelen rivayetler arasındadır.[1025] Buna göre Ömer b. Sa'd, kendi adamlarının cenaze namazlarını kılarak onları defnettirmiş; Hz. Hüseyin'in ve adamlarının cesetlerini orada terk etmişti.[1026] Ayrıca cesetleri Âmiriyyelilerin gömdüğü, bunların Benû Âmir b. Esed'den bir topluluk[1027] oldukları da söylenmiştir.[1028]

Hz. Hüseyin'in başı kesilerek Kûfe'ye gönderildi. Ömer, Hz. Hüseyin'in başını Havlî b. Yezîd ve Humeyd b. Müslim el-Ezdî

kişiyi öldürdü. Daha sonra üzerine topluca hamle yaparak kendisini yakalayıp İbn Ziyâd'a götürdüler. Vali, onunla yaptığı görüşmeden sonra öldürülmesini emretti (Ebû Mihnef, s. 63-64). Bu anlatım, olayın ne kadar efsaneleştirildiğini gösteren ilginç örneklerdendir.

1025 İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 80; İbn Kesîr, VIII, 205; Muhsin el-Emîn, I, 613. Mes'ûdî'ye göre Hz. Hüseyin ve arkadaşları öldürüldükten bir gün sonra Benû Âdir'den bir topluluk tarafından defnedilmiştir (Mes'ûdî, *Mürûc*, III, 72.). Kaynaklarda Gâdıriyye şeklinde geçen yerin adı da Mes'ûdî'de Âdiriyye olarak geçmektedir. Burada kullanılan Benû Âdir isminin imla hatasından kaynaklanmış olması muhtemeldir.

1026 İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 80.

1027 Şeblencî, s. 147.

1028 Yazdî, cesedlerin üç gün gömülmeden çölde kaldığını söylemektedir (Yazdî, s. 201). Ancak eski kaynaklarımızda cesedlerin bir gün orada kaldığı söylenmektedir (Bk. İbn Kesîr, VIII, 205). Yeri gelmişken belirtelim ki, ehl-i beyt mensupları sadece Emevîler'den değil onların halefleri olan Abbasîler'den de baskı görmüşlerdir. Nitekim Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'daki türbesi Abbasî halifelerinden el-Mütevekkil döneminde, Şiîler'e uygulanan baskı ve işkencelerin bir parçası olarak ortadan kaldırılıp yok edilmiş (Taberî, IX, 185; İbn Tıktakâ, s. 237; Hitti, II, 678; Mehrân, *Hüseyn*, s. 181) ve buraya ziyaret yasaklanmıştır (Taberî, IX, 185; Watt, Montgomery, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*, çev. Ethem Ruhi Fığlalı, Ankara 1981, s. 318; Mehrân, *Hüseyn*, s. 181).

ile beraber Ubeydullah b. Ziyâd'a gönderdi.[1029] Hz. Hüseyin'in taraftarlarından öldürülen diğer kimselerin başları da kesildi. Çarpışmalarda hayatını kaybeden 72 kişinin başları Şemir b. Zi'l-Cevşen, Kays b. el-Eş'as, Amr b. el-Haccâc ve Azra[1030] b. Kays ile beraber Ubeydullah'a götürüldü.[1031]

Ubeydullah, elinde bulunan bir sopa ile Hüseyin'in dudaklarına vurdu. Bunun üzerine orada bulunan Ebû Berze el-Eslemî,[1032] Enes b. Mâlik[1033] veya Zeyd b. el-Erkam[1034] onun bu hareketine karşı çıktılar.

Ubeydullah b. Ziyâd'ın bu hareketine karşı, Hz. Hüseyin'in Resûlullah'a (s) çok benzediğini söyleyerek karşı çıkan kişinin Enes b. Mâlik olduğu, kendisinden nakledilen rivayetlerde geçmektedir.[1035]

Humeyd b. Müslim'in anlatımına göre olaya Zeyd b. Erkam şahit olmuş; Zeyd'in Ubeydullah'ı tenkit etmesi üzerine Ubeydullah, "Vallahi, bunamış ve aklı gitmiş bir yaşlı olmasaydın boynunu vururdum." demiştir.[1036]

Ömer b. Sa'd, Hz. Hüseyin'in vefatından sonra iki gün daha Kerbelâ'da kaldı. Ardından da Kûfe'ye hareket etti. Ancak meydana gelen hadiseden dolayı, pişmanlık duygusu içinde olduğu gelen rivayetlerde ifade edilmektedir.[1037]

1029 Taberî, V, 455; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 80.
1030 İbnü'l-Esîr'de Urve (*Kâmil*, IV, 81).
1031 Taberî, V, 456.
1032 Zehebî, *Siyer*, III, 309.
1033 Makdisî, VI, 11-12; İbn Manzûr, VII, 117, 151; Sabbân, s. 208.
1034 Dîneverî, s. 259-260; Taberî, V, 456; İbn Manzûr, VII, 152; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 81; aynı mlf., *Üsd*, II, 21; Sabbân, s. 208.
1035 Buhârî, "Fedâilu's-Sahâbe", 22; Tirmizî, "Menâkıb", 31; Ahmed b. Hanbel, III, 261; Taberânî, III, 125; İbnü'l-Esîr, *Üsd*, II, 20; İbn Kesîr, VIII, 206. İbnü'l-Esîr, kitabına aldığı rivayetin sahih olduğunu ifade etmiştir (*Üsd*, II, 20).
1036 Taberî, V, 456; İbn Kesîr, VIII, 207. Ayrıca bk. Şeblencî, s. 144.
1037 Dîneverî, s. 259-260.

Ömer, Hz. Hüseyin'in kızlarını ve kız kardeşlerini de beraberinde götürdü.[1038] Hz. Hüseyin'in ailesi Kûfe'ye götürülünce Kûfeli kadınlar evlerinden dışarı çıkarak çığlık koparıp ağlamaya başladılar. Bu manzarayı gören Ali b. el-Hüseyin, "Bunlar bizim için ağlıyorlar! Bizi kim katletti?" dedi.[1039]

Kerbelâ'da yakalananlar valinin yanına getirilince Ubeydullah b. Ziyâd, Ali b. el-Hüseyin ile konuştu; kendisinden hoşlanmadığı cevaplar alınca da onun öldürülmesini emretti. Ancak halası Zeyneb'in Ali'nin öldürülmesi halinde kendisinin de onunla birlikte öldürülmesini istemesi ve Yezîd'e gönderilecek kadınlarla birlikte Ali'nin gönderilmesi düşüncesi, onu Ali'yi öldürtmekten vazgeçirdi.[1040]

İbn Ziyâd, Hz. Hüseyin'in başı kendisine getirildikten sonra onu Kûfe'de gezdirmiş ve insanların görmelerini sağlamıştı.[1041] Böylece herhalde kendisine karşı gelecek kimselerin sonunun nasıl olacağını göstermek istiyordu.

İbn Kesîr, Hüseyin'in başının Yezîd'e gönderilip gönderilmediği meselesinde iki görüşün ortaya çıktığını, bazılarına göre Hz. Hüseyin'in başının Yezîd'e gönderildiğini, bazılarına göre ise gönderilmediğini, ancak Hüseyin'in kesik başının Yezîd'e gönderildiğine dair görüşün daha kuvvetli olduğunu söylemektedir.[1042]

Ubeydullah, Hz. Hüseyin'in başını -aralarında Ebû Bürde b. Avf el-Ezdî, Târık b. Ebî Zabyân el-Ezdî gibi kimselerin içinde bulunduğu bir grupla- Zahr b. Kays ile Yezîd'e gönderdi.[1043] Bir ri-

1038 İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 81.
1039 Ya'kûbî, II, 245. Ayrıca bk. Şeblencî, s. 144.
1040 Taberî, V, 458; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 82; İbn Kesîr, VIII, 210-211.
1041 Bk. Taberî, V, 459; Ağırakça, s. 112.
1042 İbn Kesîr, VIII, 209. Hz. Hüseyin'in başı ile beraber ehl-i beytten öldürülen diğer kimselerin başlarının da Şam'a götürüldüğünü söyleyenlerden birisi İbn Habîb'tir (İbn Habîb, s. 490-491).
1043 Taberî, V, 459; İbn Kesîr, VIII, 208.

vayete göre kesik başlar Şemir ve beraberindeki bir grupla Şam'a gönderildi.[1044] Bir başka rivayete göre Ubeydullah, Hz. Hüseyin'in başının ve ailesinin Yezîd tarafından istenmesi üzerine, Ubeydullah onları Muhaffiz[1045] b. Sa'lebe ve Şemir b. Zi'l-Cevşen ile beraber Şam'a göndermiştir.[1046] Ancak bu rivayette Hz. Hüseyin'in başına saygısızlık yapıldığına dair bir kayıt yoktur.

Bazı rivayetlerde Hz. Hüseyin'in başına yapılan saygısızlığın Yezîd tarafından yapıldığı söylenmektedir. Nitekim bir rivayete göre Yezîd, elindeki sopayla Hz. Hüseyin'in ağzını dürtükledi.[1047] Hatta bu sırada birkaç mısra okuduğu da söylenmektedir:

"Ne yazık ki, atalarım Bedir'de şehit edildi!

Keşke yaşasalardı da öçlerini nasıl aldığımı görseydiler!

Şimdi burada olsaydılar sevinç içinde...

'Ey Yezîd, Ellerin dert görmesin!' derlerdi."[1048]

İbn Kesîr, buna benzer beyitleri, Şiî olduğunu belirttiği Muhammed b. Humeyd er-Râzî'nin rivayeti olarak nakletmektedir.[1049] Bu beyitlerin bir kısmı şöyledir:

"Keşke Bedir'de (ölen) atalarım Hazrecliler'in mızraklar ve darbeler karşısındaki paniklerini müşahede etselerdi...

O zaman sevinçten bağırıp çağırırlar ve sonra bana 'Gözün aydın! Artık gözyaşlarını akıtma!' derlerdi..."

Ancak bu beyitlerde Hazrecliler'den bahsedilmesinden dolayı söz konusu beyitlerin Harre olayından sonra söylenmiş olduğunun

1044 İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 83. Ebû Mihnef'in anlatımına göre kesik başlar ve Hz. Hüseyin'in ailesi Şemir b. Zi'l-Cevşen ve Havlî el-Asbahî'nin emrine verilen 1500 askerle beraber Şam'a gönderilmiştir (Ebû Mihnef, s. 65).

1045 İbnü'l-Esîr'de Muhaffir (*Kâmil*, IV, 84), İbn Kesîr'de Muhakkir şeklinde kaydedilmiştir (İbn Kesîr, VIII, 211).

1046 Taberî, V, 463; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 84.

1047 İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 85.

1048 Yazdî, s. 231.

1049 İbn Kesîr, VIII, 209. Krş. Makdisî, VI, 12.

tarihçiler tarafından zikredildiği ifade edilmiştir. Çünkü Kerbelâ olayına Hazrec'ten kimse katılmamıştır.[1050] Nitekim söz konusu beyitlerden bahseden İbn A'sem, Yezîd'in Abdullah b. ez-Zeb'arî'nin bu beyitlerini mesel olarak kullandığını ve şiire bir beyit eklediğini söyler.[1051] Hazrecliler'in zikredildiği beyitlerin Harre vakasından sonra söylendiği başkaları tarafından da iddia edilmiştir.[1052] Yezîd'in açıkça küfür gerektiren bu sözleri, ne Kerbelâ olayında, ne de Harre olayında söylemiş olabileceğine inanmak gerçekten zordur.

Bu beyitler söylendikten sonra Ebû Berze'nin Yezîd'i tenkit ettiği rivayet edilmektedir.[1053] Ancak Ebû Berze'nin şahit olup karşı çıktığı hadisenin Ubeydullah'ın yanındayken meydana geldiği de söylenmektedir.[1054]

Yezîd'e nispet edilen bir söz, en az yukarıdaki şiir kadar ağırdır: "Bedir'e karşılık bir gün!"[1055] Benzer sözleri Ubeydullah'ın, Hz. Hüseyin'in dişlerini sopayla karıştırırken söylediği ve bu sırada Enes b. Mâlik'in Ubeydullah'ın yanında bulunduğu belirtilmiştir.[1056]

Kaynaklarımızda nakledildiğine göre Hz. Hüseyin'i öldüren Mezhicli, başını Ubeydullah'a götürmüş; o da katili Yezîd'e göndermişti. Bu rivayete göre Yezîd, elindeki sopayla Hz. Hüseyin'in ağzını karıştırınca Ebû Berze el-Eslemî onun bu yaptığını tenkit etmiştir.[1057] Burada kullanılan sözlerle Ubeydullah'ın aynı davranışından dolayı tenkit edildiğinde söylenen sözlerin hemen hemen aynı olması dikkat çeki-

1050 İbn Kesîr, VIII, 209. Muhakkik, bu açıklamayı yaptıktan sonra beyitlerin Abdullah b. ez-Zeb'arî'ye ait olduğunu söyler (Muhakkikin dipnotu).
1051 İbn A'sem, V, 241. Krş. Muhsin el-Emîn, I, 616.
1052 Tâhâ Hüseyn, s. 243.
1053 Makdisî, VI, 12; Şeblencî, s. 145.
1054 Zehebî, *Siyer*, III, 309.
1055 Mehrân, *Hüseyn*, s. 155.
1056 Muhsin el-Emîn, I, 614.
1057 Taberî, V, 390, 465; Mes'ûdî, *Mürûc*, III, 70; İbn A'sem, V, 240. Ayrıca bk. İbn Kesîr, VIII, 209, 215; Ahmed Cevdet, III, 257.

cidir. Bu rivayette Hur b. Yezîd ile ilgili verilen bilgilerin diğer rivayetlerden farklı olduğuna daha önce işaret etmiştik. Bu da rivayetin güvenirliğine gölge düşürmektedir.

Bundan başka Yezîd'e karşı çıkanın Semüre b. Cündeb olduğu da söylenmiştir.[1058] Yezîd'in ona, "Peygamber'in dostu olmasaydın kafanı kopartırırdım." dediği de ifade edilmektedir.[1059]

Hz. Hüseyin'in başına karşı girişilen çirkin davranışın önce Ubeydullah'tan, sonra da Yezîd'den sâdır olduğu kabul edilmek suretiyle iki rivayeti birleştirmeye çalışanlar vardır.[1060]

Bazı rivayetlerde Hz. Hüseyin'in başını dürtükleyenin, Yezîd olduğunun söylendiğini belirtmiştik. Bu rivayetlerden birisini kitabına alan İsfahânî, Yezîd ile ilgili rivayeti naklettikten sonra, söz konusu hareketin Ubeydullah tarafından yapıldığının rivayet edildiğini de söylemektedir.[1061]

Wellhausen, Hz. Hüseyin'in ağzını sopayla karıştıran kişinin Ubeydullah olduğuna dair rivayetleri diğer rivayetlere nispetle zayıf kabul etmektedir. Ona göre "Değnek mutat olarak iktidar sahibinin elinde bulunur ve bunlar onu sadece makamlarının alâmeti olarak kullanmazlardı."[1062] Yine başka yerde "Hüseyin'in kesik başına karşı kaba ve vahşi muameleyi Ubeydullah değil, Yezîd yapmıştır."[1063] demektedir. Bununla birlikte Hâni'nin Ubeydullah'a getirildikten sonra, Ubeydullah'ın ona elindeki sopayla vurduğunu anlatmıştık. Kanaatimizce Ubeydullah'ın Yezîd'i temsil eden güçlü bir vali olarak elinde

1058 Yazdî, s. 231.
1059 Yazdî, s. 231. Ahmed Cevdet, hem Zeyd b. Erkam'ın Ubeydullah'a karşı söylediği sözleri, hem de Ebû Berze'nin söylediği iddia edilen sözleri eserine almıştır (Bk. Ahmed Cevdet, III, 253, 257).
1060 Sabbân, s. 208; Mehrân, *Hüseyn*, s. 155.
1061 İsfahânî, s. 119.
1062 Wellhausen, *Muhalefet Partileri*, s. 109 (Dipnottan).
1063 Wellhausen, *Muhalefet Partileri*, s. 114.

sopa taşıyor olması akıldan uzak değildir. Bunun için Ubeydullah'ın elinde sopa bulundurmasına şaşmamak gerekir.

İbn Teymiyye, Hüseyin'in başını sopayla dürtükleyen kişinin Yezîd olduğu hususundaki rivayetlerin doğru olmadığını belirtmektedir. Çünkü ona göre söz konusu rivayetlerde Yezîd'in Hz. Hüseyin'in dişlerini çubukla dürttüğü, orada bulunan Enes b. Mâlik ve Ebû Berze gibi Ashâbın buna karşı çıktıkları kaydedilmektedir ki, bu, bir iltibas(karıştırma)dır. Zira bu davranışta bulunan Ubeydullah b. Ziyâd'dır. Sahîhler ve Müsnedler'de nakledilen budur. Kuşkusuz öldürülmesini emreden Ubeydullah b. Ziyâd'dı ve başı da bu şahsa götürülmüştü. Nitekim bu sebeple İbn Ziyâd öldürülmüştür. Ona göre bu işin İbn Ziyâd tarafından yapıldığını gösteren diğer bir husus, rivayetlerde söz konusu edilen Enes ve Ebû Berze gibi Ashâbın Şam'da değil, Irak'ta bulunmalarıdır.[1064] İbn Teymiyye'ye göre bu yalanları uyduranlar, cahil insanlar olup görüşlerine neyi delil getireceklerini bilmemektedirler.[1065]

Diğer taraftan Hz. Hüseyin'in başının Yezîd'e götürüldüğüne dair senedi maruf bir rivayetin bulunmadığı iddia, edilmiştir. Buna göre bu iddia sadece munkatı bir isnatla gelmiştir.[1066]

Bütün bu açıklamalardan Hz. Hüseyin'in başını sopayla dürtükleyen kişinin Ubeydullah b. Ziyâd olduğu şeklindeki kanaatimizi belirterek konuyu bitiriyoruz.

Hz. Hüseyin'in ailesi, Kûfe'ye götürüldükten sonra onlar hakkında ne yapılacağı hususu Yezîd'e sorulmuş ve kendisinden haber gelinceye

1064 İbn Teymiyye, Takiyyuddîn Ebü'l-Abbas Ahmed b. Abdülhalîm b. Abdüsselâm b. Abdullah b. Muhammed b. Teymiyye el-Harrânî el-Hanbelî (728/1328), *İbn Teymiye Külliyatı*, çev. S. Şimşek vd., İstanbul 1988 (Mecmû' Fetâvâ'nın ilk ciltlerinin çevirisi), IV, 405. Ayrıca bk. aynı mlf., *Minhâc*, IV, 557.

1065 İbn Teymiyye, *Külliyat*, IV, 405.

1066 Âbidîn, Muhammed Ebü'l-Yüsr, *Ağâlîtu'l-Muerrihîn*, Dımaşk 1391/1972, s. 135.

kadar gözetim altına alınmışlardı. Yezîd'in Şam'a gönderilmeleri emri üzerine Ubeydullah, onları Şam'a gönderdi. İbn Kesîr, Râfızîler'in Hz. Hüseyin'in ailesinin çıplak olarak develer üzerinde Şam'a götürüldüklerini söylediklerinden bahseder ve bu iddiayı reddeder.[1067]

Rivayete göre Hz. Hüseyin'in ailesi ve kesik başı Şam'a götürüldüğünde Yezîd çok üzülmüş; gözleri yaşarmış ve onu getirenlere, "Hüseyin'i öldürmemiş olsaydınız yine de itaatinizden memnun kalırdım.[1068] Allah, İbn Sümeyye'ye (İbn Mercâne'ye) lanet etsin. Vallahi, eğer Hüseyin'in yanında olsaydım kendisini affederdim. Allah, Hüseyin'e rahmet etsin." demiştir.[1069]

Yezîd'in şöyle dediği de söylenmiştir: "Bana Hüseyin'i öldürmeden itaat ettirmenizi istemiştim. Allah İbn Sümeyye'ye lanet etsin. Hüseyin'le ben karşılaşsaydım, kendisini bağışlardım. Bütün bunlar neden oldu, biliyor musunuz? Hüseyin, şöyle demiş: 'Babam onun babasından, anam onun anasından, dedem de onun dedesinden daha üstündür. Ben de ondan daha üstünüm. Halifeliğe ondan daha layıktım.' Babasının benim babamdan üstün olması meselesini Allah bilir. Her ikisi de Allah'ın huzuruna gitmişlerdir. Ayrıca halk, hakemlerin kimi üstün tuttuğunu da bilmektedir. Muhakkak ki, anası Fâtıma, Resûlullah'ın kızı benim anamdan daha üstündür. Dedesi de benim dedemden daha üstündür. İmanı olan kimse onun bu dünyada bir benzeri olduğunu düşünemez. Fakat son sözünü kendi ictihadına göre söylemiş ve *'De ki: Ey mülk sahibi olan Allah'ım! Sen mülkü dilediğine verir, dilediğinden alırsın.'*[1070] ayetini okumuştur."[1071]

1067 İbn Kesîr, VIII, 213.
1068 Dîneverî, s. 261; İbn A'sem, V, 237; Zehebî, *Siyer*, III, 303.
1069 Dîneverî, s. 261; Diyârbekrî, II, 299; Ateş, "Hüseyin", *İA*, V/1, 639. Ayrıca bk. İbn A'sem, V, 238.
1070 *Âl-i İmrân* 3/26.
1071 Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, II, 328-329. Ayrıca bk. İbn A'sem, V, 239-240; Şeblencî, s. 145.

Bir rivayete göre Hz. Hüseyin'in başı Yezîd'e götürülünce ağlayarak, "Hüseyin öldürülmeden onların itaatini istiyordum. Allah İbn Sümeyye'ye lanet etsin. Vallahi ben olsaydım onu affederdim. Allah, Hüseyin'e rahmet etsin ve onu mesul tutmasın." demiştir.[1072] Bir rivayette ise, Hz. Hüseyin'in akrabaları Yezîd'in yanına götürüldüğünde, "Allah, İbn Mercâne'yi kahretsin! Eğer onunla sizin aranızda bir akrabalık olsaydı size bunu yapmaz; sizleri bu halde buraya göndermezdi." demiştir.[1073] Bir başka rivayette Muâviye b. Ebî Süfyân'ın bir mevlâsı şunu anlatmıştır: Hüseyin'in başı Yezîd'e getirildiğinde, Yezîd ağlamış ve "Eğer Hüseyin ile Ubeydullah arasında akrabalık olsaydı bunu yapmazdı." demiştir.[1074]

Kadınlar Yezîd'in evine götürülünce, Muâviye ailesinin kadınları yanlarına gelerek Hz. Hüseyin'in öldürülmesi için ağladılar. Diğer taraftan kendisine değer verildiğini hissettirmek için Yezîd, yemeklere Ali b. el-Hüseyin'i davet ediyordu.[1075] Yezîd'in ailesi de, Hz. Hüseyin'in ailesinin perişan durumuna üzülmüş ve onlarla birlikte ağlamışlardı. Nitekim Ebû Süfyân ailesinin kadınlarının, Yezîd'in emri üzerine Hüseyin'in ölümü için üç gün matem tuttuğu da rivayet edilmektedir.[1076]

Acaba bu ve benzeri rivayetlerde Yezîd'in sorumluğunu azaltma gayreti mi vardır? Bazı rivayetlerde Yezîd'in durumunu kurtarma çabası görülürken, diğer bazılarında ise onu karalayıcı bir tutum sezilmektedir. Yezîd'in başta Hz. Hüseyin'in öldürülmesinden memnun olduğu; fakat insanların bundan dolayı kendilerine lanet edip sövdüklerini işitince İbn Ziyâd'ı tenkit ettiği de nakledilmektedir.[1077]

1072 Taberî, V, 460. Krş. Dîneverî, s. 261; İbn A'sem, V, 237; Zehebî, *Siyer*, III, 303; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 84; İbn Abdirabbih, V, 123; Şeblencî, s. 145.
1073 Taberî, V, 461; İbn Kesîr, VIII, 211.
1074 Taberî, V, 393. Ayrıca bk. İbn Abdirabbih, V, 124.
1075 Taberî, V, 462; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 87.
1076 Zehebî, *Siyer*, III, 304.
1077 İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 87.

C. Ailesinin Medine'ye Gönderilmesi

Bir rivayete göre Yezîd ile Ali b. el-Hüseyin arasında geçen sert konuşmadan sonra Yezîd onlar hakkında ne yapacağını sordu; Şamlı birisi, köpeğin enikten başka bir şey yavrulamayacağını söyleyerek onların tehlikeli olduklarına işaret etti. Ancak en-Numân b. Beşîr onlara, Resûlullah'ın (s) kendilerini o halde görmesi halinde davranacağı şekilde davranmasını tavsiye etti.[1078] Fâtıma bt. el-Hüseyin de Resûlullah'ın (s) kızları olduklarını hatırlattı. Bunun üzerine Yezîd, hıçkıra hıçkıra ağladı. Şamlılar da onunla birlikte yüksek sesle ağladılar. Bunun üzerine Yezîd, onların serbest bırakılmalarını, hamama götürülüp yıkanmalarını, onlara yemek ve yeni elbiseler verilmesini istedi. Daha sonra da onlara atıyyeler verdi.[1079]

Hz. Hüseyin'in ailesi bir süre Şam'da kaldıktan sonra Medine'ye gönderildi. Kaynaklarımızda, Hz. Hüseyin'in ailesine iyi davranıldığı, Ali b. el-Hüseyin'in Yezîd'in sofrasına çağrıldığı nakledilmektedir. Bununla birlikte Şiîler, mahkûmların Yezîd'in emirleri doğrultusunda nemli, karanlık ve harap bir hapishaneye gönderildiğini söylerler.[1080] Ancak daha sonra Ali b. el-Hüseyin serbest bırakılmış ve şehitlerini anmaları için törenler düzenlenmesine izin verilmişti.[1081] İddiaya göre ehl-i beyt mensuplarının Şam'da gördüğü teveccüh, Ali b. el-Hüseyin'in Cuma namazı sırasında Yezîd'den konuşmak için izin istemesi ve Yezîd'in istememesine rağmen etrafındakilerin ısrarı üzerine bir konuşma yapması, bu konuşmada Yezîd'i tenkit etmesi, Yezîd'in onların Şam'da tutulmalarının kendisi için iyi olmayacağı kararına varmasına neden olmuştur.[1082]

1078 İbn Kuteybe, *İmâme*, II, 7; İbn Kesîr, VIII, 213.
1079 İbn Kuteybe, *İmâme*, II, 7.
1080 Yazdî, s. 241.
1081 Yazdî, s. 242.
1082 Bk. Yazdî, s. 243-246.

Yezîd, Numân b. Beşîr'e onlarla birlikte güvenilir bir adam göndermesini ve yanlarına bir birlik verilmesini emretti.[1083] Yezîd'in onlarla birlikte gönderdiği adama 30 kişilik bir müfreze verildi.[1084] Yola çıktıklarında Yezîd, yine Ubeydullah'ı tenkit etti ve Ali b. el-Hüseyin'e ihtiyacı olduğunda kendisine yazmasını söyledi.[1085] Onu teçhiz edip kendisine mal verdi.[1086] Ayrıca Hz. Hüseyin'in ailesini teçhiz ettikten sonra onları Medine'ye gönderdi.[1087] Onları götüren görevliye de onlar için tavsiyelerde bulundu.[1088]

Bu gelişmelerden önce Ubeydullah b. Ziyâd, Hz. Hüseyin'in öldürüldüğünü Haremeyn valisi Amr b. Saîd'e bildirdi. O da haberi duyurdu. Bunun üzerine Hâşimoğullarının kadınları ağlayıp ağıt yakmaya başladılar. Amr b. Saîd, "Bu, Osman b. Affân'ın kadınlarının ağlamasına karşılıktır." dedi.[1089]

D. Emevî İktidarına Karşı Düzenlenen İsyanlarda Kerbelâ Olayının Rolü

Şüphesiz Hüseyin'in öldürülmesi, Şîîlerin Emevîler'e karşı giriştikleri muhalefet faaliyetlerini azaltmamış; aksine birçok muhalefet grubunun -Hüseyin'in öldürülmesini hareketlerinin şiarı yaparak- isyan etmelerine neden olmuştur. Kerbelâ hadisesi o kadar etkili olmuştur ki, kısa süre sonra ortaya çıkmaya başlayan bütün hareketlerin sebebi ve bahanesi olarak değerlendirilmiştir.[1090] Öte yandan "Hüseyin'in maruz kaldığı bu feci akıbet, Ali taraftarlarının saflarını sıklaştırmış, zihinlerindeki teşeyyu fikrini geliştirmiş, önceleri

1083 Taberî, V, 462; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 87.
1084 Diyârbekrî, II, 299; Muhammed Rızâ, s. 146.
1085 Taberî, V, 462; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 87-88; İbn Kesîr, VIII, 212.
1086 Taberî, V, 464.
1087 Taberî, V, 462; Taberânî, III, 104.
1088 Taberî, V, 462.
1089 İbn Kesîr, VIII, 214.
1090 Fığlalı, *İmamiye Şîası*, s. 105.

nazarî bir siyasî görüş olan Şiîliğin, bir akide halini almasına sebep olmuştur."[1091]

Başka bir ifadeyle söylemek gerekirse, "Hüseyin b. Ali'nin, kendisi ve ehl-i beytinin kanıyla lekelenmiş olan Kerbelâ toprağında öldürülmesi, Şiîlerin ruhlarında Şiîlik ateşinin parlamasına ve saflarının sıklaşmasına büyük tesir etmiştir. Bundan önce Şiîler, çeşitli gayelere sahip, dağınık gruplar halinde idiler. Zira, Hz. Hüseyin'in şehit edilmesinden önce Şiîlik, Şiîlerin kalplerine nüfuz etmemiş siyasî ve nazarî bir görüşten ibaretti. Hz. Hüseyin katledilince, Şiîlik onların kanlarıyla karıştı; kalplerinin derinliklerine nüfuz etti ve onların ruhlarında derin bir inanç haline dönüştü."[1092] Kerbelâ'nın etkisi, "Şiîlik hareketi (fırkası) Muharrem ayının onunda ortaya çıkmıştır." sözüyle vurgulanmıştır.[1093]

1. Hz. Hüseyin'in Öldürülmesine Duyulan Tepkiden Beslenen Hareketler

Şüphesiz Hz. Hüseyin'in öldürülmesinden sonra İslâm dünyasının birçok yerinde Yezîd'e karşı çıkma düşüncesi taraftar buldu. Özellikle Hicaz bölgesindeki muhalefet, kısa sürede su yüzüne çıktı. Bu bölgede Abdullah b. Hanzale ile Abdullah b. ez-Zübeyr'in ayaklanmalarını görüyoruz. Bahsettiğimiz iki hadise, Hz. Hüseyin'in öldürülmesinden dolayı doğan tepkiden beslenmişse de, onun öcünü almak amacından ziyade, Yezîd'i iktidardan uzaklaştırmayı hedeflediği söylenmelidir.

a. Medinelilerin Ayaklanması ve Harre Olayı

Kerbelâ hadisesinden sonra halk arasında iktidara karşı hoşnutsuzluk had safhaya ulaşmıştı. Velîd b. Utbe'nin azlinden sonra Medine'ye

1091 Hatiboğlu, s. 47.
1092 Hasan İbrahim Hasan, II, 85.
1093 Hitti, II, 303.

yeni atanan vali Osman b. Muhammed b. Ebî Süfyân, iktidarla halkın diyalogunu arttırmak amacıyla şehrin seçkin insanlarından bir grubu Şam'a gönderdi. Amacı, halk ile halifenin arasındaki soğukluğu gidermekti. Gönderilenler arasında Abdullah b. Hanzale, Abdullah b. Ebî Amr, el-Münzir b. ez-Zübeyr gibi kimseler vardı.[1094]

Yezîd, gönderilen heyete epey ikramda bulundu. Abdullah b. Hanzale'ya 100.000, sekiz çocuğunun her birine 10.000 dirhem atıyye verdi.[1095] Heyettekiler Medine'ye döndükten sonra Yezîd'i şiddetli bir şekilde tenkit etmeye başladılar. Bundan sonra Abdullah b. Hanzale'ya biat ederek Yezîd'e karşı bayrak açtılar.

Yezîd, Medineli olan en-Numân b. Beşîr'i onlara göndererek yaptıkları davranışın yanlış olduğunu bildirdi ve bundan vazgeçmelerini istedi.[1096] Ancak Numân'ın nasihatlerini dinlemediler.

Yezîd'in valisi Osman b. Muhammed'i Medine'den çıkararak Ümeyyeoğullarını muhasara altına aldılar. Yaklaşık 1.000 adam olduklan söylenen Ümeyyeoğullan, mevlâlan ve taraftarlan, Mervân b. el-Hakem'in evine sığındılar. Abdülmelik b. Mervân, bir yolunu bularak durumu Yezîd'e bildirdi.[1097] Daha sonra Ümeyyeoğullarından, Medinelilere karşı harekete geçmeyeceklerine ve yardımda bulunmayacaklarına dair söz alındıktan sonra şehirden çıkarıldılar.[1098]

Yezîd, Medinelilere karşı Amr b. Saîd'i görevlendirmek istemişse de, Amr görevi kabul etmedi.[1099] Onun görevi kabul etmemesi üzerine, zayıf, hasta ve yaşlı bir kimse olan Müslim b. Ukbe el-Mürrî görevlendirildi. Onunla birlikte gönderilmek üzere ücretleri ödenmiş 12.000 kişilik bir ordu hazırlandı.[1100]

1094 Taberî, V, 479-480; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 102.
1095 Taberî, V, 495; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 103.
1096 Taberî, V, 481; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 104.
1097 Taberî, V, 482; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 111.
1098 Taberî, V, 485.
1099 Taberî, V, 483; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 111.
1100 Taberî, V, 483; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 112.

Ordu hareket etmeden önce Yezîd, Medinelilere, yaptıklarından vazgeçmeleri için üç gün mühlet tanımasını, vazgeçmezlerse onlarla savaşmasını ve onlara karşı zafer kazanırsa Medine'de üç gün mübahlık ilan etmesini emretti.[1101]

Ümeyyeoğulları ile Müslim, Vâdi'l-Kurâ'da karşılaştılar.[1102] Rivayete göre Medinelilere karşı yardım etmeyeceklerine dair söz verdikleri halde Abdülmelik b. Mervân, Müslim'e bilgi vermiştir.[1103]

Müslim, Medine'ye geldikten sonra halka üç gün mühlet tanımış; üç günün bitiminden sonra Medineliler davalarından vazgeçmeyi kabul etmeyince Şam ordusu, Harre tarafından saldırıya geçti.[1104] Olayda Abdullah b. Hanzale ve sekiz oğlu dâhil pek çok kimse hayatını kaybetti (63/683).

Anlatıldığına göre Şamlılar Medine'ye girdikten sonra bazı taşkınlıklarda bulundular.[1105] Ancak rivayetlerde anlatılanların abartılı olduğu ifade edilmektedir.[1106]

Medine'de başlayan bu hareketin, o sırada Mekke'de bulunan ve daha sonra Hicaz halkının kendisine halife olarak biat edeceği Abdullah b. ez-Zübeyr ile bağlantılı olduğu ileri sürülmektedir.[1107]

b. Abdullah b. ez-Zübeyr'in Hareketi ve Mekke Kuşatması

Hz. Hüseyin'in Kûfe'ye gidişi Kerbelâ faciasıyla sonuçlanınca, Abdullah'ın muhalefet içindeki konumu önem kazandı. Bununla birlikte Yezîd'e karşı hemen açık tavır koymamış ve bir süre beklemeyi tercih etmişti.[1108]

1101 Taberî, V, 484; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 112.
1102 Taberî, V, 485; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 113.
1103 Taberî, V, 486; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 114.
1104 Taberî, V, 387-488.
1105 İbn Kuteybe, *İmâme*, II, 8; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 117-118.
1106 Geniş bilgi için bk. Önkal, A., "İslâm Tarihinde Tarafsızlık Problemi", *İslâmî Araştırmalar*, cilt: 6, sayı: 3, 1992, s.193-197.
1107 Önkal, A., "Abdullah b. Hanzale", *DİA*, İstanbul 1988, I, 104.
1108 Abdullah, halktan gizli biat almış ve beytullaha sığındığını "Âiz bi'l-beyt" açıklamıştı (Bk. Hasan İbrahim Hasan, II, 100).

Yezîd onun bu tutumuna kızarak Medine'deki valisi Amr b. Saîd'e Abdullah'ın üzerine bir ordu göndermesini emretti. Amr, Abdullah'a karşı onun kardeşi Amr b. ez-Zübeyr'i gönderdi. Amr b. ez-Zübeyr, Mekke'ye herhangi bir mukavemetle karşılaşmadan girmiş; fakat uğradığı ani baskın sonucu esir edilerek hapsedilmişti.[1109] Hatta, daha önce Medine'de Polis Müdürü olduğu sırada Abdullah b. ez-Zübeyr'e taraftar olan Medinelileri sopayla dövmüş; yakalandıktan sonra -kardeşi Münzir ve oğlu hariç- bunların öçleri kendisinden alınmış ve sopa altında hayatını kaybetmiştir.[1110]

Yezîd, bir sene sonra Mekke üzerine Müslim b. Ukbe komutasında bir ordu gönderdi. Bu ordu, tarihte Harre olayı adıyla bilinen Medine'ye yapılan çirkin saldırıdan sonra[1111] Mekke'ye yöneldiyse de yaşlı olan Müslim yolda öldü (Muharrem 64/ Eylül 683).[1112] Onun ölümü üzerine -daha önce emredildiği üzere-[1113] ordunun başına Husayn b. Nümeyr es-Sekûnî geçerek Mekke'ye doğru harekete geçti.[1114]

Husayn, Mekke'yi kuşatma altına aldı. Kuşatma Muharrem ayının sonlarında başladı ve 3 Rebîülevvel 64 (30 Ekim 683) Salı gününe kadar devam etti. Vâkıdî'ye göre muhasara 64 gün sürmüştür.[1115]

Kuşatma sırasında Kâbe'yi mancınıklarla dövmüşlerdi.[1116] Atılan yağlı paçavralar Kâbe'nin yanmasına neden oldu. Bu yangın Rebîülevvel ayının 3. günü Yezîd'in ölüm haberinin gelmesinden

1109 İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 19.
1110 İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 19.
1111 Suyûtî, s. 209.
1112 Taberî, V, 496; İbn Kuteybe, *İmâme*, II, 9; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 123.
1113 İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 112.
1114 Taberî, V, 496-497; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 123.
1115 Taberî, V, 498. Krş. Yıldız, Hakkı Dursun, "Abdullah b. Zübeyr b. Avvâm", *DİA*, İstanbul 1988, I, 145.
1116 Taberî, V, 498.

29 gün önceydi.[1117] Rivayete göre çarpışmalar sırasında rüzgârın getirdiği bir kıvılcım, Kâbe'nin örtüsünü tutuşturmuş; daha sonra da ağaçtan olan kısımlar yanmıştı.[1118] Söz konusu yangının Abdullah b. ez-Zübeyr'in bir adamı yüzünden meydana geldiği, onun mızrağın ucuna taktığı bir meşaleden sıçrayan bir kıvılcımın Kâbe'nin yanmasına neden olduğu da gelen rivayetler arasındadır.[1119] Ancak birinci anlatımın daha sahih olduğu söylenmiştir.[1120] Abdullah, kuşatmanın kaldırılmasından sonra Kâbe'yi tekrar inşa etmiştir.[1121]

Şamlılar, Yezîd'in ölümünü öğrenince kuşatmayı kaldırdılar. Husayn, kendisini halife ilan eden Abdullah'a Şam'a gitmeyi önerdi ve onunla gittiği takdirde kendisinde destek vaadinde bulunduysa da Abdullah, bu teklifi kabul etmedi.[1122]

Kuşatma altındaki Abdullah'a Basra'daki Hâricîler de yardıma gelmişlerdi. Kuşatmanın kaldırılmasından sonra Hâricîler, Abdullah ile anlaşamadıkları için ondan ayrılarak bir kısmı Basra'ya bir kısmı da Yemâme'ye gitti. Bundan sonra Hâricîler ile Abdullah karşı karşıya gelmişler ve onun Irak'taki kuvvetlerini uzun süre meşgul etmişlerdi.[1123]

Abdullah b. ez-Zübeyr, Hz. Hüseyin'in öldürülmesi hadisesini Yezîd'in iktidarına karşı kullanmıştır.[1124]

Konuyu uzatmamak için Abdullah b. ez-Zübeyr'in mücadelesi ve hilafet dönemi üzerinde durmayacağız.

1117 Taberî, V, 498.
1118 Taberî, V, 498; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 124.
1119 Taberî, V, 499; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 124.
1120 İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 124.
1121 Taberî, V, 582, 622; Suyûtî, s. 212.
1122 İbn Kuteybe, *İmâme*, II, 12; Yıldız, "Abdullah b. Zübeyr b. Avvâm", *DİA*, I, 145.
1123 Geniş bilgi için bk. Demircan, *Hâricîler*, s. 104-105.
1124 Bk. Ağırakça, s. 118.

2. Hz. Hüseyin'in İntikamını Almayı Hedefleyen Hareketler

Değinmek istediğimiz iki hareket, Hz. Hüseyin'in öldürülmesi hadisesini bayraklaştırarak ehl-i beyt taraftarlarının desteğiyle gelişmiştir.

a. Tevvâbûn Hareketi

Tevvâbûn [Tövbe edenler, pişman olanlar] grubu, Hz. Hüseyin'i Kerbelâ'da yalnız bırakanların önderliğini yaptığı, pişmanlık ve intikam duyguları üzerine gelişmiş bir harekettir. Hz. Hüseyin'in ölümünden sonra, onu davet edip daha sonra kendisine ihanet ettikleri için Kûfe'deki ehl-i beyt taraftarları pişmanlık duymaya başladılar. Bu hadise, "Kerbelâ vakasından sonra Hz. Ali ve oğullarının haklarını aramak ve intikamlarını almak gayesiyle girişilmiş ilk hareket olarak" gösterilmiştir.[1125]

Öte yandan pişmanlık duygusundan kaynaklanan Hz. Hüseyin'in intikamını alma fikrinin Kûfelilerin Ümeyyeoğullarına karşı besledikleri düşmanlık duygularından oluşan bir taban üzerinde geliştiği söylenmiştir.[1126] Bununla birlikte onların Hz. Hüseyin'in intikamını alma düşüncelerinde samimi olmadıkları da savunulmuştur. Buna göre tepkileri, belki de Ümeyyeoğulları iktidarına karşı yükselen infialin değişik bir tezahürü olabilir.[1127]

Hz. Hüseyin'in şehadetinden sonra onu davet edip ardından yalnız bıraktıkları için pişmanlık duyguları içerisinde olan Kûfeliler, Hz. Hüseyin'in öcünü almak için gizli faaliyetlere giriştiler.[1128] Onların Hüseyin'i terk etmelerinin arını ancak onu öldürenleri öldürmek veya onlarla savaşmak giderirdi.[1129]

1125 Fığlalı, *İmamiye Şîası*, s. 109.
1126 Onat, s. 73.
1127 Onat, s. 73-74.
1128 Taberî, V, 552. Krş. Fığlalı, *İmamiye Şîası*, s. 113.
1129 İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 158.

Hareketin lideri olan Süleyman b. Surad, Sahâbe'dir. İslâm'dan önce Yesâr olan ismi Hz. Peygamber tarafından Süleyman olarak değiştirilmiştir. Resûlullah'ın (s) vefatından sonra Kûfe'ye gidip oraya yerleşmiş; Cemel ve Sıffîn savaşlarına, Hz. Ali'nin taraftarı olarak katılmıştır. Muâviye'nin ölümünden sonra Hz. Hüseyin'e davet mektubu yazanlardan birisi de Süleyman'dı. Hz. Hüseyin, Kûfe'ye gidince ona destek olmamış; ancak onun öldürülmesinden sonra pişman olmuştur.[1130] Hareketin diğer liderlerinin çoğu, Hz. Ali taraftarlığıyla bilinen Kûfe'nin önemli simalarıydı.[1131]

Şiîler, ilk zamanlarda hareketlerini gizlice yürüttüler. Yaptıkları görüşmelerden sonra[1132] Kûfe dışındaki Şiîler'e mektup göndererek Hüseyin'in katillerinden intikam alma ve onlarla savaşma hususunda aldıkları kararları onlara bildirdiler.[1133] Bu amaçla ilk faaliyetlerine Hz. Hüseyin'in öldürülmesinden sonra h. 61 (681) yılında başladıkları ifade edilir.[1134] Yezîd b. Muâviye'nin h. 64 (683) yılında ölümüne kadar faaliyetlerine devam ettiler.[1135] Yezîd'in ölümünden altı ay sonra Muhtâr b. Ebî Ubeyd, Kûfe'ye giderek Muhammed b. el-Hanefiyye'nin kendisini gönderdiğini söyledi ve ehl-i beyt taraftarlarını Hüseyin'in katilleriyle savaşmaya davet etti.[1136]

Süleyman b. Surad ve arkadaşları, gizli faaliyetlerin ardından 65 yılının Rebîülâhir ayında (Kasım 684) Nuhayle'de toplandılar.[1137] Daha sonra Hz. Hüseyin'in öcünü almak üzere harekete geçtiler.

1130 İbn Sa'd, IV, 292; VI, 25. Krş. Fığlalı, *İmamiye Şîası*, s. 113.
1131 Bilgi için bk. Onat, s. 75-76.
1132 Kûfeli ehl-i beyt taraftarlarının yaptıkları gizli toplantı için bk. İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 158-161.
1133 İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 161.
1134 İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 162.
1135 İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 162.
1136 Taberî, V, 560-561; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 163.
1137 İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 175.

Kaynaklarda Tevvâbûn'un gidiş yolları ve faaliyetleri hakkında geniş malumat bulunmaktadır.[1138]

Ubeydullah b. Ziyâd, Tevvâbûn'dan el-Müseyyeb b. Necebe'nin Şurahbil b. Zi'l-Kelâ'nın karargâhına saldırması üzerine[1139] Husayn b. Nümeyr komutasında 12.000 kişilik bir orduyu Tevvâbûn üzerine gönderdi.[1140] Husayn b. Nümeyr, onları Abdülmelik b. Mervân'a itaate davet etti. Ancak onlar, Husayn'dan kendilerinden öldürülenlere karşılık öldürülmek üzere Ubeydullah b. Ziyâd'ı vermelerini, Abdülmelik b. Mervân'ı hilafetten indirmelerini ve İbnü'z-Zübeyr ailesini Irak'tan çıkarıp hilafetin ehl-i beyte verilmesini talep ettiler.[1141] Ancak bu rivayet bazı yönlerden tenkit edilmiştir: "Rivayette hilafetten indirilmesi istenenin Abdülmelik değil, Mervân olması olayların akışına daha uygun düşmektedir. İbnü'z-Zübeyr ve ailesinin Kûfe'den çıkarılmasının bu esnada söz konusu edilmesi de, doğrusu biraz şüpheli gözükmektedir. Hilafetin Hz. Peygamber'in ehl-i beytine verilmesi meselesine gelince, olayın başından beri, görebildiğimiz kadarıyla herhangi bir siyasî hedefe sahip olmayan, 'Hz. Peygamber'in ehl-i beytinden' hiçbir kimse ile en ufak bir diyaloga girmeyen; üstelik Muhtâr es-Sakafî'nin Hüseyin'in intikamını almak için kendisini Muhammed b. el-Hanefiyye'nin görevlendirdiğini söyleyerek taraftar toplamaya başladığını bilen bu insanların, Şamlılara hilafet konusunda böyle bir teklif götürmüş olmaları, kanaatimizce pek mümkün değildir. Nitekim İbn Kesîr de, Süleyman b. Surad ve taraftarlarının sadece Ubeydullah b. Ziyâd'ın kendilerine teslim edilmesini istediklerini kaydeder."[1142]

1138 Bk. İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 178 vd.; Fığlalı, *İmamiye Şîası*, s. 123-127.
1139 İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 181-182; Fığlalı, *İmamiye Şîası*, s. 127; Onat, s. 86.
1140 İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 182; Fığlalı, *İmamiye Şîası*, s. 127; Onat, s. 86.
1141 İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 182; Fığlalı, *İmamiye Şîası*, s. 127.
1142 Onat, s. 87.

Yukarıda bahsettiğimiz tekliflerden sonra tarafların istekleri karşılıklı kabul edilmeyince 22 Cemâziyelevvel 65'te (4 Ocak 685) çarpışmalar başladı.[1143] Ertesi gün Husayn b. Nümeyr'e 8.000, bir sonraki gün ise 10.000 kişilik yardım kuvvetleri geldi. Meydana gelen şiddetli çarpışmalarda 93 yaşındaki Süleyman b. Surad, Yezîd b. Husayn'ın attığı bir okla öldü. Onun yerine komutayı alan kimseler de hayatlarını kaybettiler. Rifâ'a b. Şeddâd el-Becelî, hayatta kalanları toplayarak savaş alanından ayrıldı. Husayn b. Nümeyr peşlerinden birliklerini gönderdiyse de onlara yetişemediler.[1144] Böylece Hz. Hüseyin'in öcünü alma teşebbüsü amacına ulaşamadı.

b. Muhtâr b. Ebî Ubeyd es-Sakafî'nin İsyanı

Hz. Hüseyin'in intikamını almak üzere hadiseden kısa bir süre sonra ortaya çıkanlardan biri Muhtâr b. Ebû Ubeyd es-Sakafî'dir. Kaynaklarımızda belirtildiğine göre Şiîler, Hz. Hasan'ın hilafeti sırasında yaralanmasından sonra takındığı tutumdan dolayı Muhtâr'a karşı kızgınlık duyuyorlardı.[1145] Bununla birlikte yukarıda zikrettiğimiz gibi bazı kaynaklarımıza göre Müslim b. Akîl, Kûfe'ye gittiği zaman Muhtâr'ın evine sığınmıştı.

Muhtâr, Müslim'in yakalanmasından sonra Abdullah b. Hureys'in sancağı altında bulunduğu halde Ubeydullah tarafından hapse atıldı. Kız kardeşinin kocası Abdullah b. Ömer'e haber göndererek kendisi için Yezîd nezdinde tavassutta bulunmasını istedi. Abdullah'ın gönderdiği mektup üzerine Yezîd, Ubeydullah'a Muhtâr'ın serbest bırakılmasını emretti. Bunun üzerine Ubeydullah, üç gün içinde Kûfe'yi

1143 Fığlalı, *İmamiye Şîası*, s. 127.
1144 İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 182-185; Fığlalı, *İmamiye Şîası*, s. 128.
1145 Taberî, V, 569; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 168. Muhtâr'ın tavrı hakkında bilgi için bk. Taberî, V, 159; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, III, 405; İbn Kesîr, VII, 16; Demircan, "*Hz. Hasan ve Halîfeliği*", s. 91.

terk etmesi şartıyla Muhtâr'ı serbest bıraktı.[1146] Ancak bir rivayete göre Muhtâr, Müslim'le beraber ayaklanmış; bunun üzerine tutuklanmıştı.[1147] Buna göre Muhtâr, Müslim'in yanında yeşil, Ubeydullah b. Hâris ise kırmızı bir sancak taşıyordu.[1148]

Muhtâr'ın, Hz. Hüseyin'in intikamını alma iddiasıyla ortaya çıkmak suretiyle kendi şahsî intikamı için ehl-i beytin kanını talep yolunu düşünmüş olabileceği söylenmiştir.[1149] İster böyle bir niyeti olsun, ister olmasın, Muhtâr'ın tutarlı bir şahsiyet ortaya koyamadığı, hem siyasî olarak, hem de fikrî planda sık sık zemin değiştirdiği söylenebilir.

Kûfe'den ayrılan Muhtâr, Hicaz'a, Abdullah b. ez-Zübeyr'in yanına gitti. Buradan da ayrılıp Tâif'e giden Muhtâr, bir sene sonra Abdullah b. ez-Zübeyr'in yanına dönerek kendisine biat etti.[1150] Muhtâr, İbnü'z-Zübeyr'in yanında üç sene kadar kaldı.[1151] Yezîd'in ölümünden sonra Muhtâr, İbnü'z-Zübeyr'in yanında beş ay kaldı; ancak kendisini herhangi bir göreve tayin etmeyince onun yanından ayrıldı.[1152]

Oradan Kûfe'ye giden Muhtâr, Muhammed b. el-Hanefiyye adına tebliğde bulunmaya başladı.[1153] Süleyman b. Surad'ın insanları ölüme sürüklediğini söyleyerek Tevvâbûn grubuna katılmayan Muhtâr,[1154] Süleyman b. Surad'ın isyanından sonra Kûfe'de ikinci kez hapsedildi.

1146 Taberî, V, 570-571; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 169; Fığlalı, *İmamiye Şîası*, s. 131. Ayrıca bk. Köksal, *Kerbelâ Faciası*, s. 70-71.
1147 İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 36. Ayrıca bk. İbn Kesîr, VIII, 166.
1148 Köksal, *Kerbelâ Faciası*, s. 54.
1149 Onat, s. 93.
1150 Taberî, V, 573-576; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 169-171; Fığlalı, *İmamiye Şîası*, s. 131.
1151 Fığlalı, *İmamiye Şîası*, s.132.
1152 İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 171.
1153 İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 172.
1154 Onat, s. 96.

Muhtâr, yine eniştesi Abdullah b. Ömer'e kendisi için tavassutta bulunma isteğini içeren bir mektup yazdı. O da Kûfe valisi Abdullah b. Yezîd ile haraç görevlisi İbrahim b. Muhammed'e mektup yazarak serbest bırakılması için ricada bulundu. Muhtâr, onların aleyhinde herhangi bir faaliyette bulunmayacağına dair yemin edince serbest bırakıldı.[1155] Ancak bir süre sonra faaliyetlerine Muhammed b. el-Hanefiyye adına biat almakla devam etti.[1156] Nihayet bu faaliyetler çerçevesinde uydurma olduğu belirtilen bir mektupla[1157] İbrahim b. el-Eşter'i tarafına alarak gücünü arttırdı.[1158] Muhtâr, 14 Rebîülevvel 66'da (19 Ekim 685) isyan etmeye karar verdi. İbrahim b. el-Eşter'in, adamlarıyla birlikte Muhtâr'ın evine giderken emniyet kuvvetleriyle beraber yolunu kesen İyâs b. Mudârib'i öldürmek zorunda kalması üzerine, ayaklanma tespit edilen tarihten bir gün önce başladı.[1159]

Büyük çoğunluğu mevâliden oluşan Muhtâr'ın adamları[1160] Hz. Hüseyin'in intikamını almak iddiasıyla ortaya çıktılar. Vali Abdullah b. Mutî', onlar üzerine birkaç birlik gönderdiyse de haklarından gelemedi; sonunda sarayı kuşatma altına alınınca gizlice şehri terk etti.[1161] Muhtâr, Kûfe'yi ele geçirerek halkın biatini aldı. Daha sonra da Azerbaycan, Ermeniyye, Musul, Medâin, Hulvân ve muhtelif eyalet ve vilayetlere valiler gönderdi.[1162]

1155 İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 211-212; Fığlalı, *İmamiye Şîası*, s. 134.
1156 Onun bütün hareket boyunca sadece İbnü'l-Hanefiyye'nin kendisini Hüseyin'in intikamı için görevlendirdiği fikrini işlediği ve kendi adına biat aldığı da söylenmiştir (Bk. Onat, s. 98).
1157 Bilgi için bk. Fığlalı, *İmamiye Şîası*, s. 136-137.
1158 İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 216.
1159 İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 216-217; Fığlalı, *İmamiye Şîası*, s. 137. Krş. Onat, s. 100.
1160 Fığlalı, *İmamiye Şîası*, s. 137.
1161 İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 220-225; Fığlalı, *İmamiye Şîası*, s. 137.
1162 İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 227; Fığlalı, *İmamiye Şîası*, s. 137-138.

Muhtâr es-Sakafî'nin Kûfe'ye hâkim olduğu sıralarda Hüseyin'in katilleri olarak kabul edilen kimseler murakabe edilmiş; neticede Ömer b. Sa'd b. Ebî Vakkâs, oğlu Hafs b. Ömer,[1163] Şemir b. Zi'l-Cevşen,[1164] Havlî b. Yezîd[1165] ve daha sonra Ubeydullah b. Ziyâd[1166] öldürülmüştür. Hz. Hüseyin'in başı kesilerek önce valiye, sonra da Yezîd'e gönderildiği gibi, Şemir, Ömer b. Sa'd ve oğlu Hafs'ın başları kesilerek Muhammed b. el-Hanefiyye'ye gönderildi.[1167]

Muhtâr, Ömer'i ve oğlunu öldürtünce, "Ömer b. Sa'd Hüseyin'e karşılık, Hafs da Ali Ekber'e..." dedi. Daha sonra şöyle devam etti: "Hayır, Allah'a and olsun ki, bunlar eşit değillerdir. Eğer Kureyş hanedanının dörtte üçünü öldürürsem yine de Hüseyin'in bir parmağına eşit olamayacaklar..."[1168]

Neticede Muhtâr, Hz. Hüseyin'in öcünü almak amacıyla Kûfe, Kâdısiyye ve Kerbelâ'da Hz. Hüseyin'i öldürmeye iştirak eden hemen hemen herkesi yakalatıp öldürdü;[1169] ölüm korkusuyla kaçıp kurtulanların evlerini yıktırdı.[1170]

Böylece Hüseyin'e yapılan zulme, ona benzer bir zulüm ve kinle cevap verildi. Çünkü taassup ve kin, her zaman insanı yanlışlara sürüklenmeye, haksızlık yapmaya açık hale getirir.

1163 İbn Kuteybe, *Ma'ârif*, s. 401; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 241; İbn Manzûr, XIX, 67.
1164 İbn Kuteybe, *Ma'ârif*, s. 401.
1165 Fığlalı, *İmamiye Şîası*, s. 138.
1166 İbn Kuteybe, *Ma'ârif*, s. 401.
1167 İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 242; Fığlalı, *İmamiye Şîası*, s. 139. Rivayete göre Muhtâr, kendisini öldürmeden önce Ömer b. Sa'd'a emân vermişti (Bk. Köksal, *Kerbelâ Faciası*, s. 324).
1168 İbn Manzûr, XIX, 67; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 241; Muhammed Sadık Necmi, s. 229. Ayrıca bk. İbn Tıktakâ, s. 121. İbn Tıktakâ'nın rivayetinde "Kureyşin üçte ikisi" denmektedir.
1169 Bilgi için bk. İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 242-244; Fığlalı, *İmamiye Şîası*, s. 138; Köksal, *Kerbelâ Faciası*, s. 316 vd. (Belâzürî, V, 236-241; Taberî, II, 660 vd.; Dîneverî, 302 vd.).
1170 İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 243-244.

Irak'ta Hz. Hüseyin'in katillerinden intikam alan Muhtâr, komutanı İbrahim b. el-Eşter'i İbn Ziyâd'a karşı gönderdi. Meydana gelen çarpışmalarda İbn Ziyâd, Husayn b. Nümeyr ve daha pek çok kimse öldürüldü.[1171] Ubeydullah ve onunla beraber öldürülenlerin başları kesilerek önce Muhtâr'a, sonra da Muhammed b. el-Hanefiyye'ye gönderildi.[1172] Bir rivayete göre İbrahim b. Eşter, Ubeydullah'ın kesik başını Muhtâr'a; o da başı İbnü'z-Zübeyr'e, İbnü'z-Zübeyr de Ali b. el-Hüseyin'e göndermiştir.[1173]

Burada yeri gelmişken İbn Ziyâd hakkında bize ulaşan bir rivayete değinmek istiyoruz: Ubeydullah b. Ziyâd ve arkadaşlarının başları getirilip mescitte bir sedirin üzerine konmuştu. Bu sırada başların arasında bir yılan ortaya çıktı ve Ubeydullah'ın burun deliklerine girdi. Yılan bir süre kaldı; sonra çıkıp gitti ve kayboldu; sonra tekrar gelerek aynı şeyi iki veya üç kez yaptı.[1174]

Oradaki kesik başlar arasında İbn Ziyâd'ın başını bulup içine giren bu yılan yoksa görevli miydi!? Yılan, İbn Ziyâd'ın burun deliklerine girerek insanlara nasıl bir mesaj vermek istemişti!?

Muhtâr b. Ebî Ubeyd'e karşı harekete geçen Mus'ab b. ez-Zübeyr, neticede onu Kûfe'deki konağında muhasara etti. Bu muhasara sırasında Muhtâr öldürüldü (Ramazan 67/Nisan 687).[1175] Şîa'nın Keysâniyye veya Muhtâriyye kolu ona nispet edilmektedir. Bazılarına göre Keysân, Muhtâr'ın lakabıdır.[1176]

1171 İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 264; Fığlalı, *İmamiye Şîası*, s. 139.
1172 İbn Habîb, s. 391; İbn Sa'd, V, 100.
1173 İbn Abdilber, I, 397.
1174 Tirmizî, "Menâkıb", 31; Köksal, *Kerbelâ Faciası*, s. 345.
1175 Bilgi için bk. İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 267-277; Fığlalı, *İmamiye Şîası*, s. 141; Hasan İbrahim Hasan, II, 89.
1176 Çağatay, N., Çubukçu, İ. A., *İslâm Mezhepleri Tarihi*, 2. Basım, Ankara 1985, s. 55. Ayrıca bk. Ebu Zehra, Muhammed, *İslâm'da Siyasî ve İtikadî Mezhepler*

Bu gelişmelerden sonra Emevîler döneminde başka ayaklanmalar da meydana gelmiştir. Bunlar Beyân b. Sem'ân et-Temîmî ve el-Muğîre b. Saîd el-İclî'nin[1177] beraber yürüttükleri söylenen ayaklanma,[1178] Ebû Mansûr el-İclî,[1179] Zeyd b. Ali[1180] ve Abdullah b. Muâviye[1181] ayaklanmalarıdır.

Tarihi, çev. Hasan Karakaya- Kerim Aytekin, İstanbul 1983, s. 48.

1177 Onat, Muğîre'nin hareketini ayrı ele almıştır (Bk. Onat, s. 122-129).

1178 Bk. Fığlalı, *İmamiye Şîası*, s. 149-151; Onat, s. 120'de bazı gerekçelerden dolayı Beyân'ın Muğîre'den önce öldürüldüğü kanaatini ileri sürmektedir.

1179 Bk. Fığlalı, *İmamiye Şîası*, s. 151-153; Onat, s. 130-133.

1180 Bk. Fığlalı, *İmamiye Şîası*, s. 153-156.

1181 Bk. Fığlalı, *İmamiye Şîası*, s. 156-157; Onat, s. 134-137.

IV. Hz. Hüseyin'in Kıyamı ve Öldürülmesiyle İlgili Bazı Meseleler

A. Hz. Hüseyin'in Öldürülmesi Sırasında Meydana Gelen Olağanüstü Durumlar

Gerek Hz. Hüseyin'in ölümü sırasında, gerekse onun vefatından sonra meydana gelen bir takım olağanüstü hadiselerden bahsedilmekle birlikte bunları kabul edebilmek pek mümkün görünmemektedir. İbn Kesîr, Şiîler'in Âşûrâ günü için aşırıya gittiklerini yalan ve fâhiş hadisler uydurduklarını söylemektedir.[1182] Müellif, Şiîler'in bazı rivayetlerine örnekler vermekle birlikte kendisi de tartışma götüren bazı rivayetleri kitabına almıştır.[1183]

Hz. Hüseyin'in öldürülmesinden sonra meydana geldiği söylenen olağanüstü olaylardan bazıları şunlardır:

Hz. Hüseyin'in vefatından sonra altı ay ufukların kan gibi kızıllaşması veya ufuktaki kızıllığın Hz. Hüseyin'in öldürülmesinden beri var olduğu, öldürüldüğü gün kan renginde yağmur yağdığı rivayetleri bunlardandır.[1184] Kanın Horasan, Şam ve Kûfe'de yağdığı da söylenmiştir.[1185]

1182 İbn Kesîr, VIII, 219.
1183 İbn Kesîr, VIII, 216-219.
1184 Zehebî, *Siyer*, III, 312. Benzer rivayetler için bk. Taberî, V, 455; Zehebî, *Siyer*, III, 312-314; Taberânî, III, 113-114; İbn Manzûr, VII, 148-149; İbn Kesîr, VIII, 219; Vaglieri, "al-Husayn b. 'Alî b. Abî Tâlib", *EI2*, III, 612; Sabbân, s. 212-213.
1185 İbn Manzûr, VII, 150.

İbn Kesîr'in kitabına aldığı bir rivayette Hz. Hüseyin'in öldürülmesinden sonra iki üç ay boyunca güneş doğduğunda duvara kan sürülmüş gibi ufkun kızıllaştığı ve bu durumun güneş yükselinceye kadar devam ettiği belirtilmektedir.[1186]

Yine bazı rivayetlere göre Hz. Hüseyin öldürüldüğünde gökyüzünün karardığı ve yıldızların çıktığı,[1187] ayrıca kırmızı toprak yağdığı söylenmiştir.[1188] Başka bir rivayette, Hz. Hüseyin'in öldürülmesinden bir hafta sonra yıldızların çarpıştığından da bahsedilmektedir.[1189]

Bir rivayete göre bu günde güneş tutuldu ve yıldızlar öğle vaktinde göründü. Hüseyin'in başı valilik sarayına getirildiğinde duvarlardan kan akmaya başladı.[1190] Yeryüzü üç gün karanlığa boğuldu. Yanında bulunan safran veya vers bitkisine elini süren kişinin eli yanıyordu. Beytülmakdis'te taşların hiçbiri yoktu ki, kaldırıldığında altından taze kan çıkmasın. Ganimet olarak aldıkları Hüseyin'in develerini kesip pişirdiklerinde etleri, Ebû Cehil karpuzu gibi acı oluyordu.[1191] İbn Kesîr, bu rivayeti naklettikten sonra "Daha başka yalanlar ve mevzu hadisler vardır ki, bunların hiçbiri doğru değildir." demektedir.[1192]

Zührî'ye dayandırılan bir rivayette de Hz. Hüseyin'in öldürüldüğü gecenin sabahında Beytülmakdis'te kaldırılan her taşın altında taze kan görülmüştü.[1193] Üstelik rivayete göre bu sözler Abdülmelik b. Mervân'ın[1194] veya Velîd b. Abdülmelik'in[1195] huzurunda ez-Zührî

1186 İbn Kesîr, VIII, 185.
1187 İbn Manzûr, VII, 149; İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 354. İbn Kesîr'de güneşin tutulduğu ve yıldızların göründüğü şeklinde zikredilmiştir (İbn Kesîr, VIII, 219).
1188 İbn Manzûr, VII, 149.
1189 İbn Manzûr, VII, 149.
1190 Benzer bir rivayet için bk. İbn Manzûr, VII, 150
1191 İbn Kesîr, VIII, 219.
1192 İbn Kesîr, VIII, 219.
1193 İbn Abdirabbih, V, 127; İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 354.
1194 İbn Abdirabbih, V, 127.
1195 İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 354.

tarafından söylenmiştir. Başka bir rivayette ise Beytülmakdis adı verilmeden, kaldırılan her taşın altında kan bulunduğu söylenmiştir.[1196]

Hz. Hüseyin öldürüldükten sonra onu öldürenlerin ordularındaki vers (Yemen safranı) bitkisi kül olmuştu.[1197] Bir rivayete göre bu bitkiyi yüzüne süren kimse yanıyordu.[1198] Ordularında bir deve kestiklerinde onun etinde ateş görmüşlerdi.[1199]

Bir rivayette Ümmü Seleme, cinlerin Hz. Hüseyin için ağlayıp ağıt yaktıklarını duyduğunu söylemektedir.[1200] Ümmü Seleme'nin Hz. Hüseyin'in vefatı sırasında söylediği iddia edilen başka sözleri ve Resûlullah'tan (s) naklettiği haberleri vardır. Ancak Vâkıdî, Ümmü Seleme'nin Hz. Hüseyin'in vefatına yetişmediğini ve h. 58'de (677-678) vefat ettiğini söylemektedir.[1201] İbnü'l-Esîr ise Vâkıdî'nin Ümmü Seleme'nin 59 (678-679) yılında vefat ettiğini söylediğinden bahsetmektedir. Vâkıdî'nin görüşü bazı yazarlarca kabul görmemişse de,[1202] bizce önemli bir şüpheyi gündeme getirmektedir. Esasen ehl-i beytle ilgili rivayetlerin önemli bir kısmının Ümmü Seleme'den gelmesi, gerçekten ciddi bir tetkiki gerektirmektedir. Neden ehl-i beyti öven hadislerin önemli bir kısmına o vâkıf olmuş, ya da onun kanalıyla gelmiştir?

Hz. Hüseyin'in karargâhı yağmalandığında bir güzel koku ele geçirilmişti. Bu kokuyu kullanan hiçbir kadın kalmadı ki, sedef (alaca)

1196 İbn Manzûr, VII, 149.
1197 İbn Manzûr, VII, 150; İbn Hacer, *Tehzîb,* II, 354.
1198 İbn Manzûr, VII, 150.
1199 İbn Manzûr, VII, 150; İbn Hacer, *Tehzîb,* II, 354.
1200 İbn Kesîr, VIII, 219; Suyûtî, s. 208; İbn Hacer, *İsâbe,* II, 17; İbn Manzûr, VII, 153.
1201 İbn Manzûr, VII, 154. Muhammed Rızâ da Ümmü Seleme'nin Hz. Hüseyin'in vefatından üç sene önce vefat ettiğini kabul etmektedir (Muhammed Rızâ, s. 149).
1202 İbn Sa'd, VIII, 96. Krş. Kazıcı, Ziya, *Hz. Muhammed'in (s) Eşleri ve Aile Hayatı,* İstanbul 1991, s. 222.

hastalığına yakalanmamış olsun.[1203] Yine Hz. Hüseyin'in karargâhında ele geçirilen bir deve pişirilmiş; fakat eti Ebû Cehil karpuzu gibi acı olmuş ve onu yiyememişlerdi.[1204] Buna benzer bir rivayete yukarıda değinilmişti.

Hz. Peygamber'in Ümmü Seleme'ye Cebrail'in kendisine Hz. Hüseyin'in toprağından getirdiği toprağı verdiği ve "Bu toprak kan olursa Hüseyin öldürülmüştür." dediği de gelen rivayetler arasındadır. Buna göre Ümmü Seleme toprağı bir şişede saklamış; Hz. Hüseyin öldürüldüğünde toprak kana dönüşmüş; Ümmü Seleme de Hz. Hüseyin'in öldürüldüğünü insanlara bildirmiştir.[1205]

Hz. Hüseyin'in aile efradının Şam'dan Medine'ye gönderildiği sırada şehirden çıkarken gaipten şöyle bir şiir işittikleri söylenmiştir:

"Ey Hüseyin'i zulmen öldürenler! Azap ve ceza ile sevinin!

Gökteki Nebi, Resûl ve öldürülenlerin hepsi size beddua ediyor

Davud'un oğlu, Musa ve İncil'i getirenin diliyle size lanet edilmiştir."[1206]

Hz. Hüseyin'in öldürülmesi hadisesi, İslâm memleketinin sınırlarına hapsedilmemiş; memleketin dışına da taşınmıştır. Benû Süleym'in mescidinin imamı anlatıyor: "Bizden bazı kimseler Rum diyarına gazâya gittiler. Onların kiliselerinden birisinde,

'Hüseyin'i öldüren bir ümmet

Hesap günü dedesinin şefaatini mi umuyor?' beyitlerinin yazılı olduğunu gördüler."[1207]

Aynı beyitler, Hz. Hüseyin'in kesik başını götürenler hakkında gelen bir rivayette de zikredilmiştir. Buna göre Hz. Hüseyin öldürülüp

1203 İbn Abdirabbih, V, 125.
1204 İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 354; İbn Manzûr, VII, 150.
1205 İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 93. Ayrıca bk. Ya'kûbî, II, 246; benzer bir rivayet için bk İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 347; İbn Manzûr, VII, 134.
1206 İbn A'sem, V, 250-251.
1207 İbn Manzûr, VII, 155.

başı kesildikten sonra onun başını alıp yola çıktılar; ilk konakta oturup nebiz[1208] içtiler ve başına ta'nettiler. Bunun üzerine demirden bir kalem göründü ve kan ile yukarıda zikrettiğimiz beyitleri yazdı. Oradan kaçıp başı bıraktılar; sonra geri döndüler.[1209]

Bir başka rivayette söz konusu beyitlerin Hz. Hüseyin'in ailesi Yezîd'e götürüldüğünde yolda mola verdikleri bir yerde bulunan kilisenin duvarları üzerinde yazılı olarak bulunmuştur. Kilisedeki Rahib'e bu yazının kim tarafından yazıldığı sorulmuş; Rahib, "Bu yazı peygamberiniz gönderilmeden 500 sene önce burada yazılıydı." diye cevap vermiştir. Ayrıca duvarın yarıldığı ve içinden bir avuç içi çıktığı, bunun üzerinde kanla bu satırların yazılı olduğu da söylenmiştir.[1210] İbn Abdilber, "Bu beyitlerin eskiden beri kim tarafından söylendiğinin bilinmediğini zannediyorlar." demektedir.[1211] Görüldüğü gibi bu beyitlerle ilgili rivayetlerde bile farklı, birbirini tutmayan birkaç anlatım vardır. Bu durum, Hz. Hüseyin'in öldürülmesi hadisesi ve hassaten öldürülmesinden sonraki gelişmeler hakkındaki rivayetlerin güvenilirliğini zedeleyecek durumdadır.

İbn Teymiyye, yukarıda bahsettiğimiz rivayetlerden bazıları üzerinde durarak bu rivayetlerin kabul edilemeyeceğini ifade etmektedir.[1212]

Kaynaklarımızda Hz. Hüseyin'in katline iştirak edenlerin başına daha sonra türlü türlü felaketlerin geldiği anlatılır. Bu olayda rol oynayan birçok kimsenin daha sonra öldürüldüğünü söylemiştik.

el-Fudayl b. ez-Zübeyr anlatıyor: Süddî'nin yanında otururken katran kokan bir adam geldi. Süddî ona, "Ey filânca! Katran mı

1208 Bir çeşit içki.
1209 İbn Manzûr, VII, 155.
1210 Diyârbekrî, II, 299.
1211 İbn Abdilber, I, 396.
1212 İbn Teymiyye, *Minhâc*, IV, 560. Bu rivayetleri eserine alıp tenkit eden ve bunların Şîa'nın aşırılıklarından olduğunu söyleyen yazarlardan birisi de Muhammed Rızâ'dır (s. 148-149).

satıyorsun?" diye sordu. Adam "Hiç katran satmadım." dedi. Süddî, "Bu koku nedir?" diye sordu. Adam dedi ki: Ömer b. Sa'd'ın askerleriyle beraberdim. Onlara demir kazıklar satıyordum. Gece olunca uyudum; rüyamda beraberinde Ali olduğu halde Resûlullah'ı (s) gördüm. Ali, Hüseyin'in adamlarından öldürülenlere su veriyordu. Ona, "Bana su ver." dedim. Fakat vermedi. "Ey Allah'ın Resûlü! Ona söyle bana su versin!" dedim. "Sen bize karşı yardım edenlerden değil misin?" diye sordu. "Ey Allah'ın Resûlü! Vallâhi, kılıçla vurmadım; mızrakla yaralamadım ve ok atmadım. Fakat onlara demir kazıklar sattım." dedim. Resûlullah, "Ey Ali! Ona su ver!" dedi. Bunun üzerine Ali bana katran dolu bir kap verdi. O kaptan katran içtim ve günlerce katran bevlettim. Daha sonra katran bevletmem kesildi. Ancak koku vücudumda kaldı. Süddî ona, "Ey Allah'ın kulu! Irak durduğu ve Fırat suyundan içildiği sürece bir daha Muhammed'i (s) görmeyeceksin!" dedi.[1213]

Örnek olarak verdiğimiz bu rivayetten başka Hz. Hüseyin'in katline iştirak edenlerin başına gelen felaketlerle ilgili pek çok rivayet günümüze gelmiştir.[1214] Bu rivayetlerden birisine göre Ömer b. Sa'd'ın askerlerinden biri, Resûlullah'ı (s) rüyasında görmüş ve sabah kör olmuştu.[1215]

İbn Kesîr, bu hususta gelen rivayetlerin ekserisinin sahih olduğunu ve onu öldürenler arasında bu dünyada bir felâket ve hastalıktan kurtulanın az olduğunu belirtir. Ayrıca bunların çoğunun cinnet geçirdiğini söyler.[1216]

Dikkat edilirse burada zikrettiğimiz rivayetler muahhar kaynaklarda zikredilmiş; ilk kaynaklarda yer almamıştır. Bu da rivayetleri

1213 İbn Manzûr, VII, 157.
1214 Bk. İbn Manzûr, VII, 151.
1215 İbn Manzûr, VII, 157.
1216 İbn Kesîr, VIII, 220.

efsanelerle karışan hadisenin, daha sonraki dönemlerde ortaya çıkan anlatımlarında mevcuttur.

Kuşkusuz bu rivayetlerin ortaya çıkmasında hem Hz. Hüseyin'in Şîa için taşıdığı siyasî ve dinî önem, hem de Sünnîlerin onun öldürülmesine karşı duydukları tepki rol oynamış olabilir. Burada ortaya çıkan bütün bu rivayetlerin mutlaka Şiîler tarafından uydurulmuş olmayabileceğine işaret etmek istiyoruz. Ancak hemen belirtmek gerekir ki, bu hususta Şiîler'in sabıkaları çok daha fazladır.

B. Başının Gömülü Olduğu Yer

Hz. Hüseyin'in başının gömülü olduğu yer meselesi ihtilaflı bir konudur. Bazı anlatımlara göre Hz. Hüseyin'in başı Şam'a götürüldükten sonra mızrağa takılarak üç gün asılı bırakılmak suretiyle teşhir edildi.[1217] Onun başının Medine'ye gönderilerek orada da astırılmak suretiyle teşhir edildiği söylenmiştir.[1218]

Onun başının değişik yerlerde olduğuna dair farklı görüşler ve delilleri kısaca şöyledir:

1) Hz. Hüseyin'in başının Şam'da gömülü olduğu

Hz. Hüseyin'in kesik başının Şam şehrinde bulunduğuna dair farklı rivayetler mevcut olup bunlar arasında da ciddi farklılıklar vardır.

a) Bir rivayete göre Hz. Hüseyin'in başı, Yezîd vefat edinceye kadar onun deposunda saklandı. Yezîd'in ölümünden sonra kefenlenerek Şam'da Bâbü'l-Ferâdîs'in içinde defnedildi.[1219] İbn Kesîr, "Bunun yeri bugün İkinci Bâbü'l-Ferâdîs'in içinde

1217 Köksal, *İslâm Tarihi*, XI, 209.

1218 İbn Habîb, s. 491; Köksal, *İslâm Tarihi*, XI, 209.

1219 İbn Kesîr, VIII, 222. Ayrıca bk. Muhsin el-Emîn, I, 626. İbn Ebi'd-Dünyâ'nın, Osman b. Abdurrahman, Muhammed b. Ömer b. Sâlih kanalıyla naklettiği rivayetin senedinde geçen son iki ravinin de zayıf kimseler oldukları ifade edilmiştir (İbn Kesîr, VIII, 222).

Mescidü'r-Re's olarak bilinir." demektedir.[1220] Şîa'nın İsmailiyye koluna mensup olanlarla bazı Sünnîlerin bu görüşü benimsedikleri söylenmiştir.[1221]

b) Şam'da Şam Camii'ne defnedilmiştir.[1222]

c) Süleyman b. Abdülmelik dönemine kadar silah deposunda kalmış; Süleyman iktidara geldiğinde kafatası haline gelmiş baş, kefenlenerek cenaze namazı kılınmış ve Müslüman mezarlığına defnedilmiştir.[1223]

2) Hz. Hüseyin'in başının Kerbelâ'da cesediyle defnedildiği[1224]

a) Hz. Hüseyin'in kesik başı Şam'a götürüldü; oraya götürülen Hüseyin'in kız kardeşi ve oğluna iade edildi ve beden ile birlikte Kerbelâ'da toprağa verildi.[1225]

b) İmamiyye mezhebine mensup olanların, Hz. Hüseyin'in öldürüldükten 40 gün sonra başının Kerbelâ'ya götürülüp orada cesedinin yanına defnedildiği görüşünde olduklarını söylenir.[1226] ancak bazı araştırmacılar, haklı olarak Hz. Hüseyin'in başının Kerbelâ'ya götürülmüş olmasını mantıklı bulmamaktadır.[1227]

3) Hz. Ali'nin mezarının yanına defnedilmiş olabileceği[1228]

Bir rivayete göre İmam Sâdık'ın oğlu İsmail, başın Şam'a götürülmesinden sonra bir mevlâları tarafından çalındığını ve Hz. Ali'nin

1220 İbn Kesîr, VIII, 222.
1221 Mehrân, *Hüseyn*, s. 161.
1222 Destğayb, s. 85.
1223 Muhsin el-Emîn, I, 627.
1224 Muhsin el-Emîn, I, 626; Destğayb, s. 85; Sabbân, s. 215.
1225 Hitti, II, 303.
1226 Şeblencî, s. 147. Ayrıca bk. Mehrân, *Hüseyn*, s. 158.
1227 Mehrân, *Hüseyn*, s. 158.
1228 Destğayb, s. 85.

mezarının yanına defnedildiğini söylemiştir.[1229] Onun başının Necef'te babasının mezarının yanında defnedildiği görüşü bazı Şiî âlimlerce, -imamlardan gelen haberlere istinaden- savunulmuştur.[1230] Ancak bu görüşün efsanevî anlatımlara dayandığı söylenebilir.

4) Mısır'da metfun olduğu[1231]

Hz. Hüseyin'in başının Mısır'a götürüldüğü ve h. 500'den (1106-1107) sonra defnedildiği yere Tâcü'l-Hüseyn denilen bir meşhet inşa edildiği söylenir.[1232] Ancak âlimlerden bazıları bu iddianın bir aslı olmadığını söylemişlerdir.[1233]

İddiaya göre Hz. Hüseyin'in başı Mısır'a şöyle ulaşmıştır: Yezîd, Hz. Hüseyin'in başının vilayetlerde ziyaret edilmesini emretmiş; kesik baş, Askalân'a ulaşınca burasının valisi tarafından defnedilmiştir. Ancak şehir, Haçlılar'ın eline geçince Fâtımî veziri es-Sâlih Talâî tarafından satın alınarak Kahire'ye götürülmüş ve bugün Meşhedü'l-Hüseyn adıyla bilinen yere defnedilmiştir.[1234] Yezîd'in Hz. Hüseyin'in başını vilayetlere gönderip onun ziyaret edilmesini sağladığı iddiasını kabul etmek mümkün değildir. Bu iddia bile başlı başına söz konusu görüşün çürük olduğunu göstermektedir.

Sûfîler'den bir grubun Hz. Hüseyin'in başının Kahire'de metfun olduğu görüşünü savundukları, keşf ve şühût ehlinden birisinin, başın önce cesediyle beraber Kûfe'de defnedildiğine, daha sonra başın

1229 Muhsin el-Emîn, I, 626.
1230 Muhsin el-Emîn, I, 626.
1231 Destğayb, s. 85; Mehrân, *Hüseyn*, s. 164.
1232 İbn Kesîr, VIII, 222.
1233 İbn Kesîr, VIII, 222. Bu görüşte olanlardan birisi İbn Teymiyye'dir (Müellifin görüşleri hakkında geniş için bk. İbn Teymiyye, *Mecmû*, XXVII, 450-489; aynı mlf., *Külliyat*, IV, 406; aynı mlf., *Ra'sü'l-Huseyn*, s. 181-215). Mehrân, Hz. Hüseyin'in başının Mısır'da medfun olduğunu reddeden İbn Teymiyye ve İbn Kesîr'in görüşlerini münakaşa etmekte ve bu âlimlerin yanıldığını savunmaktadır (Mehrân, *Hüseyn*, s. 164 -171).
1234 Şeblencî, s. 147; Sabbân, s. 215.

Kahire'deki Meşhed'de zuhur ettiğine muttali olduğu iddia edilmiştir.[1235] Ayrıca başın Kahire'de metfun olduğuna dair birçok keramet ve menkıbe anlatılmıştır.[1236]

5. Hz. Hüseyin'in başının Medine'de metfun olduğu

a) Muhammed b. Sa'd, Yezîd'in Hüseyin'in başını Medine valisi Amr b. Saîd'e gönderdiğini, valinin onu Bakî mezarlığında, annesinin mezarının yanına defnettiğini rivayet eder.[1237] İbn Habîb de Hz. Hüseyin'in kesik başının Medine'ye gönderilerek teşhir edildiğini söyler.[1238] Hz. Hüseyin'in başının Medine'ye gönderilmiş olabileceğine ihtimal vermeyip bunu başın, Kerbelâ'ya gönderildiği iddiasından daha zor görenler de vardır.[1239]

b) Bazılarına göre Hz. Hüseyin'in başı Ubeydullah'a götürülmüş; oradan da Medine'ye gönderilmiştir.[1240]

6) Hz. Hüseyin'in başının Halep'te olduğu

Hz. Hüseyin'in başının Halep'te olduğuna dair görüşlerin mevcudiyetine de işaret edilmiştir. Ancak başın Halep'te metfun olduğu şeklindeki görüşün, bu konudaki en zayıf görüş olduğu söylenmiştir.[1241]

7) Hz. Hüseyin'in başının Merv şehrinde metfun olduğu

Ebû Müslim'in Şam'ı fethettiğinde başı Horasan'a naklettiği ve onu Merv şehrine defnettiği söylenmişse de, Ebû Müslim'in Şam fethi sırasında bölgede bulunmadığı ve Abbasî halifesinin, mevlâsı

1235 Bk. Şeblencî, s. 147.
1236 Şeblencî, s. 148 vd.
1237 İbn Sa'd, V, 238; İbn Kesîr, VIII, 222. Krş. İbnü'l-İmâd, I, 67; Algül, III, 84; Mehrân, *Hüseyn*, s. 159.
1238 İbn Habîb, s. 491.
1239 Mehrân, *Hüseyn*, s. 159.
1240 Krş. Âbidîn, s. 136.
1241 Mehrân, *Hüseyn*, s. 160.

Ebû Müslim'e kesik başı Merv'e götürmesine izin vermesinin kabul edilebilir bir görüş olmadığı belirtilmiştir.[1242]

8) Hz. Hüseyin'in başının Rakka'da olduğu

Kesik başın Rakka'da olduğu şeklinde bir görüş de vardır.[1243] Ancak bu görüş çeşitli yönlerden tenkit edilmiştir.[1244]

9) Hz. Hüseyin'in başının nerede olduğunun bilinmediği

a) Bir rivayete göre Hz. Hüseyin'in başı Süleyman b. Abdülmelik'in iktidara gelişine kadar silah depolarında saklı kaldı; Süleyman iktidara geldikten sonra kefenlenip defnedildi.[1245] Ancak Abbasîler şehre girdikten sonra başın bulunduğu yeri sordular ve onu oradan aldılar. Bundan sonra ne yaptıklarını Allah bilir.[1246]

b) Başka bir rivayete göre Süleyman b. Abdülmelik dönemine kadar Emevîler'in hazinesinde kaldı; Süleyman iktidara gelince başı istedi. Baş kendisine getirildiğinde beyaz kemiği görünüyordu. Başı kefenleyerek Müslüman mezarlığına defnetti. Ömer b. Abdülazîz iktidara geldiğinde gömüldüğü yeri sorarak orayı açtırdı ve başı oradan aldı. Daha sonra ona ne yapıldığını Allah'tan başka kimse bilmemektedir.[1247]

c) Bir rivayete göre Ebû Kerib, Velîd b. Yezîd'e karşı çıkanlardan olduğunu, bir sepet götürdüğünü ve uzaklaşıp bu sepeti açtığında içinde üzerinde "Bu, Hüseyin b. Ali'nin başıdır." yazısı

1242 Bk. Mehrân, *Hüseyn*, s. 160-161.
1243 Muhsin el-Emîn, I, 627; Mehrân, *Hüseyn*, s. 161.
1244 Mehrân, *Hüseyn*, s. 161.
1245 Zehebî, *Siyer*, III, 319; İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 357; İbn Kesîr, VIII, 222.
1246 Zehebî, *Siyer*, III, 319; İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 357. Ayrıca bk. Mehrân, *Hüseyn*, s. 162.
1247 Muhsin el-Emîn, I, 627.

bulunan bir başın bulunduğunu, kılıcıyla bir çukur açarak bu başı gömdüğünü söylemiştir.[1248]

***

Bütün bu görüşleri özetledikten sonra Hz. Hüseyin'in başının Şam'a götürüldükten sonra orada defnedilmiş olabileceğini düşünüyoruz. Yezîd'in, kesik başı, onun akrabalarına verip, Medine'de propaganda yapmalarına izin vermiş olabileceğine ihtimal vermiyoruz. Başın daha sonra valiye gönderilmiş olması da gerçekçi bir ihtimal değildir ve böyle bir davranışın gerekçesi yoktur.

C. Hz. Hüseyin'in Ayaklanmasının Sebebi

Emevîler döneminde başta Hz. Hüseyin'in katliyle sonuçlanan Kerbelâ olayı olmak üzere, muhalefetin organize ettiği birçok olay meydana geldi. Bu dönemde ortaya çıkan farklı muhalefet hareketleri arasındaki bazı benzerliklere işaret edilmiştir: "Devletin çeşitli bölgelerinde patlak veren olayların hepsi de aynı sebebe dayanmıyordu; ama bütün fırkalar belli başlı motiflerde ortaktılar. Mesela, tebaasını disiplinli bir dalkavukluk derekesine düşüren güçlü hükümetten hoşnutsuzluk, devletin başkenti olması hasebiyle Suriye'ye karşı duyulan kıskançlık ve tavizsiz bir dinî devletin yeniden teşekkülü halinde işlerin daha iyiye gideceğine duyulan inanç. Tüm bu başkaldırmalara dinî gerekçeler gösterilmekteydi ve bunun için olsa gerek, Hâricîler, ulema, Zeydîler ve nihayet Hz. Ali taraftarları ve Abbasîler, Emevî rejimini devirmek için güçlerini birleştirdiler. Bu fırkaların hepsi de Allah'ın Kitabı'ndaki ayetlere ve Resûlü'nün Sünnet'ine riayetin Müslümanların görevi olduğu iddiasındaydılar."[1249] Kuşkusuz bu değerlendirme, Emevî dönemi için yapılmış genel bir tespittir.

1248 Destğayb, s. 85.

1249 *İslâm Tarihi Kültür ve Medeniyeti*, (ed. P. M. Hol, Ann. K. S. Lambton, B. Lewis), çev. H. Aktaş vd., İstanbul 1988, I, 94.

Hz. Hüseyin'in Kûfe'ye gitmesi ve Yezîd'e karşı harekete geçmesi meselesi ele alındığında bunun sebebi olarak farklı birkaç nokta üzerinde durulabilir.

Öncelikle şunu ifade edelim ki, Hz. Hüseyin, iktidara geçmek için ayaklanmıştı. Hz. Hüseyin'in konuşmaları incelendiğinde -ehl-i beyt olarak- kendilerinin hilafet meselesinde daha çok hak sahibi olduklarını zaman zaman ifade ettiği görülecektir. Ancak herhalde Hz. Hüseyin, bunu bir dünya menfaati elde etmek şeklinde değerlendirmiyordu. O, babası gibi Hâşimoğullarının bu meselede geri plana itildiğini düşünüyor olmalıydı. Ancak Hz. Hüseyin'in iktidar hedefinin arkasında daha derin sebepler olduğuna ilişkin açıklamalar yapanlar da vardır: "Meseleye sathî olarak bakıldığında sanki Hz. Hüseyin'in dünyalık ve saltanat için Kûfe'ye hareket ettiği izlenimi uyanabilir. Ancak, bakışlar derinleştiği zaman, Hz. Hüseyin, düşünür ve tetkikçiler karşısında sabırlı, cesur, metanetli bir dava adamı olarak görünür. Hz. Hüseyin, Yezîd'e biat edemezdi. Etseydi "Tarihe mal olmuş şahsiyet ve manevî çehresiyle bilinen Hüseyin" olmaktan çıkardı. O, ilahî otoriteye bağlıydı. Bu yüzden inancı, ameli, takvası, yani bu üçlünün oluşturduğu şahsiyeti, Yezîd'e biat etmesine müsaade etmiyordu. Etseydi kendi öz karakteri hilafına hareket etmiş olurdu ve herkes buna şaşardı. Hz. Hüseyin'in davası, kendi şahsından daha değerliydi. Şayet davasını hiçe sayıp da şahsını ön plana almış olsaydı, böyle bir felaketle karşılaşmış olmazdı. Bu sebeptendir ki, Hz. Hüseyin, saltanat ve dünyalık için Kûfe yoluna düşmüş değildi. O, yüksek İslâmî prensipleri, şahsî menfaatlerine alet ederek Müslümanlığa zarar verenlerin karşısında yer alıyordu."[1250]

Kuşkusuz Hz. Hüseyin'in iktidara sahip olmayı hedefleyerek bir harekete girişmesi, onun iktidarı kendi şahsî menfaati için istediği an-

1250 Algül, III, 86.

lamına gelmez. Hz. Hüseyin'in kendisini Yezîd'den daha uygun bir aday olarak görmesi ve bunun için mücadele etmesi, meşru bir taleptir. Ancak bunun gerisinde evrensel ilkeler oluşturma hedefi güdüldüğü de söylenemez.

Hz. Hüseyin'in, Yezîd'i hakkında yayılan söylentilerden dolayı Müslümanları idare etmeye layık görmediği hususu, ayaklanmanın sebeplerinden birisi olarak gösterilmektedir. Gerçekten Hz. Hüseyin, yaptığı konuşmalarda Yezîd'in liderliğe layık olmadığı hususunda da zaman zaman kanaat belirtmiştir. Hatta Hz. Hüseyin, veliahtlık için Hicaz'a gittiği sıralarda Muâviye'ye, Yezîd'in idare için yeterli olmadığını ifade etmişti. Yezîd hakkındaki bu kanaatin, onun iktidara gelişinden önce mevcut olabileceğini kabul etmekle birlikte, daha sonraki dönemlerde onun iktidarında meydana gelen hadiselerin de etkisiyle kendisini ithamda aşırıya gidildiği kanaatini taşıyoruz. Nitekim, Hz. Hüseyin'in kıyamının nedenleri bağlamında şöyle bir gerekçe üzerinde durulmuştur: "O, içki ve kumara düşkün bir sapık ve aşırı derecede ahlaksız biriydi. Aynı zamanda o, kendisini Müslümanların halifesi olarak görüyordu. İktidarı, sarhoş bir beyni olan, İslâmî hiçbir inancı olmayan ve inancın kutsallığına saygı göstermeyen bir kişi ele geçirmişti. O, İslâm hilafeti ile materyalist hükümet ve monarşi arasında hiçbir fark görmüyordu... İslâm peygamberinin elçiliğini kabul etmeyen bu kişi, babasının sinsi taktiklerini sürdürmek için Peygamber'in koltuğuna bizzat oturmuştu."[1251] "O, Peygamber'in (s) bir varisi olarak, Müslümanların "halifesi" konumundayken bile içki içme ve sarayın tam ortasında, herkesin gözü önünde kumar oynama gibi alışkanlıklarını sürdürmekte inat ediyordu."[1252] Kuşkusuz bu görüşler, Hz. Hüseyin'in Kûfe'ye gitmeye karar verdiği süreçte

1251 Yazdî, s. 69-70.
1252 Yazdî, s. 71.

temellendirilmesi mümkün olmayan iddialardan olup, çoğu sonraları oluşmuş bir anlayışın yansımalarıdır.

Öte yandan Yezîd'in hilafet döneminde de içki içtiği, onun iktidarında Mekke ve Medine'de açıktan açığa müzik icra edildiği, eğlenceler yapıldığı, insanların açıktan içki içtiği, maymunları sevdiği ve onlarla oynadığı nakledilir.[1253] Bunların büyük bir kısmı Şiîler tarafından uydurulmuş olsa da, -birkaçı istisna edilecek olursa- kaynakların genelinde Yezîd için olumsuz bir tablo çizildiği söylenmelidir. Ancak bu kaynakların da Emevîlere düşmanlığın sistematik hale geldiği bir dönemde şekillendiği unutulmamalıdır. Yezîd'le ilgili anlatılanları ele alan İbnü'l-Arabî, -kısmen yukarıda da zikrettiğimiz- onun hakkında ortaya atılan iddiaların doğru olmadığını söylemektedir.[1254]

Bazı müellifler, Yezîd'in İstanbul'a düzenlenen ilk sefere iştirak ettiğini, ayrıca ilk deniz savaşına katıldığını hatırlatarak Hz. Peygamber'in bu savaşlara katılanların günahlarının affedileceğini söylediğinden[1255] hareketle Yezîd'i savunmaya çalışmaktadırlar.[1256]

Muâviye'nin, oğlunu veliaht tayin etme niyetinin ortaya çıkmasından sonra oğlu Yezîd'i Şam'da mazbut bir hayat yaşaması ve kendisine yöneltilen tenkitlere konu olan davranışları bırakması için ihtar ettiği hususu kaynaklarımızda zikredilmiştir. Bununla birlikte bazı müelliflerde, Yezîd'in bu davranışlarının sanki hilafetinden sonra ortaya çıktığını belirten ifadeler de mevcuttur. Mesela İbn Haldûn, "Yezîd'in fıskı o çağda herkese belli olduktan sonra Peygamber ailesinin Kûfe'deki taraftarları, Hüseyin'i çağırmak için Mekke'ye delege gönderdiler." demektedir.[1257] Ancak Hz. Hüseyin'in Muâviye dö-

1253 Bk. Akyüz, s. 122.
1254 İbnü'l-Arabî, s. 166, 169.
1255 Bk. Buhârî, "Cihâd", 93.
1256 Bk. Âbidîn, s. 138.
1257 İbn Haldûn, Abdurrahman (808/1406), *Mukaddime*, çev. Zakir Kadirî Ugan, İstanbul 1986, I, 548.

neminde Yezîd'e biat etmekten kaçındığı ve Yezîd'in hilafete gelir gelmez ona biat etmemek için Medine'den Mekke'ye gittiği gözden uzak tutulmamalıdır. Bu durumda daha Yezîd'in fıskını ortaya çıkaracak bir zaman geçmemişti. Demek ki, Hz. Hüseyin'in ayaklanmasını Yezîd'in iktidardaki tatbikatlarının bir tepkisi olarak göstermek doğru değildir. Ancak onun Yezîd'i, daha önce duyumunu aldığı kimi davranışlarından dolayı hilafete layık görmediği söylenebilir.

Kaynaklarımızın birçoğunda Yezîd'in hilafete layık birisi olmadığı, bir Müslümana yakışmayacak hareketlerinin bilindiği belirtilmektedir. Ancak Yezîd'in beğenilmeyen bu hareketlerinin hilafetten önceki hayatına ait olup olmadığı hususunun tespit edilmesi gerekir. Yine Yezîd'in iktidara gelmeden önce kendisi hakkında olumlu bir havanın oluşması için babasının telkinleriyle gösterdiği çabaların etkisi hesaba katılmalıdır.

Diğer taraftan söz konusu davranışların Hz. Hüseyin'in ayaklanmasının gerekçesi olarak önemli olup olmadığı da göz ardı edilmemelidir. Yezîd'in iktidara gelir gelmez bahsedilen davranışları sergilediğinden dolayı, Hz. Hüseyin'in ayaklanmış olduğunu söylemek zor görünüyor. Çünkü Yezîd'in iktidara gelişi ile Hz. Hüseyin'in ayaklanması arasında sadece birkaç aylık zaman vardır ki, bu zaman da Kûfelilerle mektuplaşmayla geçirilmiştir. Bizce Hz. Hüseyin'in ayaklanmasının sebeplerinden birisi olarak Yezîd'in iktidar dönemindeki olumsuz davranışlarından ziyade, hilafete gelişinden önce mazbut bir hayat yaşamamasının etkisi üzerinde durulmalıdır. Ancak biz, bu etkinin tek başına belirleyici olmadığı kanaatini taşıyoruz.

Hz. Hüseyin'in ve Hicazlı diğer ileri gelen kimselerin Yezîd'e biat etmekten kaçınmasının sebeplerinden birisi olarak veliahtlık sistemine karşı duyulan rahatsızlık üzerinde durulmuş ve Muâviye'ye, İran ve Bizanslıların sisteminin uygulanmak istendiğinin söylendiğini

belirtmiştik. Doğal olarak bu sistem, İslâm'ın ve Araplar'ın idare anlayışına aykırı görülüyordu. Bu durumda Müslümanların kendilerini idare etme ve idarecilerini seçme yetkisi bir aileye devredilmiş olacaktı.

Veliahtlık sistemi, Hz. Hüseyin'in Yezîd'e biat etmek istememesinin en önemli gerekçesi olarak değerlendirilebilir. Daha Muâviye'nin hilafetinde veliahtlığa karşı çıkması bunun önemli delillerinden birisidir. Ancak Hz. Hüseyin'in, Muâviye'nin, oğlunu veliaht ilan eder etmez, bir hanedan oluşturulduğu fikrine ulaştığını söylemek zordur.

Muâviye'nin, oğlunu veliaht ilan etmesiyle meydana gelen köklü değişime işaret edilmiştir: Yönetici sınıf dâhil herkes, eskiden olduğu gibi Allah'a, Peygamber'e ve Kutsal Kur'ân'a inanıyordu. Devlet hukukunda da hiç bir değişme olmamıştı. Emevî Devletinin yargı mahkemeleri, Emevîler'in yönetimi ellerine geçirmelerinden önceki dönemde olduğu gibi, yine Kur'ân ve Sünnet'in ortaya koyduğu hükümler çerçevesinde karar vermeye devam ediyordu... Bazıları Yezîd'in kişisel karakterinin işin karanlık yönünü aydınlattığını söyler. Bu doğal olarak, Hüseyin'in tutumunun, Yezîd gibi kötü karakterli birinin İslâmî Devletin başı olmaya devam edemeyeceği şeklinde bir görüşün sonucu olduğu kanısını doğurmuştur. Fakat, Yezîd'in kişisel karakterinin olabilecek en kötü biçimini göz önüne alsak bile, yalnızca bunun Hüseyin'i, özellikle devlet yönetiminin kuvvetli bir temele oturduğu dönemde mevcut otoriteye karşı ayaklanmaya sevk ettiğini söylemek doğru değildir. Yalnızca kişisel faktör, Hüseyin'in ruhî ayaklanışında etkin değildir. Derin bir tarihî araştırmanın sonunda, Yezîd'in babasına halef tayin edilmesi ve sonra kral olarak taç giymesinin İslâmî yasaların amacı ve uygulanışında kökten bir değişiklik anlamına geldiği gün yüzüne çıkacaktır. Bu değişimin

sonuçları o zaman kavranamamışsa da, uzak görüşlü bir kişi daha başlangıçta, bu değişimin nerelere kadar varacağını kolayca kestirebilirdi. Hüseyin, ilk bakışta, İslâmî Devletin sürüklenmekte olduğu felaketi gördü ve bunun önlenmesi için hayatını vermenin gerekli olduğu sonucuna vardı.[1258] Hüseyin'in kendisini ağır bir tehlikeye atıp, sonuçlarına da kahramanca katlanarak vurgulamak istediği gerçek, İslâm Devletinin temel ilkelerinin vazgeçilemeyecek değerde birer servet olduğudur.[1259]

Yezîd'in veliahtlığına karşı çıkan kimseler üzerinde daha önce durulmuştu. Bunlar en çok beş kişi olarak zikredilmişse de Hicaz bölgesinin önemli simaları oldukları için biatleri çok önemseniyordu. Ancak bunların dışındaki tebaa, biat etmiştir. Yezîd'e biat süreci düşünülürse, bunun Muâviye'nin yıllar süren sistemli çalışmasının bir sonucu olduğu görülecektir. Elbette bu sırada bazı muhaliflerin gönüllerinin para ile kazanılması, hatta iktidar imkânlarının kullanılarak açık ya da gizli baskı yapılması söz konusudur. Dolayısıyla Yezîd'e ekseriyet biat etmiş olsa da, onun iktidara gelişinin halkın iradesini tam olarak yansıttığını söylemek zor görünmektedir. Nitekim Yezîd'in veliahtlığı gündeme geldiğinde Ziyâd gibi valiler ve Ümeyyeoğullarından bazıları tepkilerini göstermişler; ancak Ziyâd'ın ölümünden sonra muhalif olanlar ikna edilmişlerdi. Ümeyye ailesi içindeki muhaliflerin başlıca şahsiyetleri Abdullah b. Âmir, Mervân b. el-Hakem, Saîd b. el-Âs ve Saîd b. Osman olarak gösterilmektedir.[1260]

İlk dört halifenin seçimi sırasında halkın kabulü, hür iradeyle gerçekleşmişti. Bazı halifelerin seçiminde varlıklarını bildiğimiz birkaç

1258 Mevlana Ebü'l-Kelâm, Zakir Han, Mevdudî, İkbal, *Hz. Hüseyin: Bir Uyarı Bir Sembol*, çev. Abdullah Gürel, İstanbul 1982, "*Hüseyin'in Şehadeti Üzerine*", s. 75-76.

1259 Mevdudî, "*Hüseyin'in Şehadeti Üzerine*", s. 93.

1260 Akyüz, s. 185.

muhalifin, halkın ittifakını bozucu bir görünüm yansıtmadıkları ve kendilerinin de iktidara açıkça tavır koymak suretiyle iktidarı sarsıcı bir muhalefet yürütmedikleri bilinmektedir. Söz gelimi Hz. Ebû Bekr'e biat etmeyen Sa'd b. Ubâde, Hz. Ömer'e de biat etmemiş ve onun döneminde Medine'den ayrılarak Şam taraflarına gitmiş ve vefat edinceye kadar orada yaşamıştır. Yine Hz. Ali'ye biat sırasında tarafsız kalmayı yeğleyen Sa'd b. Ebî Vakkâs, Abdullah b. Ömer, Üsâme b. Zeyd ve Muhammed b. Mesleme gibi şahsiyetler, Hz. Âişe ve Muâviye'ye hareketlerinde destek olmaktan kaçınmışlardı. Ancak Yezîd'in iktidara gelişi sırasında aynı serbestiyetin mevcut olduğu hususu kuşkuludur. Bütün bunlara rağmen başta Emevîler'in sadık destekçileri olan Şamlılar olmak üzere vilayetlerin hepsi Yezîd'e biat etmişlerdi. Biraz önce bahsettiğimiz tepki ve dışa vurulamayan muhalefet, -özellikle sürekli baskı altında tutulduğu için Hâricî ve Şiî muhalefet- kendini meşru yollarla ifade etme imkânına sahip olamadığından, tepkisini isyanlarla ortaya koymuştur. İşte Hz. Hüseyin'e gönderilen davet mektupları da baskı altına alınmış Şiî muhalefetin bir tepkisi olarak ortaya çıkmıştır. Hz. Hüseyin de Yezîd'in hilafetine açıkça karşı olduğu için bu tepkilere kulak vermiş ve muhalefetin önderliği için yapılan teklifleri geri çevirmemiştir.

Hz. Hüseyin'in ayaklanmasının gerekçesi olarak şöyle bir iddia da ileri sürülmüştür: Hz. Hüseyin, Yezîd'i hilafete layık görmediği için kendisine biat etmeyecekti. Ancak Yezîd, Hüseyin gibi birisinin, kendisine biat etmeden peşini bırakmayacaktı. Çünkü Hüseyin biat etmediği sürece potansiyel bir tehlike olarak Yezîd'in uykularını kaçıracaktı. Üstelik ülkenin birçok yerinde samimi taraftarları da vardı. Böyle birisinin biat etmesinin sağlanmasında Yezîd için zaruret vardı. İşte bu sebep, bazılarının Hz. Hüseyin'in biat etmediği

takdirde öldürülmesi ihtimalinin bulunduğunu düşünmeye sevk etmiştir.[1261] Öldürülme ihtimalinden bizzat Hz. Hüseyin'in de bahsettiğine daha önce değinmiştik. O halde böyle bir durumla karşı karşıya olan Hüseyin'in Kûfe'den kendisine gelen davet mektuplarını değerlendirip oraya gitmesi tek çıkar yoldu.

Bu görüşün, ihtimaller üzerine inşa edildiği görülmektedir. Gerçekten Hz. Hüseyin, biat etmeden iktidara da talip olmasaydı, Yezîd'in ona karşı takınacağı tutum bu şekilde mi olacaktı?

Hz. Hüseyin'in ayaklanma gerekçesi olarak ileri sürülen görüşlerden birisi de ikisi arasındaki yaş farkıdır. Yezîd iktidara geldiğinde 34, Hüseyin ise 57 yaşındaydı. Yaş, Arapların lider belirlemelerinde dikkate aldıkları önemli kriterlerden biriydi. Çünkü yaş, aynı zamanda birikimin de göstergelerinden biridir. Hz. Hüseyin, kendisinde -tecrübesiz olarak değerlendirdiği- Yezîd'e karşı ayaklanma hakkını görmüş olabileceği ihtimali üzerinde de durulmuştur: "Hz Hüseyin'in Yezîd'e karşı çıkışının sebeplerinden birisi belki de bu yaş üstünlüğüdür. Yaşlıların siyasî liderliğine alışkın bir toplumda, çok genç sayılacak yaşta halife olmak, kolaylıkla kabul edilebilecek bir durum değildir."[1262] Yaşın, Arap toplumunda liderlik için önemli olduğu bir vakıa ise de bir ayaklanmanın gerekçesi olması, bize pek makul gelmemektedir. Çünkü Araplar, liderde yaştan önce başka özellikler de ararlardı.

D. Hz. Hüseyin'in Öldürülmesinde Yezîd'in Sorumluluğu Meselesi

Hilafeti döneminde meydana gelen bu çirkin hadisede Yezîd'in rolü üzerinde farklı görüşler ileri sürülmüş ve bu konudaki tartışmalar günümüze kadar devam etmiştir. Bugün bile Yezîd'i sorumlu görüp

1261 Caferiyan, I, 139.
1262 Akyüz, s. 120 (Akkâd, s. 231'den).

ona lanet edilmesini gerekli gören kimi âlimler ve aydınlar vardır. Ancak ilk kaynaklar incelendiğinde sorumluluğun genellikle Ubeydullah[1263] ile Şemir'e yüklendiği tespit edilebilecektir.[1264]

Çağdaş bir araştırmacı, Yezîd'in bu hadiseler sırasındaki tavrı hakkında şüpheler ileri sürmektedir. "Bütün bu olaylar sırasında Yezîd'in aldığı tavır bizce tam olarak bilinmemektedir. Bazı yazarlar Hüseyin'in öldürülmesi emrinin Yezîd tarafından verildiğini ileri sürerler, ama bu iddia ilk Şiîler'de mevcut değildir. En eski kaynakların hemen hepsi Hüseyin'in başı Şam'a getirildiği zaman Yezîd'in çok üzülmüş olduğunu, gözlerinin yaşardığını ve onu getirenlere "Hüseyin'i öldürmemiş olsaydınız, bağlılığınızdan yine memnun kalırdık; onun yanında olsaydım, kendisini affederdim." demiş olduğunu ve mükâfat ümit edenlere hiçbir şey vermediğini kaydederler... Bütün bu rivayetler, Yezîd'in tutumunun samimi olmadığını gösterir. Eğer gerçekten Ubeydullah'a kızmış olsaydı, onu Kûfe valiliğinden uzaklaştırırdı. Sonra Kûfe kuvvetleri bu kadar üstün oldukları halde onu sağ yakalamayıp şehit etmeleri ve boş yere adamlarını katletmeleri, bu yönde bir emir almış olduklarını gösterir."[1265]

Kimine göre Kerbelâ faciasının sorumluları, birkaç kişi veya bir zümre değildir; "Bu facianın belli başlı sorumluları, kendisinden başka imam ve önder tanımadıklarını, yoluna baş koyduklarını ve her hususta kendisine yar ve yardımcı olacaklarını, ard arda gönderdikleri elçiler, yağdırdıkları mektuplarla bildirerek Hz. Hüseyin'i Kûfe'ye ısrarla davet ettikten sonra, İbn Ziyâd'a harar ve çuvallar dolusuna satılıp Hz. Hüseyin'den yüz çeviren ve bu ihanetleri yetmiyormuş gibi, onu Kerbelâ'da kuşatarak şehit eden ve ettiren Kûfe eşrafıdır.

1263 Ağırakça, s. 113.
1264 Krş. Ateş, "Hüseyin", *İA*, V/1, 639.
1265 Üçok, s. 41.

Kûfe eşrafından sonra, mevki ve makam ihtirası gözlerini bürümüş ve Kûfelilerin Hz. Hüseyin'e biatlerini Yezîd'e jurnal edecek kadar şahsiyetsizleşmiş olan Ömer b. Sa'd gelir.[1266] Bu zavallı adam, Hz. Hüseyin'le aralarındaki akrabalığı da bir yana iterek tüyler ürpertici Kerbelâ cinayetinin kumandasını üzerine almış; yapılan bütün nasihat ve uyarınalara rağmen, bundan sıyrılmak, kurtulmak yolunu tutmamıştır. Yezîd b. Muâviye ve onun sırdaşı ve en güvendiği adamı olan Ubeydullah b. Ziyâd gibi, saltanatlarını korumak ve sağlama bağlamaktan başka düşünceleri olmayan ve Hz. Hüseyin'le ehl-i beytini yok etmek için tuzaklar kuran ve bu yolda her şeyi mubah gören kimselerden, zaten Hz. Hüseyin'e karşı daha insaflı bir davranış beklenemezdi. Bundan sonra, sırasıyla Şemir b. Zi'l-Cevşen ve benzerleri gibi, kraldan fazla kralcı, kaba, cahil ve meziyetsiz satılmışlar güruhu gelir."[1267]

Sorumluluk konusunda Kûfe'de yönetimde söz sahibi olanların suçlandığını da görüyoruz. Nitekim, "Hüseyin'in öldürülmesinin birinci sorumlusu Şemir, ikincisi Ubeydullah b. Ziyâd'dır," denmektedir.[1268]

Wellhausen'in suçlu bulma hususundaki tavrı açıktır. Ona göre Ebû Mihnef'in rivayetinde Yezîd galiba hak ettiğinden daha iyi ele alınmaktadır. "Eğer Hüseyin'in öldürülmesi bir cinayet idiyse, asıl suç ondaydı; çünkü şiddetli tedbirler alması için Ubeydullah'ı Kûfe'ye gönderen odur. Olay onun işine yaramıştı ve önceleri işin bu şekli alışına sevinmişti; eğer sonraları adamına kızmış idiyse, bunda da hükümdarların kötü işleri adamlarının omuzlarına yükleme hakkını kullanmıştı. Bununla beraber, içten gelmemekle beraber, akıllı bir davranış olan, Hüseyin'in ailesinden hayatta kalanlara karşı izhar ettiği dostça tutumundan dolayı ona sitem edilemez."[1269]

1266 Bu ihbarı başkalarının da yaptığına dair rivayetlere daha önce değinmiştik.
1267 Köksal, *Kerbelâ Faciası*, s. 3-4.
1268 Iş, s. 172.
1269 Wellhausen, *Muhalefet Partileri*, s. 114-115.

İbn Teymiyye, Yezîd'in diğer hükümdarlar gibi bir hükümdar olduğunu, her hükümdarın iktidar döneminde iyi şeylerin de kötü şeylerin de meydana geldiğini söylemektedir.[1270] Ona göre Hz. Hüseyin -ona benzer şekilde mazlum olarak öldürülen diğer şehitler gibi- mazlum ve şehit olarak öldürülmüştür. Hüseyin'in öldürülmesi, onu öldürenler ve öldürülmesi için yardım edip buna razı olanlar tarafından Allah'a ve Resûlü'ne karşı işlenmiş bir masiyettir.[1271] İbn Teymiyye'nin Kerbelâ olayı hakkındaki değerlendirmesini verirsek Yezîd'i ne derece sorumlu gördüğü daha iyi anlaşılır: Kerbelâ'daki çatışmalardan sonra olaydan sağ çıkan Hz. Hüseyin'in yakınları Yezîd b. Muâviye'ye gelince, Yezîd onlara ikramda bulundu ve onları Medine'ye gönderdi. Hatta "Ben Hüseyin'in öldürülmesini değil, Irak halkının itaat etmesini istiyordum."[1272] demişti. Ayrıca Yezîd, "Allah İbn Mercâne'ye -Ubeydullah b. Ziyâd'a- lanet etsin. Kendisiyle Hüseyin arasında bir akrabalık bağı olsaydı, onu öldürmezdi." demiştir.[1273] Rivayet edilir ki, Hz. Hüseyin'in eşyaları ile yakınları Yezîd'e getirildiğinde Yezîd'in evinde ağlama ve feryat sesleri yükselmiştir.[1274] İbn Teymiyye'ye göre bunlara rağmen Yezîd'den Hüseyin'in öldürülmesini ret, ona yardım, ölümünden sonra intikamını alma gibi durumlar sâdır olmamıştır. Hâlbuki onun yapması gereken şeyler bunlardı. İşte bu sebeple hak ehli, başka bazı hususlara ilave olarak, Yezîd'in yapması gerekli olan şeyleri yapmaması sebebiyle onu kınarlar. Yezîd'in düşmanları ise bunun üzerine daha başka türlü türlü iftiralar eklerler.[1275]

1270 Bk. İbn Teymiyye, *Külliyat*, IV, 383, 389.
1271 İbn Teymiyye, *Minhâc*, IV, 550. Ayrıca bk. IV, 586.
1272 İbn Teymiyye, *Külliyat*, III, 351; aynı mlf., *Minhâc*, IV, 558.
1273 İbn Teymiyye, *Külliyat*, IV, 404; aynı mlf., *Minhâc*, IV, 557-558.
1274 İbn Teymiyye, *Külliyat*, IV, 404. Ayrıca bk. aynı mlf., *Minhâc*, IV, 472.
1275 İbn Teymiyye, *Külliyat*, III, 351. İbn Teymiyye'nin bu görüşleri hakkında geniş bilgi için Bk. Demircan, Adnan, "İbn Teymiyye'ye Göre Yezîd b. Muâviye'nin

İzzet Derveze, Yezîd'in Hz. Hüseyin'in katlinden sorumlu tutulamayacağı görüşündedir. Derveze'ye göre Yezîd, hatta valisi ve valinin görevlendirdiği komutanlar Hz. Hüseyin'in öldürülmesi sebebiyle sorumlu tutulamazlar. Ona göre, "Çıkarılacak sonuçlardan biri, burada Hüseyin'in öldürülmesinin Yezîd'e nispetini temize çıkaracak bir şey olmadığıdır. O, onunla savaşmayı emretmemiştir ki, öldürülmesini emretsin. Emrettiği şeyin hepsi, kuşatılması ve kendisi savaşmadıkça onunla savaşılmamasıdır. Bu söz Ubeydullah için de geçerlidir. Onun emrettiği şey Hüseyin'in kuşatılması, kendisi savaşmadıkça onunla savaşılmaması, ona teslim olmak ya da yasal biatin sahibi Yezîd'e biat etmek üzere kendisine getirilmesidir. Bunu kendileriyle Hüseyin ve adamları arasında savaş vuku bulan kuvvetlerin komutanları için de söylemek doğrudur. Onlar kendilerine emredileni yerine getirdiler. Hatta onu öldürmekten uzak durarak Allah'ın kendilerini Hüseyin'i öldürmekle sınamaktan muaf tutmasını şiddetle istediler. İbn Ziyâd'ın kararını kabul etmesi ve Yezîd'e biat etmesi için çok çaba harcadılar. Eğer Hüseyin, -Müslümanların biat ettikleri gibi biat etmek için- teslim olmayı reddedip kuvvetle karşı koymuşsa bu durumda ona karşılık vermek ve onunla savaşmak caiz olan yasal ve siyasî bir davranış olur."[1276]

Derveze'ye göre "Bu acı veren, uğursuz olay sebebiyle meydana gelenler ve sonuçlarının sorumluluğu Hüseyin'e aittir. Kendisine Medine'de, Mekke'de ve Kûfe'ye doğru giderken, akrabaları, dostları ve sevdikleri tarafından ayaklanmaması, Müslümanların birliğini bozmaktan Allah'tan sakınması ve kendisini öldürülmeye ma-

Durumu", *Harran Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, II, Şanlıurfa 1996, s. 136 vd.

1276 Derveze, Muhammed İzzet (1984), *Târîhu'l-Arab fi'l-İslâm: Tahte Râyeti'l-Hulefâi'l-Ümeviyyîn*, Mektebetü'l-Asriyye, Sayda (t.y.), s. 383-384.

ruz bırakmaması hususunda pek çok nasihatler yapıldı. Sonra insanların Müslim'in etrafından dağılmasından durumu anladı ve devlet kuvvetleriyle savaşmaya gücü olmadığını öğrendi. Geri dönme imkânı vardı; zira daha Irak'a girmeden Müslim'in öldürüldüğü haberini almıştı. Buna rağmen hayrete şayan bir şekilde sorumluluğunun büyüklüğünü arttıran konumu üzerinde kalmaya ısrar etti. Devletin otoritesinin kararını kabul etmesi, dinî açıdan ya da şeref bakımından bir eksiklik değildi. Zira otoritenin sahibi yasal bir imamdı. Hüseyin ise her halükarda İslâm ümmetinden bir fertti. Eğer itaat etseydi, herhangi bir ezaya maruz kalmayacaktı. Aksine kendisine değer verilecek ve saygı görecekti."[1277]

Derveze, Hz. Hüseyin'in ailesine kötü muamelede bulunulduğuna dair rivayetleri de kabul etmemektedir: "Bize ulaşan rivayetler, Ubeydullah b. Ziyâd'ın ve Yezîd'in Hüseyin'in küçük oğluna, kızlarına ve kadınlarına güzel muamelede bulunduklarını, Yezîd'in Hüseyin'in öldürülmesinden hoşnut olmadığını, onun için ağladığını, ailesinin erkekleriyle ve kadınlarıyla buna katıldıklarını anlatır. Bunlar, ailesinin onlara karşı merhametsizlik ve kabalık gösterdiklerini anlatan rivayetlerden daha sahihtir. Özellikle orada etkisi kadınlara ve çocuklara uzanacak intikam ve infial uyandıracak şiddetli bir çatışma olmadığını hatırlamak gerekir. Üstelik meydana gelen çatışma, iradeleri dışında, hatta istemeyerek meydana gelmişti."[1278]

Derveze, konunun sonunda yazdıklarının nesnel bir çabanın ürünü olduğunu ve kendisiyle aynı fikirleri paylaşan başka kimselerin de bulunduğunu vurgulama ihtiyacı duymaktadır: "Yazdıklarımızı arzularımıza uyarak ya da Hüseyin'e ve ehl-i beyte buğzumuzdan dolayı yazmadığımıza, Resûlullah'la olan asil yakınlıkları sebebiyle onlara

1277 Derveze, s. 384.
1278 Derveze, s. 384.

çok saygılı olduğumuza ve onları sevdiğimize Allah şahittir. Ancak mantığa ve insafa yapışmak istiyorsak başka türlü yazamayacak tarihçiler konumundayız. Zira gönlün tatmin olduğu rivayetler başka türlü yazmaya imkân vermiyor. Rivayetlerden çıkardığımız bu sonuçlarda yalnız değiliz. Bizden başka birçok kimse bu görüşlerimizi paylaşmaktadır. Hatta Müslümanlardan insaf sahibi ve arzularından uzak olan herkes -mensup oldukları fırkalara rağmen- bizimle aynı görüşleri paylaşır."[1279]

Kerbelâ olayı hakkında bir makale yazan Ukaylî, Hz. Hüseyin'in öldürülmesinden Yezîd'i sorumlu tutan çalışmaların mevcudiyetine işaret ettikten sonra, ancak ilk kaynaklardaki rivayetlerin bu ithamı teyit etmediği ve Yezîd'in konumu hususundaki şüpheleri giderdiği kanaatindedir.[1280] Yazar, bu tespiti yaptıktan sonra Yezîd'in tutumuna ışık tutabilecek ve çoğunu daha önce zikrettiğimiz rivayetlere yer vermektedir. Ona göre Hz. Hüseyin'in öldürülmesinin sorumluluğunun büyük bir kısmı, Ubeydullah b. Ziyâd'a aittir.[1281] Ubeydullah'ın Yezîd tarafından görevden alınmadığı meselesine, onun problemli bir eyalet olan Irak'ın idaresini deruhte edebilecek kabiliyete sahip olmasını en önemli gerekçe olarak zikretmektedir. Bu dönemde Yezîd'in iç ve dış düşmanlarının çoğaldığına, dolayısıyla Ubeydullah'ın idaresine olan ihtiyacın arttığına da işaret etmektedir.[1282] Yazara göre ikinci sorumlu Hz. Hüseyin'i Kûfe'ye davet edip onu kandıran Kûfelilerdir. Bunlar da azımsanmayacak bir sorumluluk yüklenmişlerdir.[1283]

Çağdaş bir yazar, Yezîd'in sorumluluğu ve olaya müdahalesi konusunda şunları söylemektedir: "Meseleye Sünnî ve Şiî bir gözle

1279 Derveze, s. 386.
1280 Ukaylî, "*Kerbelâ*", s. 475.
1281 Ukaylî, "*Kerbelâ*", s. 477-478.
1282 Bk. Ukaylî, "*Kerbelâ*", s. 478.
1283 Ukaylî, "*Kerbelâ*", s. 478.

bakmaktan ziyade daha çok İslâmî naslar çerçevesinde yaklaşmak ve haktan yana tavır takınmak gerektiğini, Allah ve Resûlü'ne, İslâmî ahkâma inanan herkesin teslim edeceği bir gerçektir. Meseleyi bugünkü Müslümanlara aktarırken gerçekten İslâm'ın sağlam kaynaklarından bilgileri aktardığımızda İslâm ahkâmının devlet yönetimi ile ilgili naslarının bu dönemde inhiraf çizgisine yaklaştırıldığı ve gerçekten sapmaların meydana geldiğini görmek gayet basittir. Ancak Yezîd ve babası Muâviye'nin yönetimle ilgili yaptıkları bu sapmanın asla saklanmayacağı bir gerçek olduğu gibi, Kerbelâ vakasında da Yezîd'in oynadığı rolden çok, Ubeydullah b. Ziyâd'ın öldürme hususunda en büyük pay sahibi olduğunu görmekteyiz. İktidarı tam olarak eline geçirmiş bulunan Yezîd, bütün bunlara rağmen kendisini güçlü hissettiğinden dolayı etrafında 70-80 kişiyi toplamış olan ve Mekke'ye geri dönmek istediğini defalarca söyleyen Hz. Hüseyin'i öldürme konusunda emir verdiğine dair en ufak bir bilgiyi göremiyoruz. İslâmî yönetimin sapmasına sebep olmak durumu ayrı, Hz. Hüseyin'in öldürülmesine emir verme durumu ayrı olarak değerlendirilmesi gerekir. Hz. Hüseyin'in öldürülmesine emir veren kimse asla affedilmeyecektir. Ama yönetim konusundaki inhiraflarda ve sapmalarda oynadıkları rolleri kesinlikle affedilmeyecek olan Muâviye b. Ebî Süfyân ve oğlu Yezîd ile ilgili kanaatleri belirtirken gerçekten inandığımız çizgide bir kanaat ortaya koymaya çalıştık. Ancak Hz. Hüseyin'i öldürme hususundaki tavrına gelince de aynı insafı elden bırakmadan Yezîd'in bu konuda bir emrinin olmadığını ve bu hadiseden dolayı da gerçekten üzüldüğünü görmekteyiz.[1284]

Yukarıda anlattığımız gibi Yezîd'in Hz. Hüseyin'in öldürülmesinden dolayı müteessir olduğuna dair rivayetlere rağmen, Hüseyin'in

1284 Ağırakça, s. 113-114.

öldürülmesinden dolayı Ubeydullah'ı görevinden almaması veya onun hakkında gerekli tahkikatı yapmaması, Yezîd'in samimiyetinden şüphe duyulmasına neden olmuştur.[1285] Her halükârda Yezîd'in, devletin başındaki halife olarak meydana gelen bu olaydaki sorumluluğu göz ardı edilemez.

Hz. Hüseyin'in öldürülmesinden sonra o sırada Kûfe ve Basra valiliğine getirilmiş olan Ubeydullah'a Irakayn'ın tamamının idaresinin verildiği, ayrıca Yezîd tarafından kendisine 1.000.000 dirhem ödül gönderildiği de söylenmiştir.[1286] Ancak bu rivayeti destekleyecek başka bilgi bulunmadığı için Şiî kaynaklı olması muhtemel olan söz konusu rivayete olan güven, azalmaktadır.

Kuşkusuz bu hadisede Ubeydullah, Hz. Hüseyin'in öldürülmesi için Yezîd'den doğrudan doğruya emir almamışsa da onun isteklerine uygun bir eylem yaptığı kanaatinde olduğu kabul edilmelidir.[1287] Onun amacı Hz. Hüseyin'i öldürmekten ziyade eyaletinde Yezîd'e itaati sağlamak ve tehlikeli gördüğü unsurları ortadan kaldırmaktı. Ubeydullah, bu hedefi gerçekleştirmek için karşısına çıkan engelleri ortadan kaldırma hususunda tereddüt göstermediğini, hem Hz. Hüseyin'in öldürülmesi hadisesinde, hem de daha sonra meydana gelen olaylarda göstermiştir.

Netice olarak eylemi yapma sorumluluğunun emri veren Ubeydullah b. Ziyâd ve emri yerine getiren Ömer b. Sa'd'a ait olduğu, ancak baştaki idareci olarak Yezîd'in de sorumlu olduğu söylenmelidir. Elbette Yezîd'in sorumluluğuyla kılıcı sallayan kişinin sorumluluğu bir değildir. Bununla birlikte olay mahallinde bulunmaması, Yezîd'i masum kabul etmemizi gerektirmez. Çünkü idareciler, memurlarının

1285 Ateş, "Hüseyin", *İA*, V/1, 639.
1286 İbn A'sem, V, 252.
1287 Krş. Ateş, "Hüseyin", *İA*, V/1, 639.

yaptıklarından sorumludurlar. Eğer memurlarının icraatlarını paylaşmıyorlarsa bunu sözleriyle değil, fiilleriyle ortaya koymalıdırlar.

E. Hz. Hüseyin'in Öldürülmesine Duyulan Tepkiler ve Yezîd'e Lanet Meselesi

Daha önce Hz. Hüseyin'in öldürülmesinden sonra ortaya çıkan tepkilerin bir kısmına değinmiş; özellikle de Hz. Hüseyin'in intikamını almak amacıyla meydana gelen isyanlar üzerinde durmuştuk. Burada farklı bazı tepkiler üzerinde duracağız.

Hz. Hüseyin'in öldürülmesi hadisesine Müslümanların yaklaşımıyla ilgili şöyle bir iddiada bulunulur: Emevî yanlısı Sünnîlerin gözünde, Hz. Resûl'ün torununun öldürülmesi çok vahim bir tecavüz değildi; zira Hz. Hüseyin başkaldırmıştı ve onun bir kanun dışı kimse olduğu düşünülüyordu. Fakat Şîa ve genelde İslâm için bu olay ciddi sonuçlar doğurmuştu. Vakıa bu olay, Şîa ve diğer Müslümanlar arasındaki uçurumu derinleştirdi ve Hz. Hüseyin Şîa'nın gözünde halkı için tereddütsüzce canını vermiş bir şehit haline geldi.[1288] Ancak bilindiği gibi daha Yezîd'in iktidar döneminde gösterilen tepkiler mevcuttur ve bunları Şiî tepkiler olarak değerlendirmek doğru değildir. Şüphesiz Medine'de meydana gelen Harre olayının gerisinde yatan sebeplerden birisi Hz. Hüseyin'in öldürülmesi olmuştur. Kaldı ki, Sünnî dünya neredeyse ittifakla Hz. Hüseyin'in öldürülmesini eleştirmiş; bazıları sert eleştirilerde bulunurken, bazıları eleştirilerinde daha dikkatli bir dil kullanmayı tercih etmiştir.

Hz. Hüseyin'in öldürülmesi hadisesi bazı araştırmacılar tarafından diğer sebeplerin yanında Emevî Devletinin yıkılışında çok etkili bir neden olarak görülmüştür.[1289] Hz. Hüseyin'in öldürülmesine gösteri-

1288 *İslâm Tarihi Kültür ve Medeniyeti*, I, 95.
1289 Algül, III, 86.

len tepkilerin güzel örneklerinden birisi şudur: Iraklı birisi, Abdullah b. Ömer'e elbiseye bulaşan sinek kanını sordu. İbn Ömer, "Şuna bakın! Resûlullah'ın (s) oğlunu öldürmüşler; şimdi sineğin kanını soruyor! Resûlullah'ın (s) 'Hasan ve Hüseyin benim dünyadan iki reyhanımdır.' dediğini duymuştum." diye cevap vermiştir.[1290] Buhârî ve Tirmizî'de nakledilen rivayet şöyledir: Abdullah b. Ömer'e ihramlının sinek öldürmesi meselesi sorulmuş; bunun üzerine İbn Ömer, "Iraklılar Resûlullah'ın (s) kızının oğlunu öldürmüşken sineklerin öldürülmesini soruyorlar. Resûlullah (s), "Onlar benim dünyadan iki reyhanımdır." buyurmuştur." demiştir.[1291]

Yezîd döneminde Hz. Hüseyin'in öldürülmesi, halk üzerinde derin izler bıraktığı gibi âlimler arasında da tepkiyle karşılanmıştır. Şüphesiz Abbasîler döneminde, -Abbasîler'in Hz. Hüseyin'in ve diğer ehl-i beyt mensuplarının öldürülmesini iktidara gelişlerinin önemli bir gerekçesi olarak kullanmalarından dolayı sağlanan destekle- tepkiler daha da sert olmuştur. Hz. Hüseyin'in katillerine karşı duyulan nefreti sadece Abbasî iktidarının desteğiyle izah etmek yeterli değilse de bunun etkisi göz ardı edilemez. Nitekim sorumlulara lanet etme anlayışı daha sonra da devam etmiştir.

Hz. Hüseyin'in öldürülmesine karşı duyulan tepkiler Yezîd'e,[1292] Hz. Hüseyin'in öldürülmesi hadisesine doğrudan bulaşan kimselere Ubeydullah b. Ziyâd'a,[1293] Şemir b. Zi'l-Cevşen'e[1294] ve Ömer b. Sa'd'a[1295] lanet okumakla kendisini göstermiştir. Bu işi başlatan,

1290 Tirmizî, "Menâkıb", 31. Ayrıca bk. Ahmed b. Hanbel, II, 93, 114; İbnü'l-Esîr, *Üsd*, II, 19; İbn Manzûr, VII, 118.
1291 Buhârî, "Fedâilu's-Sahâbe", 22; Tirmizî, "Menâkıb", 31.
1292 Makdisî, VI, 6, 8; Suyûtî, s. 207; İbn Tıktakâ, s. 114; Küleynî, I, 463.
1293 Küleynî, I, 463; İsfahânî, s. 106, 112; İbn Manzûr, VII, 145; Suyûtî, s. 207; İbn Tıktakâ, s. 114.
1294 İbn Kuteybe, *Ma'ârif*, s. 582.
1295 Küleynî, I, 463.

onu emreden, bu işten bir kısmına dahi olsa razı olan kimseye lanet okunmaktadır.[1296]

Yezîd'e duyulan tepkiler hemen hemen bütün Müslümanların Yezîd'den nefret duymalarına sebep olmuştur. Bu durum özellikle Şiîler arasında Yezîd hakkında aşırı ifadelerin kullanılmasına da neden olmuştur. Ayetullah Destğayb, Yezîd hakkında şunları yazıyor: "Yezîd'in ömrü 38 yaşından fazla yazılmamıştır. Bu sürenin çoğunda işi içki içmek, köpekle oynamak, maymunla oynamak, Allah'ın haramını helal saymak idi. Hatta ehl-i sünnet kaynaklarına göre, mahremiyle nikâh kıymayı, yani halası ve kızıyla gayr-ı meşru ilişki kurmayı meşru görüyor ve bunu bizzat yapıyordu... Ömrü boyunca büyük günah işlemediği tek gün bile geçmiyordu."[1297] Bu ifadeler Hz. Hüseyin'in öldürülmesine duyulan tepkinin günümüzdeki yansımaları olarak değerlendirilmelidir.

Yezîd'e lanet edilip edilemeyeceği meselesinde âlimler arasında farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Gerek İbn Teymiyye,[1298] gerekse İbnü's-Salâh,[1299] insanların Yezîd hakkında üç gruba ayrıldıklarını, bunlardan bir grubun Yezîd'i sevdiğini, bir grubun ona sövdüğünü ve üçüncü bir grubun ise bu iki görüş arasında kalarak onu ne sevdiğini, ne de kendisine sövdüğünü söylerler.

Yezîd'e laneti gerekli gören âlimler arasında Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî[1300] ve Kiyâ el-Herrâsî'yi[1301] zikredebiliriz. Taftâzânî de, "Allah'ın

1296 İbn Tıktâkâ, s. 114.
1297 Destğayb, Ayetullah Seyyid Abdu'l-Hüseyn (1982), *Kerbela Katliamı ve Zeyneb'in Mesajı*, çev. H. Elmas, Ankara 1992, s. 82.
1298 Bk. Demircan, "*İbn Teymiyye'ye Göre Yezîd*", s. 138 vd.
1299 Bk. İbnü'l-İmâd, I, 68.
1300 İbn Teymiyye, *Külliyat*, IV, 391; aynı mlf., *Minhâc*, IV, 569.
1301 İbn Teymiyye, *Külliyat*, IV, 391.

laneti Yezîd'in ve onun yardımcılarının üzerine olsun." diyerek onu lanetleyenlerden birisidir.[1302]

Yâfi'î, Hz. Hüseyin'in ölümünü helal görerek onu öldüren veya öldürülmesini emreden kimsenin kâfir olduğunu, ancak onu öldürmeyi helal görmeden öldürenin fasık ve fâcir olduğunu söyler.[1303]

Yezîd'e laneti uygun görmeyenlerden birisi Gazzâlî'dir.[1304] Görüşünün delillerinden biri, "Müslüman ta'n eden ve lanetleyen değildir."[1305] hadisidir.

Kerbelâ olayı hakkında müstakil bir kitabı olan Mustafa Âsım Köksal, Kerbelâ faciasına sebep olanlara lanet okumayı, "Adalete yakalarını teslim etmiş olanlara, en ağır suçlu da olsalar, dışarıdan yapılacak karışmalar hoş karşılanmaz."[1306] gerekçesiyle faydasız görmektedir:

Yezîd'e lanet edilmemesini savunanların dayanaklarını kısaca şöyle sıralayabiliriz:

1) Yezîd, Hz. Hüseyin'in öldürülmesini emretmemiş; öldürülmesinden dolayı da memnuniyetsizliğini bildirmiştir. Hatta Hz. Hüseyin'in aile efradı Şam'a gönderildiğinde onlara ikramda bulunmuş ve bu hadiseden duyduğu üzüntüyü ifade etmiştir.
2) O, Ashâb döneminde iş başına gelmiş ve Ashâbtan pek çok kimse ona biat etmiş, onun halifeliğini meşru kabul etmiştir. Ashâb'ın biat ettiği bir zata lanet okumak caiz değildir.
3) Yezîd hakkında nakledilen şeyler doğru değildir. Onun birçok güzel yönleri vardır veya yaptığı şeylerde içtihat ederek hareket etmiştir.

1302 et-Taftâzânî, Sa'düddîn Mes'ûd b. Ömer (791/1389), *Şerhu'l-'Akâid: Hâşiyetu'l-Kestelî alâ Şerhi'l-Akâid*, İstanbul 1973, s. 188.
1303 İbnü'l-İmâd, I, 69.
1304 İbn Teymiyye, *Külliyat*, IV, 391; Âbidîn, s. 125.
1305 Tirmizî, "Birr", 48; Ahmed b. Hanbel, I, 405, 405.
1306 Köksal, *Kerbelâ Faciası*, s. 4.

4) Hz. Peygamber'in cennetle müjdelediği[1307] İstanbul'u fethe giden ordunun da komutanıydı.[1308]

F. İslâm'a Göre Âsilerin Durumu ve Hz. Hüseyin

İslâm'a göre âsilerin durumunu ele almadan önce iktidara karşı ayaklanmanın meşru olup olmadığı meselesi üzerinde kısaca durmakta fayda görüyoruz: İslâm Hukuku açısından kurallara uygun olarak işbaşına gelmemiş imamı görevden almak amacıyla ayaklanma hususunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. "Mu'tezile, Zeydiyye, Hâriciyye, ve Mürcie'nin çoğunluğu, bağy ehlini giderip, yerine hakkı oturtmanın mümkün olması durumunda başkaldırıyı vacip görmektedirler."[1309] Ehl-i Sünnete göre zalim idareciye isyan etmek caiz değildir.[1310] Bununla birlikte bu meselede mezhepler arasında görüş farklılıkları vardır.

Üzerinde durulması gereken bir başka konu da itaat meselesidir. Kur'ân-ı Kerîm'de "*Yeryüzünde bozgunculuk yapıp dirlik düzenlik vermeyen aşırı gidenlerin emrine itaat etmeyin.*"[1311] buyurulmaktadır.

Temel hadis kaynaklarında geçen bir hadis, itaatin sınırlarını belirlemektedir: "Masiyetle buyurulmadığı sürece Müslümanın, ister sevdiği, isterse sevmediği şeylerde, söz dinleyip itaat etmesi gerekir. Masiyetle buyurulursa, ne dinlemek ne de itaat etmek söz konusudur."[1312] Başka bir hadiste "Allah'a karşı masiyet hakkında itaat yoktur; itaat

1307 Hadisin metni şöyledir: "Ümmetimden Kayser'in şehrine seferde bulunacak ilk ordunun günahları bağışlanmıştır." (Buhârî, "Cihâd", 93). Hadisin yorumu ve bilgi için bk. el-Aynî, Ebû Muhammed Bedruddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed (855/1451), *Umdetü'l-Kârî*, Dâru'l-Fikr, y.y. (t.y.), 198-199.
1308 Bk. İbn Teymiyye, *Külliyat*, III, 352; IV, 391.
1309 Rayyıs, s. 451.
1310 Bk. İbn Teymiyye, *Minhâc*, V, 150-151; Ebû Yusuf, *Kitâbü'l-Harâc*, çev. A. Özek, İstanbul 1970, s. 30, 35; Ebû Zehra, s. 112-116.
1311 *Şuarâ* 26/151-152.
1312 Buhârî, "Ahkâm", 4; Müslim, "İmâre", 38.

ancak maruf içindir."[1313] buyurulmuştur. Nitekim İslâm hukukçularının masiyet işleyen imama itaatten imtina etmeyi bağy değil, her Müslümana vacip olan bir fiil olarak değerlendirdikleri söylenmiştir. Çünkü itaat maruftadır; masiyette imama itaat caiz olmaz.[1314]

Bazı hadislerde ise farklı bir yaklaşım tespit edilebilmektedir: Müslim'de geçen bir hadis şöyledir: "Benden sonra bazı liderler olacak ki, benim rehberliğimle gitmeyecekler ve benim yolumu takip etmeyecekler. Yine onların içinden, insan şeklinde fakat kalpleri şeytan kalpleri olan bazı insanlar çıkacak." Huzeyfe, bunun üzerine şöyle der: "Ey Allah'ın elçisi kendimi böyle durumda bulursam ne yapayım?" Resûlullah şöyle cevap verir: "Emiri dinle ve ona uy; sırtına vurulsa, malına el konulsa bile dinle ve itaat et."[1315] Başka bir hadiste Hz. Peygamber şöyle demiştir: "İstikbalde iç savaşlar (fitneler) olacaktır. Böyle durumlarda evinde oturan kişi ayakta durandan daha hayırlı; ayakta duran yürüyenden daha hayırlı ve yürüyen kişi koşandan daha hayırlı olacaktır."[1316] Bu ve benzeri hadislere, "Kelamdaki ircanın siyasî karşılığı olan bu tip hadislerin, siyasî eylemciliğin ve ana tezahürü Hâricîlik olan kardeş kavgalarının ateşini hafifletmek için tertip edildiği açıktır."[1317] eleştirisi yapılmaktadır. Öte taraftan, *"Allah ve O'nun Resûlü'ne karşı savaşanların ve yeryüzünde bozgunculuk tohumları ekmekle meşgul olanların cezası, ya öldürülmeleri veya asılmaları, yahut el ve ayaklarının çaprazlama kesilmesi, yahut da bulundukları yerden sürülmeleridir."*[1318] ayetinin

1313 Müslim, "İmâre", 39.
1314 Udeh, Abdülkadir, *İslâm Ceza Hukuku ve Beşerî Hukuk*, çev. Akif Nuri, İstanbul 1979, IV, 193.
1315 Müslim, "İmâre", 52.
1316 Müslim, "Fiten", 13. Ayrıca bk. Buhârî, "Menâkıb", 25; "Fiten", 9.
1317 Fazlurrahman, "İslamda Başkaldırı Hukuku", *İslâmî Araştırmalar*, C. 8, Sayı: 2, Ankara 1995, s. 135.
1318 *Mâide* 5/33.

vahyolunduğu ortamın başkaldırmayla herhangi bir bağlantısının olmadığını, yol kesici olan ve halk arasında önemli ölçüde korku salan bir topluluk ile alakalı olduğunu söylemektedir. Çünkü Hz. Peygamber döneminde herhangi bir başkaldırı yoktu ve dolayısıyla ayet, o dönemdeki herhangi bir başkaldırıya atfedilemez.[1319]

İslâm Hukukuna göre bir suçun isyan (bağy) suçu kabul edilmesi için öngörülen şartlar hususunda mezhepler tarafından farklı görüşler ileri sürülmüştür. "Genellikle kabul edildiğine göre bağy suçunun birinci unsuru, isyanın meşru bir devlet düzenine karşı yapılmış olmasıdır. Bu maksadı taşımayan karşı çıkmalar isyan suçu oluşturmaz. Prensip olarak devlet başkanının adalet vasfına sahip olması gerekir. Hukukçuların çoğunluğuna göre bu niteliğe sahip olmayan halifenin değiştirilmesi gereklidir. Ancak hukukçular kan dökülmesine yol açacağı ve daha büyük bir fitne doğuracağı endişesiyle bu değişimin silahla olması konusunda tereddütlü davranmışlardır... Bağyin ikinci unsuru, isyanda kuvvet kullanılmasıdır. Kuvvet kullanılmadan devlet başkanına muhalefet etmek veya biatten kaçınmak isyan sayılmaz. Mâlikîler'in dışındaki Sünnî mezhep âlimleri, isyan suçunun oluşması için bunun kuvvet kullanarak yapılmış olmasını şart koşmuşlardır... Bağyin üçüncü unsuru, isyanda devlet başkanının değiştirilmesi veya meşru emirlerinin uygulanmaması kastının bulunması ve isyancıların bu hususta kendilerince haklı bir sebebe (tevil) dayanmasıdır. Devlet başkanının gayr-ı meşru usullerle bu makama geçtiğini söylemek veya görevlerini yerine getirmediğini iddia etmek, bu tür haklı sebepler arasında sayılabilir."[1320]

Mâverdî, âsilere karşı takınılacak tavır hakkında şunları söylemektedir: "Şayet âsiler inançlarını doğru yolda olanlarla mücadele uğruna

1319 Fazlurrahman, "İslamda Başkaldırı Hukuku", s. 136.
1320 Şafak, Ali, "Bağy", *DİA*, IV, İstanbul 1991, "Bağy", *DİA*, IV, 451-452.

açıklarlarsa, halife inançlarının kötülüğünü, uydurdukları mezhebin batıllığını açıklayıp topluluğun inandığı hak yola, doğru inanca girmelerini ister. Cezaî bir hüküm ve öldürmeye götürücü olmaksızın fesat çıkarmaya sebep olmaları neticesi tazir cezası verilir... Bir grup, adâlet ehlinden ayrılır, müstakil bir ülke edinir, topluluğun fikirlerine muhalefet ettikleri ortaya çıkar, fakat kendileri de hak yoldan kaçınmazlar ve itaatten ayrılmazlarsa böyle bir grupla savaşılmaz. Çünkü itaat ediyor ve haktan ayrılmıyorlardır... Halife, âsiler üzerine savaşmak için komutan tayin ederse, komutan önce onları korkutur, sapık yoldan vazgeçirmeye çalışır. Eğer taşkınlıkta ısrar ederlerse savaşır. Fakat yine de ansızın, geceleyin bir hücumda bulunmaz."[1321]

Çoğunluğu teşkil eden hukukçulara göre âsiler hazırlık yapmakta ve isyan edeceklerine muhakkak nazarıyla bakılmakta ise savaşa başlamak için fiilen isyan etmeleri beklenmez. Çünkü bu durum fitnenin büyümesine sebep olur. Ancak barış yoluyla kendilerine engel olunabileceği umuluyorsa bu yol tercih edilmelidir.[1322]

Mâverdî, âsilerle, sapıklarla savaşın sekiz yönden mürtet ve müşriklerle savaştan ayrıldığını söyleyerek bunları şöyle sıralar: Onlarla yapılacak savaşın öldürmeyi hedeflememesi, onları sapıklıktan terk ettirmeye yönelik olması, göğüs göğüse savaşılması, kaçtıklarında peşlerinden takip edilmemeleri, yaralılarının terk edilmemesi, esirlerinin öldürülmemesi, mallarının ganimet, çocuklarının esir olarak alınmaması, onlarla savaş için anlaşmalı müşriklerden ve zımmîlerden yardım alınmaması, onlarla bir müddet için anlaşma yapılamaması, mallarının korunacağı vadinin verilmemesi, savaştan sonra kendilerine ait malların iade edilmesi, mancınıklarla üzerlerine şiddetli taş atışla-

1321 el-Mâverdî, Ebü'l-Hasan (450/1058), *el-Ahkâmu's-Sultâniyye (İslâmda Hilafet ve Devlet Hukuku)*, çev. Ali Şafak, İstanbul 1976, s. 67-68.
1322 Şafak, "Bağy", *DİA*, IV, 452.

rının yapılmaması, evlerinin yakılmaması, meyve ve sebzeliklerinin imha edilmemesi.[1323]

Bilindiği gibi Hz. Hüseyin, mevcut bir otoriteye karşı çıkmış; üstelik -ister kabul edelim ister etmeyelim- bu otorite Müslümanların ekseriyeti tarafından tanınmıştı. Hz. Hüseyin'e karşı Kûfe ordusunun komutanları, mevcut halifeye isyan edip cemaatten çıkmanın doğru olmadığı kanaatindeydiler. Bu durumda Hz. Hüseyin'in İslâm Hukuku açısından âsi sayılıp sayılamayacağı hususunda tartışmalar meydana gelmesi kaçınılmazdır. Nitekim bugün bazı araştırmacılar, Hz. Hüseyin'in âsi statüsünde değerlendirilebileceğini söylemektedirler.[1324] Müsteşriklerin meseleye yaklaşımıyla ilgili olarak şöyle bir tespitte bulunulmuştur: "Çok nadir istisnası ile beraber Müslüman tarihçilerin tamamı, Emevîlere buğz ve düşmanlık etmekte hemen hemen ittifak etmişlerdir. Onlar, Hz. Hüseyin'i şehit kabul ederlerken Yezîd b. Muâviye'yi çok kan dökücü, zalim "Seffâk" kabul etmişlerdir. William Muir'den itibaren ise yeni dönem tarihçilerinin ekseriyeti, bu hususta Muir'in görüşünü kabul etmiştir. Onun kanaati ise şöyledir: Hz. Hüseyin, saltanatı ele geçirmek için isyana başvurması sebebiyle toplum bünyesini tehdit eden bu ayaklanmayı ûlu'l-emr (Emevîler)'in acilen bastırması gerektiren bir suç işlemiştir."[1325] Ancak Muir'in görüşü saltanat ve otoriteyi elinde bulunduran tarafın bakış açısı olarak değerlendirilmiştir.[1326]

1323 Mâverdî, s. 68-69.

1324 Bk. Sırma, İhsan Süreyya, *Hilafetten Saltanata Emevîler Dönemi*, İstanbul 1991, s. 53. Yazar, burada adını vermeden bir fıkıh profesörünün Hz. Hüseyin'e karşı Yezîd haklıydı." dediğini belirtir. Bir yerde şöyle denmektedir: "Emevî yanlısı Sünnîlerin gözünde, Hz. Resûl'ün torununun öldürülmesi çok vahim bir tecavüz değildi. Zira Hz. Hüseyin baş kaldırmıştı ve onun bir kanun dışı kimse olduğu düşünülüyordu." (*İslâm Tarihi Kültür ve Medeniyeti*, I, 95).

1325 Hasan İbrahim Hasan, II, 87 (*A Short History*, s. 87'den).

1326 Hasan İbrahim Hasan, II, 87.

Sünnîler'in, Yezîd'in konumu hakkındaki kanaatleriyle Şiîler'in kanaatleri arasında temel farklılıklar mevcuttur. Bu farklılık, bazılarınca Hüseyin'in katili olarak kabul edilen Yezîd'in durumuyla ilgili olduğu gibi, Hz. Hüseyin'in ayaklanmasının meşruiyetini de ilgilendirmektedir. "Hz. Hüseyin, meşru bir halifeye karşı çıktıysa durumu ne olacaktır? Halife meşru mudur, değil midir?" gibi sorular burada önem arz etmektedir.

Yezîd'in halifeliğinin meşruiyeti meselesi içinden çıkılması zor bir meseledir. Çünkü Ortaçağ İslâm bilginleri, veliahtlık sistemini İslâm idare anlayışına aykırı görmemişler ve cevazına kail olmuşlardır. Buradan hareketle, "İmamın, oğlunu yerine veliaht tayin etmesi sahihtir. Nitekim, Emevî ve Abbasî halifeleriyle Muâviye böyle yapmışlardır."[1327] denmektedir.

Sünnîler'in Yezîd'in iktidarına yaklaşımları şu sözlerle değerlendirilmiştir: "Sünnî zümre, Yezîd'in hukuken olmasa bile de facto (fiilen) idareci olduğu hükmüne varmışlar ve Devlet Başkanı olarak onun emretme gücünü münakaşa etmenin ölüm cezası ile sonuçlanabilecek Devlete karşı çıkma (isyan) suçu teşkil edeceğini ileri sürmüşlerdir. Bu sebeple onlar, Şiîler'in vakaları tamamen başka bir görüşle görmemeleri lâzım geldiği noktasında ısrarla durmuşlardır."[1328] Ancak bu meselede Sünnîler arasında da görüş farklılığı olduğu unutulmamalıdır.

Bazı çağdaş yazarlar, Hz. Hüseyin'in âsi olarak değerlendirilemeyeceği kanaatindedirler. Örneğin Mevdudî, bu konudaki görüşüne delil olarak, onun döneminde hayatta olan Sahâbîlerden ve Tâbiînden hiç kimsenin Hüseyin'i ne sözlü, ne de yazılı olarak gayr-ı kanunî

1327 Udeh, IV, 195.
1328 Hitti, II, 304.

hareket etmekle suçlamadığını belirtmektedir.[1329] Ona göre Hz. Hüseyin, asker toplayarak ve ordu teşkil ederek Kûfe'ye gitmemişti. Yanında bulunanlar umumiyetle çoluk çocuk, yakınları ve birkaç hizmetçiden ibaretti. 32'si atlı, 40'ı yaya olmak üzere hepsi 72 insan.[1330] Mevdudî, Hz. Hüseyin'in Kûfe'ye gidiş gerekçesinden ziyade, Ömer b. Sa'd'ın ordusunun Hz. Hüseyin'e karşı takındığı tavra ve maktullerin kesik başlarıyla Hz. Hüseyin'in ailesinin önce Kûfe'ye sonra da Şam'a gönderilmesi sırasında yapılanlara dikkat çekmek suretiyle, yapılanların şeriata aykırı olduğunu savunmaktadır.[1331]

Her ne kadar Sahâbeden ve Tâbiînden hiç kimsenin Hüseyin'i yaptığı işin gayr-ı kanunî olduğu şeklinde uyarmadığını söylenmekteyse de Ebû Saîd el-Hudrî'nin Hüseyin'e, "Allah'tan kork! Evinde otur ve imamına karşı isyan etme!" dediği rivayet edilmektedir.[1332] Yine Amre bt. Abdurrahman'ın Hz. Hüseyin'e yazdığı bir mektupta, büyük bir işe kalkıştığını belirtmiş ve ona cemaate uymayı tavsiye etmiştir.[1333]

Sünnîlerin görüşü hakkında yorum yapmadan önce meselenin iki yönünü ortaya koymak gerekir. Birincisi Hz. Hüseyin'in yaşadığı ve ayaklandığı dönemde Muhâcirlerin, Ensârın ve bunların çocuklarının onun hareketine karşı takındıkları tutumdur. Diğeri de bu konudaki Sünnî yaklaşımın tespitidir.

Hz. Hüseyin'in Mekke'den ayrılırken Kûfe'ye gitmemesi hususunda kendisine yapılan uyarılarla, Hicazlılardan yeterince destek görmemesi durumu paralellik arz etmektedir. Bilindiği gibi Hz. Hüseyin'in davasından vazgeçirilmesi, sadece Ashâbın ileri gelenlerinin

1329 Mevdudî, Ebü'l-Ala, *Hilafet ve Saltanat*, çev. Ali Genceli, 3. Basım, İstanbul (t.y.), s. 242.
1330 Mevdudî, s. 243.
1331 Bk. Mevdudî, s. 243-246.
1332 Iş, s. 167-168 (Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, II, 342'den).
1333 İbn Kesîr, VIII, 176; Iş, s. 168.

veya çocuklarının gösterdikleri bir çaba olarak kalmamış; bu uğurda Hâşimîler'den İbn Abbas, Abdullah b. Cafer ve Muhammed b. el-Hanefiyye de gayret göstermişlerdi.

Diğer taraftan Kûfeliler de Hz. Hüseyin'i davet ettikleri halde kendisini yalnız bırakmak suretiyle Hicazlılara benzer bir tavır takınmışlardır. Wellhausen, bu durumu şöyle ortaya koymaktadır: "Sadece Kureyş'in değil, Ensârın da kendilerini Hüseyin'den uzak tutmuş olmaları dikkate şayandır. Medine'den hiç kimse onunla beraber yola çıkmadığı gibi, Kûfe Şiîleri arasında da bunlardan sadece pek az kişi vardır. 63 (683) yılındaki Medine isyanı, Ali hanedanı için yapılmadığı gibi Ali b. Hüseyin de buna katılmamıştır."[1334]

Öte yandan Yezîd'e yapılan biatin şerî bir biat olduğu ve ona karşı ayaklanan kimsenin bâğî olduğu söylenmiştir. Hatta Yezîd'in kendisine biat edildikten sonra yapılan biatin devamına yönelik gayretleri, Hz. Ali'nin biatini savunmasına benzetilmiştir.[1335]

İbnü'l-Arabî, Hz. Hüseyin'e karşı savaşanların dinî yorumlardan ve Resûlullah'ın (s) hadislerinden hareket ettiklerini söylemektedir. Burada Hz. Peygamber'in "Kim birlik olduğu halde bu ümmeti bölerse onu kılıçla öldürün. Kim olursa olsun."[1336] hadisini delil olarak zikretmektedir.[1337] Kaldı ki, Ashâbın ileri gelenleri, kendisini Kûfe'ye gitmeme hususunda uyarmışlardı.[1338]

İbn Haldûn, İbnü'l-Arabî'nin bu görüşünü şu sözleriyle tenkit etmektedir: "Mâlikî mezhebi bilginlerinden Ebû Bekr İbnü'l-Arabî, *el-Avâsım mine'l-Kavâsım* adlı eserinde: 'Hüseyin büyük babasının şe-

1334 Wellhausen, *Muhalefet Partileri*, s. 113.
1335 Âbidîn, s. 120. Ancak yazar Yezîd'in, ehl-i beyt mensuplarına karşı yapılanları emretmediğini de söylemektedir.
1336 Müslim, "İmâre", 59.
1337 İbnü'l-Arabî, s. 178.
1338 İbnü'l-Arabî, s. 179.

riatı hükmü ile öldürüldü." diye yanlış bir fikir ileri sürmüştür. Bu, onun âsilerle savaşmanın cevazı için imamın adaletli olması şartından gaflet etmiş olmasından ileri gelmiştir. Çağında Hüseyin'den daha adaletli imam ve bâtıl fikir, inanç ve mezheplerde olanlarla savaşında ondan daha adaletli kimse görülmemiştir."[1339]

Ancak yazar, -kanaatimizce Hz. Hüseyin'in ayaklanmasıyla benzerlik arz eden- Abdullah b. ez-Zübeyr'in öldürülmesi hadisesini biraz farklı bir şekilde değerlendirmiştir: "Muâviye ile Ali arasında olduğu gibi burada da, yani Abdullah b. ez-Zübeyr'le Abdülmelik b. Mervân arasındaki çekişmede muhalif olan tarafı (yani Abdülmelik tarafını) hataya nispet etmek mümkün değildir. Çünkü Ali ile Muâviye arasındaki çekişmelerde Ali'nin haklı olduğu ümmetin ittifakı ile sabittir. Abdullah b. ez-Zübeyr'le Abdülmelik b. Mervân arasında ise, biz bu hali göremiyoruz. Yezîd'e gelince Hüseyin ile savaşında onun hata etmiş olduğunu fıskı ispat etmektedir. İbnü'z-Zübeyr ile çekişen Abdülmelik ise, (çağında) insanların en adaletlisi idi. İmam Mâlik'in, Abdülmelik'in amel işini bir delil olarak anması, İbn Abbas ile İbn Ömer'in Hicaz'da beraber oldukları halde, Abdullah b. ez-Zübeyr'e biat etmemiş olmaları, Abdülmelik'in derecesinin büyüklüğünü göstermektedir. Üstelik Sahâbîlerin çoğu, biatin tamam ve meşru olmadığı kanaatinde idiler. Çünkü Mervân'a biatte olduğu gibi İbnü'z-Zübeyr'e biatte imam seçmek hususunda ve devlet işlerinde oy, salâhiyet ve hak (hal ve akd) sahibi olanlar hazır bulunmamıştı. Hangi tarafın hak üzere olduğu açıkça belli olmaz ise de, her biri içtihatlarına göre hareket ettiği için, görünüşte her biri içtihatlarına göre hareket etmiş sayılır. Bu açıklamamızdan anlaşıldığına göre Abdullah b. ez-Zübeyr, fıkıh kaidelerine göre öldürülmüştür.

1339 İbn Haldûn, *Mukaddime*, I, 552.

Niyet ve maksadı doğru ve hakkı yerine getirmeye azmetmiş olduğu için ecir ve sevaplıdır, şehittir."[1340] Görüldüğü gibi İbn Haldûn, Hz. Hüseyin'in ayaklanmasıyla İbnü'z-Zübeyr'in ayaklanmasını değerlendirirken objektif olamamıştır. Gerçi sonuçta İbnü'z-Zübeyr'in de durumunu kurtarmaktadır; ama olaylara yaklaşımı farklıdır.

İbn Haldûn, İbnü'z-Zübeyr'e Ehlu'l-hal ve'l-akd'ın biat etmediğini söylemektedir ki, bu durum, Hz. Hüseyin için de geçerlidir. Bilindiği gibi Hz. Hüseyin, Kûfe'ye gitmeden önce -İbn Haldûn'un Abdullah b. ez-Zübeyr'e biat etmediklerini söylediği- İbn Abbas ve İbn Ömer Hz. Hüseyin'i bu niyetinden vazgeçirmeye çalışmışlardı. Bu durumda Hz. Hüseyin'e karşı olan birisinin bunu delil getirerek onun haksızlığını savunması doğru olur mu? Kaldı ki, Hz. Hüseyin Kûfe'ye gittiğinde, Kûfelilerin desteğini almak düşüncesindeydi ve bu amaçla amcasının oğlu Müslim'i göndererek kendi adına biat alınmasını sağlamıştı. Bununla birlikte bu sırada bahsedilen kişilerin biatlerini almayı ya da onlara biat etmelerini teklif etmeyi gerekli görmemişti. Öte yandan Yezîd'e Ashâbtan olan pek çok kimsenin biat ettiği de göz ardı edilmemelidir.

Burada hatırlatmak istediğimiz bir başka husus da İbnü'z-Zübeyr'in, Abdülmelik döneminde değil, Yezîd döneminde ayaklandığıdır. Üstelik Yezîd'in ölümünden sonra hilafetini ilân etmiş ve İslâm dünyasının büyük bir kısmının itaatini de sağlamıştı. Yezîd öldükten epey sonra Emevîler ve taraftarları Câbiye'de toplanarak Mervân'a biat ettiler. Oysa bu sırada İbnü'z-Zübeyr, Irak, Mısır, Hicaz, hatta Şam'ın bir kısmında halife olarak tanınmıştı. Bu durumda Mervân'ın ve onun vasiyetiyle veliahdı olarak iktidara gelen Abdülmelik'in hilafetini gayr-ı meşru saymak gerekmez mi?

1340 İbn Haldûn, *Mukaddime*, I, 552-553.

Bununla Yezîd'in haklılığını savunuyor değiliz. Ancak İbn Haldûn'un zikrettiğimiz yorumunda birbirine benzer iki olayı, farklı şekillerde değerlendirdiğine işaret etmek istiyoruz.

İbn Haldûn, Hz. Hüseyin'in hurûcunun olayın meydana geldiği dönemde nasıl değerlendirildiği hususunda şunları söylemektedir: Hüseyin müstesna olmak üzere, gerek Hicaz ve gerek Yezîd'in yanında bulunanlar, fasık olsalar bile, Yezîd'e karşı (silah kuvvetiyle) harekete geçmenin caiz olmadığı kanaatinde idiler. Yezîd'e karşı silahla harekete geçmek, Müslümanlar arasında kargaşa çıkaracağı ve kan akıtılmasına sebep olacağı için bu Sahâbîler, Hüseyin'e tabi olmadıkları gibi, onun bu hareketini inkâr etmemişler, bu hareketinden dolayı onu günahkâr saymamışlardır. Çünkü Hüseyin, içtihat sahibi yani, ayet ve hadislerden kendi fikir ve aklı ile hükümler çıkarmaya muktedir ve ehliyetli olup, diğer müçtehitler için örnek teşkil ediyordu. Hüseyin'e muhalefet ederek Yezîd'e karşı harekete geçmeden arkada kaldıklarından dolayı bu Sahâbîleri suçlu ve günahkâr saymaktan sakın. Çünkü onlar Sahâbîlerin çoğunluğunu teşkil ediyor, Yezîd ile beraber olup (yukarıda anlattığımız sebeplerden dolayı) Yezîd'e karşı harekete geçmenin caiz olmadığı fikrinde idiler."[1341]

İbn Haldûn, Hz. Hüseyin'i öldürmenin de caiz olmadığını şöyle açıklamaktadır: "Her ne kadar Hüseyin, kendi içtihadı sevkiyle Yezîd'e karşı harekete geçmiş ise de, diğer Sahâbîlerin Yezîd'e karşı harekete geçmeği caiz görmemiş olduklarına dayanarak Hüseyin'in öldürülmesi caiz diye onun öldürülmesini tasvip etme. Hanefî mezhebinde olanın kendi içtihadı ile caiz görerek nebiz, yani hurma şırasını içmesi ve şırayı caiz görmeyen Şâfiî ve Mâlikî mezhebinde olan kadıların dahi içtihatları ile Hanefî mezhebinde olana şerî had icra etme-

1341 İbn Haldûn, *Mukaddime*, I, 550.

leri kabilinden sayma. Çünkü bu Sahâbîler içtihatlarına göre, Yezîd ile savaşmayı her ne kadar caiz görmemiş iseler de, Yezîd'in Hüseyin ile savaşması onların içtihatları ile ve onların bunu caiz gördüklerinden değildi... Bundan başka da diğer bir yanlış düşünceye kapılmaktan sakın. Bu da fasık olsa bile şeriat hükümlerine göre Yezîd, meşru bir halife tanındığı ve onun hüküm ve emirlerine itaat vacip olduğu için Hüseyin ve arkadaşlarının Yezîd'e karşı savaşmaları caiz değildir, vehmine kapılmaktır. Çünkü devlet idaresini elinde bulunduran fasıkın ancak şeriata uygun olan emir ve hükümlerine itaat vaciptir. İmama karşı isyan edenlerle savaşmanın caiz olmasının şartı, imamın adaletli olmasıdır. Yezîd adaletli bir imam olmadığı için Yezîd'in emriyle Hüseyin ve taraftarları ile savaşmak caiz değildir. Hüseyin'e karşı asker sevk etmesi, Yezîd'in fıskını teyit eden işlerden biridir. Bundan ötürü bu savaşta öldürülen Hüseyin şehittir, ecirli ve sevaplıdır."[1342]

Görüldüğü gibi İbn Haldûn, Yezîd'in adaletli bir imam olmadığı görüşünden hareketle, -daha önce zikrettiğimiz gibi İbnü'l-Arabî'yi tenkit etmiş- ona karşı ayaklananlarla savaşmayı caiz görmemiştir. Ancak tekrar hatırlatılması gereken bir husus var: Yezîd'in iktidara gelir gelmez, daha âdil bir imam olup olmadığı belli olmadan Hz. Hüseyin ve Hicaz'daki diğer bazı kimseler kendisine biat etmemişler; ardından da Hz. Hüseyin Kûfelilerin davetine uyarak Irak'a gitmiştir.

Hz. Hüseyin'in durumuyla ilgili farklı görüşe sahip olanlardan biri, Muhammed el-Hudarî'dir. O, Hz. Hüseyin'in ayaklanmasını şöyle değerlendirmektedir: "Hüseyin, ümmete ayrılığın ve ihtilafın vebalini yükleyen, ülfetinin temelini günümüze değin sarsan bu ayaklanmayı yapmakla büyük bir hata işlemiştir. İnsanlar bu olay hakkında

1342 İbn Haldûn, *Mukaddime*, I, 551-552.

pek çok şey yazmışlardır. Bununla ateşlerin kalplerde yanarak, birbirlerinden daha da uzaklaşmalarından başka bir şey istemiyorlar. Bu işin sonucu şudur: Adam, hazırlanmadığı bir işe talip oldu ve onun için gerekli hazırlıklarını yapmadı. Sonunda kendisiyle çok arzuladığı şeyin arasına girildi ve bu uğurda öldürüldü. Bundan önce babası öldürülmüştü; ancak yazarların kalemlerinden, onun öldürülmesini çirkin gösterenler ve onunla düşmanlık ateşini körükleyerek arttıranlar bulunmuyor. Hepsi Rablerinin katına gittiler; onları yaptıklarından dolayı hesaba çekecektir."[1343]

Hudarî'nin görüşlerine bazı eleştiriler yöneltilmiştir. Hudarî, Hüseyin'i olayların sonuçlarını düşünmediği için hatalı bulmuştur... Eğer Hüseyin, savaşıp düşmanlarını yenseydi ve hilafeti Yezîd'den alsaydı hata yaptığı ve olayların sonucunu düşünmediği söylenmeyecekti.[1344] Ona yönelik bir başka eleştiride, Hudarî'nin, çalışmalarında ekseriyetle Muâviye ve oğlu Yezîd'in tarafını tuttuğu belirtilerek "Vakıa Şeyh Hudarî, bu konuşmasında haddi aşmış; Peygamber'in torunun ve Cennet ehli gençlerin efendisinin makamına tecavüz etmiş; edep sınırını ve ilmî araştırma yöntemini çiğnemiştir.[1345] denmiştir.

Hz. Hüseyin'in durumu hakkında görüş beyan edebilmek için onun hurûc nedenini bilmek gerekir. Hz. Hüseyin, çeşitli konuşmalarında belirttiği gibi Emevî iktidarına İslâmî kuralları uygulamadıkları, Müslümanların idaresini gasp ettikleri, layık olmadıkları bir makamı zorla ellerinde tuttukları için karşı çıkmıştır. Şüphesiz, ayaklanmaya karar verildiğinde daha Yezîd'in icraatlarını değerlendire-

1343 Muhammed Hudarî, *Muhâdarât* s. 460.
1344 Bk. Muhammed Rızâ, s. 155-158.
1345 Mehrân, *Hüseyn*, s. 264. Yazar, bundan sonra Hudarî'ye yapılan tenkitler üzerinde genişçe durmaktadır [Mehrân, *Hüseyn*, s. 264-271. Hudarî'nin savunduğu görüşün İngiliz müsteşrik W. Muir'e ait olduğu da iddia edilmiştir (Mehrân, *Hüseyn*, s. 267)].

bilecek bir zaman geçmemişti. Ancak Hz. Hüseyin, Yezîd'in iktidara geliş şekline karşıydı ve bundan dolayı da onun hilafetini gayr-ı meşru görüyordu.

Kuşkusuz Müslümanın sorumluluğu, gördüğü haksızlıklara karşı çıkmayı gerektirir. Ancak haksızlığa karşı takınılacak tavır önemlidir. Meşhur bir hadiste ifade buyurulduğu gibi Müslüman, bir haksızlık gördüğünde ona canıyla, malıyla, eliyle, diliyle, bunları yapamıyorsa kalbiyle karşı koymalıdır.[1346] Ancak fitneye ve zulme fiilî olarak karşı koyma, daha kötü şartları doğurma durumuna sebebiyet vermemelidir.

Başta iktidarı ele geçirme hedefiyle Kûfe'ye gittiği kabul edilse dahi Hz. Hüseyin, Kûfe'deki durumun hiç de kendisine tasvir edildiği gibi olmadığını görmüş ve Ubeydullah b. Ziyâd'ın gönderdiği orduya üç öneri getirmiştir. Bu üç öneri de kıyamın dışında kalan faaliyetlerdir. Ancak Ubeydullah, Hz. Hüseyin'in önerilerini kendisine bildiren Ömer b. Sa'd'a yukarıda anlatıldığı gibi Hz. Hüseyin'den şartsız teslim olmasını istemesini emretmiş; bu durum da tarafları karşı karşıya getirmiştir. Bu şartlar altında Hz. Hüseyin'in mazlum olarak öldürüldüğünü, Müslümanca olmayan bir şekilde binlerce kişiden meydana gelen bir ordunun, bir avuç insanın üzerine doğanın, avına saldırması gibi saldırdığını müşahede ediyoruz. Kanaatimizce Hz. Hüseyin, Kûfe'deki durumu öğrendikten sonra takındığı isabetli tutumuyla bu meseledeki sorumluluğunu ortadan kaldırmış; ümmeti tefrikaya sokan birisi olmaktan çıkmıştır. Asıl ders alınması gereken, Ubeydullah'ın tutumu olmalıdır. Ubeydullah'ın, babasından devraldığı ve Haccâc'a devrettiği Irak bölgesindeki baskıcı politika geleneği, bu bölgeyi günümüze kadar uzanan birçok siyasî ve dinî ihtilafın odak noktalarından birisi haline getirmiştir. Denebilir ki, Hz.

1346 Müslim, "İmân", 78.

Hüseyin'in kıyamı ve öldürülmesi hadisesi, onun döneminden çok, günümüze kadarki süreçte daha etkili olmuş ve hâla canlılığını muhafaza etmektedir.

Sonuç olarak şu tespitleri tekrar etmekte fayda görüyoruz:

1) Yezîd'in iktidara geliş şekli tartışmaya açıktır. Yezîd, ümmetin hür iradesiyle seçilmemiş; açık ve gizli çeşitli baskı ve yönlendirmelerle iktidara sahip olmuştur.
2) Hz. Hüseyin, Mekke'den ayrılırken orada bulunan Müslümanların biatini alma ihtiyacı duymamış; Kûfe'ye de bir ayaklanma başlatmak için gitmemişti. Kûfeliler, yönetimden duydukları rahatsızlıkları ve kendisine biat etme isteklerini bildirerek onu davet etmişlerdi.
3) Hz. Hüseyin, kendisine yapılan daveti kabul ederek Kûfe'ye gitmek üzere yola çıktı. Ancak o, savaşmak için harekete geçmemişti. Bu amaçla yaptığı bir hazırlık da yoktu. Belki bu aşamaya Kûfe'ye gidip oradakilerin biatini aldıktan sonra karar verilebilirdi.
4) Ubeydullah'ın askerlerinin Hz. Hüseyin'in Kûfe'ye girmesine engel olmaları, Kûfelilerin ihaneti, Müslim b. Akîl ve diğer bazı kimselerin öldürülmeleri, savaşmak için bölgeye gelmediği açık olan Hz. Hüseyin'i geri dönüp dönmeme hususunda tereddüde düşürmüş; ancak Müslim'in kardeşlerinin ısrarı üzerine yola devam etmeye karar vermiştir.
5) Ubeydullah'a bağlı askerler tarafından muhasara altına alındıktan sonra problemi savaşmadan halletmek için elinden gelen gayreti göstermiş ve valiye iletilmek üzere bazı önerilerde bulunmuştu.
6) Vali, yukarıda anlattığımız gibi Hz. Hüseyin'in tekliflerini kabul etmediği gibi, komutanı -kendisine verilen emirler

doğrultusunda- ona karşı şiddet dışındaki yöntemleri kullanma yoluna gitmemiş; yukarıda değinmeye çalıştığımız gibi İslâm hukukuna göre bağy ehline uygulanan taktiklere dahi gerek görülmeden, bir avuç insanın üzerine -Hz. Hüseyin'in başını Yezîd'e götüren habercinin tavsif ettiği gibi- doğanın, güvercinlere saldırması gibi saldırarak[1347] onları öldürmüşlerdir.

Bütün bunlar göz önüne alındığında Hz. Hüseyin'in âsi olmadığı, sorumlu bir Müslüman olarak tebaanın iktidardan duyduğu rahatsızlığı ifade edecek şekilde davrandığı görülecektir. Bir Müslümanın bu kadarcık sorumluluk hakkı kabul edilmeyecekse, Müslümanların idareyle ilgilenmelerinin, kendilerini yönetenlere biat vermelerinin hiçbir anlamı kalmaz. Ortaya çıkan sistem de diktatörlük olur.

Günümüzde Hz. Hüseyin için bazı yas törenlerinin icra edildiğini biliyoruz. Hz. Hüseyin'in katledildiği 10 Muharrem yani Âşûrâ günü Şiîler için büyük önem taşımaktadır. Âşûrâ günü üzülmenin sünnet, o günü bayram olarak kutlamanın, en çirkin bidat olduğu ifade edilmiştir.[1348]

Âşûrâ gününün öneminin Hz. Hüseyin'in öldürülmesinden daha eskilere dayandığı ifade edilir. Hz. Peygamber döneminde bu günde oruç tutulmaktaydı. Âşûrâ gününün Peygamber'in (s) Medine'ye geldikten sonra Yahudilerden aldığı günler arasında bulunduğu iddia edilmiştir.[1349] Kelimenin Arâmî tayin lâhikasını taşıyan, İbranice Âsûr olduğu ifade edilir.[1350] Ancak âlimlerin çoğu, kelimenin Arapça asıllı olduğu görüşünü benimserler.[1351]

1347 Taberî, V, 459. Krş. Muhammed Rızâ, s. 140; Ağırakça, s. 112.
1348 Muhsin el-Emîn, I, 587.
1349 Wensinck, A. J., "Âşûrâ", *İA*, İstanbul 1993, I, 710.
1350 Wensinck, "Âşûrâ", *İA*, I, 710.
1351 Yavuz, Yusuf Şevki, "Âşûrâ", *DİA*, İstanbul 1991, IV, 24.

Âşûrâ'nın menşei olarak iki görüş ileri sürülmüştür. Bunların birisine göre Âşûrâ, Hz. Musa'nın ve kavminin Firavun'un zulmünden kurtuldukları ve Yahudilerin oruç tutmakla mükellef oldukları gündür. Daha çok müsteşriklerin benimsedikleri bu görüşe göre Müslümanlardaki Âşûrâ orucu da Yahudilikten geçmedir. İkinci görüşe göre Âşûrâ, Hz. Nuh'tan beri bütün Sâmî dinlerde mevcut olan ve Cahiliye Arapları arasında oruç tutulan bir gündür.[1352] Bu günde oruç tutulduğu, bu âdetin Cahiliye döneminde de var olduğuna dair hadis mevcuttur. Buna göre Hz. Peygamber de bu günde oruç tutmuş ve Ramazan orucunun farz kılınmasından sonra bu günde oruç tutup tutmama arzusu Müslümanlara bırakılmıştır.[1353]

Âşûrâ günü ile ilgili tarih, hadis ve fıkıh kitaplarında yer alan bazı haberler vardır. Hz. Âdem'in tövbesinin o günde kabul edildiği, Hz. Nuh'un gemisinin Cudi dağına o gün oturduğu, Hz. İbrahim'in o günde ateşten kurtulduğu, Hz. Yakub'un oğlu Hz. Yusuf'a o gün kavuştuğu,[1354] Hz. Yunus'un balığın karnından çıkarıldığı, Hz. Musa ve İsa'nın doğduğu, Hz. Süleyman'a mülk verildiği, Hz. Davud'un tövbesinin kabul edildiği, Hz. Peygamber'in geçmiş ve gelecek bütün günahlarının affedileceğine dair kendisine Allah tarafından teminat verildiği ve Mekke'den Medine'ye hicretin bu günde olduğu söylenir.[1355] Ancak Hz. Peygamber'in hicretinin Rebîülevvel ayının 12'sinde olduğu, diğer rivayetlerin ise İsrailiyyat'a dayandığı söylenmiştir.[1356]

Asıl bizim üzerinde durmak istediğimiz, Şiîler'in Hz. Hüseyin'in öldürülmesinden dolayı bu günde yas tutmaları ve çeşitli törenler

1352 Yavuz, "Âşûrâ", *DİA*, IV, 24.
1353 Buhârî, "Savm", 69; Ahmed b. Hanbel, II, 57, 143; VI, 29-30. Âşûrâ orucunun Yahudilerden Müslümanlara geçtiğini söyleyen Ceatani ve Wensinck'in görüşleri tenkid edilmiştir (Yavuz, "Âşûrâ", *DİA*, I, 25).
1354 Wensinck, "Âşûrâ", *İA*, I, 711.
1355 Diyârbekrî, I, 360. Krş. Yavuz, "Âşûrâ", *DİA*, I, 25.
1356 Yavuz, "Âşûrâ", *DİA*, I, 25.

icra etmeleridir. Bugünün eskiden beri bir kudsiyetinin bulunduğuna böylece işaret ettikten sonra asıl konumuza dönelim:

Yas törenlerinin ilk defa Büveyhoğulları döneminde ortaya çıktığı söylenmektedir. İbn Kesîr, bu törenlerin V. (XI.) yüzyılda ortaya çıktığını ifade etmektedir. Onun anlatımına göre "Âşûrâ gününde Bağdat ve diğer şehirlerde davullar çalınıyor; yollara ve çarşılara kül ve saman savruluyor; dükkânların üzerine (hüzün alameti olarak) kumaş parçaları asılıyor; insanlar hüzünlenip ağlıyorlardı. Onların çoğu Hz. Hüseyin susuz olarak öldürüldüğü için hatırasına saygı göstermek amacıyla su içmiyorlardı. Sonra kadınlar yüzleri açık olarak çıkıp inliyorlar; yüzlerini ve göğüslerini dövüyorlar; yalın ayak sokaklarda geziyorlardı. Bundan başka birçok çirkin bidatler, kötü arzular ve rezilane âdetler icat ettiler. Bu ve benzeri davranışları yapmakla Emevî Devletini protesto etmek istiyorlardı. Çünkü o, Emevîlerin iktidarında öldürülmüştü.[1357]

Kutlama törenleriyle ilgili şöyle bir tasvir de yapılmaktadır: "Şîa mensubu Müslümanlar, Muharrem ayının ilk on gününü, her yıl tekrar edilen matem günleri olarak tesis ettiler ve onun "kahramanca" mücadelesini ve çektiği sıkıntıları ifade eden bir ıstırap ve elem merasimi geliştirdiler. Her yıl tekrar edilen bu ıstırap ve elem merasimi iki kısma ayrılır: İlki, Bağdat yakınındaki Kâzımeyn'de Âşûrâ (10. gün) adı altında mezkûr çarpışmayı yâd etmek üzere icra edilir ve diğeri, Muharrem'in 10. gününden sonra gelen kırk gün Kerbelâ'da "Kesik Başın Avdeti" adı altında tekrarlanır.[1358]

Ali Şeriati, Safevî dönemindeki kutlamalar üzerinde dururken, bir sapmaya işaret eder: "Bu taklidî törenler Şiî ruhuna, yönüne ve hükmüne terstir. Bu taklidî törenler, teşrifat ve sloganlar mecmuası, taassubun, tefrika ruhunun kışkırtılması ve siyasal fırkacılık programı-

1357 İbn Kesîr, VIII, 220.
1358 Hitti, II, 303.

nın gerçekleşmesi yönünde halk arasında istihdam edildi. Sonuçta, bu şekillerin ve şeylerin tümü yalnızca duyguları kışkırtıyordu; ama tanıma, bilinç ve Şîa halkının uyandırılması alanında, çözümleme, tefsir, inanç gerçeklerinin aydınca açımlanması ve şekillenmesi, Kerbelâ başkaldırısının felsefesi, izleri ve büyük kişileri ve bu şaşırtıcı kıyamın daha da büyük olan hedeflerini tanıtma yolunda hiçbir rol üstlenmiyordu. Safevîlerin hedefi, yalnızca halkın taassuplarını ve bilinçsiz duygularını harekete geçirmek, küçük bir ameli için, hatta bir ibadet için, yapıcı, öğretici bir iz ve mantıklı bir çıkarım ve sonuç arayan İslâm'ın değil, Hıristiyanlığın üslûbunca dinî karnavallar ve tarihî trajediler düzenlemekti.

"Bu biçimsel ve duygusal törenler, halkın, gerçeği tanımaktan, Şîîlik mektebinin ve Kerbelâ inkılabının felsefesi, ruh ve hedefleri üzerinde düşünüp mütalaada bulunmaktan geri kalmasına bir araçtı. Çünkü hiçbir cehalet, yalancı bir bilgi duygusu kazanmış olan halkın cehaletinden daha ağır olamaz. Muharrem ve Safer ayları boyunca sürekli olarak Âşûrâ'dan söz edip Hüseyin'e ağlarlar. Öteki on ayda da onun menkıbelerini ve başına gelen musibetleri yinelerler. Yalancıktan, Kerbelâ'yı ve Kerbelâ kahramanını tanıdıkları duygusuna kapılırlar!"[1359]

İbn Kesîr, Hz. Hüseyin'in öldürülmesinden dolayı her Müslümanın üzüntü duyması gerektiğini, çünkü onun Müslümanların seyyidlerinden, Ashâbın âlimlerinden ve Resûlullah'ın (s) en faziletli kızının oğlu olduğunu belirttikten sonra Şîîler'in onun için tertip ettikleri -muhtemelen büyük kısmı yapmacık ve riya olan- hüznün doğru olmadığını ifade eder.[1360] Müellif -özetle- şöyle devam etmektedir: Babası ondan daha faziletli olup öldürüldüğü halde Şîîler tarafından

1359 Şeriati, Ali, *Ali Şiası Safevi Şiası*, çev. Feyzullah Artinli, 2. Basım, İstanbul 1990, s. 179-180.
1360 İbn Kesîr, VIII, 221.

onun öldürülmesinden dolayı Hüseyin'in öldürülmesi için olduğu gibi matem tutulmamaktadır. Aynı şekilde Osman, Sünnîler nazarında Ali'den daha faziletli olduğu halde onun ölümü için matem tutulmamaktadır. Yine Ömer b. el-Hattâb, Osman ve Ali'den daha faziletli olup sabah namazını kıldırdığı sırada Kur'ân okurken öldürülmüştür. İnsanlar onun da öldüğü günde matem tutmazlar. Ebû Bekr ondan daha faziletli olduğu halde onun için de matem tutulmaz. Dünyada ve ahirette insanoğlunun efendisi olan Resûlullah (s), kendisinden önceki peygamberler vefat ettiği gibi Allah onun ruhunu kabzetmiştir. Ama hiç kimse, ne onun, ne de diğer peygamberlerin vefat ettikleri günlerde şu cahil Rafızîler'in, Hz. Hüseyin'in öldürüldüğü günün anısına yaptıkları gibi matem tutulmamaktadır.[1361]

İbn Kesîr, Kerbelâ törenlerinin başka bir yansımasına işaret eder: Râfızîler'in ve Şiîler'in yaptıklarına karşı Şamlı Nevâsıb (Nâsıbiyye, Nâsıbîler) aksini yaptılar. Onlar da Âşûrâ günü bazı hububat çeşitlerini pişiriyorlar; yıkanıyorlar; güzel kokular sürünerek en güzel elbiselerini giyiyorlar; bu günü bayram olarak kutlayıp bu günde envа-ı çeşit yemekler yapıyorlar; sevinç ve mutluluk izhar ediyorlardı. Bununla Râfızîler'in inadına davranmak ve yaptıklarının aksini yapmak istiyorlardı.[1362] Nâsıbîler, "Âşûrâ günü gözlerine sürme çeken, o yıl içinde göz ağrısına uğramaz ve o gün gusleden o yıl içinde hasta olmaz." mealinde hadis uydurmuşlar ve o gün kılınacak namazın faziletleri hakkında hadisler çıkarmışlardır.[1363]

İbn Kesîr'in yas törenleriyle ilgili anlattıklarının uzantısı günümüze kadar gelmiştir. Günümüzde de bazı Şiîler, hüzün ifade eden törenler icra ederek vücutlarını zincirlerle dövmektedirler. Ülkemizde Sünnîler arasında bu gün aşure pişirilerek dağıtılmaktadır. Bunun

1361 Bk. İbn Kesîr, VIII, 221.
1362 İbn Kesîr, VIII, 220.
1363 Wensinck, "Âşûrâ", *İA*, I, 711.

Âşûra gününün dinî açıdan önemi için yapıldığı söylense de yiyecek dağıtma âdetinin yukarıda bahsedilen tepkinin bilinçsiz bir devamı olması da muhtemeldir. Daha da ilginci Türkiye'deki Alevîler, Âşûrâ gününde aşûre dağıtarak Hz. Hüseyin'i yâd ederler.

Yeri gelmişken aşure yapıp dağıtmanın dinî gerekçesini burada zikretmekte fayda görüyoruz: Rivayete göre Nuh'un gemisi tufandan kurtulduğu vakit, bir şükran ifadesi olarak, gemide bulunan hububattan mürekkep tatlı bir çorba pişirilmiş olduğu için, bu hatırayı tebcil maksadı ile, her yıl Muharrem'in 10'unda, çeşitli hububattan, aşure pişirilerek komşulara ve fakirlere dağıtılır.[1364]

Âşûrâ günü sürme çekmek, gusül etmek, kına yakmak, bayramlaşmak (musafaha), hububat pişirmek ve sürur izhar etmek hakkında, İbn Teymiyye'den şu görüş nakledilir: "Bu bapta Peygamber'den varit ne sahih ve ne de zayıf bir hadis vardır. Sahâbeden ve maruf dört mezhep imamından vs. kimselerden de bir rivayet olmadığı gibi, muteber kitapların hiç birinde de buna dair bir haber yoktur."[1365]

Şiîlere göre Âşûrâ gününün bayram olarak sevinç ve mutlulukla kutlanması ve bu günde hububat pişirmek, sürme sürmek, süslenmek ve akrabaları ziyaret etmek gibi bayram merasimleri icra etmek, Ümeyyeoğullarının ve Haccâc'ın sünnetidir.[1366] Öte yandan Âşûrâ gününün bayram olarak kutlanması âdetinin Selahaddîn el-Eyyûbî tarafından başlatıldığı söylenmekte ve bu davranışın siyasî olduğu, çünkü Selahaddîn'in Fâtımî hâkimiyetine son verdikten sonra onların her izini ortadan kaldırmayı amaçladığı belirtilmektedir.[1367]

***

1364 Wensinck, "Âşûrâ", *İA*, I, 711.
1365 Wensinck, "Âşûrâ", *İA*, I, 711 (Mecmû' Fetâvâ, II, 48'den).
1366 Muhsin el-Emîn, I, 587.
1367 Muhsin el-Emîn, I, 587.

Hz. Hüseyin'in öldürülmesi hadisesinin sebep olduğu gelişmeleri şimdiye kadar anlattıklarımız çerçevesinde sıralamaya çalışacağız:

1) Kûfeliler'in ehl-i beyte olan bağlılıklarında ne kadar samimi oldukları bu olayla bir kez daha gözler önüne serilmiştir.

2) Hz. Hüseyin'in öldürülmesi hadisesi, Şîa mezhebinin siyasîlikten itikadîliğe doğru kaymasına neden olan önemli olaylardan birisidir. Bu olayın sürekli sıcak tutulması Şîîliğin gelişmesine katkıda bulunmuştur.

3) Abdullah b. ez-Zübeyr'in Mekke'de Emevîler'e karşı harekete geçmesi ve kendi adına biat alması Hz. Hüseyin'in vefatından sonradır. Bir anlamda Hz. Hüseyin'in vefatı, Abdullah'ın biatine giden yolu açmıştır. Çünkü Hz. Hüseyin hayattayken Abdullah'ın böyle bir harekete girişmesi imkânsızdı. Bundan dolayıdır ki, Abdullah'ın Hz. Hüseyin'in Kûfe'ye gitmesine hararetle destek olduğu ve bunu arzuladığı söylenmiştir.

4) Kerbelâ faciasından sonra Emevîler'e karşı beslenen düşmanlık ve kin duygusu güçlenmiş ve daha önce de gördüğümüz gibi bu olay birçok ayaklanmanın hareket noktası olmuştur.

5) Bu olay Emevî devletinin yıkılmasına giden yolun başlangıcı olmuş ve Kerbelâ olayı Emevîlerle, özellikle de Yezîd'in adıyla anılır olmuştur. Emevî devletinin yıkılışından sonra da Emevîler'den nefret edilmesine sebep olan önemli birkaç hadiseden birisidir. Emevîler'e karşı duyulan nefret, Yezîd adı gündeme geldiğinde doruk noktasına ulaşmaktadır. Yezîd isminin, Müslümanlar tarafından kullanılmaması ve ülkemizde kötü karakterli insanlar için kullanılması da bunu göstermektedir.[1368]

1368 Sözlüklerde, "Yezit, nefret edilen kimseler için kullanılan bir sövgü sözü", "Yezîtlik, Yezit olma durumu, kötülük, hainlik" (Türkçe Sözlük, Gözden geçirilmiş 6. Basım, Türk Dil Kurumu, Ankara 1982, s. 867), "Yezid, insafsız,

6) Olay, idarede büyük bir sapmayı da ortaya çıkarmıştır. Hz. Hüseyin'in öldürülmeden etkisiz hale getirilmesi için herhangi bir çaba harcanmamış; onun ölümünden sonra başına ve aile efradına yapılan muamele idarecilerin barbarlığını ortaya koymuştur.

Değerlendirme

Hz. Hüseyin, dedesi Resûlullah (s) ile birlikte az bir zaman yaşamış; küçük yaşlarda dedesini, birkaç ay sonra da annesini kaybetmiştir. Hulefâ-i Râşidîn döneminde çocukluğunun bir kısmını ve gençliğini geçirdiği için önemli bir faaliyetine rastlayamıyoruz. Ancak Hz. Osman döneminde iki sefere iştirak etmiş ve Hz. Osman'ın muhasarası sırasında âsilere karşı koyması için ağabeyi ile birlikte babası tarafından görevlendirilmiştir. Babası döneminde meydana gelen savaşlara iştirak etmesine rağmen bizzat çarpışmalara katılmaktan kaçınmıştır. Bu durum, Resûlullah'ın (s) soyunu koruma kaygısıyla açıklanmışsa da bizce fitneden mümkün olduğunca kaçınmanın doğurduğu bir hassasiyettir.

Hz. Hüseyin, babasının vefatından sonra Kûfelilerin, ağabeyi Hasan'a biatinden sonra, onunla birlikte olmuş ve Hz. Hasan'ın, Muâviye ile yaptığı barış sonucunda hilafeti ona teslim edince yine ağabeyiyle beraber Medine'ye gitmiştir. Kaynaklarımız Hz. Hüseyin'in barış konusunda Hz. Hasan'la aynı görüşü taşımadığını nakleder.

Muâviye'nin iktidara gelişinden sonra Hz. Ali'nin iki oğlu da aktif siyasetten çekilip Medine'de ikamet ettiler. Hz. Hasan vefat edinceye kadar oradan ayrılmadı. Hz. Hüseyin de onun vefatından sonra orada ikamet etmeye devam etti ve Muâviye'nin ölümüne kadar aktif siyasete girmedi.

vicdansız" (Doğan, D. Mehmet, Büyük Türkçe Sözlük, 2. Basım, Ankara 1982, s. 1051) anlamında kullanılmıştır.

Ancak Muâviye, oğlu Yezîd'i veliaht tayin etmek isteyince, ona tepki gösteren Hicaz'ın seçkin simalarından biri, Hz. Hüseyin idi. Bununla birlikte Abdurrahman b. Ebî Bekr, Abdullah b. Ömer, Abdullah b. ez-Zübeyr ve Hüseyin b. Ali'nin muhalefetleri meseleyi çözememiş; Muâviye'nin problemi çözme yönündeki çabasından da sonuç alınamamıştı.

Muâviye'nin ölümünden sonra iktidara gelmesinin önünde bir engel bulunmayan Yezîd, iktidar koltuğuna rahat bir şekilde oturdu. -Abdurrahman b. Ebî Bekr önceden vefat ettiği için- Hicaz'ın önemli simaları olan Abdullah b. Ömer, Abdullah b. ez-Zübeyr ve Hüseyin b. Ali'den biat işini ihmal edemezdi. Babası Muâviye'nin bahsettiğimiz kişilerin biatini almak için daha önce Hicaz'a kadar gitmesi, bu kişilerinin biatinin önemini göstermektedir.

Yezîd, bahsedilen kişilerin biatinin alınması için valisine haber gönderdiyse de vali Velîd b. Utbe, Abdullah b. ez-Zübeyr ile Hüseyin b. Ali'nin biatini almayı başaramadı. Abdullah b. Ömer ise cemaatten ayrılmayacağını söyleyerek halkın biatini bekledi. Zaten onun zararsız bir muhalif olduğu daha Muâviye döneminde belli olmuştu.

Valinin biat teklifi üzerine Hüseyin b. Ali ve Abdullah b. ez-Zübeyr, zaman kaybetmeden Medine'den ayrılarak Mekke'ye sığındılar. Allah'ın Evi'ne komşu olmak suretiyle iktidarın baskılarından uzak kalmak istiyorlardı. Ancak bir süre sonra Hz. Hüseyin'i Kûfe'ye davet eden mektuplar gelmeye başladı. Hz. Ali'nin iktidara gelişinden beri tutarlı bir tutum izleyemeyen Kûfeliler, Hz. Hüseyin'i başlarına geçmeye davet ediyorlardı. Başlarda Hz. Hüseyin, bu mektuplara karşı temkinli davrandı. Ancak kendisine gelen mektupların çokluğu ve bu mektupların altındaki imzalar, teklifi ciddiye almasına neden oldu. Neticede oradaki durumu incelemesi ve kendisine bilgi vermesi için

amcasının oğlu Müslim b. Akîl'i Kûfe'ye gönderdi. Müslim, orada önemli bir destekle karşılaştı. Hatta Hz. Hüseyin adına 12.000 veya 18.000 kişiden biat aldı. Buradaki desteği müşahede eden Müslim, zaman kaybetmeden durumu Hz. Hüseyin'e bildirdi. Hz. Hüseyin, Kûfe'ye gitmek için hazırlık yaparken, Kûfe'deki durumu ve vali en-Numân b. Beşîr'in Müslim'e karşı takındığı tutumu Yezîd'e ihbar eden mektuplar Şam'a ulaşmıştı. Yezîd, babasının kâtibi ve danışmanı olan Sercûn ile görüşerek bu sıralar Basra valiliğini deruhte etmekte olan Ubeydullah b. Ziyâd'ı aynı zamanda Kûfe valiliğine de atadı. Her ne kadar rivayetler, Yezîd'in bu sıralarda Ubeydullah'ı Basra valiliğinden azletme düşüncesi içinde olduğunu göstermekteyse de, onun, koltuğunu korumak için Ubeydullah'ı memleketin çok önemli bir kısmına hâkim olacak bir göreve getirmekte tereddüt etmediği görülmektedir.

Kûfe'ye giden yeni vali, yaptığı ilk konuşmada muhaliflere taviz vermeyeceğini söyledi ve bu sözlerini kısa zamanda ispat etti. Müslim b. Akîl'i evinde barındıran Hâni b. Urve önce tutuklandı; daha sonra da Müslim'in yakalanıp idamından sonra o da idam edildi.

Hz. Hüseyin, Kûfe'ye hareket edeceği zamana kadar Mekke'de bulunan birçok kimse, Kûfe'ye gitmesinin doğru olmadığını söyledi. Hatta yolda da kendisine benzer nasihatler yapıldı. Ancak o, kararını vermişti. Zaman geçirmeden Müslim'in, büyük bir teveccühle biat ettiklerini haber verdiği Kûfelilerin yanına gitti. Daha Kûfe'ye varmadan el-Hur b. Yezîd'in askerleriyle karşılaştı. 1.000 askerden meydana gelen bu birliğin komutanı, Hz. Hüseyin'le birkaç görüşme yaptı. Nihayet Ubeydullah'ın nihaî kararını öğrenmek üzere, Hz. Hüseyin ve adamları zorunlu olarak Kerbelâ'ya kadar götürüldü.

Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'da konaklamasının ikinci günü, Ubeydullah tarafından görevlendirilen Ömer b. Sa'd'ın askerleri Kerbelâ'ya geldiler. Ömer, aslında Rey valiliğine atanmıştı. Ancak görev yerine gideceği sıralar, Hz. Hüseyin'in bölgeye geldiği haberi alındı. Ömer de Kureyşli ve isim yapmış bir Sahâbînin oğlu olduğu için Ubeydullah açısından bulunmayan bir komutandı. Kendisi her ne kadar görevi mütereddit olarak kabul etmişse de Ubeydullah'a itaatte kusur etmemiştir.

Ömer, askerleriyle beraber Kerbelâ'ya geldikten sonra Hz. Hüseyin'le bazı müzakerelerde bulunmuş ve onun bazı tekliflerini Ubeydullah'a bildirmişti. Kimi Şiî yazarlar kabul etmese de bu tekliflerin meşhur olanı kendisine geldiği yere geri gitmesine veya uç bölgesinde savaşabileceği bir yere gitmesine veyahut ta Yezîd'in yanına gitmesine izin verilmesi şeklindedir. Rivayetlere göre Ubeydullah, bu teklifleri değerlendirme düşüncesindeyken Şemir b. Zi'l-Cevşen, eline geçen bu fırsatı kaçırmamasını tavsiye etmiş ve valiyi şiddete yönlendirmiştir.

Neticede valinin emriyle Hz. Hüseyin'e kayıtsız teslim olma dışında başka bir seçenek verilmedi. Hz. Hüseyin'in bunu kabul etmemesi üzerine 72 kişi olan adamlarının hepsini öldürdüler. Savaş hazırlığı amacıyla bölgeye gelmemiş ve kendi gücüyle kıyas edilemeyecek kadar büyük bir orduyla karşı karşıya kalan Hz. Hüseyin'in adamlarının önemli bir varlık göstermeleri büyük bir sürpriz olurdu.

Ubeydullah'ın gönderdiği Ömer'in komutasındaki ordu, Hz. Hüseyin'i etkisiz hale getirmek için ciddi manada bir teşebbüste bulunmadı. Onu ve aile efradını öldürmek suretiyle hem Yezîd'in gözüne girmek, hem de devlete karşı çıkabilecek insanlara gözdağı vermek amacını gütmüş olmalıdırlar.

Bundan sonra maktullerin kesik başları ve Hz. Hüseyin'in ailesi önce Kûfe'ye, sonra da Şam'a götürüldü. Yezîd, Şam'da kendisinin suçsuz olduğu anlamına gelebilecek bazı sözler sarf etmiş ve davranışlarda bulunmuşsa da bunlarla ortamı yumuşatma amacı güttüğü ve devlet başkanı olarak sorumluluğu valinin sırtına yüklediği söylenebilir. Bazı rivayetlerde Yezîd'in, Hz. Hüseyin'in başını sopayla dürttüğü nakledilmekteyse de bu hareketi Ubeydullah b. Ziyâd'ın yapmış olması kuvvetle muhtemeldir. Nitekim hadis kitaplarında da nakledilen budur.

Bu olay, Şîa mezhebinin güçlenmesine ve siyasîlikten siyasî-dinî bir mezhep haline gelmesine etki eden en önemli hâdiselerden biri olmuştur.

Daha önce de belirttiğimiz gibi Kerbelâ ile ilgili anlatılanlar, efsanelerle karışmış ve adeta tanınmaz hale gelmiştir. Hz. Hüseyin'in başının metfun olduğu yer hususunda pek çok mekânın zikredilmesi bunu göstermektedir.

Ekler

I. Hz. Peygamber'in Hadislerinde Hz. Hasan

A. Hz. Hasan'dan Bahseden Hadisler

Hz. Peygamber'in Hasan ve Hüseyin'i öven ve onların sevilmesini tavsiye eden pek çok hadisi mevcut olup, bu hadisler kaynaklarımızda yer almıştır. Söz konusu hadislerin Hz. Peygamber tarafından söylenip söylenmediği veya bunlardan hangisinin siyasî çekişmelerde tarafgirliğin neticesi olarak Resûlullah'a (s) nispet edildiği hususu ayrı bir çalışmanın konusudur. Bu hadislerden birkaçını zikretmek istiyoruz:

1) "Bu, benim oğlumdur; şeref sahibi bir efendidir. Umarım ki, Allah, oğlum sebebiyle yakında Müslümanlardan iki büyük fırkanın arasını ıslah eder."[1369]

1369 Buhârî, "Fedâilu Ashâbi'n-Nebî", 22; "Sulh", 9; "Fiten", 20; "Menâkıb", 25. Ayrıca bk. Tirmizî, "Menâkıb", 31; Ahmed b. Hanbel, V, 44, 47, 49, 51. Hadis pekçok kaynakta nakledilmektedir. M. Sait Hatiboğlu, bu hâdisin uydurma olduğunu şu sözleriyle ifade etmektedir: "Hilâfetten vazgeçişi mukabilinde Hasan'ın Muâviye'den son derece yüksek tazminat aldığını tarihçiler bilhassa belirtmektedirler. Ehl-i beyte aşırı derece bağlı kimseler, onun maddi menfaat karşılığı mukaddes dâvadan yüz çevirmiş olmasını hazmedememişler, hatta onu 'müminlerin yüz karası' olarak ilan etmeye kadar gitmişlerdir. Hasan'ın hareketini mazur görmek isteyen çevreler ise, onun müdafaasını Hz. Peygamber'e yaptırmaktan başka çıkar yol bulamayacaklardır. Hz. Peygamber, iki ordunun birbirini kırmasına mani olup sulhu ikame eden bu torunun tutumunu yerinde bulacak, hatta övecektir. Bu mühim hâdise Abdullah b. Selâm'a da haber verdirilecektir: "Kırk (yılının) başında sulh ve birlik olacak." (Hatiboğlu, s. 41-42).

2) Üsâme b. Zeyd'den nakledilen bir hadiste, Hz. Peygamber, onu ve Hz. Hasan'ı kucağına alarak, "Allah'ım! Onları sev. Ben, onları seviyorum." demiştir.[1370]

3) Bir başka hadiste Hz. Peygamber'in sevdiğini söylediği kişiler, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'dir: "Allah'ım! Onları (Hasan ve Hüseyin'i) seviyorum. Sen de onları sev."[1371]

4) Ebû Hüreyre'nin bir rivayetinde benzer bir hadis sadece Hz. Hasan için söylenmiştir: "Allah'ım! Ben onu seviyorum; sen de onu ve onu seveni sev!"[1372]

5) "Hasan ve Hüseyin benim dünyadan iki reyhanımdırlar."[1373]

6) "Hasan ve Hüseyin Cennet ehli gençlerinin efendileridir."[1374]

7) Ebû Hüreyre'den nakledilen bir hadiste, "Hasan ve Hüseyin'i seven, beni sevmiş olur; onlara buğz eden bana buğz etmiş olur." buyurulmaktadır.[1375]

8) Ümmü Seleme'nin mevlâsı Subayh'ın Zeyd b. Erkam'dan naklettiği bir hadiste Hz. Peygamber, Ali, Fâtıma, Hasan ve Hüseyin'e, "Sizin barıştığınızla barış, savaştığınızla savaş halindeyim!" demiştir.[1376]

1370 Buhârî, "Fedâilu Ashâbi'n-Nebî", 18, 22; Ahmed b. Hanbel, V, 210. Ayrıca bk. Tirmizî, "Menâkıb", 31.

1371 Tirmizî, "Menâkıb", 31; Ahmed b. Hanbel, V, 329.

1372 Buhârî, "Libâs", 60. Ayrıca bk. Müslim, "Fedâilu's-Sahâbe", 57; Tirmizî, "Menâkıb", 31; İbn Mâce, "Mukaddime", 11; Ahmed b. Hanbel, II, 331, 532.

1373 Buhârî, "Edeb", 18; Tirmizî, "Menâkıb", 31.

1374 Tirmizî, "Menâkıb", 31; İbn Mâce, "Mukaddime", 11; en-Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şu'ayb, (303/916), *Hadislerle Hz. Ali*, çev. Naim Erdoğan, yayına haz. Yusuf Özbek, İstanbul 1992, s. 113; Ahmed b. Hanbel, III, 3, 62, 64, 82. Huzeyfe b. el-Yamân'dan gelen bir rivayete göre Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in Cennet gençlerinin efendileri olduklarına dair haberi bir melek (Ahmed b. Hanbel V, 391) veya Cebrâîl Hz. Peygamber'e bildirmiştir (Ahmed b. Hanbel, V, 392). İbn Mâce'nin naklettiği İbn Ömer rivayetinde yukarıdaki hadisin devamında "Babaları onlardan hayırlıdır." ibaresi vardır (İbn Mâce, "Mukaddime", 11).

1375 İbn Mâce, "Mukaddime", 11; Ahmed b. Hanbel, II, 288, 440.

1376 İbn Mâce, "Mukaddime", 11. Hadisin Ebû Hüreyre'den gelen varyantı için bk. Ahmed b. Hanbel, II, 442.

B. Hz. Hasan'ın Resûlullah'tan (s) Rivayet Ettiği Hadisler

Çalışmamız bir hadis çalışması olmamakla birlikte birkaç cümleyle de olsa Hz. Hasan'ın rivayet ettiği hadislerden bahsetmek yerinde olacaktır. Bilindiği gibi Hz. Peygamber vefat ettiğinde Hz. Hasan sekiz yaşlarındaydı. Bunun için Hz. Peygamber'den doğrudan doğruya rivayet ettiği hadislerin sayısı oldukça azdır.[1377] İbn Hazm, Hz. Hasan'ı kendisinden 13 hadis rivayet edilenler arasında sayar.[1378] Ahmed b. Hanbel ise Hz. Hasan'ın 12 hadisini *Müsned*'ine almıştır.[1379]

Hz. Hasan ya Hz. Peygamber'den bizzat, yahut babası veya annesi kanalıyla hadisler rivayet etmiştir. Ondan da oğlu Hasan b. Hasan, Süveyd b. Gafele, Ebü'l-Havrâ es-Sa'dî, eş-Şa'bî, Hübeyre b. Yerîm, Asbağ b. Nübâte, el-Müseyyeb b. Necebe,[1380] Amr b. Habşî, Muhammed b. Ali, Rebî'a b. Şeybân[1381] ve Umeyr b. Me'mûn[1382] gibi kimseler rivayet etmişlerdir. Taberânî, Hz. Hasan'dan rivayet eden 28 kişinin rivayetlerini nakletmektedir.[1383]

Hz. Hasan'dan rivayet edilen hadislerden birkaçı şunlardır:

1) Hz. Hasan'dan rivayet edilen bir hadis şöyledir: "Resûlullah(s) bana vitir namazında okuyacağım sözler öğretti: 'Allah'ım! Hidayet ettiğin kimselerle beraber bana da hidayet et. Afiyet verdiklerinle beraber afiyet ver. Gözettiklerin arasında beni de gözet. Verdiğin her şeyde benim için bereket kıl. Takdir ettiğin

1377 Sakallı, "Hasan", *ŞİA*, II, 349.

1378 İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed ez-Zâhirî (456/1063), *Cevâmi'u's-Sîre ve Hams Resâil Uhrâ*, (2. Risâle: *Esmâu's-Sahâbe er-Ruvât ve mâ li-Külli Vâhid mine'l-Aded*), thk. İhsân 'Abbas, Nâsıruddîn el-Esed, Lahor 1401/1981, s. 284. Ayrıca bk. Şeblencî, s. 136.

1379 Ahmed b. Hanbel, I, 199-201.

1380 Zehebî, *Siyer*, III, 246.

1381 Bk. Taberânî, III, 73-94.

1382 Tirmizî, "Savm" 77.

1383 Bk. Taberânî, III, 73-94.

şerden beni koru. Elbet sen takdir edersin ve senin takdirine karşı gelinmez. Senin gözettiğin kişi, zelil olmaz. Ey Rabbimiz! Senin şanın ve adın yücedir.' "[1384]

2) "Oruçlunun armağanı, yağ ve buhurdanlıktır."[1385]

3) "Seni şüpheye düşüren şeyleri bırak, şüpheye düşürmeyen şeyleri yap."[1386]

1384 Tirmizî, "Salâ", 341; Ebû Dâvud, "Vitr", 5; Nesâî, "Kıyamu'l-Leyl", 50; İbn Mâce, "İkâme", 117; Dârimî, "Salâ", 214; Ahmed b. Hanbel, I, 199- 200.

1385 Tirmizî, "Savm", 77.

1386 Nesâî, "Eşribe", 50; Dârimî, "Buyû", 2; Ahmed b. Hanbel, I, 200.

II. Hz. Peygamber'in Hadislerinde Hz. Hüseyin

Elimizdeki hadislerin bir kısmında Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'den söz edilirken, bazılarında onlarla birlikte ebeveyninden, bazılarında da Hz. Hüseyin'den bahsedilmektedir. Burada zikrettiğimiz hadislerin bir kısmının daha sonraki dönemde Hz. Peygamber'e nispet edilmiş olması kuvvetle muhtemeldir.

A. Hadislerde Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin

Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin hadislerde genellikle birlikte zikredilmişlerdir. Bu çalışmamız, tarih çalışması olduğu için hadislerin kaynağı olarak hadis kitaplarının yanı sıra, biyografik eserler ve tarih kitapları da gösterilecektir. Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in birlikte zikredildiği hadislerden birkaç örnek vermek istiyoruz:

1) "Onlar dünyada iki reyhanımdır."[1387]

2) "Hasan ve Hüseyin cennet gençlerinin efendileridir."[1388]

3) "Hasan ve Hüseyin'i seven beni sevmiş olur; onlara buğz eden bana buğz etmiş olur."[1389]

1387 Buhârî, "Fedâilu Ashâbi'n-Nebî", 22; "Edeb", 18; Tirmizî, "Menâkıb", 31; Ahmed b. Hanbel, II, 93, 113.

1388 Tirmizî, "Menâkıb", 31; Nesâî, "Mukaddime", 11; Ahmed b. Hanbel, III, 3, 62, 64, 82; V, 391, 392.

1389 Ahmed b. Hanbel, II, 288, 440, 531; İbn Mâce, "Mukaddime", 11; Hatîb el-Bağdâdî, I, 141.

4) "Bunlar benim oğullarımdır. Kim onları severse beni sevmiş olur; kim onlara buğz ederse bana buğz etmiş olur."[1390]

5) "Kim beni severse bunları (Hasan ve Hüseyin'i) sevsin."[1391]

6) "Allah'ım! Onları (Hasan ve Hüseyin'i) seviyorum. Sen de onları ve onları sevenleri sev.!"[1392]

7) el-Berâ'dan nakledilen bir hadis şöyledir: Hz. Peygamber, Hasan ve Hüseyin'e bakarak "Allah'ım ben onları seviyorum, sen de onları sev." dedi.[1393]

8) Enes b. Mâlik'ten nakledilen bir rivayete göre, Hz. Peygamber'e "Ehl-i beytinden en çok sevdiğin kimdir?" diye soruldu. "Hasan ve Hüseyin!" buyurdu.[1394]

9) "Hasan ve Hüseyin'i seveni severim. Sevdiğim kimseyi Allah sever. Allah, sevdiği kimseyi naîm cennetine koyar. Onlara buğz eden ve karşı çıkana buğz ederim. Buğzettiğime Allah buğz eder. Allah, buğz ettiği kimseyi cehennem ateşine koyar. Onun için devamlı bir azap vardır."[1395]

B. Hz. Hasan, Hz. Hüseyin ve Ebeveynlerinden Bahseden Hadisler

1) Resûlullah(s), bir gün Ali, Fâtıma, Hasan ve Hüseyin'in yanına giderek onlarla birlikte uzandı. Hasan susadığını söyledi; Hz. Peygamber ayağa kalkarak bir deveyi sağdı. Bu arada Hz. Hüseyin de su istedi. Hz. Peygamber, "Oğulcuğum! Kardeşin senden önce susadığını söyledi; önce ona içireyim, sonra sana." dedi. Fâtıma, "Sanki onu daha çok seviyorsun ey Allah'ın Resûlü!" dedi. Resûlullah, "Hayır! Onu daha çok

1390 İbn Manzûr, VII, 120.
1391 İbn Kesîr, VIII, 225.
1392 Tirmizî, "Menâkıb", 31.
1393 Tirmizî, "Menâkıb", 31; Ahmed b. Hanbel, V, 369.
1394 Tirmizî, "Menâkıb", 31; İbn Kesîr, VIII, 223.
1395 İbn Manzûr, VII, 121.

sevmiyorum. Ben, sen, onlar ve şu uzanan, kıyamet gününde aynı mekândayız." buyurdu.[1396]

2) Hz. Ali'ye nispet edilen bir rivayet şöyledir: İnsanların bana haset etmelerini Resûlullah'a (s) şikâyet ettim. Dedi ki: "Ey Ali! Cennete girecek ilk dört kişi, ben, sen, Hasan ve Hüseyin'dir. Zürriyetlerimiz peşimizde, eşlerimiz ise zürriyetlerimizin peşindedir." buyurdu. "Ey Allah'ın Resûlü! Taraftarlarımız nerede?" diye sordum. "Taraftarlarınız sizin arkanızdadır." dedi.[1397]

Öyle anlaşılıyor ki, Şiîler, ehl-i beyt mensuplarını Cennete göndermekle yetinmemişler; onların taraftarlarını da peşlerinden göndermek istemişlerdir. Acaba Hz. Ali bu soruyu Hz. Peygamber'e sorduğunda taraftarları kimlerdi? Yoksa ileride kendisini ve evlatlarını destekleyecek Şiîler'den haberi mi vardı?

3) Ali, Hasan, Hüseyin ve Fâtıma'ya bakan Hz. Peygamber, "Ben sizinle savaşanla savaş, sizinle barış yapanla barış halindeyim." buyurmuştur.[1398]

4) Hz. Peygamber, Hasan ve Hüseyin'in ellerini tutarak, "Kim beni, bu ikisini ve ebeveynlerini severse kıyamet gününde benimle beraber, benim derecemde olur."[1399]

C. Hadislerde Hz. Hüseyin

Bazı hadislerde sadece Hz. Hasan veya Hz. Hüseyin zikredilmiştir. Bir takım hadislerin Hz. Hasan'la mı, yoksa Hz. Hüseyin'le mi ilgili

1396 İbn Manzûr, VII, 122. Benzer bir rivayet için bk. Ahmed b. Hanbel, I, 101.
1397 İbn Manzûr, VII, 124.
1398 Ahmed b. Hanbel, II, 442; Tirmizî, "Menâkıb", 61; İbn Mâce, "Mukaddime", 11. Tirmizî ve İbn Mâce'deki hadisi es-Suddî, Ümmü Seleme'nin mevlâsı Subayh'tan, o da Zeyd b. Erkam'dan rivayet etmiştir. Tirmizî, Subayh'ın (hadis rivayetiyle) tanınan bir kimse olmadığını söylüyor.
1399 Ahmed b. Hanbel, I, 77.

olduğu hususu yararlandığımız eserlerde de muğlak bırakılmıştır. Hadis veya olay nakledilirken "Hasan veya Hüseyin" ibaresi kullanılarak olayın hangisi ile ilgili olduğu tam olarak ortaya konmamıştır.[1400] Ancak bu durumun söz konusu olduğu rivayetleri zikretmedik. Hz. Hüseyin hakkında varit olan hadislerden birkaçı şunlardır:

1) "Hüseyin benden, ben de Hüseyin'denim. Allah Hüseyin'i seveni sevsin. Hüseyin, ümmetlerden (sıbt=esbât)[1401] bir ümmettir."[1402]
2) "Cennet ehli bir adama bakmaktan hoşlanan kimse Hüseyin b. Ali'ye baksın."[1403]
3) "Allah'ım! Onu (Hüseyin'i) seviyorum. Sen de onu ve onu seveni sev."[1404]
4) "Allah'ım! Onu (Hüseyin'i) seviyorum. Sen de onu sev."[1405]

D. Hadislerde Hz. Hüseyin'in Öldürülmesi ve Kerbelâ Olayı

Hz. Hüseyin'in siyasî bir şahsiyet olması onu, hakkında hadis uydurulan kimselerden birisi haline getirmiştir. Kuşkusuz uydurma hadislere konu olan hâdiselerden birisi Kerbelâ olayıdır. Ancak 230/845

1400 Örnek için bk. Buhârî, "Zekât", 57; Ebû Dâvud, "Tahâre", 137; Nesâî, "Tatbîk", 82; İbn Mâce, "Ta'bîru'r-Rü'yâ", 10; Ahmed b. Hanbel, II, 467; III, 494; VI, 467; İbn Manzûr, VII, 121, 122.

1401 Metinde geçen sıbt (çoğulu: esbât) kelimesi, torun, Yahudi kabilelerinden birisi, cemâat, kabile, ümmet anlamlarına gelir. Bu hadiste, ümmet kastedildiği söylenmiştir (Feyrûzâbâdî, el-Kâmûsu'l-Muhît, 2. Basım, Beyrut 1407/1987, s. 864). Çünkü Hüseyin kıymeti, fazileti, ilmi, fıkhı (anlayışı, bilgisi), imanı ve sıdkı yönünden bir cemâata veya kabileye, hatta bir ümmete denktir (Mehrân, *Hüseyn*, s. 35).

1402 Tirmizî, "Menâkıb", 31; Ahmed b. Hanbel, IV, 172; İbn Mâce, "Mukaddime", 11; Hâkim, III, 177; İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 346. Hâkim, bu hadisi isnâd bakımından sahih görmektedir (Hâkim, III, 177).

1403 Şeblencî, s. 139; Sabbân, s. 202.

1404 Şeblencî, s. 139.

1405 Hâkim, III, 177, 178.

tarihine kadar yazılmış olan kaynaklar çerçevesinde hazırlanan bir çalışmada, Kerbelâ Faciasıyla ilgili hadis bulunmayışı hakkında şunlar söylenmektedir: "Asırlardır matemi tutulmakta devam eden bu faciaya dair, elimizdeki kaynaklarda, hadis şekli altında, açık hiç bir rivayete rastlayamamış olmamızın izahı hayli güçtür. Ancak, bu elim vakadan sonra ortaya çıkmış gibi görünen birkaç rivayette, ehl-i beyte karşı zalimane hareket etmiş Emevîlerin ağır bir şekilde teşhir ve takbihi cihetine gidilmiş olduğunu görüyoruz. Hz. Ali ve İbn Mes'ûd'dan, bu ümmetin ve bu dinin afetinin Ümeyyeliler olduğu görüşü naklediildikten sonra, Hz. Peygamber'in şu ihbaratıyla da karşılaşmaktayız: "Ehl-i beytim, benden sonra ümmetimden, katil ve teşdide maruz kalacak. Kendi kavmimizin bize en çok buğz besleyecek olanı, Benû Ümeyye ile Benû Mahzûm'dan Benû'l-Muğîre'dir." Hiç olmazsa Kerbelâ'dan bahseden tek bir hadise sahip bulunmamamız, herhalde Şîa'nın, yalnız Hz. Ali ile meşgul olmayı yeterli görmesi sonucu, ayrıca oğulları üzerinde de bir rivayet edebiyatının vücuduna lüzum görülmemesindendir."[1406]

Ancak daha sonraki dönemde yazılmış olan eserlerde Kerbelâ vakasıyla ilgili epey rivayete rastlıyoruz. Bu rivayetlerin ilk kaynaklarda bulunmayışı, bunların mevzu olduğu tezini güçlendirmektedir. Burada zikredilen hadislerin mevzu olduğuna inandığımız halde hadis literatürüne geçtikleri için zikretmekte fayda görüyoruz.

Aşağıda nakledeceğimiz rivayetler kaynaklarımızda yer aldığı gibi, günümüzde de bu rivayetlerin doğruluğuna inanan ve bunları eserlerinde nakleden insanlar vardır.[1407] Burada zikrettiğimiz rivayetlerin büyük bir kısmının Şîa kaynaklı olduğuna inanıyoruz.[1408] Bu-

1406 Hatiboğlu, s. 47.
1407 Mehrân, *Hüseyn*, s. 44-45.
1408 Vaglieri de burada zikrettiğimiz rivayetlerin bazılarından bahsettikten sonra, bu rivayetlerde Şîa etkisinin açıkça görülebileceğini söylemektedir (Vaglieri, "al-Husayn b. 'Alî b. Abî Tâlib", *EI2*, III, 607).

nunla birlikte birkaçı dışında verdiğimiz rivayetler, Sünnî kaynaklarda yer almıştır. Şiî kaynaklarda yer alan kimi rivayetler ise kabul edilemeyecek abartılarla ve eklemelerle doludur.[1409]

1) Hatîb el-Bağdâdî'nin naklettiği bir rivayette, Hz. Hüseyin'in ne zaman öldürüleceği belirtilmiştir: "Hüseyin benim hicretimden sonra 60. yılın başında öldürülecektir."[1410]

Bu hadisin senedi Ümmü Seleme'ye ulaşmaktadır. Hz. Hüseyin ile ilgili pek çok rivayetin Ümmü Seleme'den gelmesi ilginç bir durumdur. Bu rivayetlerden bazılarına ileride değinilecektir. Ümmü Seleme'nin Hz. Hüseyin ve özellikle de ehl-i beyt hakkındaki hadislerin fazlalığı dikkat çekmektedir. Ancak. Ümmü Seleme'nin hadisleri ayrı bir inceleme konusudur.

2) Resûlullah'ın (s) şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Oğlum (yani Hüseyin) Kerbelâ denilen bir yerde öldürülecektir. Sizden kim buna şahit olursa ona yardım etsin." (Ebü'l-Kâsım el-Beğavî) dedi ki; Enes b. el-Hâris Kerbelâ'ya gitti ve Hüseyin'le birlikte öldürüldü. Bu hadisin ondan başka kimse tarafından rivayet edildiğini bilmiyorum.[1411]

1409 Örnek için bk. Ali b. Mûsâ, s. 87 vd. Nitekim Hz. Peygamber, bu rivayetlerden birinde Hz. Hüseyin'i öldürecek kişinin adının Yezîd olduğunu mescitte ilan etmiştir (Ali b. Mûsâ, s. 88).

1410 Hadisin senedi şöyledir: Muhammed b. el-Hüseyn el-Ezrak, Cafer b. Muhammed el-Huldî, Muhammed b. Abdullah b. Süleyman [İbn Mende, Muhammed b. Abdullah b. Süleyman (el-Kûfî) için "mechûl" demektedir (Zehebî, *Mîzân*, III, 602)], Ahmed b. Yahyâ b. Zekeriyyâ, İsmâîl b. Ebân, Hibbân b. Alî, Sa'd b. Tarîf [Sa'd b. Tarîf'in Za'îfu'l-hadis, ve metrûk olduğu, hadis uydurduğu ve aşırı Şiî olduğu söylenmiştir (Zehebî, *Mîzân*, II, 122-123. Ayrıca bk. el-Ukaylî, Ebû Cafer Amr b. Mûsâ b. Hammâd el-Ukaylî el-Mekkî, *Kitâbü'd-Du'afâi'l-Kebîr*, thk. Abdulmu'tî Emîn Kal'acî, Beyrut 1404/1984, II, 120)], Ebû Cafer, Ümmü Seleme (Hatîb el-Bağdâdî, I, 142. Ayrıca bk. İbn Manzûr, VII, 135).

1411 İbn Kesîr, VIII, 217. Hadisin senedi şöyledir: Ebü'l-Kâsım el-Beğavî, Muhammed b. Hârûn Ebû Bekr, İbrahim b. Muhammmed er-Rakkî ve Ali b. el-Hasan er-Râzî [Ali b. el-Hasan'ın yalancı olduğu, Ubeydullah el-Ezherî

3) Amre bt. Abdurrahman, Hz. Âişe'nin, "Hz. Peygamber'in 'Hüseyin Bâbil'de öldürülecektir.' dediğini duydum." sözlerini duyduğunu söylemektedir.[1412]

4) Ahmed b. Hanbel'de geçen bir rivayet şöyledir: Ali'nin mataracısı olan babası, Ali'yle birlikte yolculuk yaptı. Sıffîn'e giderken Ninova'ya vardıklarında - Ali, Fırat'ın kıyısında "Sabret Ebû Abdullah! Sabret Ebû Abdullah!" dedi. Ona "Ne istiyorsun?" diye sordum. Dedi ki: "Bir gün Resûlullah'ın (s) yanına girdim; iki gözünden yaşlar akıyordu. Ona, "Seni ağlatan şey nedir ey Allah'ın Resûlü?" diye sordum. "Biraz önce Cebrail yanımdan ayrıldı, Hüseyin'in Fırat'ın kıyısında öldürüleceğini bana anlattı. 'Onun toprağını sana koklatayım mı?' diye sordu. Elini uzatarak bir avuç toprak getirdi ve bana verdi. Gözlerimin yaşarmasına engel olamadım." buyurdu."[1413] Bu hadisi yalnız Ahmed b. Hanbel nakletmiştir.[1414]

5) Ümmü Seleme'den nakledilen bir rivayete göre Cebrail (a), Hz. Peygamber'e Hz. Hüseyin'in öldürüleceğini söylemiş; hatta Resûlullah'a (s) onun öldürüleceği yeri görmek isteyip istemediğini sormuş; istemesi üzerine onu kanadına alarak öldürüleceği yere götürmüştür.[1415]

6) Ahmed b. Hanbel'de geçen Enes b. Mâlik rivayetine göre yağmur meleği, Hz. Peygamber'e Hz. Hüseyin'in ümmeti tarafından öldürüleceğini söylemiş ve öldürüleceği yeri görmek isteyip

tarafından söylenmiştir (Zehebî, *Mîzân*, II, 150)], Saîd b. Abdülmelik Ebû Vâkıd el-Harrânî [Saîd b. Abdülmelik b. Vâkıd el-Harrânî'nin yalan hadisler rivayet ettiği söylenmiştir (Zehebî, *Mîzân*, II, 150)], Atâ b. Müslim, Eş'as b. Suheym, babasından, Enes b. el-Hâris.

1412 İbn Manzûr, VII, 140; İbn Kesîr, VIII, 176.

1413 Ahmed b. Hanbel, I, 85. Ayrıca bk. İbn Manzûr, VII, 133; İbn Kesîr, VIII, 217. Hadisin senedi şöyledir: Muhammed b. Ubeyd, Şurâhil b. Müdrik, Abdullah b. Necâ, o da babasından rivayet etmiştir.

1414 İbn Kesîr, VIII, 217.

1415 İbn Abdirabbih, V, 124; Şeblencî, s. 139.

istemediğini sormuş; Resûlullah'ın (s) "Evet!" demesi üzerine elini vurarak ona kırmızı toprak göstermiş; Ümmü Seleme, bu toprağı alarak elbisesinin bir kenarına bağlamıştır.[1416]

7) Benzer bir rivayet Hz. Âişe veya Ümmü Seleme'den nakledilmektedir: Resûlullah(s), evde yanına daha önce gelmeyen bir meleğin geldiğini söylemiş ve kendisine "Bu oğlun Hüseyin maktuldür. Eğer istersen öldürüleceği toprağı sana göstereyim." demiş ve kırmızı bir toprak çıkarmıştır.[1417]

8) Bir rivayette Hz. Peygamber, Cebrail'le görüştükten sonra, oturmakta olan Ashâbının yanına gitti ve onlara, "Ümmetim bunu (Hüseyin'i) öldürecek." dedi. Ashâb arasında Ebû Bekr ve Ömer de vardı. Onlar topluluk içinde kendisine karşı en cesur olanlardı. Dediler ki: "Ey Allah'ın Peygamberi! Mümin oldukları halde onu öldürecekler öyle mi?" Resûlullah (s), "Evet! Bu, onun toprağıdır." dedi ve toprağı onlara gösterdi.[1418] Bu rivayet, Ebû Ümâme'den gelmekteyse de rivayette adı geçenlerden biri Ümmü Seleme'dir.

9) Ümmü Seleme'den gelen bir rivayet şöyledir: Bir defasında Hüseyin, Resûlullah'ın (s) yanına girince Resûlullah(s), korktu. Ümmü Seleme, "Neyin var ey Allah'ın Resûlü!" diye sordu. Resûlullah(s), "Cebrail bu oğlumun öldürüleceğini ve Allah'ın gazabının onu öldürenlerin üzerine şiddetlendiğini bana bildirdi." dedi.[1419]

10) Küleynî, şöyle bir rivayet nakletmektedir: Fâtıma(a), Hüseyin'e hamile kalınca Cebrail, Resûlullah'a (s) gelerek şöyle dedi: "Fâtıma bir erkek çocuk dünyaya getirecek. Senin ümmetin onu senden sonra öldürecek." Fâtıma, Hüseyin'e hamile ka-

1416 Ahmed b. Hanbel, III, 265; İbn Kesîr, VIII, 216-217.
1417 Ahmed b. Hanbel, VI, 294; İbn Kesîr, VIII, 217.
1418 İbn Manzûr, VII, 134.
1419 İbn Manzûr, VII, 134.

lınca, ona hamile kalmaktan hoşlanmadı; onu doğurunca da doğurmaktan hoşlanmadı. Ebû Abdullah şöyle der: "Dünyada hiçbir anne görülmemiştir ki, bir erkek çocuk doğurduğu halde bunu kerih görsün. Ancak Fâtıma, onun öldürüleceğini öğrenince bunu kerih gördü." *"Biz insana, ana-babasına iyilik etmesini tavsiye ettik. Annesi onu zahmetle (kurhen) taşıdı ve zahmetle (kurhen) doğurdu..."*[1420] ayetinin onun hakkında nazil olduğunu da söyler.[1421]

Şiî muhaddis Küleynî, Hz. Hüseyin'in öldürüleceğinin Hz. Peygamber'e bildirildiğini ve Hz. Fâtıma'nın da bunu bildiğini rivayet etmekle kalmıyor; olayı Kur'ân'la irtibatlandıran bir görüş de nakledivor. Hâlbuki yukarıdaki ayet incelendiğinde insanoğlundan bahsettiği görülecektir. Ayetin verdiğimiz kısmının hemen arkasından insanoğlunun anne karnında kaldığı süre ile emzirilme süresinin 30 ay olduğu vurgulanmakta, ardından da insanın ileri yaşlardaki durumuna işaret edilmektedir. Ayetin vurguladığı nokta, sıkıntı içinde büyütülen çocuğun anne babasına saygılı olması, onlara iyilikte bulunmasıdır. Ayetin tamamının meali şöyledir: *"Biz insana, ana-babasına iyilik etmesini tavsiye ettik. Annesi onu zahmetle taşıdı ve zahmetle doğurdu. Taşınması ile sütten kesilmesi, otuz ay sürer. Nihayet insan, güçlü çağına erip kırk yaşına varınca der ki; Rabbim! Bana ve ana-babama verdiğin nimete şükretmemi ve razı olacağın yararlı iş yapmamı temin et. Benim için de zürriyetim için de iyiliği devam ettir. Ben sana döndüm. Ve elbette ki, ben Müslümanlardanım."*

Küleynî'nin naklettiği başka bir rivayette Cebrail, Hz. Peygamber'e ileride ümmeti tarafından öldürülecek bir torununun doğacağını

1420 *Ahkâf* 46/15.
1421 Küleynî, I, 464.

haber vermiş; ancak Hz. Peygamber, Allah Teâlâ'ya selam göndererek bu çocuğu istemediğini söylemiş; nihayet Cebrail aralarında birkaç kez gidip geldikten sonra imamet, velâyet ve vasiyetin öldürülecek çocuğunun soyundan olanlara verileceği müjdesini getirmiş; bunun üzerine Hz. Peygamber, "Razı oldum." demiştir.[1422]

11) Bir gün Hz. Hüseyin, Resûlullah'ı (s) ve bir grup melek gördüğü rüyasını anlatırken Resûlullah (s) onu bağrına basmış ve "Ey Hüseyin! Ümmetimden bir grup tarafından pek yakında Kerbelâ sahrasında susuz öldürüleceğini görüyorum. O zaman baban ve annen benim yanımda olup sabırsızlıkla senin gelmeni bekleyecekler. Cennette senin için öyle makam ve dereceler var ki, şehit olmadıkça onları elde edemezsin."[1423]

Hz. Peygamber'in küçücük bir çocuğa böyle bir haberi verebilmesi nasıl mümkün olabilir? Bu yaştaki bir çocuk üzerinde böylesi sözlerin nasıl bir tesir bırakabileceği bunları uyduranlar tarafından düşünüldü mü hiç?

12) Bir hadis şöyledir: "Hüseyin'in katili ateşten bir tabut içindedir. Ona Cehennem ehlinin azabının yarısı vardır."[1424]

13) Hatîb el-Bağdâdî'nin naklettiği bir rivayet ise şöyledir: Allah Teâlâ Muhammed'e (s) "Yahya b. Zekeriya'ya karşılık 70.000 kişi öldürdüm. Senin kızının oğluna karşılık 70.000 ve 70.000 (140.000) kişiyi öldüreceğim." diye vahyetmiştir."[1425]

1422 Küleynî, I, 464.
1423 İbn A'sem, V, 28-29. Krş. Caferiyan, I, 144.
1424 Sabbân, s. 210.
1425 Hatîb el-Bağdâdî, I, 142; Hâkim, III, 178; İbn Kesîr, VIII, 219. Ayrıca bk. İbn Manzûr, VII, 149. Hadisin senedi şöyledir: Ahmed b. Osman b. Sâc es-Sükkerî, Muhammed b. İbrahim eş-Şâfiî, Muhammed b. Şeddâd el-Mismaî [Muhammed b. Şeddâd el-Misma'î, zayıf bir kimsedir (Zehebî, *Mîzân*, III, 579)], Ebû Nu'aym, Ubeydullah b. Habîb b. Ebî Sâbit, o babasından, o Saîd

14) Ümmü'l-Fadl'dan gelen bir hadiste Hz. Peygamber'in "Cebrail(a), bana ümmetimin Hüseyin'in öldüreceğini haber verdi." dediği söylenmektedir.[1426]

E. Rüyalarda Hz. Hüseyin'in Öldürülmesi

Naklettiğimiz rivayetlerin dışında, Hz. Peygamber'in rüyada görüldüğüne ve Hz. Hüseyin'in öldürülmesi olayını haber verdiğine dair rivayetler de mevcuttur:

1) Ümmü Seleme'nin Hz. Peygamber'i rüyasında gördüğü, onun başı ve sakalı üzerinde toprak bulunduğunu, bunun sebebini kendisine sorduğunda, Hz. Hüseyin'in öldürülmesine şahit olduğunu belirttiğine dair rivayet vardır.[1427]

2) Ahmed b. Hanbel'in bir rivayetine göre[1428] İbn Abbas şöyle demiştir: Resûlullah'ı (s) gün ortasında rüyada gördüm. Saçları dağınık, üstü başı toz toprak içindeydi. Elinde içinde kan bulunan bir şişe vardı. Ona, "Anam babam sana feda olsun ey Allah'ın Resûlü, bu nedir?" diye sordum. "Bu Hüseyin ve adamlarının kanıdır. Onu bugün topladım." buyurdu. Ammâr, "Bu günü hesapladık. Hz. Hüseyin'in bu günde öldürüldüğünü gördük." der.[1429] İbn Kesîr'e göre bu rivayet, sadece Ahmed b. Hanbel tarafından rivayet edilmiş olup isnadı kuvvetlidir.[1430]

b. Cübeyr'den o da İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. İbn Kesîr, bunun cidden garîb bir hadis olduğunu söylemektedir (İbn Kesîr, VIII, 219). Ancak hadis, Hâkim tarafından Müstedrek'inde nakledilmiş ve isnâd bakımından sahih görülmüştür (Hâkim, III, 178).

1426 Hâkim, III, 179.

1427 Tirmizî, "Menâkıb", 31; İbnü'l-Esîr, *Üsd*, II, 22; İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 356. Tirmizî, naklettiği bu hadisi "garîb" olarak değerlendirmiştir.

1428 Rivayetin senedi şöyledir: Abdurrahman ve Affân, Hammâd b. Seleme, Ammâr b. Ebî Ammâr (Ahmed b. Hanbel, I, 242, 283).

1429 Ahmed b. Hanbel, I, 242, 283.

1430 İbn Kesîr, VIII, 218.

3) Yukarıda naklettiğimiz rivayete benzer bir rivayet[1431] de şöyledir: İbn Abbas uykusundan uyanınca istircâ etti[1432] ve "Allah'a yemin olsun ki, Hüseyin öldürüldü." dedi. Arkadaşları ona, "Neden ey İbn Abbas?" diye sordular. Dedi ki: "Resûlullah'ı (s) gördüm. Elinde içinde kan olan bir şişe gördüm. Bana, 'Ümmetimin benden sonra ne yaptığını biliyor musun? Hüseyin'i öldürdüler. Bu, onun ve adamlarının kanıdır. Onu Allah'a götürüyorum.' buyurdu." İbn Abbas'ın bunu söylediği gün ve saat yazıldı. Daha 24 gün geçmişti ki, Medine'ye Hz. Hüseyin'in aynı gün ve saatte öldürüldüğüne dair haber geldi.[1433]

4) Âmir b. Sa'd el-Becelî anlatıyor: Hüseyin b. Ali öldürüldüğü zaman Resûlullah'ı (s) rüyada gördüm. Bana dedi ki: "el-Berâ b. Âzib'i gördüğün zaman ona selamımı söyle ve Hüseyin b. Ali'nin katillerinin ateşte olduğunu haber ver. Allah neredeyse ondan dolayı yeryüzünde yaşayanların kökünü elim bir azap ile kazıyacaktı." Berâ'ya giderek bunu haber verdim. "Resûlullah (s) doğru söyledi. O, "Kim beni rüyada görmüşse, gerçekten de beni görmüştür. Çünkü şeytan benim suretime girmez." buyurmuştur." dedi.[1434]

5) Bir rüya haberi de Hz. Hüseyin ile ilgili olarak anlatılmaktadır. Abdullah b. Cafer, Hz. Hüseyin'e bir mektup yazarak onu Kûfelilere karşı sakındırdı ve Allah için kendilerinin yanına dönmesini istedi. Bunun üzerine Hz. Hüseyin, ona şöyle yazdı: "Ben bir rüya gördüm. Bu rüyada Resûlullah'ı

1431 Rivayetin senedi şöyledir: İbn Ebi'd-Dunyâ, Abdullah b. Muhammed b. Hâni Ebû Abdurrahman en-Nahvî, Mehdî b. Süleyman, Ali b. Zeyd b. Cüd'ân (İbn Kesîr, VIII, 218).
1432 "İnnâ lillahi ve innâ ileyhi râciûn" dedi.
1433 İbn Kesîr, VIII, 218; İbn Manzûr, VII, 152.
1434 İbn Manzûr, VII, 156.

(s) gördüm. Bana, -onu yapmak için gittiğim- bir iş emretti. Amelimle karşılaşıncaya kadar hiç kimseyi bunun için zorlamıyorum." dedi.[1435]

F. Başkalarına Nispet Edilen Gaybî Haberler

Hz. Hüseyin'in öldürüleceğine dair gaybî haberler Resûlullah'a (s) söyletildiği gibi başkalarına da söyletilmiştir. İbn Asâkir'in naklettiği bir rivayet şöyledir: Ali, Ka'b'ın yanına gitti. Ka'b, "Bunun evlatlarından bir adam hurûc edecek; Resûlullah'ın (s) yanına varıncaya kadar atlarının teri kurumayacak bir grupla beraber öldürülecek." dedi. O sırada Hasan geldi. "Bu mudur ey Ebû İshak?" diye sordular. "Hayır!" dedi. Hüseyin geldi. "Bu mudur?" diye sordular. "Evet!" dedi.[1436]

G. Hz. Hüseyin'in Hz. Peygamber'den Rivayet Ettiği Hadisler

Hz. Hüseyin, Hz. Peygamber'den, ebeveyninden,[1437] Ömer'den ve başkalarından hadis rivayet etmiştir.[1438] Rivayet ettiği kimseler arasında dayısı Hind b. Ebî Hâle de zikredilir.[1439] Ondan da ebeveyni, Ubeyd b. Huneyn, Hemmâm el-Ferazdak, İkrime, eş-Şa'bî, Talha el-Ukaylî, kardeşinin oğlu Zeyd b. el-Hasan, torunu Muhammed b. Ali el-Bâkır, kızı Sükeyne ve başkaları kendisinden hadis rivayet etmişlerdir.[1440]

İbn Hacer, Hz. Hüseyin'den rivayet edenlerin isimlerini şöyle vermiştir: Kardeşi Hasan, evlatları Ali ve Zeyd, Sükeyne, Fâtıma, torunu Ebû Cafer el-Bâkır, eş-Şa'bî, İkrime, Kürz et-Teymî, Sinân

1435 İbn Manzûr, VII, 140-140.
1436 İbn Manzûr, VII, 135.
1437 Babasından rivayet ettiği hadis için bk. Ahmed b. Hanbel, I, 77.
1438 Zehebî, *Siyer*, III, 280. Ayrıca bk. İbn Hacer, *İsâbe*, II, 15.
1439 İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 344; aynı mlf., *İsâbe*, II, 15.
1440 Zehebî, *Siyer*, III, 280.

b. Ebî Sinân ed-Düelî, Abdullah b. Amr b. Osman, el-Ferazdak ve başkaları.[1441]

Taberânî, oğlu Ali b. el-Hüseyn,[1442] kızları Fâtıma,[1443] Sükeyne, Ubeydullah b. Ebî Yezîd, Ubeydullah b. el-Hâris (veya el-Hur), el-Muttalib b. Abdullah b. el-Hüseyn, Talha b. Ubeydullah, Bişr b. Gâlib, el-Behzî, Ebû Saîd et-Teymî, Sinân b. Ebî Sinân, İbâye b. Rifâ'a, Habîb b. Ebî Sâbit, Ebû Hâzım el-Eşca'î'nin Hz. Hüseyin'den nakletikleri hadisleri eserine almıştır.[1444]

İbn Hanbel'in *Müsned*'inde Hz. Hüseyin'den rivayet edilen 8 hadise yer verilmiştir.[1445] İbn Hazm da Hz. Hüseyin'i 8 hadis rivayet edenler arasında saymaktadır.[1446]

Sünen sahipleri, Hz. Hüseyin'in bazı hadislerini eserlerine almışlardır. İbn Mâce ve Ebû Ya'lâ bunlardandır.[1447]

Hz. Hüseyin tarafından rivayet edildiğini tespit ettiğimiz hadisler şunlardır:

1) "İsteyen kimse, bir ata binmiş olarak gelse de hakkı vardır."[1448]

2) Rebî'a b. Şeybân, "Resûlullah'tan (s) neler hatırlıyorsun?" diye sordu. Hüseyin, "Bir odaya girdim bir hurma alarak onu çiğnedim. Peygamber (s), 'Onu at! Sadaka bize helal değildir.' buyurdu.[1449] Benzer bir rivayet Hz. Hasan için zikredilmiştir.

1441 İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 345; aynı mlf., *İsâbe*, II, 15.

1442 Ali b. el-Hüseyin'in rivayetleri için bk. Buhârî, "Zekât", 57; "Cihâd", 188; Müslim, "Zekât", 161; Dârimî, "Zekât", 16.

1443 Fâtıma'nın rivayetleri için bk. Buhârî, "Buyû", 28; "Şurb", 13; "İ'tisâm", 18; "Tevhîd", 31; Ebû Dâvud, "Edâhî", 21; "Zekât", 33; İbn Mâce, "Cenâiz", 27, 55; Nesâî, "Tahâre", 78.

1444 Taberânî, III, 127-136.

1445 Bk. Ahmed b. Hanbel, I, 201. Bu hadisleri Fâtıma bt. el-Hüseyin, Rebî'a b. Şeybân, Şu'ayb b. Hâlid, Muhammed b. Ali, Ebü'l-Havrâ, Abdullah b. Ali ve Ali b. el-Hüseyin nakletmişlerdir.

1446 İbn Hazm, s. 286. Krş. Şeblencî, s. 139.

1447 İbn Hacer, *İsâbe*, II, 15.

1448 Ahmed b. Hanbel, I, 201; Ebû Dâvud, "Zekât", 33.

1449 Ahmed b. Hanbel, I, 201.

3) "Kişinin Müslümanlığının güzelliğinden biri, kendisini ilgilendirmeyen konuda konuşmayı azaltmasıdır."[1450]

4) "Başına bir musibet gelen kimse, bilahare o musibeti hatırlayıp da 'İnnâ lillah ve innâ ileyhi râci'ûn' [Biz Allah'ın kullarıyız ve biz O'na döneceğiz.][1451] sözünü yenilerse, o musibet eskimiş olsa bile Allah Teâlâ ona, başına o musibetin geldiği günkü ecrin bir mislini yazar."[1452]

5) "Dedem [veya Hz. Peygamber] bana, vitirde okuduğum bazı sözler öğretti."[1453]

6) "Cimri kimse, yanında zikredildiğim halde bana salât getirmeyendir."[1454]

7) "Kişinin Müslümanlığının güzelliklerinden biri, kendisine fayda vermeyen şeyleri terk etmesidir."[1455]

1450 Ahmed b. Hanbel, I, 201.
1451 *Bakara* 2/156.
1452 İbn Mâce, "Cenâiz", 55. Ayrıca bk. Ahmed b. Hanbel, I, 201.
1453 Ahmed b. Hanbel, I, 201. Benzer rivayetler Hz. Hasan'dan da nakledilmiştir (Bk. Ebû Dâvud, "Vitr", 5; Tirmizî, "Salâ", 341; Nesâî, "Kıyamu'l-Leyl", 50; İbn Mâce, "İkâme", 117; Dârimî, "Salâ", 214; Ahmed b. Hanbel, I, 199, 200).
1454 Ahmed b. Hanbel, I, 201.
1455 Ahmed b. Hanbel, I, 201.

III. Kerbelâ'da Hz. Hüseyin'in Ailesinden Öldürülenler

Kaynaklara Göre Hz. Hüseyin'in Ailesinden Öldürülenler																	
			İbn Sa'd	Halîfe b. Hayyât	İbn Kuteybe (Ma'ârif) (Ma'ârif)	İbn Kuteybe (İmâme)	Taberî	İbn A'sem	İbn Abdirabbih	Mes'ûdî (Mürûc)	Mes'ûdî (Tenbîh)	İsfahânî	İbnü'l-Esîr	Zehebî	İbn Kesîr	Diyârbekrî	İbnü'l-İmâd
Hz. Ali'nin çocukları	1	Abbas b. Ali (el-Kebîr)	x	x[1]	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
	2	Abdullah b. Ali	x			x	x	x		x	x	x	x				
	3	Ali b. Ali (el-Asğar)[2]														x	
	4	Atîk b. Ali												x		x	x
	5	Cafer b. Ali	x	x		x	x	x	x	x	x	x	x	x	x		x
	6	Ebû Bekr b. Ali	x			x	x	x	x		x	x	x		x		
	7	İbrahim b. Ali				x			x			x[3]					
	8	Muhammed b. Ali (el-Asğar)	x	x		x	x			x	x	x	x	x	x	x	x
	9	Osman b. Ali	x	x		x	x	x	x	x	x	x	x		x		
	10	Ömer b. Ali						x									

1 Halîfe b. Hayyât onu Abbâs el-Asğar olarak zikretmiştir (s. 179).

2 Diyârbekrî, *Târîhu'l-Yâfi'î*'den naklen Hz. Hüseyin'in kardeşlerinden Ali el-Asğar'ın da öldürüldüğünü söylemektedir (Diyârbekrî, II, 298). Ancak ilk kaynaklarda bu isme rastlayamadık. Ahmed Cevdet, "O gün ehl-i beytten önce şehid olan Hz. Ali'nin oğlu Ali Ekber idi." demektedir (Ahmed Cevdet, III, 248). Ancak bu isme ilk kaynaklarda rastlanmamıştır. Muhtemelen yazar burada Hz. Hüseyin'in oğlu Ali el-Ekber'i kastetmiş olmalıdır.

3 İsfahanî, Ali'nin İbrahim isimli bir oğlunun da Kerbelâ'da öldürüldüğünün Muhammed b. Ali b. Hamza tarafından zikredildiğini, ancak bunu bir başkasından duymadığını ve ensâb kitaplarında İbrahim hakkında bilgi bulamadığını söylemektedir. Bundan başka Ubeydullah b. Ali'nin de burada öldürüldüğü söylenmişse de onun el-Muhtâr b. Ebî Ubeyd tarafından daha sonra öldürüldüğü söylenmektedir (*Makâtil*, s. 87)

Hz. Hasan'ın çocukları	1	Abdullah b. el-Hasan					x	x	x	x	x	x			x		
	2	Ebû Bekr b. el-Hasan	x				x			x	x		x		x		
	3	Kâsım b. el-Hasan					x			x	x	x	x	x	x	x	x
Hz. Hüseyin'in çocukları	1	Abdullah b. el-Hüseyin					x				x	x	x	x	x	x	x
	2	Ali b. el-Hüseyin (el-Ekber)					x	x		x	x		x	x	x	x	x
	3	Ali b. el-Hüseyin						x									
	4	Ebû Bekr b. el-Hüseyin									x	x					
Akîl b. Ebî Tâlib'in çocukları	1	Abdullah el-Ekber b. Akîl					x			x	x	x	x		x		
	2	Abdurrahman b. Akîl					x	x			x	x	x		x		
	3	Cafer b. Akîl					x	x			x	x	x		x		
Müslim b. Akîl'in çocukları	1	Abdullah b. Müslim		x			x	x		x		x	x	x	x		x
	2	Abdurrahman b. Müslim		x										x			x
	3	Muhammed b. Müslim										x					

Abdullah b. Cafer b. Ebî Tâlib'in çocukları	1	Avn b. Abdullah b. Cafer				x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
	2	Muhammed b. Abdullah b. Cafer				x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
	3	Ubeydullah b. Abdullah b. Cafer										x					
Ebû Saîd b. Akîl'in oğlu	1	Muhammed b. Ebî Saîd el-Ahval b. Akîl					x		x		x	x[4]	x		x		
Müelliflere Göre Maktullerin Toplam Sayısı			7	6	1	9	18	14	9	13	18	20	17	11	17	9	11

4 İsfahânî, Makâtil, s. 94. Ca'fer b. Muhamed b. 'Akîl'in de Kerbelâ hâdisesinde öldürüldüğü rivayet edilmişse de onun Harre gününde öldürüldüğü de söylenmiştir. Ebu'l-Ferac, ensâb kitaplarında Muhammed b. Akîl'in Cafer isimli bir çocuğuna rastlamadığını söylemektedir (İsfahânî, Makâtil, s. 94). Ayrıca Muhammed b. Ali b. Hamza, öldürülenler arasında Ali b. Akîl'i de zikreder (İsfahânî, *Makâtil*, s. 94-95).

Bibliyografya

Âbidîn, Muhammed Ebü'l-Yüsr, *Ağâlîtu'l-Muerrihîn*, Dımaşk 1391/1972.

el-Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ ve Muzîlu'l-İlbâs*, 3. Basım, Beyrut 1408/1988.

Ağırakça, Ahmed, *Emevîler Döneminde Kıyamlar (Saltanata Karşı Hilafet Mücadeleleri)*, 2. Basım, İstanbul 1994.

Ahmed Cevdet Paşa (1895), *Kısas-ı Enbiya*, haz. Mahir İz, 2. Basım, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, y.y. 1985.

Ahmed b. Hanbel, (241/855), *Müsned*, İstanbul 1402/1982.

Akyüz, Vecdi, *Hilafetin Saltanata Dönüşmesi*, İstanbul 1991.

el-Âlâî, Muhammed b. Hasan el-Âlâî el-Geredî (1189/1775), *Raf'u'l-Hafâ Zâtu'ş-Şifâ*, thk. Hamdî Abdülhamîd es-Selefî, Muhammed Sa'dullah ez-Zîbârî, Beyrut 1407/1987.

Algül, Hüseyin, *İslâm Tarihi*, İstanbul 1991.

Alî el-Kârî, Ebü'l-Nasan Nûruddîn Ali b. Sultân Muhammed el-Kârî el-Herevî (1014/1605), *el-Esrâru'l-Merfû'a fi'l-Ahbâri'l-Mevdû'a*, thk. Muhammed b. Lutfî es-Sabbâğ, Genişletilmiş 2. Basım, 1406/1986.

Alî b. Mûsâ b. Cafer b. Muhammed b. Tâvûs el-Alevî el-Fâtımî, *Kitâbü'l-Luhûf alâ Katli't-Tufûf*, y.y. 1318 (Bu kitap Süleymaniye Kütüphanesi İzmirli İsmail Hakkı bölümünde 2118

numarada kayıtlı bulunan Târîhu Ebî Mihnef fî Makteli'l-Hüseyn adlı eserin devamında yayınlanmıştır).

Apaydın, Mehmet, *Resûlullah'ın Günlüğü: Medine Dönemi Yeni Kronolojisi*, İstanbul 1995.

Ateş, A., "Hüseyin", *İA*, V/1, İstanbul 1993.

Aycan, İrfan, *Saltanata Giden Yolda Muâviye b. Ebî Süfyân*, Ankara 1990.

el-Aynî, Ebû Muhammed Bedruddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed (855/1451), *Umdetü'l-Kârî*, Dâru'l-Fikr, y.y. (t.y.).

el-Aynî, Ebû Muhammed Bedruddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed (855/1451), *Ikdu'l-Cumân fî Târîhi Ehli'z-Zemân*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Beşir Ağa, No: 454-457.

el-Belâzürî, Ebü'l-Abbas Ahmed b. Yahyâ (279/892-3), *Ensâbü'l-Eşraf*, nşr. Max Schloessinger, IV/1, Kudüs 1971.

el-Belâzürî, Ebü'l-Abbas Ahmed b. Yahyâ (279/892-3), *Ensâbü'l-Eşraf*, nşr. Max Schloessinger, IV/2, Kudüs 1938.

el-Belâzürî, Ebü'l-Abbas Ahmed b. Yahyâ (279/892-3), *Fütûhu'l-Buldân*, thk. Abdullah Enîs et-Tabbâ, Ömer Enîs et-Tabbâ, Beyrut 1407/1987.

el-Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil (256/870), *Sahîh*, İstanbul 1401/1981.

Buhl, F., "Abdallah b. al-Abbas", *İA*, I, İstanbul 1993.

Caferiyan, Resul, *Masum İmamların Fikrî ve Siyasî Hayatı*, çev. C. Bayar, İstanbul 1994.

Çağatay, Neşet, *Başlangıçtan Abbasîlere Kadar İslâm Tarihi*, Ankara 1993.

Çağatay, N., Çubukçu, İ. A., *İslâm Mezhepleri Tarihi*, 2. Basım, Ankara 1985.

Çubukçu, A., "Eş'as b. Kays", *DİA*, XI, İstanbul 1995.

Çubukçu, İA, (Bk. Çağatay, N.).

ed-Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman b. Fudayl b. Behrâm (255/869), *Sünen*, İstanbul 1401/1981.

Demircan, Adnan, *Hâricîler'in Siyasî Faaliyetleri* (Basılmamış Doktora Tezi), Konya 1993.

Demircan, Adnan, "Hz. Hasan ve Halîfeliği", *Harran Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, I, Şanlıurfa 1995.

Demircan, Adnan, "İbn Teymiyye'ye Göre Yezîd b. Muâviye'nin Durumu", *Harran Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, II, Şanlıurfa 1996.

Derveze, Muhammed İzzet (1984), *Târîhu'l-Arab fi'l-İslâm: Tahte Râyeti'l-Hulefâi'l-Ümeviyyîn*, Mektebetü'l-Asriyye, Sayda (t.y.)

Destğayb, Ayetullah Seyyid Abdu'l-Hüseyn (1982), *Kerbela Katliamı ve Zeyneb'in Mesajı*, çev. H. Elmas, Ankara 1992.

ed-Dîneverî, Ebû Hanîfe Ahmed b. Dâvud (282/895), *el-Ahbâru't-Tıvâl*, thk. Abdülmun'im Âmir, Kahire 1960.

ed-Diyârbekrî, Hüseyn b. Muhammed b. el-Hasan (990/1582), *Târîhu'l-Hamîs fî Ahvâli Enfesi Nefîs*, Mısır 1283.

Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, (ed. H. Dursun Yıldız), İstanbul 1986.

Ebû Dâvud, Süleyman b. Eş'as (275/888), *Sünen*, İstanbul 1401/1981.

Ebû Mihnef, Lût b. Yahyâ (157/773), *Târîhu Ebî Mihnef fî Makteli'l-Hüseyn*, y.y. 1318 (Bu kitabın Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki İzmirli İsmail Hakkı bölümünde 2118 numarada kayıtlı nüsha-

sından istifade edilmiştir. Ebû Mihnef'in kitabının devamında *Kitâbü'l-Luhûf alâ Katli'l-Tufûf* da aynı cüz içindedir.).

Ebû Nu'aym el-İsfahânî (430/1038), *Hilyetu'l-Evliyâ ve Tabakâtu'l-Asfiyâ*, 5. Basım, Kahire- Beyrut 1407/1987.

Ebû Ubeyd, Kâsım b. Sellâm (224/839), *Kitâbü'l-Emvâl*, çev. C. Saylık, İstanbul 1981.

Ebû Yusuf, *Kitâbü'l-Harâc*, çev. A. Özek, İstanbul 1970.

Ebu Zehra, Muhammed, *İslâm'da Siyasî ve İtikadî Mezhepler Tarihi*, çev. Hasan Karakaya- Kerim Aytekin, İstanbul 1983.

Ebû Zur'a ed-Dımaşkî, Abdurrahman b. Amr b. Abdullah b. Safvân (281/894), *Târîhu Ebî Zur'a ed-Dımaşkî*, thk. Şukrullah b. Ni'metullah el-Kavcânî, Dımaşk (t.y.).

Erkoçoğlu, Fatih, "Kutsal(laştırılmış) Bir Mekan: Kerbela (Osmanlı Hakimiyetinin Sonuna Kadar)", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: XIV, sayı: 1, 2010.

Fayda, Mustafa, "Abdurrahman b. Ebû Bekr es-Sıddîk", *DİA*, I, İstanbul 1988.

Fazlurrahman, "İslamda Başkaldırı Hukuku", *İslâmî Araştırmalar*, C. 8, Sayı: 2, Ankara 1995.

el-Fesevî, Ebû Yûsuf Ya'kûb b. Süfyân (277/890), *Kitâbü'l-Ma'rife ve't-Târîh*, thk. Ekrem Ziyâ el-Umerî, Medine 1410.

Fığlalı, Ethem Ruhi, *İmamiye Şîası*, İstanbul 1984.

Fığlalı, Ethem Ruhi, "Ali", *DİA*, II, İstanbul 1989.

el-Hâkim, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah b. Muhammed b. Hamdûye el-Hâkim ed-Dabbî en-Nîsâbûrî (405/1014), *el-Müstedrek ale's-Sahihayn*, ed. Yusuf Abdurrahman el-Maraşlî, Beyrut (t.y.).

el-Halebî, Ali b. Burhânuddin, *es-Sîretü'l-Halebiyye (İnsânu'l-Uyûn)*, Beyrut (t.y.).

Halîfe b. Hayyât (240/854), *Târîh*, thk. Süheyl Zekkâr, Beyrut 1414/1993.

Hasan İbrahim Hasan, *Siyasî Dinî Kültürel Sosyal İslâm Tarihi*, çev. İsmail Yiğit vd., İstanbul 1985.

Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali (463/ 1071), *Târîhu Bağdâd*, Beyrut (t.y.).

Hatiboğlu, Mehmed Sait, *Hz. Peygamber'in Vefâtından Emevilerin Sonuna Kadar Siyasî- İctimâî Hâdiselerle Hadis Münasebetleri* (Basılmamış Doçentlik Tezi), Ankara 1968.

Hitti, K. Philip, *Siyâsî ve Kültürel İslam Tarihi*, çev. Salih Tuğ, İstanbul 1989.

"Hz. Hüseyin", *ŞİA*, III, İstanbul 1991.

el-Iş, Yusuf, *ed-Devletü'l-Ümeviyye*, 2. Basım, Dımaşk 1406/1985.

İbn Abdilber, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdullah b. Muhammed (463/1071), *el-İsti'âb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*, Thk. Ali Muhammed el-Becâvî, Kahire (t.y.).

İbn Abdirabbih el-Endelusî, Ahmed b. Muhammed (328/939), *el-Ikdu'l-Ferîd*, thk. Muhammed Saîd el-'Uryân, Dâru'l-Fikr, y.y. (t.y.).

İbnü'l-Arabî, Ebû Bekr (543/1148), *el-Avâsım mine'l-Kavâsım*, thk. Muhibbuddîn el-Hatîb, y.y. 1390/1970.

İbn A'sem el-Kûfî, Ebû Muhammed Ahmed (314/926 civarı), *Kitâbü'l-Fütûh*, Beyrut (t.y.).

İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Abdurrahman b. Nureddîn Ali (597/1200), *Telbîsu İblîs*, Beyrut 1403/1983.

İbnü'l-Esîr, İzzüddîn Ebü'l-Hasan Ali b. Ebi'l-Kerem Muhammed (630/1232), *Üsdü'l-Gâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, Beyrut 1377.

İbnü'l-Esîr, İzzüddîn Ebü'l-Hasan Ali b. Ebi'l-Kerem Muhammed (630/1232), *el-Kâmil fi't-Târîh*, Beyrut 1402/1982.

İbn Habîb, Ebû Cafer Muhammed b. Habîb (245/859), *Kitâbü'l-Muhabber*, nşr. Ilse Lichtenstadter, Beyrut (t.y.), (H. 1361 Haydarâbâd basımından ofset).

İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalânî (852/1448), *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, Beyrut (t.y.) (Kalküta 1853 basımından ofset).

İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalânî (852/1448), *Tehzîbü't-Tehzîb*, Haydarâbâd 1325.

İbn Haldûn, Abdurrahman (808/1406), *Târîh*, nşr. Halil Şehhâde, Süheyl Zekkâr, 2. Basım, Beyrut 1408/1988.

İbn Haldûn, Abdurrahman (808/1406), *Mukaddime*, çev. Zakir Kadirî Ugan, İstanbul 1986.

İbn Hallikân, (681/1282), *Vefeyâtü'l-A'yân*, thk. İhsan Abbas, Beyrut 1397/1977.

İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed ez-Zâhirî (456/1063), *Cevâmi'u's-Sîre ve Hams Resâil Uhrâ*, (2. Risâle: *Esmâu's-Sahâbe er-Ruvât ve mâ li-Külli Vâhid mine'l-Aded*), thk. İhsân 'Abbas, Nâsıruddîn el-Esed, Lahor 1401/1981.

İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Ahmed et-Temîmî el-Bustî (354/965), *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefâ*, thk. Azîz Bey vd., Beyrut 1407/1987.

İbnü'l-'İbrî, Bar Hebraeus Gregorius Ebü'l-Ferec (1286), *Târîhu'l-Muhtasari'd-Düvel*, y.y. (t.y.).

İbnü'l-İmâd el-Hanbelî, Ebü'l-Felâh Abdülhay (1089/1678), *Şezerâtü'z-Zeheb*, Dâru'l-Fikr, y.y. 1399/1979.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İsmâil (774/1372), *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, thk. Ali Şîrî, Beyrut 1408/1988.

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dîneverî (276/889), *el-Ma'ârif*, thk. Servet 'Ukkâşe, Kahire 1992.

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dîneverî (276/889), *el-İmâme ve's-Siyâse*, thk. Tâhâ Muhammed ez-Zeynî, Beyrut (t.y.).

İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî (275/888), *Sünen*, İstanbul 1401/1981.

İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrem (711/ 1311), *Muhtasar Târîh Dımaşk li-İbn Asâkir*, Dımaşk 1405/1985.

İbn Sa'd, Muhammed (230/844), *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, Beyrut 1405/1985.

İbn Teymiyye, Takiyyuddîn Ebü'l-Abbas Ahmed b. Abdülhalîm b. Abdüsselâm b. Abdullah b. Muhammed b. Teymiyye el-Harrânî el-Hanbelî (728/1328), *Mecmû Fetâvâ*, Neşre Hazırlayan: Abdurrahman b. Muhammed b. Kâsım el-Âsımî en-Necdî, Kahire 1404.

İbn Teymiyye, Takiyyuddîn Ebü'l-Abbas Ahmed b. Abdülhalîm b. Abdüsselâm b. Abdullah b. Muhammed b. Teymiyye el-Harrânî el-Hanbelî (728/1328), *İbn Teymiye Külliyatı*, çev. S. Şimşek vd., İstanbul 1988 (Mecmû' Fetâvâ'nın ilk ciltlerinin çevirisi).

İbn Teymiyye, Takiyyuddîn Ebü'l-Abbas Ahmed b. Abdülhalîm b. Abdüsselâm b. Abdullah b. Muhammed b. Teymiyye el-Harrânî el-Hanbelî (728/1328), *Minhâcü's-Sünneti'n-Nebeviyye*,

thk. Muhammed Reşâd Sâlim, Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, y.y. 1406/1986.

İbn Teymiyye, Takiyyuddîn Ebü'l-Abbas Ahmed b. Abdülhalîm b. Abdüsselâm b. Abdullah b. Muhammed b. Teymiyye el-Harrânî el-Hanbelî (728/1328), *Re'sü'l-Hüseyn*, thk. es-Seyyid el-Cümeylî, Beyrut 1406/1985 (*Mecmû Fetâvâ*'nın XXVII. cildinin 450-489. sayfalarındaki kısım *Re'sü'l-Hüseyn* başlığı altında, muhakkikin Taberî'nin Hz. Hüseyin'in öldürülmesi hadisesiyle ilgili kitabına aldığı bölümü *İstişhâdü'l-Hüseyn* adıyla tahkikli olarak neşretmiştir. İbn Teymiyye'den alınan bu bölüm çalışmanın 181-215. sayfaları arasında yer almıştır).

İbn Tıktakâ, Muhammed b. Ali b. Tabâtabâ, (VIII./XIV. asır?), *el-Fahrî fi'l-Âdâbi's-Sultâniyye ve'd-Düveli'l-İslâmiyye*, Beyrut (t.y.).

el-İsfahânî, Ebü'l-Ferec (356/967), *Makâtilu't-Tâlibiyyîn*, thk. es-Seyyid Ahmed Sakr, Dâru İhyâi Kütübi'l-Arabiyye, y.y. (t.y.).

el-İsfahânî, Ebü'l-Ferec (356/967), *el-Eğânî*, thk. Abd A. Ali Mehannâ, Beyrut 1407/1986.

İslâm Tarihi Kültür ve Medeniyeti, (ed. P. M. Hol, Ann. K. S. Lambton, B. Lewis), çev. H. Aktaş vd., İstanbul 1988.

Kastallânî, *Mevâhibü'l-Ledüniyye Tercemesi Me'âlimü'l-Yakîn*, çev. Abdülbâkî, nşr. Hâfız Mehmed Emîn, (İstanbul) 1322.

Kazıcı, Ziya, *Hz. Muhammed'in (s) Eşleri ve Aile Hayatı*, İstanbul 1991.

Köksal, Mustafa Asım, *İslâm Tarihi: Hz. Hüseyin ve Kerbela Faciası*, Ankara 1979.

Köksal, Mustafa Asım, *İslâm Tarihi: Hz. Muhammed ve İslâmiyet*, Tashihli ve İlaveli Basım, İstanbul (t.y.).

el-Küleynî (328-9/940-1), *el-Usûl mine'l-Kâfî*, thk. Muhammed el-Ahvendî-Ali Ekber el-Gaffârî, 3. Basım, Tahran 1388.

Lammens, H., "Hânî", *İA*, V/1, İstanbul 1993.

Lammens, H., "Hasan", *İA*, V/I, İstanbul 1993.

Lammens, H., "Hüseyin", *İA*, V/1, İstanbul 1993.

el-Makdisî, el-Mutahhar b. Tâhir (355/966'dan sonra), *el-Bed ve't-Târîh*, thk. Cl. Huart, Paris 1899-1919 basımından ofset. (Kullandığımız basımın kapağının sırtında Halîl b. el-Hüseyn el-Kürdî adı verilmiştir. Başka hiçbir bilgi bulunmayan bu kitabı Huart neşriyle karşılaştığımızda, basımın Huart neşrinin tıpkı basımı olduğunu gördük).

el-Mâverdî, Ebü'l-Hasan (450/1058), *el-Ahkâmu's-Sultâniyye (İslâmda Hilafet ve Devlet Hukuku)*, çev. Ali Şafak, İstanbul 1976.

Mehrân, Muhammed Beyyûmî, *el-İmâmu'l-Hasan b. Alî: fî Rihâbi'n-Nebî ve Âli Beytihi't-Tâhirîn*, VII, Beyrut 1990.

Mehrân, Muhammed Beyyûmî, *el-İmâmu'l-Hüseyn b. Alî: fî Rihâbi'n-Nebî ve Âli Beytihi't-Tâhirîn*, VIII, Beyrut 1990.

el-Mes'ûdî, Ebü'l-Hasan Alî b. el-Hüseyn (346/957), *Mürûcü'z-Zeheb ve Me'âdinü'l-Cevher*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd, 4. Basım, Kahire 1384/1964.

el-Mes'ûdî, Ebü'l-Hasan Alî b. el-Hüseyn (346/957), *Kitâbü't-Tenbîh ve'l-İşrâf*, nşr. M. J. de Goeje, Leiden 1967.

Mevdudî, Ebü'l-Ala, *Hilafet ve Saltanat*, çev. Ali Genceli, 3. Basım, İstanbul (t.y.).

Mevdudî, (bk. Mevlana Ebü'l-Kelâm).

Mevlana Ebü'l-Kelâm, Zakir Han, Mevdudî, İkbal, *Hz. Hüseyin: Bir Uyarı Bir Sembol*, çev. Abdullah Gürel, İstanbul 1982.

Miras, Kamil, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı ve Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, , 7. Basım, Ankara 1984el-Müberred, Ebü'l-Abbas Muhammed b. Yezîd (285/898), *el-Kâmil*, thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim, Kahire (t.y.).

Muhammed el-Hudarî, *Muhâdarât Târîhi'l-Ümemi'l-İslâmiyye: ed-Devletu'l-Ümeviyye*, thk. Muhammed el-Osmanî, Beyrut 1406/1986.

Muhammed el-Hudarî, *İtmâmü'l-Vefâ fî Sîreti'l-Hulefâ*, thk. Abdülmun'im el-Ânî, Beyrut 1403/1983.

Muhammed Rızâ, *el-Hasan ve'l-Hüseyn*, 2. Basım, Kahire 1383/1964.

Muhammed Sadık Necmi, *Hicretten Şehadete Sözleriyle İmam Hüseyin (a)*, çev. F. Altan, İstanbul 1993.

Muhsin el-Emîn, *A'yânu'ş-Şî'a*, nşr. Hasan el-Emîn, Beyrut 1406/1986.

Müslim, *Sahîh*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, İstanbul 1401/1981.

Müderrisî, Hadi, *İmam Hüseyin Şehadet Zamanı*, çev. H. Elmas, Diyarbakır 1991.

en-Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şu'ayb, (303/916), *Sünen*, İstanbul 1401/1981.

en-Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şu'ayb, (303/916), *Hadislerle Hz. Ali*, çev. Naim Erdoğan, yayına haz. Yusuf Özbek, İstanbul 1992.

Nevin Abdülhâlık Mustafa, *İslâm Siyasî Düşüncesinde Muhalefet*, çev. V. Akyüz, İstanbul 1990.

Onat, Hasan, *Emevîler Devri Şiî Hareketleri ve Günümüz Şiîliği*, Ankara 1993.

Ömer Ferrûh, *Târîhu Sadri'l-İslâm ve'd-Devleti'l-Ümeviyye*, 3. Basım, Beyrut 1976.

Önkal, A., "İslâm Tarihinde Tarafsızlık Problemi", *İslâmî Araştırmalar*, cilt: 6, sayı: 3, 1992.

Önkal, A., "Abdullah b. Hanzale", *DİA*, I, İstanbul 1988.

Rayyıs, M. Ziyâuddîn, *İslâmda Siyasi Düşünce Tarihi*, çev. Ahmed Sarıkaya, İstanbul 1990.

Reckendorf, "Eş'as", *İA*, IV, İstanbul 1993.

es-Sabbân, Muhammed b. Ali, *İs'âfu'r-Râğıbîn fî Sîreti'l-Mustafâ ve Fedâili Ehli Beytihi't-Tâhirîn*, Diyarbakır 1398/1978 (Şeblencî'nin *Nûru'l-Ebsâr* adlı eserinin kenarında yayınlanmıştır).

Sakallı, Talat, "Hasan", *ŞİA*, İstanbul 1990.

Sırma, İhsan Süreyya, *Hilafetten Saltanata Emevîler Dönemi*, İstanbul 1991.

es-Suyûtî, (911/1505), *Târîhu'l-Hulefâ*, thk. M. Muhyiddîn Abdülhamîd, y.y. (t.y.).

Şafak, Ali, "Bağy", *DİA*, IV, İstanbul 1991.

eş-Şeblencî, Mü'min b. Hasan Mu'min (H. 13. y.y. âlimlerinden), *Nûru'l-Ebsâr fî Menâkıbi Âli Beyti'n-Nebiyyi'l-Muhtâr*, Diyarbakır 1398/1978.

Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmî, *Târîh-i İslâm*, nşr. Hüseyin Hüsnü, İstanbul 1326.

Şeriati, Ali, *Ali Şiası Safevi Şiası*, çev. Feyzullah Artinli, 2. Basım, İstanbul 1990.

Şeyh Sadûk, Ebû Cafer Muhammed b. Ali İbn Bâbeveyh el-Kummî (381/991), *Risâletü'l-İ'tikâdâti'l-İmamiyye: Şiî-İmamiyye'nin İnanç Esasları*, çev. E. R. Fığlalı, Ankara 1978.

et-Taftâzânî, Sa'düddîn Mes'ûd b. Ömer (791/1389), *Şerhu'l-'Akâid: Hâşiyetu'l-Kestelî alâ Şerhi'l-Akâid*, İstanbul 1973.

et-Taberânî, Ebü'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed (360/970), *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, thk. Hamdî Abdülhamîd es-Selefî, 2. Basım, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, y.y. 1404/1984.

et-Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr (310/922), *Târîhu't-Taberî (Târîhu'r-Rusul ve'l-Mülûk)*, thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim, 4. Basım, Kahire 1979.

Tâhâ Hüseyn, *el-Fitnetü'l-Kübrâ: Alî ve Benûhu*, Kâhire 1953.

et-Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ (279/892), *Sünen*, İstanbul 1401/1981.

Udeh, Abdülkadir, *İslâm Ceza Hukuku ve Beşerî Hukuk*, çev. Akif Nuri, İstanbul 1979.

el-Ukaylî, Ebû Cafer Amr b. Mûsâ b. Hammâd el-Ukaylî el-Mekkî, *Kitâbü'd-Du'afâi'l-Kebîr*, thk. Abdulmu'tî Emîn Kal'acî, Beyrut 1404/1984.

el-Ukaylî, Ömer Süleyman, "Vak'atu Kerbelâ", *Mecelletü Külliyeti'l-Âdâb*, Câmi'atü'l-Melik Su'ûd, XIII/2, Riyâd 1986.

Uludağ, Süleyman, "Âl-i Abâ", *DİA*, II, İstanbul 1989.

Unat, Faik Reşit, *Hicrî Tarihleri Milâdî Tarihe Çevirme Kılavuzu*, 7. Basım, Ankara 1994.

Üçok, Bahriye, *Emevîler-Abbasîler*, 2. Basım, Ankara 1983.

Vaglieri, L. Veccia, "al-Husayn b. 'Alî b. Abî Tâlib", *The Encyclopaedia of Islam*, New Edition, III, Leiden- London 1971.

Vida, G. Levi Della, "Murad", *İA*, VIII, İstanbul 1993.

Watt, Montgomery, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*, çev. Ethem Ruhi Fığlalı, Ankara 1981.

Wellhausen, Julius (1917), *Arap Devleti ve Sukutu*, çev. Fikret Işıltan, Ankara 1963.
Wellhausen, Julius (1917), *İslâmiyetin İlk Devrinde Dinî-Siyasî Muhalefet Partileri*, çev. Fikret Işıltan, Ankara 1989.
Wensinck, A. J., "Âşûrâ", *İA*, I, İstanbul 1993.
el-Ya'kûbî, Ahmed b. Ebî Ya'kûb b. Cafer b. Vehb (284/897), *Târîhu'l-Ya'kûbî*, Beyrut 1412/1992.
Yâkût, Şihâbüddîn Ebû Abdullah Yâkût b. Abdullah el-Hamevî (626/1229), *Mu'cemü'l-Büldân*, Beyrut 1986.
Yavuz, Yusuf Şevki, "Âşûrâ", *DİA*, IV, İstanbul 1991.
Yazdî, Muhammed, *İmam Hüseyn(a)'in Misyonu*, çev. N. Çaylak, Ankara 1991.
Yıldız, Hakkı Dursun, "Abdullah b. Zübeyr b. Avvâm", *DİA*, I, İstanbul 1988.
ez-Zehebî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman (748/1348), *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 2. Basım, Beyrut 1402/1982.
ez-Zehebî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman (748/1348), *Mîzânu'l-İ'tidâl*, Thk. Muhammed el-Becâvî, Dâru'l-Fikr, y.y. (t.y.).
Zetterstéen, K. V., "Sa'd b. Abî Vakkâs", *İA*, X, İstanbul 1993.

Dizin

A

B

C

F

G

H

I

K

L

M

N

O

R

S

T

U

V

W

Y

Z

Hz. Peygamber'in (s) vefatından sonra Müslümanlar, siyaset ve zenginlikle büyük bir imtihan yaşadılar. Ashabın ileri gelenleri, karşılaştıkları ilk problemleri derin bir krize yol açmadan atlattılar. Râşid Halifeler döneminin son yıllarında ise büyük bir kriz patlak verdi. 'Birinci fitne dönemi' dediğimiz bu dönemin başlarında üçüncü halife Hz. Osman'ın öldürülmesi, önü alınamaz gelişmeleri tetikledi. Hz. Ali, hilafet dönemini krizi çözmekle uğraşarak geçirdi; ancak başarılı olamadı. Hz. Ali'nin bir suikast sonucu hayatını kaybetmesinden sonra Kûfe'de yerine seçilen Hz. Hasan, kısa bir süre sonra Muâviye lehine hilafet hakkından vazgeçti. Bu durum, İslâm dünyasında ilk defa karşılaşılan bir gelişme olup dünya tarihinde de örneği çok değildir. Muâviye, bu fedakârlıkla eline geçen önemli fırsatı, İslâm ümmetinin birliğini geliştirerek daha ileriye taşımak yerine Ümeyyeoğullarının iktidarını pekiştirme yönünde kullanmayı tercih etti.

Elinizdeki kitap, dönemin iki siyasî aktörü olan Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in hayatlarının ele alındığı iki ana bölümden oluşmakta ve 'ikinci fitne dönemi' diye adlandırılan bu dönemi, ehl-i beytin bu iki önemli simasının hayatları ve siyasî mücadeleleri çerçevesinde ele almaktadır.

www.beyanyayinlari.com.tr